

ÚRSKURÐUR
ÓBYGGÐANEFNDAR

Mál nr. 2/2018

**Landsvæði milli Hraunhafnardals,
Mælifells og Bjarnarfossdals**

15. ágúst 2019

EFNISYFIRLIT

1	ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD	1
2	MÁLSMEDFERÐ	2
2.1	Hlutverk óbyggðanefndar.....	2
2.2	Snæfellsnes ásamt fyrrum Kolbeinsstaðahreppi og fyrrum Skógarstrandahreppi (svæði 9B) tekið til meðferðar	2
2.3	Lýstar kröfur og kynning	3
2.4	Mál nr. 2/2018, Landsvæði milli Hraunhafnards, Mælifells og Bjarnarfossdals.	3
3	KRÖFUGERÐ.....	7
3.1	Kröfur íslenska ríkisins	7
3.2	Kröfur vegna Knarrar	7
3.3	Kröfur vegna Syðri-Knarrartungu.....	8
3.4	Kröfur vegna Ytri-Knarrartungu	9
3.5	Kröfur vegna Axlar	10
3.6	Kröfur vegna Stóra-Kambs	10
3.7	Kröfur vegna Kinnar	11
4	GÖGN OG GAGNAÖFLUN.....	13
4.1	Inngangur	13
4.2	Rannsóknarskylda óbyggðanefndar	13
4.3	Vettvangsferð	14
4.4	Skýrslutökur	15
5	SAGA LANDSVÆÐA.....	16
5.1	Landnám.....	16
5.2	Afréttir og afréttarnot	17
5.3	Almennt um svæðið	18
5.4	Hraunhafnardalur	20
5.5	Hraunhöfn og Hraunhafnarbakki	20
5.6	Búðir.....	23
5.7	Aðliggjandi og tengd svæði	28
5.7.1	Bjarnarfoskot og Bjarnarfoss.....	28
5.7.2	Kötluholt (Holt)	30
5.7.3	Tunga	31
5.7.4	Hrísar (Efri-Hrísar og Neðri-Hrísar)	33
5.7.5	Brimilsvellir	35
5.7.6	Fróðá	35
5.7.7	Stóri-Kambur	38
5.7.8	Húsanes.....	40

5.7.9	Ytri-Knarrartunga og Syðri-Knarrartunga	41
5.7.9.1	Ytri-Knarrartunga	42
5.7.9.2	Syðri-Knarrartunga	44
5.7.10	Knörr	44
5.7.11	Öxl	48
5.7.12	Kinn	49
5.7.13	Eignir og réttindi kirkna.....	53
5.7.13.1	Setbergskirkja	53
5.7.13.2	Fróðáirkirkja.....	53
5.7.13.3	Knarrarkirkja.....	53
6	NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR	54
6.1	Efnisskipan og sameiginleg atriði	54
6.1.1	Almennar niðurstöður óbyggðanefndar	54
6.1.2	Dómafordæmi í þjóðlendumálum	54
6.2	Landnám.....	55
6.3	Landsvæði milli Hraunhafnardals, Mælifells og Bjarnarfossdals	55
6.3.1	Inngangur	55
6.3.2	Sjónarmið aðila	57
6.3.3	Niðurstaða	59
6.4	Um málskostnað.....	71
7	ÚRSKURÐARORÐ	72
	VIÐAUKI: ALMENNAR NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR.....	I
	FYLGISKJAL I: AÐILASKRÁ.....	LXXXV
	FYLGISKJAL II: SKJALASKRÁ	LXXXVI
	a) Efnisflokkun skjálaskrá.....	LXXXVI
	b) Skjalaskrá í númeraröð	XCV
	FYLGISKJAL III: KORT.....	CIV

1 ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD

Fimmtudaginn 15. ágúst 2019 er tekið fyrir mál nr. 2/2018, Landsvæði milli Hraunhafnardals, Mælifells og Bjarnarfossdals, og í því kveðinn upp svohljóðandi

ÚRSKURÐUR

Úrskurð þennan kveða upp Ása Ólafsdóttir formaður, Allan V. Magnússon varaformaður og Þorsteinn Magnússon.

Aðili máls er:¹

Fjármála- og efnahagsráðherra f.h. íslenska ríkisins vegna þjóðlendna.

(Andri Andrason lögmaður, Edda Andradóttir lögmaður og Indriði Þorkelsson lögmaður.)

¹ Sjá einnig aðilaskrá (fylgiskjal I). Auk þess sem hér er nefndur var við meðferð málsins lýst kröfum vegna Knarrar af hálfu Friðgeirs Karlssonar; Syðri-Knarrartungu af hálfu Guðjóns Jóhannessonar og Guðnýjar Heiðbjartar Jakobsdóttur; Ytri-Knarrartungu af hálfu Guðmundar Alfreðssonar; Axlar af hálfu Axlarbanda ehf.; Stóra-Kambs af hálfu Hjartar Sigurðssonar og Eyglóar Kristjánsdóttur og Kinnar af hálfu Félags niðja Finnboga G. Láruss. Eftir breytingar á kröfugerð íslenska ríkisins í málinu tilkynntu framangreindir aðilar að þeir létu málið ekki frekar til sín taka, fyrir utan kröfur um málskostnað. Málskostnaður vegna þessara aðila var úrskurðaður á fundi nefndarinnar 12. desember 2018 og greiddur út í kjölfarið. Hans er jafnframt getið í úrskurðarorðum, sbr. kafla 7.

2 MÁLSMEÐFERÐ

2.1 Hlutverk óbyggðanefndar

Hinn 1. júlí 1998 tóku gildi lög um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998. Löginn kveða á um að starfa skuli óbyggðanefnd sem hafi með höndum eftirfarandi hlutverk skv. 7. gr:

- a) Að kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda.
- b) Að skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur.
- c) Að úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna.

Af ákvæði 7. gr. leiðir að gildistaka laganna og úrskurðir óbyggðanefndar fela ekki í sér afstöðu til réttinda einstakra aðila yfir eignarlandi eða hver séu mörk milli eignarlanda og leiða ekki til neinna breytinga þar á.

2.2 Snæfellsnes ásamt fyrrum Kolbeinsstaðahreppi og fyrrum Skógarstrandahreppi (svæði 9B) tekið til meðferðar

Með bréfi dagsettu 17. september 2014 var fjármála- og efnahagsráðherra tilkynnt um ákvörðun óbyggðanefndar um að taka til umfjöllunar svæði 9, sbr. 8. gr., 1. mgr. 10. gr. og 1. mgr. 11. gr. laga nr. 58/1998 og veittur frestur til 18. desember 2014 til að lýsa kröfum um þjóðlendur á svæðinu, væri um slíkar kröfur að ræða.

Landsvæði þetta, hið ellefta í röðinni hjá óbyggðanefnd,² tók til Dalabyggðar, Eyja- og Miklaholtshrepps, Helgafellssveitar, Stykkishólmsbæjar, Grundarfjarðarbæjar, Snæfellsbæjar, hluta Strandabyggðar (fyrrum Broddaneshrepps), hluta Húnaþings vestra (fyrrum Bæjarhrepps) og hluta Borgarbyggðar (fyrrum Kolbeinsstaðahrepps). Með bréfi dagsettu 30. september 2015 tilkynnti óbyggðanefnd fjármála- og efnahagsráðherra að ákveðið hefði verið, vegna knappa fjárheimilda nefndarinnar og að höfðu samráði við sérfræðinga á Þjóðskjalasafni Íslands, að skipta svæði 9 í þrennt. Landsvæði það sem hér er til umfjöllunar, eftir þessa breytingu, er auðkennt sem svæði 9B, þ.e. Snæfellsnes ásamt fyrrum Kolbeinsstaðahreppi og fyrrum Skógarstrandahreppi. Að fengnu álit sérfræðinga Þjóðskjalasafnsins um tilhögun gagnaöflunar þótti fara best á því að fjalla um Skógarstrandahrepp með Snæfellsnesi (svæði 9B).

Að teknu tilliti til framangreindra breytinga afmarkast svæði 9B svo við málsmeðferð óbyggðanefndar: Að suðaustanverðu afmarkast svæðið af austurmörkum fyrrum Kolbeinsstaðahrepps, allt frá hafi og til norðurs þar til komið er að austurmörkum fyrrum Skógarstrandahrepps. Þaðan er austurmörkum fyrrum Skógarstrandahrepps fylgt til norðurs að hafi. Að sunnan-, vestan-, og norðanverðu afmarkast svæðið af hafi.

² Upphaflega var landinu skipt í ellefu svæði við málsmeðferð nefndarinnar. Svæðum 7 og 8 var báðum skipt í tvennt á síðari stigum, þ.e. svæði 7A, 7B, 8A og 8B. Svæði 9 var því hið ellefta í röðinni þegar þarna var komið sögu.

Að teknu tilliti til framvindu gagnaöflunar og þeirrar uppskiptingar svæðisins í svæði 9A og 9B, sem að framan er greint frá var frestur fjármála- og efnahagsráðherra til að lýsa kröfum á svæðinu nokkrum sinnum framlengdur að beiðni íslenska ríkisins, síðast til 8. febrúar 2018.

Hlutaðeigandi sýslumannsembætti og sveitarfélögum var tilkynnt um ákvörðun óbyggðanefndar um að taka svæðið til meðferðar og gerð grein fyrir framhaldinu.

2.3 Lýstar kröfur og kynning

Kröfulýsingar fjármála- og efnahagsráðherra, fyrir hönd íslenska ríkisins, um þjóðlendum á svæði 9B bárust óbyggðanefnd 8. febrúar 2018. Óbyggðanefnd birti tilkynningu um málsmeðferð á framangreindu svæði og útdrátt úr kröfum ríkisins, ásamt uppdrætti, í Lögbirtingablaðinu 23. sama mánaðar, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Skorað var á þá sem teldu til eignarréttinda á því landsvæði sem félli innan kröfusvæðis ríkisins að lýsa kröfum fyrir óbyggðanefnd í síðasta lagi 25. maí 2018. Þá kom fram að yfirlýsingu um kröfugerð og málsmeðferð yrði þinglýst á þær fasteignir á svæðinu sem skráðar væru í þinglýsingabók og málið varðaði, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Útdráttur úr efni tilkynningarinnar var birtur með auglýsingum í dagblöðum, sbr. sama lagaákvæði.

Kröfur fjármála- og efnahagsráðherra voru gerðar aðgengilegar almenningi á skrifstofum Borgarbyggðar, Dalabyggðar, Eyja- og Miklaholtshrepps, Grundarfjarðarbæjar, Helgafellssveitar, Snæfellsbæjar og Stykkishólmsbæjar og á skrifstofum sýslumannsins á Vesturlandi á Hellissandi og í Stykkishólmi, auk þess sem þær voru birtar á vefsíðu óbyggðanefndar. Kröfulýsingarfrestur annarra en íslenska ríkisins var síðar framlengdur til 22. júní 2018.

Eftir að kröfur annarra en íslenska ríkisins komu fram var gefið út yfirlit yfir allar lýstar kröfur og voru þær færðar inn á uppdrátt. Lögboðin kynning fór fram með því að yfirlit og uppdráttur lágu frammi á skrifstofu sýslumannsins á Vesturlandi á Hellissandi og í Stykkishólmi frá 30. júlí til og með 30. ágúst 2018, sbr. 12. gr. laga nr. 58/1998. Athugasemdafrestur var til 6. september 2018. Framangreind kynningargögn voru jafnframt aðgengileg á skrifstofum Borgarbyggðar, Dalabyggðar, Eyja- og Miklaholtshrepps, Grundarfjarðarbæjar, Helgafellssveitar, Snæfellsbæjar og Stykkishólmsbæjar, skrifstofu óbyggðanefndar og vefsíðu óbyggðanefndar. Engar athugasemdir bárust fyrir lok athugasemdafrests.

Kröfugerð fjármála- og efnahagsráðherra, fyrir hönd íslenska ríkisins, tók til 5 aðgreindra svæða. Á móti bárust 22 kröfulýsingar ýmissa aðila sem sumar sköruðust.

2.4 Mál nr. 2/2018, Landsvæði milli Hraunhafnardals, Mælifells og Bjarnarfossdals.

Við fyrstu fyrirtöku mála á svæði 9B, sem fram fór 22. júní 2018, ákvað óbyggðanefnd að fjalla um ágreiningsmál á svæðinu í fjórum aðskildum málum, þ.e. mál nr. 1/2018,

Snæfellsjökull og landsvæði sunnan og austan hans, mál nr. 2/2018, Landsvæði milli Hraunhafnardals, Mælifells og Bjarnarfossdals, mál nr. 3/2018, Eyrarbotn, og mál nr. 4/2018, Fjalllendið milli Elliða og Lágafells auk Baulárvalla.

Við sömu fyrirtöku var farið yfir forsögu meðferðar svæðis 9B og stöðu kynningar krafna aðila. Gerð var grein fyrir því að óbyggðanefnd skipuðu í málinu þau Ása Ólafsdóttir formaður, Allan V. Magnússon varaformaður og Þorsteinn Magnússon. Gefið var færi á athugasemdum en engar slíkar komu fram. Lögð voru fram skjöl í málinu, ásamt skjalaskrá, og upplýst um ýmis atriði varðandi gagnaöflun nefndarinnar. Skorað var á lögmenn að fara yfir tiltekin atriði af sinni hálfu og gera athugasemdir ef þeir teldu ástæðu til. Þá var vakin athygli á þinglýsingu athugasemdar um yfirstandandi þjóðlendumál á landsvæði á kröfusvæðinu, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998, og óskað eftir að lögmenn gerðu umbjóðendum sínum grein fyrir því atriði. Einnig var gerð grein fyrir mikilvægi þess að lögmenn og óbyggðanefnd ynnu saman að því að þeir sem hagsmuna ættu að gæta gerðust aðilar að málinu. Enn fremur var sérstaklega vakin athygli á ákvæði 17. gr. þjóðlendulaga um samnýtingu á sérfræðiaðstoð o.fl. Þá var því beint til lögmanna að kanna hvort ljúka mætti málinu að einhverju eða öllu leyti með sátt, sbr. 15. gr. þjóðlendulaga. Farið var yfir áætlun um framvindu málsmeðferðar á svæðinu, sem sett var fram með fyrirvara um framvindu gagnaöflunar og umfang mála þegar henni yrði lokið.

Vettvangsferð vegna máls nr. 2/2018 fór fram 30. ágúst 2018. Fjallað er um hana í kafla 4.3 hér á eftir.

Önnur fyrirtaka mála á svæði 9B var haldin sameiginlega vegna allra málanna 13. september 2018. Lögð voru fram skjöl í málinu, ásamt skjalaskrá. Í fundarboði vegna fyrirtökunnar kom fram að tilgangur hennar væri m.a. sá að leita sátta með aðilum í samræmi við hlutverk óbyggðanefndar skv. 1. mgr. 15. gr. laga nr. 58/1998. Þeim til-mælum var beint til málsaðila og fulltrúa þeirra að leitast við að sætta kröfulínur og málin að öðru leyti, eins og hægt væri. Formaður nefndarinnar gerði grein fyrir því að á grundvelli rannsóknarskyldu óbyggðanefndar skv. 5. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998 hygðist nefndin afla upplýsinga frá Veðurstofu Íslands um vatnaskil og upptök áa þar sem merkjum og kröfum væri lýst um vatnaskil og annars staðar þar sem nefndin teldi að það geti haft þýðingu við úrlausn málanna. Því var beint til lögmanna að huga að því hvort slíkar upplýsingar gætu stuðlað að frekari samræmingu kröfulína og mögulegum sáttum í málunum. Ræddir voru möguleikar á samræmingu kröfulína í málinu. Upplýst var að lögmaður eigenda Stóra-Kambs og lögmenn ríkisins teldu að hugsanlega væri hægt að samræma kröfulínur. Lögmenn ríkisins féllust á að færa kröfulínu ríkisins á kröfusvæðinu vegna Kinnar, í ljósi staðsetningar ysta foss í Fossabrekkum, sem skodaður var í vettvangsferð óbyggðanefndar um svæðið og nánar er fjallað um í kafla 4.3. Í ljósi þessa töldu lögmenn ríkisins jafnframt eðlilegt að kanna möguleika á frekari tilfærslu kröfulínu ríkisins vegna annarra aðliggjandi jarða í málinu, að teknu tilliti til væntanlegra upplýsinga um vatnaskil á svæðinu. Þá kom fram að lögmenn ríkisins

hygðust skoða sérstaklega svæði innan kröfusvæðis ríkisins þar sem fyrir væri skipulögð frístundabyggð.

Þriðja fyrirtaka mála á svæði 9B var haldin sameiginlega vegna allra málanna 12. október 2018. Lögð voru fram skjöl í málinu, ásamt skjalaskrá. Tilgangur fyrirtökunnar var að halda áfram þeirri sáttaumleitan sem hófst við aðra fyrirtöku. Formaður gerði grein fyrir því að nefndin hefði aflað upplýsinga um vatnaskil frá Veðurstofu Íslands á tilteknum svæðum í málinu og að þeim hefði verið varpað inn á kröfulínukort sem lögð hefðu verið fram. Formaður kannaði afstöðu lögmanna til möguleika á sáttum í málinu. Lögmaður ríkisins og lögmenn gagnaðila ríkisins sammæltust um að samræma kröfulínur í málinu, að teknu tilliti til upplýsinga um vatnaskil á svæðinu. Formaður veitti lögmönnum frest til 1. nóvember 2018 til að samræma kröfulínur. Þá sagði lögmaður ríkisins að gerður væri fyrirvari við þjóðlendukröfu ríkisins vegna Hraunhafnardals og lagt í rannsókn nefndarinnar að komast að niðurstöðu um stöðu landsins vegna hugsanlegra réttinda ríkisins í dalnum.

Fjórða fyrirtaka mála á svæði 9B var haldin sameiginlega vegna allra málanna 5. nóvember 2018. Lögð voru fram skjöl í málinu, ásamt skjalaskrá. Formaður tilkynnti að nefndin hefði ákveðið að gefa lögmönnum þeirra landeigenda sem ekki myndu eiga aðild að málinu eftir samræmingu kröfulína kost á að senda nefndinni málskostnaðarfirlit vegna vinnu þeirra til þessa. Nefndin myndi í kjölfarið taka ákvörðun um greiðslu málskostnaðar til þeirra fyrir áramót. Lögmaður ríkisins boðaði að suðurmörk kröfulínu ríkisins í málinu yrðu aðlöguð norðurmörkum kröfulína gagnaðila ríkisins og að uppfærslu á kröfulínukorti væri að vænta fljótlega. Ákveðið var að veita íslenska ríkinu frest til 26. nóvember 2018 til að skila greinargerð vegna málsins og að í kjölfarið fengju gagnaðilar ríkisins frest til 21. desember 2018 til að skila sínum greinargerðum.

Við fimmtu fyrirtöku mála á svæði 9B, sem var haldin sameiginlega vegna allra málanna 26. nóvember 2018, var lögð fram greinargerð í málinu af hálfu íslenska ríkisins. Þar kom fram að gerð væri breyting á kröfugerð ríkisins að því er varðaði mörk þjóðlendukröfu gagnvart norðurmerkjum jarðanna Stóra-Kambis, Ytri-Knarrartungu, Syðri-Knarrartungu, Knarrar, Axlar og Kinnar. Af hálfu ríkisins var fallist á að þau væru í samræmi við kröfugerð eigenda jarðanna í framlögðum kröfulýsingum þeirra og kröfulínu ríkisins breytt til samræmis. Auk þess voru lögð fram önnur skjöl í málinu ásamt skjalaskrá. Í samræmi við það sem áður hafði verið rætt var gagnaðilum íslenska ríkisins veittur frestur til 21. desember 2018 til að skila greinargerðum í málinu.

Sjötta fyrirtaka mála á svæði 9B var haldin sameiginlega vegna allra málanna 14. janúar 2019. Upphaflega stóð til að fyrirtakan færi fram 21. desember 2018, að liðnum greinargerðarfresti gagnaðila íslenska ríkisins, en henni var seinkað eftir að fallist var á að framlengja frestinn til 11. janúar 2019. Við fyrirtökuna voru lagðar fram greinargerðir gagnaðila íslenska ríkisins ásamt öðrum skjölum í málinu og skjalaskrá. Formaður upplýsti að eftir breytingar á kröfugerð íslenska ríkisins, sem fram kom í greinargerð þess, hefðu orðið breytingar á aðild að málinu. Þannig hefðu lögmenn eigenda

jarðanna Stóra-Kambs, Ytri-Knarrartungu, Syðri-Knarrartungu, Knarrar, Axlar og Kinnar staðfest að þeir létu málin ekki frekar til sín taka, fyrir utan kröfu um málskostnað. Jafnframt kom fram að málskostnaður vegna þeirra hefði verið úrskurðaður á fundi nefndarinnar 12. desember 2018 og greiddur í kjölfarið.³ Þá tilkynnti formaður að ákveðið hefði verið að aðalmeðferð í málum nr. 1–4/2018 færi fram á Hótel Búðum á Snæfellsnesi 28. febrúar 2019.

Óbyggðanefnd kannaði vettvang málsins öðru sinni 27. febrúar 2019, eins og nánar er fjallað um í kafla 4.3.

Aðalmeðferð mála á svæði 9B var haldin sameiginlega vegna allra málanna 28. febrúar 2019 á Hótel Búðum á Snæfellsnesi. Formaður hóf fundinn á að þakka heimaönnum sérstaklega fyrir aðstoð við að upplýsa málin, m.a. á vettvangi og með því að mæta til skýrslugjafar. Því næst voru lögð fram skjöl í málunum ásamt skjalaskrá. Að því búnu fóru fram skýrslutökur sem nánar er gerð grein fyrir í kafla 4.4. Að skýrslutökum loknum var gert hádegishlé. Aðalmeðferðinni var fram haldið með málflutningi og voru mál 1–4/2018 flutt sameiginlega. Lögmaður íslenska ríkisins tók fram að á þeim svæðum þar sem ekki hefðu komið fram gagnkröfur eða þar sem ríkið gæti verið gagnaðili væri það ósk ríkisins að óbyggðanefnd kannaði samt og skæri úr um hvaða land teldist til þjóðlendna og hver væru mörk þeirra og eignarlanda. Íslenska ríkið á eitt aðild að málinu og kom því ekki til málflutnings annarra lögmanna. Við lok aðalmeðferðar gerði formaður grein fyrir því að frekari gögn kynnu að koma í leitirnar, m.a. vegna útistandandi gagnaöflunarbeiðna hjá sýslumannsembætti o.fl. Málið yrði tekið aftur fyrir af því tilefni. Formaður áréttaði að lögmenn fengju færi á að tjá sig um þau gögn sem kæmu fram síðar og að óbyggðanefnd rannsakaði þau til jafns við önnur gögn.

Við 8. fyrirtöku 3. maí 2019 voru lögð fram skjöl í málinu ásamt skjalaskrá. Formaður gat þess jafnframt að í tengslum við aðalmeðferð í málum nr. 1–4/2018 hefði óbyggðanefnd farið í aðra vettvangsferð um svæði málsins, sem er gerð nánari skil í kafla 4.3. Þá upplýsti formaður að eftir rannsókn óbyggðanefndar hefði komið í ljós áður ófundið landamerkjabréf fyrir Búðir frá 8. júní 1937. Formaður kallaði eftir afstöðu lögmans íslenska ríkisins til þess hvort það hefði einhver áhrif á kröfugerð ríkisins í málinu. Lögmaðurinn sagði að það yrði kannað nánar og að haft yrði samband við nefndina í kjölfarið.

Við 9. fyrirtöku 14. ágúst 2019 voru formlega lögð fram skjöl sem höfðu komið í leitirnar frá því að aðalmeðferð lauk. Þau höfðu þó áður verið gerð aðgengileg lögmönnum rafrænt. Að því loknu tilkynnti formaður að málið væri tekið til úrskurðar.

³ Málskostnaðarins er jafnframt gerið í úrskurðarorðum, sbr. kafla 7.

3 KRÖFUGERÐ⁴

3.1 Kröfur íslenska ríkisins

Af hálfu fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins er kröfum í málinu lýst eins og að neðan greinir. Í endanlegri kröfugerð er þess krafist að viðurkennt verði að allt land innan eftirfarandi kröfupunkta verði úrskurðað þjóðlenda og allt til viðmiðunarmarka kröfusvæðis:

Landsvæði milli Hraunhafnardals, Mælifells og Bjarnarfossdals:

Upphafspunktur er á vatnaskilum, beint norður af Bjarnarfossgili (1), þaðan er farið vestur eftir vatnaskilum og hreppamörkum, í Miðfell (2), þaðan er farið beint yfir Moldarmúla (3) og þaðan í Hest (4), þaðan er farið austur eftir vatnaskilum, yfir Hestdal þar sem vötnum hallar (punktur 3 hjá gagnaðila), áfram austur að vatnaskilum á mótis við Ytri-Tungugil (punktur 4 hjá gagnaðila), austur á vatnaskil við Krossgil (punktur 8 hjá gagnaðila), þaðan áfram austur eftir vatnaskilum í svonefndan gljúfraskúta í miðjum Leiðarhjalla, sem er hornmark gagnvart jörðinni Kinn, þaðan er farið áfram norðaustur í efstu brún Bjarnarfossdals (9) þaðan ræður gilið merkjum norður til fjalls að vatnaskilum og hreppamörkum sem er upphafspunktur.

3.2 Kröfur vegna Knarrar

Við meðferð málsins kom fram af hálfu eiganda Knarrar kröfulýsing þar sem þess var krafist að viðurkenndur yrði beinn eignarréttur landeiganda yfir landi jarðarinnar, sem lýst væri innan neðangreindra merkja. Kröfum ríkisins um þjóðlendur innan téðra merkja væri því mótmælt. Þess var krafist að viðurkennt yrði að heildarlandamerki Knarrar væru eftirfarandi, í samræmi við landamerkjabréf Knarrar, sem gert var 3. júní 1887, sbr. framlagðan uppdrátt af landamerkjum:

Landamerki fyrir Knarareigninni, þar með talin Selvöllur og Knararkot, sem er eign eigendanna, prestsins, séra Hallgríms Sveinssonar í Reykjavík, og skólapiltsins Hans Jónssonar frá Búðum, nú í Reykjavík. A. Milli Knarareignar og Búða, ræður sjónhending úr Járnbarda niður við sjó í Miðþúfu á Búðarkletti, og nær Búðarland að Klettsgötu. b. Milli Knarareignar og Axlar, ræður úr Miðþúfu á Búðarkletti beint sjónhending í Stórhól, þaðan í há Axlarhrynutopp (7), svo ræður fjallseggjar eins og vötnum hallar út að Krossgili (8). c. Milli Syðri tungu og Knarareignar ræður Krossgil (6), ofan eftir þar til efsta varða byrjar á engjum. Sjónhending eftir vörðum í pitt þann sem nefndur er Strokur og þaðan ræður Krossgilslækur ofan í Breiðavatn. d. Milli Knarareignar og Hraunlanda ræður eftir miðju Breiðavatn, eins og hraunlækur ræður suður að Seltagli þaðan ofan eftir ærður sjónhedning í miðja Þjódhúshellna og þaðan sjónhedning ofan í Selvík miðja við sjó. e. Tún og engjamerki milli Knarar og Selvalla, eru eins og Baululækur ræður frá Breiðavatni í efsta pytt í læknum og er þar varða, síðan sjónhending úr henni upp í ytri þvergarsðenda hvar varða er hlaðin og eftir þvergarði suður að skurði hvað varða er hlaðin og eftir þeim skurði upp í dý það er skurður þessi rennur úr og úr nefndu dýi upp í túngarðsenda við götu svo skilur gatan Kraratún og Knararkotsgtún úteftir, og er Knarartún að neðan, en Knararkotstún að ofan, út að Eiríksvelli og þaðan eftir miðri lág upp í Knarargil, svo er útrækt, svo kallaðar Knararkosteyrar, og heyra koti því til, sem liggja milli Knaragils og Krossgils og skilja þúfur að neðan milli nefndra gilja en gamall túngarður að ofan.

⁴ Sjá einnig fylgiskjöl nr. I (aðilaskrá) og III (kort).

Landeigandi áskildi sér jafnframt rétt til að gera kröfu um allan kostnað sem hann hefði orðið og kynni að verða fyrir við að gæta réttar síns gagnvart kröfum íslenska ríkisins.

Eftir að framangreindum kröfum var lýst af hálfu eiganda Knarrar færði íslenska ríkið kröfulínu sína til samræmis við hana. Að því búnu var ekki lengur uppi efnislegur ágreiningur um það landsvæði sem kröfugerð eiganda Knarrar tók til og lét hann málið ekki frekar til sín taka eftir það, fyrir utan kröfu um málskostnað.⁵ Málskostnaður vegna Knarrar var úrskurðaður á fundi nefndarinnar 12. desember 2018 og greiddur út í kjölfarið. Hans er jafnframt getið í úrskurðarorðum, sbr. kafla 7.

3.3 Kröfur vegna Syðri-Knarrartungu

Við meðferð málsins kom fram af hálfu eigenda Syðri-Knarrartungu kröfulýsing þar sem þess var krafist að viðurkenndur yrði beinn eignarréttur landeigenda yfir landi jarðarinnar, sem lýst væri innan neðangreindra merkja. Kröfum ríkisins um þjóðlendur innan téðra merkja væri því mótmælt. Þess var krafist að viðurkennt yrði að heildarlandamerki Knarrar væru samkvæmt neðangreindum heimildum, sbr. framlagðan uppdrátt af landamerkjum:

Landamerkjabréfi fyrir Knörr, sem gert var 3. júní 1887, þar sem landamerkjum þeirrar jarðar til móts við Syðri Knarrartungu væri lýst svo:

c. Milli Syðri tungu og Knarareignar ræður Krossgil (6), ofan eftir þar til efsta varða byrjar á engjum. Sjónhending eftir vörðum í pitt þann sem nefndur er Strokur og þaðan ræður Krossgilslækur ofan í Breiðavatn.

Landamerkjabréfi fyrir Ytri-Knarrartungu, sem gert var 16. nóvember 1888, þar sem landamerkjum þeirrar jarðar til móts við Syðri-Knarrartungu væri lýst svo:

... svo austur eftir eins og vötnum hallar austur á móts við Ytri-Tungugil (4), svo ofan í ytri-Tungu-gil (5), svo á Ytri-Knarartunga útmældan blett í Syðri-Tungu beitalandi, stein er 24 faðmar á lengd og 16 faðmar á breidd.

Landeigendur áskildu sér jafnframt rétt til að gera kröfu um allan kostnað sem þeir hefðu orðið og kynnu að verða fyrir við að gæta réttar síns gagnvart kröfum íslenska ríkisins.

Eftir að framangreindum kröfum var lýst af hálfu eigenda Syðri-Knarrartungu færði íslenska ríkið kröfulínu sína til samræmis við hana. Að því búnu var ekki lengur uppi efnislegur ágreiningur um það landsvæði sem kröfugerð eigenda Syðri-Knarrartungu tók til og létu þeir málið ekki frekar til sín taka eftir það, fyrir utan kröfu um málskostnað.⁶ Málskostnaður vegna Syðri-Knarrartungu var úrskurðaður á fundi nefndar-

⁵ Í þessu sambandi skal þess getið að ekki var skilað greinargerð í málinu vegna Knarrar, en frestur gagnaðila íslenska ríkisins til þess rann út eftir að umrædd breyting var gerð á kröfulínu íslenska ríkisins.

⁶ Í þessu sambandi skal þess getið að ekki var skilað greinargerð í málinu vegna Syðri-Knarrartungu, en frestur gagnaðila íslenska ríkisins til þess rann út eftir að umrædd breyting var gerð á kröfulínu íslenska ríkisins.

innar 12. desember 2018 og greiddur út í kjölfarið. Hans er jafnframt getið í úrskurðarorðum, sbr. kafla 7.

3.4 Kröfur vegna Ytri-Knarrartungu

Við meðferð málsins kom fram kröfulýsing af hálfu eiganda Ytri-Knarrartungu þar sem þess var krafist að viðurkenndur yrði beinn eignarréttur landeiganda yfir landi jarðarinnar, sem lýst væri innan neðangreindra merkja. Kröfum ríkisins um þjóðlendur innan téðra merkja væri því mótmælt. Þess var krafist að viðurkennt yrði að heildarlandamerki Ytri-Knarrartungu væru eftirfarandi, í samræmi við landamerkjabréf Ytri Knarrartungu, sem gert var 16. nóvember 1888, sbr. framlagðan uppdrátt af landamerkjum:

Landamerki fyrir jörðinni Ytri-Knarrartungu í Breiðuvík, eru úr Merkjasteini í Ytri-Tungugili sjónhending bein ofan í traðargarðsendann, sem skilur Syðri- og Ytri-Tungu tún, og úr honum á móts við Syðri-Túngutún og engjar ofan í vörðu á austanverðann Pyttbakka, og úr honum í vörðu fyrir norðan tún og úr honum ofan í Jónspytt, og úr honum ofan í tvær vörður þá vestari, og úr henni á móts við Syðri-Tungu þverspotta vestur í vörðu á Ytri-Tungu gilsbakka, svo skilur Ytri-Tungugil upp eftir og eru Ytri-Tungu engjar og tún að suðaustan verðu, en vestan verðu beitolandspartur frá Syðri-Knarrartungu upp að áður greindum Merkjasteini. Engja partur sá er Framengja heita, er úr vörðu er skulur engjar milli Hraunlands og Ytri-Knarrartungu, úr vörðu þeirri austur eftir gömlum skurð eða garða, sem skilur part þessan frá Syðru-Tungu þverspotta austur í vörðu á garði þessum, og úr henni suður í vörðu í framengjum, sem skilur Ytri- og Syðri-Tungu engjar, svo úr henni vestur eftir móts við Hraunlandsland eftir merkja vörðum vestur í vörðu þá sem fyrr er getið. Beiland sem Ytri-Knarrartunga tilheyrir, er úr aðurnefndum Merkjastein á móts við Syðri-Tungu beitoland, vestur með fjallsrótum, þar sem kemur saman vakkendi og mýri vestur móts við dýrennu fyrir vestan mógrafir svo að vestanverðu við þá dýrennu og úr henni bein sjónhending ofan í tvær vörður og eftir þeim beint ofan að Húsanlandi, og svo á móts við Húsanland, upp í Svartastein (1), og úr honum á móts við Húsanland upp í Hestskarð (2), og inn Hestdal þar til vötnum hallar (3), svo austur eftir eins og vötnum hallar austur á móts við Ytri-Tungugil (4), svo ofan í ytri-Tungu-gil (5), svo á Ytri-Knarrartunga útmældan blett í Syðri-Tungu beitolandi, stein er 24 faðmar á lengd og 16 faðmar á breidd.

Landeigandi áskildi sér jafnframt rétt til að gera kröfu um allan kostnað sem hann hefði orðið og kynni að verða fyrir við að gæta réttar síns gagnvart kröfum íslenska ríkisins.

Eftir að framangreindum kröfum var lýst af hálfu eiganda Ytri-Knarrartungu færði íslenska ríkið kröfulínu sína til samræmis við hana. Að því búnu var ekki lengur uppi efnislegur ágreiningur um það landsvæði sem kröfugerð eiganda Ytri-Knarrartungu tók til og lét hann málið ekki frekar til sín taka eftir það, fyrir utan kröfu um málskostnað.⁷ Málskostnaður vegna Ytri-Knarrartungu var úrskurðaður á fundi nefndarinnar 12. desember 2018 og greiddur út í kjölfarið. Hans er jafnframt getið í úrskurðarorðum, sbr. kafla 7.

⁷ Í þessu sambandi skal þess getið að ekki var skilað greinargerð í málinu vegna Ytri-Knarrartungu, en frestur gagnaðila íslenska ríkisins til þess rann út eftir að umrædd breyting var gerð á kröfulínu íslenska ríkisins.

3.5 Kröfur vegna Axlar

Við meðferð málsins kom fram kröfulýsting af hálfu eiganda Axlar þar sem þess var krafist að viðurkenndur yrði beinn eignarréttur landeiganda yfir landi jarðarinnar, sem lýst væri innan neðangreindra merkja. Kröfum ríkisins um þjóðlendur innan téðra merkja væri því mótmælt. Þess var krafist að viðurkennt yrði að heildarlandamerki Axlar væru samkvæmt neðangreindum heimildum, sbr. framlagðan uppdrátt af landamerkjum:

Landamerkjabréfi fyrir jörðina Öxl, sem gert var 8. júní 1884, þar sem landamerkjum jarðarinnar væri lýst svo:

1, Á milli Knarar og Axlar, úr Miðþúfu á Búðarkletti sjónhending í Stórhól, þaðan í Axlarhymutopp (7), svo ráða fjallseggjar eins og vötnum hallar út að Krossgili (8).

Landamerkjabréfi fyrir jörðina Kinn, sem gert var 10. júní 1885, þar sem landamerkjum þeirrar jarðar til móts við Öxl væri lýst svo:

Landamerki milli Kinnar og Axlar: Sjónhending úr Hraunsnefi er skerst upp í flóanna í borg milli Axlar og Kinnar, sem Merkiborg er kölluð og varða hefur verið ásett. Úr borg þessari sjónhending í skriðu hvíta eða hvíttrauða, sem er úr Kinnarhymu (9), og þaðan af fjallsbrúninni sjónhending í ystafoss í Fossabrekkum (10).

Landeigandi áskildi sér jafnframt rétt til að gera kröfu um allan kostnað sem hann hefði orðið og kynni að verða fyrir við að gæta réttar síns gagnvart kröfum íslenska ríkisins.

Eftir að framangreindum kröfum var lýst af hálfu eiganda Axlar færði íslenska ríkið kröfulínu sína til samræmis við hana. Að því búnu var ekki lengur uppi efnislegur ágreiningur um það landsvæði sem kröfugerð eiganda Axlar tók til og lét hann málið ekki frekar til sín taka eftir það, fyrir utan kröfu um málskostnað.⁸ Málskostnaður vegna Axlar var úrskurðaður á fundi nefndarinnar 12. desember 2018 og greiddur út í kjölfarið. Hans er jafnframt getið í úrskurðarorðum, sbr. kafla 7.

3.6 Kröfur vegna Stóra-Kambs

Við meðferð málsins kom fram kröfulýsing af hálfu eigenda Stóra-Kambs þar sem þess var krafist að framkominni þjóðlendukröfu ríkisins til lands Stóra-Kambs yrði hafnað og að viðurkenndur yrði beinn eignarréttur þinglýstra eigenda að öllu landi jarðarinnar. Þess var krafist að viðurkennt yrði að heildarlandamerki Stóra-Kambs væru samkvæmt landamerkjabréfi fyrir þjóðeignina Stóra-Kamb í Breiðuvíkurbreyti frá 8. júlí 1889, þar sem segði:

1, Á milli Grafar og Stóra-Kambs, er sjónhending úr lækjarós niður við vaðla, í vestanverða Rúst, sem er í flóanum, og þaðan í vörðu, sem stendur austanvert við Grafarholtsenda. Þaðan ræður Grafará upp að fossi og þaðan yfir fjall eins og vötnum hallar norður af, ofan í Ölkelduhólma. 2, Á milli Húsaness og Stóra-Kambs ræður

⁸ Í þessu sambandi skal þess getið að ekki var skilað greinargerð í málinu vegna Axlar, en frestur gagnaðila íslenska ríkisins til þess rann út eftir að umrædd breyting var gerð á kröfulínu íslenska ríkisins.

sjónhending úr Bekkslækjarósi og í Mannstein og þaðan á Hest. Þaðan ræður egg sú er gengur norður í skarðið. Stóri-Kambur á mánaðabeit, í Hestbringum.

Þá var krafist málskostnaðar úr hendi ríkissjóðs samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar og framlögðum málskostnaðarreikningi, að skaðlausu.

Eftir að framangreindum kröfum var lýst af hálfu eigenda Stóra-Kambs færði íslenska ríkið kröfulínu sína til samræmis við hana. Að því búnu var ekki lengur uppi efnislegur ágreiningur um það landsvæði sem kröfugerð eigenda Stóra-Kambs tók til og létu þeir málið ekki frekar til sín taka eftir það, fyrir utan kröfu um málskostnað.⁹ Málskostnaður vegna Stóra-Kambs var úrskurðaður á fundi nefndarinnar 12. desember 2018 og greiddur út í kjölfarið. Hans er jafnframt getið í úrskurðarorðum, sbr. kafla 7.

3.7 Kröfur vegna Kinnar

Við meðferð málsins kom fram kröfulýsing af hálfu eiganda Kinnar þar sem þess var krafist að framkominni þjóðlendukröfu ríkisins til lands Kinnar yrði hafnað og að viðurkenndur yrði beinn eignarréttur þinglýsts eiganda að öllu landi jarðarinnar. Þess var krafist að viðurkennt yrði að heildarlandamerki Kinnar væru samkvæmt neðangreindum heimildum:

Landamerkjaskrá fyrir mensaljörðum Setbergskirkju í Eyrarsveit frá 10. júní 1885, þar sem segði um landamerki eyðijarðarinnar Kinnar í Staðarsveit:

A Landamerki milli Kinnar og Hraunhafnarbakka: Sjónhending frá Hraunsnefi við læk og upp í Merki-keldu og þaðan sjónhending upp í gljúfraskúta í miðjum Leiðarhjalla. (eftir áreið gjörðri og samþykkt frá 27. júlí 1811). B Landamerki milli Kinnar og Axlar: Sjónhending úr Hraunsnefi er skerst upp í flóann í borg milli Axlar og Kinnar, sem Merkiborg er kölluð og varða hefur verið ásett. Úr borg þessari sjónhending í skriðu hvíta eða hvíttrauða, sem er úr Kinnarhyrnu, og þaðan af fjallsbrúninni sjónhending í ysta foss í Fossabrekkum.

Landamerkjaskrá fyrir þjóðjörðinni Öxl í Breiðuvíkurbreppi, frá 8. júní 1884, þar sem segði um landamerki milli Kinnar og Axlar:

Á milli Kinnar og Axlar, úr Kinnarhyrnu í svo kallað Hjarta, þaðan í Stórhól og þaðan í Geitnabyrgi og þaðan sjónhending í Kletsgötu, svo ræður Klettsgata til ytri merkja, eða Miðþúfu á Búðaklett.

Þá var krafist málskostnaðar úr hendi ríkissjóðs samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar og framlögðum málskostnaðarreikningi, að skaðlausu.

Eftir að framangreindum kröfum var lýst af hálfu eiganda Kinnar færði íslenska ríkið kröfulínu sína til samræmis við hana. Að því búnu var ekki lengur uppi efnislegur ágreiningur um það landsvæði sem kröfugerð eiganda Kinnar tók til og lét hann málið ekki frekar til sín taka eftir það, fyrir utan kröfu um málskostnað.¹⁰ Málskostnaður

⁹ Í þessu sambandi skal þess getið að ekki var skilað greinargerð í málinu vegna Stóra-Kambs, en frestur gagnaðila íslenska ríkisins til þess rann út eftir að umrædd breyting var gerð á kröfulínu íslenska ríkisins.

¹⁰ Í þessu sambandi skal þess getið að ekki var skilað greinargerð í málinu vegna Kinnar, en frestur gagnaðila íslenska ríkisins til þess rann út eftir að umrædd breyting var gerð á kröfulínu íslenska ríkisins.

vegna Kinnar var úrskurðaður á fundi nefndarinnar 12. desember 2018 og greiddur út í kjölfarið. Hans er jafnframt getið í úrskurðarorðum, sbr. kafla 7.

4 GÖGN OG GAGNAÖFLUN

4.1 Inngangur

Í málinu hafa verið lögð fram skjöl í skjalaflokkum nr. 1–14 ásamt undirskjöllum, samtals 218 skjöl, auk 11 hliðsjónargagna. Sjá nánar í fylgiskjali nr. II (skjalaskrá).

Gagna var ýmist aflað af málsaðilum eða óbyggðanefnd, á grundvelli rannsóknarskyldu nefndarinnar. Gerð var leit að frumgögnum sem varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi á svæðinu, farið á vettvang og jafnframt teknar skýrslur af málsaðilum. Verður nú gerð nánari grein fyrir hverju þessara atriða.

4.2 Rannsóknarskylda óbyggðanefndar

Óbyggðanefnd ber að hafa frumkvæði að því að afla heimilda og gagna um eignar- og afnotaréttindi yfir því landsvæði sem til meðferðar er og framkvæma rannsóknir og athuganir um staðreyndir og lagaatriði sem þýðingu hafa fyrir niðurstöðu í einstökum málum, sbr. 5. mgr. 10. gr. Þjóðlendlaga, nr. 58/1998. Markmiðið er að tryggja sem best að rétt niðurstaða fái stöð um einstök álitæfni.

Á vegum óbyggðanefndar fór fram kerfisbundin leit að frumgögnum, prentuðum sem óprentuðum, sem líkur voru taldar á að varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi yfir þeim landsvæðum sem hér eru til umfjöllunar. Könnun einstakra skjalaflokka skiptist á milli Þjóðskjalasafns Íslands og óbyggðanefndar og grundvallast á „Yfirliti yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar“. Yfirlit þetta var kynnt lögmönnum málsaðila og engar athugasemdir komu fram. Við samningu þess naut óbyggðanefnd ráðgjafar Gunnars Friðriks Guðmundssonar sagnfræðings, auk Bjarkar Ingimundardóttur og Jóns Torfasonar, starfsmanna Þjóðskjalasafns Íslands.

Lögmönnum aðila málsins var gerð grein fyrir því að þeir hefðu óskoraðan rétt til að fá upplýsingar um tilhögun gagnaöflunar á vegum óbyggðanefndar og afrit allra gagna. Jafnframt hafði óbyggðanefnd frumkvæði að því að upplýsa lögmenn um þessi atriði. Þeir gátu jafnframt bent starfsmönnum Þjóðskjalasafns eða óbyggðanefndar á gögn sem ástæða væri til að kanna eða afla. Rannsóknarskylda óbyggðanefndar dregur hins vegar ekki úr skyldu málsaðila til að afla og leggja fram þær heimildir og gögn sem þeir byggja rétt sinn á, sbr. 4. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Lögmönnum/málsaðilum ber þannig að leggja sjálfstætt mat á gögn og gagnaöflun.

Þau frumgögn sem í leitirnar komu og talið var að þýðingu hefðu voru lögð fram jafnóðum við fyrirtökur í málinu. Um nánari framkvæmd gagnaöflunar vísast til skila-bréfs Þjóðskjalasafns Íslands um þetta efni, þ.e. skjals nr. 2, og minnisblaða um leit óbyggðanefndar í tilteknum skjalaflokkum, sbr. hliðsjónargögn nr. 7–9. Um afraksturinn vísast til skjalaskrár, sjá fylgiskjal nr. II, þar sem skjöl Þjóðskjalasafns og óbyggðanefndar (þ.e. undir yfirnúmerum 2 og 4) eru flokkuð eftir efni og uppruna.

4.3 Vettvangsferð

Óbyggðanefnd skoðaði vettvang málsins fimmtudaginn 30. ágúst 2018 í fylgd með lög-
mönnum aðila og tilteknum málsaðilum. Staðkunnugir önnuðust leiðsögn. Jafnframt
voru með í för fulltrúar frá Þjóðskjalasafni Íslands og starfsfólk óbyggðanefndar.

Fimmtudaginn 30. ágúst var ekið frá Langaholti, vestur Snæfellsnesveg nr. 54, inn á
kröfufsvæðið í Hraunhafnardal. Þegar inn í dalinn var komið var numið staðar rétt austan
við Fossabrekkur, þaðan sem þær sáust greinilega. Þar bættust í hópinn Guðjón
Jóhannesson frá Syðri-Knarrartungu, Guðni Þorberg Svavarsson frá Öxl og Guð-
mundur Alfredsson frá Ytri-Knarrartungu en Sæmundur Kristjánsson frá Rifi var þegar
með í för. Þaðan sást vel yfir sumarhús í dalnum og austur yfir Hraunhöfn, Bjarnarfoss,
Landakotsgil og Mælifell að norðanverðu við dalsmynnið og að sunnanverðu yfir
Kinnarhyrnu og Axlarhyrnu. Ekið var áfram inn dalinn að sæluhúsi sem stendur milli
Miðfells og Moldarmúla á leið upp á Fróðárheiði. Þar var ekið út af vegi nr. 54 og inn
á slóða sunnan við veginn sem lá upp að mastri á toppi Knarrarfjalls. Mikil þoka var
uppi á fjallinu og skyggni því lélegt. Á leið niður af fjallinu var numið staðar á hrygg
sem heimamenn sögðu að markaði vatnaskil milli norðurs og suðurs. Af hryggnum sást
greinilega yfir Moldarmúla, þar sem vegur nr. 54 beygir í vestur við Miðfell. Gengið
var frá slóðanum á lítinn hól þaðan sem útsýni var yfir fjallendið norðan bæjanna Ytri-
Knarrartungu, Syðri-Knarrartungu og Knarrar. Farið var yfir kröfulínur eigenda þessara
jarða og heimamenn bentu viðstöddum á Tungugil, Krossgil og Knarrargil. Því næst
var ekið niður á veg nr. 54 og honum fylgt í austur þar til komið var að öðrum slóða
sunnan vegarins sem leiddi upp í fjall að öðru mastri austan við bæinn Knörr. Þaðan var
horft yfir Axlarhyrnu og Kinnarhyrnu og farið yfir kröfulínur eigenda jarðanna Axlar
og Kinnar. Að því búnu var ekið aftur niður á Snæfellsnesveg nr. 54 og hann ekinn
austur að Útnesvegi nr. 574. Útnesvegur var ekinn vestur að bænum Öxl þar sem numið
var staðar og horft upp í Axlarhyrnu og Kinnarhyrnu og viðstöddum bent á steininn
Hjarta, á merkjum Axlar og Kinnar. Ekið var að heimreið bæjarins Knarrar þaðan sem
sást norður í Tungugil, Krossgil og Knarrargil. Þessu næst var ekið að sumarhúsi í landi
Ytri-Knarrartungu og gengið að Svartasteini, á vesturmerkjum jarðarinnar. Hann var
hnitsettur og af honum sást vel upp í Hestgil og Hestskarð. Að því loknu var ekið vestur
að Stóra-Kambi þar sem Hjörtur Sigurðsson á Stóra-Kambi tók á móti hópnum og benti
viðstöddum á Hestgil og Manstein. Að því búnu var ekið að Hellnum í hádegismat.

Óbyggðanefnd skoðaði vettvang málsins öðru sinni miðvikudaginn 27. febrúar
2019. Með í för voru fulltrúar frá Þjóðskjalasafni Íslands og starfsfólk óbyggðanefndar.

Ekið var inn Hraunhafnardal eftir Snæfellsnesvegi nr. 54 og numið staðar austan við
Fossabrekkur. Þaðan var kröfulína íslenska ríkisins á suðurhluta svæðisins könnuð, eins
og henni var breytt samkvæmt greinargerð ríkisins.

4.4 Skýrslutökur

Við aðalmeðferð málsins gaf skýrslu og svaraði spurningum óbyggðanefndar og lögmanna Eyjólfur Gunnarsson í Hraunhöfn. Að einstökum efnisatriðum í skýrslugjöfni er vikið í úrskurði þessum, eftir því sem tilefni er til, en uppskrift á henni er meðal gagna málsins.

5 SAGA LANDSVÆÐA

Í þessum kafla verður rakin saga svæðisins sem sem málið varðar. Í fyrstu er greint frá elstu ritheimildum um landnám þar og síðan heimildum um afrétti og afréttarnot. Því næst verða raktar heimildir um kröfusvæði málsins og aðliggjandi jarðir, einkum afmörkun, eignarréttindi og nýtingu. Umfjöllun um þær jarðir sem liggja að ágreinings-svæðunum takmarkast oftast við heimildir um afmörkun. Að mestu er fylgt tímaröð í hverjum kafla.¹¹

5.1 Landnám

Sturlubók *Landnámu* greinir svo frá landnámi Orms hins mjóa að norðanverðu við kröfusvæðið:

Ormr enn mjóvi hét maðr, er kom skipi sínu í Fróðárós ok bjó á Brimilsvöllum um hríð. Hann rak á brutt Óláf belg ok nam Víkina gömlu milli Ennis ok Höfða ok bjó þá at Fróða. Hans son var Þorbjörn enn digri; hann átti fyrir Þuríði, dóttur Ásbrands frá Kambi, ok váru þeirra börn Ketill kappi, Hallsteinn og Gunnlaugr ok Þorgerðr, er átti Önuendr sjóni. Þorbjörn átti síðar Þuríði, dóttur Barkar ens digra ok Þórdísar Súrs-dóttur.¹²

Efnislega samhljóða lýsingu á landnámi Orms er að finna í Hauksbók og Melabók *Landnámu*.¹³

Sturlubók *Landnámu* greinir svo frá landnámi Herjólfss að norðaustanverðu við kröfusvæðið:

Herjólfir fór til Íslands í elli sinni ok nam land milli Búlandshöfða ok Kirkjufjarðar. Hans son var Þorsteinn kolskeggr, faðir Þórólfs, föður Þórarins ens svarta Máhlíðings og Guðnýjar, er átti Vermundr enn mjóvi; þeirra son Brandr enn örvi.¹⁴

Efnislega samhljóða lýsingu á landnámi Herjólfss er að finna í Hauksbók og Melabók *Landnámu*.¹⁵

Sturlubók *Landnámu* greinir svo frá landnámi feðganna Ásmundar Atlasonar og Atla Válasonar að austanverðu við kröfusvæðið:

Váli enn sterki hét hirðmaðr Haralds konungs hins hárfagra; hann vó víg í véum ok varð útlægr. Hann fór til Suðureyja ok staðfestisk þar, en synir hans þrír fóru til Íslands. Hlíf hestageldir var móðir þeira. Hét einn Atli, annar Álfarinn, þriðji Auðun stoti; þeir fóru allir til Íslands. Atli Válason og Ásmundur son hans námu land frá Furu til Lýsu.¹⁶

¹¹ Þessi kafli er að mestu leyti byggður á greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands, dagsettri 31. október 2018, sem lögð var fram sem skjal nr. 5(4), sbr. einnig drög að greinargerðinni sem lögð voru fram sem skjöl nr. 5(1)–5(3). Þó hefur verið felld út eða stytt umfjöllun um heimildir sem ekki þykja hafa þýðingu fyrir úrlausn málsins, auk þess sem bæst hefur við umfjöllun um gögn sem komið hafa í leitirnar eftir að greinargerðin kom fram o.fl. gögn sem þar var ekki getið. Einnig skal nefnt að í heildarskilabréfi Þjóðskjalasafns Íslands, skjali nr. 2, og minnisblöðum um leit óbyggðanefndar í tilteknum skjalaflokkum, hliðsjónargögnum nr. 8–9, er grein fyrir fleiri skjölum sem varða jarðir eða annað sem fjallað er um hér en ekki þótti tilefni til að leggja fram.

¹² *Íslenzk fornrit* I (1968), bls. 112, sbr. skjal nr. 4(57).

¹³ *Íslenzk fornrit* I (1968), bls. 113, sbr. skjal nr. 4(57).

¹⁴ *Íslenzk fornrit* I (1968), bls. 116, sbr. skjal nr. 4(57).

¹⁵ *Íslenzk fornrit* I (1968), bls. 116–117, sbr. skjal nr. 4(57).

¹⁶ *Íslenzk fornrit* I (1968), bls. 102, sbr. skjal nr. 4(57).

Hins vegar segir í Melabók *Landnámu* að Ásmundur og Atli hafi numið land fyrir utan Lýsu, austan við kröfusvæðið.¹⁷ Þá segir í Melabók um landnám Hrólfs digra Eyvindarsonar:

Hrólfr Eyvindarson hins digra nam land milli Furu ok Lýsu.¹⁸

Um landnám Hrólfs digra suðvestan við kröfusvæðið segir í Sturlubók, sem er efnislega samhljóða Hauksbók:

Hrólfr enn digri, son Eyvindar eikikróks, nam land frá Lýsu til Hraunhafnarár. Hans son var Helgi í Hofgörðum, faðir Finnboga ok Bjarnar ok Hrólfs. Björn var faðir Gests, föður Skáld-Refs.¹⁹

Sturlubók *Landnáma* greinir svo frá landnámi Sölva, að suðvestan- og sunnanverðu við kröfusvæðið:

Sölvi hét maðr, er nam land milli Hellis ok Hraunhafnar. Hann bjó í Brenningi, en síðar á Sölvahamri, því at hann þóttist þar vera gagnsamari.²⁰

Í Hauksbók *Landnámu* segir hins vegar um landnám Sölva:

Sölvi hét maðr, er land nam millim Hellishrauns ok sleggjubeinsár. Hann bjó í brenningi fyrst, en síðan á Sölvahamri, því at hann þóttisk þar vera fleiri manna gagn.²¹

Austurmörk landnáms Sölva er Hraunhöfn, austast í Breiðuvík, samkvæmt Sturlubók en Sleggjubeinsá, vestarlega í Breiðuvík, í samkvæmt Hauksbók. Texti Hauksbókar er talinn upphaflegri.²²

5.2 Afréttir og afréttarnot

Prófastsvísitasía að Knerri, dagsett 6. febrúar árið 1744, eignar Knerri geldnautaupprekstur í Mælifellsdal, fyrir ofan Hraunhöfn:

Hvad greindrar kyrkiu Eigner áhræra, þá ä x hndr. i heimalande, Edur sandzendareka med vid reka og hvalreka. Item hálfann grafar reka mötz vid Setbergs kirkiu, frý skips og budarstödu vid fremre buder, og adra skipz og budarstödu vid Sellätur, hun ä og gelldnauta upprekstur í mælefellzdal fyrer ofan Hraunhofn²³

Í prófastsvísitasíu að Knerri 7. október árið 1843 er einnig getið um notkun Mælifellsdals og að „hagkvæmast væri að leigja hann“ svo kirkjan missti ekki rétt sinn til dalsins vegna notkunarleysis:

Ár 1843 Laugardaginn þann 7da October visiteradi constitueradr Prófastr Jón Gudmundsson kirkiuna ad Knerri Eigner og Itók kirkiu þessarar eru hin sómu sem ádr og med tilliti til Cancellie brefsins af 18 Maí sídstl. er eingin ágreiníngur um notkun Eigna og Itaka [þeir, undirstrikað á að falla brott] kirkiunnar og gétur naumast ordid, þared proptietarius hefr brúkad þau og brúka látid nema Mælifellsdal og er það álit allra

¹⁷ *Landið og Landnáma* I, bls. 158, sbr. skjal nr. 4(58).

¹⁸ *Íslenzk fornrit* I (1968), bls. 104, sbr. skjal nr. 4(57).

¹⁹ *Íslenzk fornrit* I (1968), bls. 104–105, sbr. skjal nr. 4(57).

²⁰ *Íslenzk fornrit* I (1968), bls. 104, sbr. skjal nr. 4(57).

²¹ *Íslenzk fornrit* I (1968), bls. 105, sbr. skjal nr. 4(57).

²² *Íslenzk fornrit* I (1968), bls. 104, sbr. skjal nr. 4(57), og *Landið og Landnáma* I, bls. 160, sbr. skjal nr. 4(58).

²³ Skjal nr. 2(92).

nálægra Vidkomandi að hagkvæmast væri að reyna að leigja hann, so óhætt sé að kirkian ei missi Rett sinn til dalsins sókum Brúkunarleisis, þó hin væntanlega nýja hefðarlóggjöf verði gyldandi.²⁴

Aftur á móti er ekki getið um Mælifellsdal í prófastsvísitasíu að Knerri 23. ágúst árið 1849.²⁵

Þann 15. janúar árið 1920 svaraði sýslumaðurinn í Snæfellsness- og Hnappadals-sýslu fyrirspurn Stjórnarráðs Íslands, dagsettri 29. desember árið 1919, um almenninga í sýslunni. Svar sýslumannsins var sem hér segir:

Í tilefni af brjefi hins háa stjórnarráðs dags. 29. f. m., þar sem leitast er skýrslu um almenninga hjer í sýslu, undanfelli jeg eigi hjermeð að skýra frá, að hjer í sýslu eru engir almenningar, heldur eingöngu heimalönd. Lönd jarðanna norðan og sunnan Snæfellsnessfjallgarðsins jaðra hvarvetna saman á há-fjallgarðinum að því er sjeð verður af landamerkjabók sýslunnar. Í sýslunni eru eigi til afrjettarlönd [í] eigu sveitarfelaga og því hvergi hjer í sýslunni [um] að ræða önnur upprekstrarlönd en heimalönd jarða.²⁶

Í fjallskilareglugerðum og -samþykktum fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu sem hafa verið settar á árunum 1894–2012 eru afréttarsvæði hvorki skilgreind sérstaklega né fjallað um smalamennsku á einstökum svæðum²⁷

Sjá einnig kafla um einstakar jarðir og svæði hér á eftir.

5.3 Almennt um svæðið

Í Sýslu- og sóknalýsingum Snæfellsness er hluta Breiðuvíkurstakalls lýst svo árið 1846:

1. Öxl, 12 hndr. að dýrleika; hún er austasti bær í Knararsókn og næsti Staðarsveit. Stendur hún suðaustanvert undir fjalli því, sem við hana er kennt (∴ Axlar-) — er sumir kalla Axlarhyrnu. — Þar bjó fyrstur manna Axlar-Björn, hvörs víða er getið. Eru hér um af hönum ýmsar sögur meðal almúga.

Axlarhyrna er austast fjall í Br<eiðu>vík. Er hún hár uppdeginn hnjúkur, ei ósvipuð Gló<ð>afeykir í Skagafirði að vaxtarlagi, en mikið minni. Austur af henni gengur fjallhryggur, þó nokkuð lægri en hún er sjálf, so sem rúman þriðjung mílu. Tekur hann þar enda, sem þjóðvegurinn liggur upp úr Staðarsveit, upp á Fróðárheiði. Landamerki milli Axlar og Staðarsveitar, eður sem er hið sama milli sveitanna, eru þessi, tekin frá fjalli til sjóar: úr Hjartakletti í fjallinu — og beint til suðurs í lág nokkra í Búðahr(auni), sem heitir Gestalág, þaðan í Klettsgötu og sem hún ræður í miðjan Búðaklett, en beint í suður frá Búðakletti eru merkin á milli Búða- og Knararlands. Jörð þessi er heldur landlítill, en allgóð beit er þar sumar og vetur og sæmilega jarðasamt; en þegar fyrir jörð tekur, so eru þar næstum allar skepnur í hættu sökum óhollustu og léttleika útheyjanna. Töðufall er þar ogso lítið, hér um bil fyrir 1½ kú, en það bætist upp með afhleypu, sem þar er, á hvörri skjaldan bregzt gras, sé hún pössuð. Hlunnindi eru þar engin nema smáhrís, so mikið að nægir til dengsliskola.

Beint í suður frá Hyrnnuni, lítinn spöl fyrir vestan bæinn á Öxl, gengur hár hólhryggur ofan undir Búðahraun. Þar stóð Fornaöxl. Má kalla, að hann afgirði Br(eiðu)víkina að

²⁴ Skjal nr. 2(51).

²⁵ Skjal nr. 2(93).

²⁶ Skjöl nr. 2(74) og 2(73).

²⁷ Skjöl nr. 4(6)–4(20).

austanv(erðu), so þá komið er heiman úr Staðarsveitinni — eins og hér kallast — opnast víkin fyrst fyrir manni, þá komið er á hólhrygg þennan.

Nærsti bær við Öxl, hér um bil 1 danskri mílu vestar með fjallgarðinum, er kirkjustaðurinn *Knör*, alls 60 hndr. að dýrleika. Skiptist jörð sú í 4 býli, er so heita: *Syðri-* og *Ytri-Knararbær*, hvör um 18 hndr., *Selvöllur*, ogso 18 hndr. að dýrleika, og *Knararkot*, sem ei er meir en 6 hndr. Liggja túnin saman á öllum þessum bæjum. Jörð þessi er, nær á allt er lítið, einhvör sú bezta í sóknum þessum, heyskapur bæði hægur og góður, so vel á túni sem engjum, beit heima við að sönnu nokkuð létt, en lengra frá rétt góð. Þar er og — af því, sem hér er að gjöra — sæmilegur útigangur á vetrum. Helzti ókostur þessarar jarðar er sá, að hin betri beit er nokkuð langt í burtu og að nokkur hluti fjallshlíðarinnar gengur árlega af sér af skriðum. Pláts þetta er allfagurt; bæirnir standa sunnan undir grösugri fjallshlíð, túnin meir slétt orðin en þýfð, gegnumskorin af smálækjum. Strax fyrir neðan túnin byrja engjarnar sem sléttar breiðar með sömu smásprænum lítið hallandi til suðurs. Er lækjum þessum hleypt yfir engjarnar á haustin og vatnið látið liggja yfir þeim á veturnar og til þess hlýnar á vorin. Bregzt þar skjaldan bezta gras. Austanvert við engjarnar er beitolandið, einkum fyrir hesta og kýr. Hefur þar í gamla daga verið hlaðinn varnargarður einlægt frá fjalli og ofan að hrauni, sem er á 7da hundrað faðmar. Að austan er Knararland áfast við Axlar.

[...]

Milli Knarar- og sokallaðs Tungnapláts, sem þar er næst fyrir vestan, skilur lækur einn. Þetta síðarnefnda pláts inniheldur 2 bæi, sem heita *Syðri-* og *Ytri-Knarartunga*. Réttara væri samt að kalla þær *Austari-* og *Vestari-Kn(arar)t(ungu)*, því so liggja þær hvör frá annarri. Þær eru hvör um sig 8 hndr. að dýrleika. Liggja tún þeirra saman. Báðar eru þær beztu heyskaparkot, túnin að sönnu lítil, en grasgefin, og í Ytritungu öldungis og hinni nú orðið mikið slétt. Engjarnar byrja strax við túnin, bæði sléttar og grasgefnar. Beitolandið er þar fyrir vestan, en það er bæði lítið og létt. Í þessu plátsi tíðkast — eins og Knararplátsinu — afhleypur, sem hér er kallað, eður vatnsveiting á engjarnar.

[...]

Nærst fyrir vestan Knarartungurnar, so sem 2/3 danskrar mílu, er Kambaplátsið. Það inniheldur 3 bæi: *Austari-* og *Vestari-Stórakamb* og *Litlakamb*. — Það kot er lénsjörð prestsins. — Á Stórak(ambi) bjó fyrstur faðir Björns Breiðvíkingakappa og þessi eftir hann. — Öll eru býli þessi jöfn að dýrl(eik)ja, 8 hndr. hvört um sig. Liggja túnin saman á þeim öllum; engjum er skipt til hvörs parts, en beitoland eiga þeir allir saman, samt mótak og reka. Torfristu hefur Litlakambur útaf. Tún eru á Stórakambi — so kallast báðir þeir partar einu nafni — langtum sléttari og harðlendari en á Litlak(ambi) en ei að jafnaði grasgefnari. — Annars er á öllum pörtunum vel töðufall eftir jarðarstærð. — Engjar eru þýfðar á öllum pörtunum, en allgrasgefnar. Víðslægastar eru þær á Litlakambi. Helzti galli þessara jarða er sá, að beitin er létt vetur og sumur og þó vetrarþungt. Reka eiga þær fyrir landi sínu. Rétt upp undan Kömbunum er skarð yfir fjallið, er kallast Kambsskarð, í Eyrb(yggju) Kambsheiði. Er Hestur fyrir austan það, en Gráborg fyrir vestan. Skammt fyrir vestan túnið á Litlakambi rennur Grafará, og skiptir hún löndum hið efra milli Kambanna og Grafar, en hið neðra hefur hún breytt farvegi sínum og rennur nú í útsuður og myndar með Hamraendalæk, er rennur mót landsuðri, tungu eina. Í hennar stendur *Gröf*, 16 hndr. að dýrleika; er milli hennar og Kambanna meðalstekkjavegur. Helzti kostur þessarar jarðar er útheyisskapurinn, sem bæði er hægur, góður og mikill, so hún hefur léð burtu slægjur so hundruðum skiptir, en bæði er þar lítið tún, þýft og votlend, og í mörgu lagi; mesta vetrarríki og léttir hagar. Er fjallið þar fyrir ofan nærstum allt komið í sand og skriður. Upp undan bænum er Grafar-

hnjúkurinn. Enginn er þar reki né önnur hlunnindi. Með Gröf byrja bæirnir að standa nær sjó en fjær fjallinu; þó er sá bær hönum næstur.²⁸

Í Sýslu- og sóknalýsingum Snæfellsness segir svo um selstöður og afrétti í lýsingu á Breiðuvíkurstakalli árið 1846:

31. *Selstöður* veit eg ekki til, að hér hafi verið brúkaðar í sveitinni, nema frá Knör. Þaðan skulu í fornöld hafa verið tíðkuð 3 sel, 1 á sokölluðum Bakkadal; hann er á Fróðárheiði, — 2ð á Hestdal, bak við Hest, nærri upp undir Stórakambi, og það 3ðja á sonefndu Seltagli. Það er lítið skott af Búðahr(auni), sem liggur upp í Knararflóa. Skal þar hafa verið hafður peningur á haustum, til þess inni fór að liggja. Kallaður er og Seljadalur fyrir ofan Kamb, en engin merki sjást þar til girðinga. Þó sýnist nafnið benda til, að þar hafi sel staðið. Nær þessi sel hafa niður lagzt, veit nú enginn að greina.

32. *Afréttarlönd* mega hér engin heita, því síður almenningar, þar fjöllin eru ei annað en heimalönd. Upprekstur hafa menn því hér í Breiðuvíkinni fengið annaðhvört hjá Fróðár- eður Máfahlíðarmanni, sem mest eiga land að innanverðu upp á fjallgarðinn. Í sjóplátsunum í Laugarbr(ekk)u- og Lónssóknum eru ei fráfærur tíðkaðar. Sú eina lögrétt, sem hér er í sveitinni, stendur í Hnausahrauni, skammt frá Litluhnausum. Er hér réttað miðvikudaginn í 20tu viku sumars, og sækja þangað Breiðvíkingar, Stapa- og Hellnamenn og fáeinir utast úr Staðarsveit.²⁹

5.4 Hraunhafnardalur

Í *Jarðabók* Árna Magnússonar og Páls Vídalíns³⁰ yfir Snæfellsnessýslu er tvívegis getið um Hraunhafnardal. Annars vegar í kafla um Knörr í Breiðuvíkurrheppi, árið 1711 og hins vegar í kafla um Hraunhafnarbakka í Staðarsveit, árið 1714. Í kaflanum um Knörr segir svo um Hraunhafnardal:

Selstaða á Hraunhafnardal heyrir til jörðunni.³¹

Í kaflanum um Hraunhafnarbakka frá árinu 1714, segir svo um Hraunhafnardal:

Afrjett eiga jarðirnar báðar saman [þ.e. Hraunhöfn og Hraunhafnarbakki] þar sem heitir Hraunhafnardalur, þangað er fjárbeit á sumur frá Hraunhöfn og Hraunhafnarbakka og hestabeit fyrir Búðamenn.³²

Jarðatal Jóns Johnsen frá árinu 1847 getur ekki sérstaklega um Hraunhafnardal.

5.5 Hraunhöfn og Hraunhafnarbakki

Þann 2. maí árið 1384 seldi Sigurður Oddsson Styrkári syni sínum, jörðina Hraunhafnarbakka, með tilgreindum ummerkjum og ítökum. Kaup- og landamerkjabréf þeirra feðga hljóðar svo:

²⁸ *Snæfellsnes*. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1875 (1970), bls. 93–94, 95, 96–98.

²⁹ *Snæfellsnes*. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1875 (1970), bls. 103.

³⁰ Hér eftir verður vísað til hennar sem *Jarðabók* Árna og Páls.

³¹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* V, bls. 143.

³² *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* V, bls. 118.

Hraunhafnarbacka landeign.

In nomine Domini amen.

Var þetta kaup þeirra sygurdar oddssonar oc styrkars sygurdarsonar. ad fyrrnefndur sygurdur selde adur nefndum styrkare syne sijnum jaurdina Hraunhafnarbacka med aullum þeim gaugnum oc giædum. sem hann vard fremst eigande lauglegur ad medur þessum ummerkium oc jtaukum. ad Hraunhafnaraa skilur ofann ad ose eign mille Hraunhafnar oc backa oc ur Hraunhafnaraa oc ut med lonum ad þeim læk er fellur j lonid. oc ur þeim lækiar botne sionhending upp i markkielldu. oc sionhending upp j argliufur. selde oc þrattnefndur sygurdur styrkare syne sijnum Hraunhafnarbacka med þessum Jtaukum. atta kum oc fiorum tigung asaudar. beit aa sumarid j Hraunhafnar jaurd. oc sierlega aullum fienade styrkars med lone so leinge sem styrkar ætte Hraunhafnarbacka. þui, sem fleira verdur en viij kyr oc fiorer tugier ausaudar. beit j kletzhraun. lxxx saudfiar aa vetrenn. tueggia fiordunga sæde fyrer nedan osa. enn annara tueggia j undirheimum vid Buder. Hrijshaugg j kletzhraun. sloda oc trot. oc fulla skips-haufn thil Buda. slatta j hraun aa Backafit. hundrat desiatorf j kinnar jaurd. Samþycktte Helge Sygurdarson þessa alla saulu oc giaurd faudurz sijnz med handabande vid styrkar brodur sinn. atte Helge þa Hraunhofn halfa. Sellde oc Sygurdur hier med ij kyr oc xij ær Styrkare. Hier j mot selde Styrkar Sygurde faudur sijnum halfa Hraunhaufnn med aullum þeim gaugnum og giædum. sem hann vard fremst eigandi ad. med þessum jtaukum. veide j Hraunhafnaraa. fra Hraunhafnarbacka. stackz skurdur j Backagrafer Trod slatta aa Backa myrar aa veturinn þa er þeim þarf[n]ast sem j Hraunhaufnn byr fyrir saudfie. Vard þetta kaup aa Kalfarvaullum manudagienn næstan firi krossmesso um vorid aa þridia [are] rijkiz Olafs kongs. Voru þesser kaupvottar. Hallur Gyssurarson. Einar Snorrason. Halldor Simonarson. þorkiell Sigmundarson. og marger adrer goder menn.³³

Með bréfi dagsettu 8. apríl 1488 seldi Loftur Jónsson jörðina Hraunhafnarbakka í Staðarsveit Halldóri ábóta og klaustrinu á Helgafelli. Ekki er getið um réttindi jarðarinnar í kaupbréfinu né heldur um afmörkun hennar.³⁴

Á manntalsþingi 6. júní 1654 var kveðinn upp kveðinn upp dómur um að skylt væri þeim sem ættu beit í landi Hraunhafnar að hafa féhirði til að gæta fjárins. Ekki er getið afmörkunar jarðarinnar.³⁵

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Staðarsveit frá árinu 1714 segir að Hraunhöfn sé konungsjörð sem fylgir Stapaumboði, metin til 20 hundraða að dýrleika. Fram kemur að Hraunhöfn og Hraunhafnarbakki eigi afrétt í Hraunhafnardal. Um Hraunhöfn segir meðal annars eftirfarandi:

Hraunhöfn.

Hjer hefur að fornu kirkja verið og tíðir veittar fyrir sakir vegalengdar til aðalkirkjunnar, sem er á Staðarstað. Ekki var hjer greftarstaður og engin lá hjer sókn til, því að öll þessi sveit reiknast að liggja í Staðarstaðar kirkjusókn og reiknaðist þó þetta so sem hálfkirkja.

Jarðardýrleiki xx hundruð og so tíundast 4 tíundum jörðin öll. Heimajörðin, sem nafninu beheldur, er talin og tíunduð fjórðungur jarðarinnar.

Eigandinn er kóngleg Majestat, af Stapa umboði ut supra.

[...]

³³ Skjal nr. 4(45).

³⁴ Skjal nr. 4(46).

³⁵ Skjal nr. 2(68).

Efra Hraunhafnarkot bygt fyrir manna minni sem nú lifa.

Dýrleikinn kallaður fjórðungur úr allri jörðunni.

Eigandinn [ut] supra.³⁶

Um Hraunhafnarbakka segir *Jarðabók* Árna og Páls eftirfarandi:

Hraunhafnarbacke.

Jarðardýrleiki x hundruð og so tíundast 4 tíundum.

Eigandinn kóngleg Majestat, af Stapa umboði.

Þessa jörð hefur Eiríkur Steindórsson að Búðum so sem Stapa umboðs landseti fest af umboðshaldaranum, og stendur í forsvari við hann um allar jarðar skyldur, en hefur leyfi að byggja útaf sjer eður byggja sem honum líkar.

[...]

Afrjett eiga jarðirnar báðar saman [þ.e. Hraunhöfn og Hraunhafnarbakki] þar sem heitir Hraunhafnardalur, þángað er fjárbeit á sumur frá Hraunhöfn og Hraunhafnarbakka og hestabeit fyrir Búðamenn.³⁷

Við afhendingu Arnarstapaumboðs árið 1734 er minnst á skóg í landi Hraunhafnar sem sé gjöreyddur. Ekki er getið frekar um réttindi eða afmörkun Hraunhafnar og ekki er ljóst eftir lýsingu í afhendingunni sjálfri hvar þessi skógur hefur staðið nákvæmlega. Þar segir:

Fundatz over Arnestappenz ombud. Saa som intet epterrættigt Reglement var fra alders tid at bekomme om bemælte ombudz tilhørende. Forfattet aar 1734. Da Sysselmanden Johann Christopher Gottorp leverede og Sysselmanden Gudmunder Sivertzen efter udstædede Bestalling af 15 February 1734 annammede samme forlening udj følge af efterskre[vet.]

[...]

Disse forskrevne 4 Jorder Cum pertinentibus, haver taget den største Skade i næstafvigte 12 Aar, og der for uden heel langt og atregar er den Skiønne Skov, sem var udj Buden Stædz Rön og Hraunhafner Land, höyligen og Gandske Ódelagt, og Eeneste seer mand nu at der har voret Skov, endsamme er til slet liden nötte for mange Aar.³⁸

Í skoðunargerð yfir Arnarstapaumboð frá árinu 1778 segir að Hraunhöfn eigi gott beitarslands til fjalls og er vísað þar til Hraunhafnardals. Afmörkunar er ekki getið. Þar segir:

Skodunargjörd yfir Arnarstapa-Umbod árid 1778.

[...]

Nr. 38 Röynhavn xxx hndr. Röynhavnebacke xii hndr.

[...]

Tunene paa disse gaarde ere Meget Slæte besynderlig paa Röynhavnebacke UdEngene ligeledes og græssværden haves ingen. Derimod ere Græsmarkerne gode besynderlige til Fields, hvor de have nogen Höeavling i den Saakaldede Röynhavnedal: Törveskiæren haves og meget god.³⁹

³⁶ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* V, bls. 110–111.

³⁷ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* V, bls. 117–118.

³⁸ Skjal nr. 2(39), bls. 3, 15.

³⁹ Skjal nr. 2(40)

Jarðatal Jóns Johnsen frá árinu 1847 gefur ekki upp dýrleika Hraunhafnar. Hraunhöfn er talin fram með Búðum, sem sagðar eru vera 12 hundruð að dýrleika. Þar segir:

Jarðabækurnar telja Hraunhöfn sem aðaljörð, og í jb. 1760 á henni og Hraunhafnarbakka, er þá kallaðist »Budenstad».⁴⁰

Landamerki Hraunhafnar, dagsett 22. júní 1885, hljóða svo:

Landamerkjaskýrsla.

1. Milli Bjarnarfosskots og Hraunhafnar: Bein sjónhending frá vörðu við jarðbrú á Bjarnarfossgili í 2 steina við Grafarlæk (gegnum aðra torfvörðu, sem hlaðin er í þessari línu) og þaðan beina sjónhendingu í Kirkjuhól, þar sem hann er hæstur allt að Kálfá og ræður hún úr því merkjum allt til sjóar.

2. Milli Landakots Bjarnarfosskots: Úr áðurgreindri vörðu við jarðbrúna á Bjarnarfosskotsgili, ræður Bjarnarfossgil sjálft þar sem það er skorið gegnum mýrina upp að annarri torfvörðu, sem hlaðin er við sama Bjarnarfossgilskurð, og frá þeirri vörðu aftur ræður bein sjónhending upp í grjótvörðu sem stendur á því eina grjótholti, sem er neðan til í fjallshlíðinni og ber þá grjótvarða sú neðan til í Bjarnarfossgil, þar sem það sést leggjast til austurs og er alveg opið og þaðan svo sem áin ræður til fjalls.

Ofanskrifuð landamerki höfum við undirskrifaðir gjört og samþykkt, eftir elstu manna vitnisburðum og öðrum skilríkjum, sem við í höndum höfum haft.

Hraunhöfn og Bjarnarfosskoti hinn 22. júní 1885.

Ásmundur Sveinsson umboðsmaður Arnarstapa. H.Thejll fyrir Búðaeiganda. Elín Jónsdóttir handsalað G. Oddsyni. Ingibjörg Sigurðardóttir handsalað Guðm. Oddsyni. Viðstaddir vottar: G. Oddsson. Þorgils Guðmundsson. Vigfús J. Vigfússon.

Lesið á manntalsþingi að Görðum þann 25. júní 1885 vottar. Skrifstofu Snæfellsnes- og Hnappadalssýslu, Stykkishólmi í júlí 1885. Sigurður Jónsson.

Borgun 1 – ein króna.

Rétt eftirrit staðfestir Sj.⁴¹

Þann 25. júní árið 1885 voru þinglesnar landamerkjaskýrslur á milli Bjarnarfoss og Hraunhafnar annars vegar og milli Bjarnarfosskots og Landakots hins vegar. Nánari merkjalýsingar milli þessara jarða voru ekki færðar til bókar.⁴²

5.6 Búðir

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Staðarsveit árið 1714 er Búðum lýst svo:

Buder, kallað af sumum **Budabær**. Hingað er nú fyrir ii árum flutt kirkjan frá Hraunhöfn, hjer síðan tíðir veittar með sama móti og áður er þar sagt, og enn þá fremur er hjer legstaður orðinn fyrir vegalengda nauðsynja sakir.

þetta er talið hinn 3. fjórðungur úr allri jörðunni

Hraunhöfn.

Eigandinn sem áður er sagt um heimajörðina Hraunhotn.

Ábúandinn á hálfu Björn Steindórsson. Annar ábúandi á hálfu Jón Kolbeinsson.

⁴⁰ Skjal nr. 4(2), bls. 143.

⁴¹ Skjal nr. 2(12). Texta landamerkjalyýsingarinnar er einnig að finna í skjali nr. 2(55).

⁴² Skjal nr. 2(69).

Landskuld af öllum þessum fjórðungi lv álnir. Belast með ii vættum og vi fjórðungum fiska í Búðakaupstað.

Kúgildi hjá Birni ekkert, hjá Jóni i. Leigur í smjöri ut supra.

Kvaðir sem segir á Hraunhöfn hjá hverjum.

Kvikfje Björns ii kýr, vi ær, v lamblausar þar af, vii sauðir tvævetrir og eldri, iv veturgamlir, i hestur, i hross. Kvikfje Jóns i kýr, iv ær, i lamb, vii sauðir tvævetrir og eldri, iii veturgamlir, i hestur.

Fóðrast kann á þessum fjórðung ii kýr; hinu er vogað a á útigang eður bjargað á tilfengnum heyjum.⁴³

Búða er getið í Sýslu- og sóknalýsingum Snæfellsness, í textum frá árunum 1839-1840 og frá árinu 1847. Ekkert kemur þar fram um afmörkun jarðarinnar.⁴⁴

Í Jarðatali Jóns Johnsen frá árinu 1847 segir að Búðir séu Stapaumboðsjörð, 12 hundruð að dýrleika. Í athugasemd við Búðir neðanmáls segir eftirfarandi:

Jarðabækurnar telja Hraunhöfn sem aðaljörð, og jb. 1700 á henni og Hraunhafnarbakka, er þá kallaðist »Budenstad», dýrleika þann og leigtimála, sem hér er settur við Búðir. Jarðabók þessi nefnir hjáleigur þær, sem hér eru taldar allar, nema Þjötlu (sem prestur einn nefnir), Bakkabúð, Oddsbúð (Olafsbúð, sem prestur svo kallar, en A.M. Oddsbúð) og Bentsbæ (sem A.M. nefnir Bentshús, og bjó þá þar aðalbóndinn, er stóð fyrir allri jörðinni), hvarámóti allar hjáleigurnar, nema Pjatla, eru taldar 1805, og eins hjá A.M., sem þar að auki telur: Efra Hraunhafnarkot (40 lsk. 1 kúg.), Syðra Hraunhafnarkot (40 al. lsk. 1 kúg.), Snæbjarnarbúð (35 al. lsk. 1 kúg.), Valdísarbúð (40 al. lsk. 1 kúg.) og Teitsbúð (35 al. lsk. 1 kúg.), auk þurrabúða. Hann telur Hraunhöfn alla 20 h. að dýrleika, með leigumála, á henni og hjáleigunum, þeim sama sem hér er talinn. 1805 er jörðin Búðir talin 32 h. (til tíundar), en sýslumaður telur hana alla 42 h., og segir ab verzlunarmenn tveir gjaldi leiguliðanum 20 rbd. árlega í leigu, og að prestur fái fjöggra kúgilda leigur eptir aukakirkju, sem áður var á Búðum (smbr. kon. br. 2. Octbr. 1816).⁴⁵

Sérstakt landamerkjabréf fyrir Búðir finnst ekki í landamerkjabók Snæfellsnessýslu. Í þeirri bók er varðveitt landamerkjaskýrsla, dagsett 20. júní 1885, er snýr að rekaítökum Búðakirkju. Það hljóðar svo:

Landamerkjaskýrsla. Samkvæmt samningi gjörðum á áreið framkvæmdri í dag og eftir því sem hingað til hefur verið, eru landamerki fyrir rekaítök þau, er fylgja Búðakirkju samkvæmt konungsúrskurði, dags. 25. Sept. 1878 þannig:

1. á milli Grafarreka og Hamraendareka: Bein sjónhending frá sjávarmáli í hlaðna vörðu fyrir utan lækjarbakka í Grafarlandi í útnorðurhorn á tröð, sem er vestan til í Grafartúni að sjá í mitt Hólabyrgi upp á barðinu.
2. á milli Grafarreka og Kambsreka: Bein sjónhending frá sjávarmáli gegnum hlaðna vörðu, sem stendir á litlum hól neðst á grasbakka að sjá upp í hina svo kölluðu Gyltutópt neðan til í Kambstúni og þaðan í miskrök á Kambsgili neðst.
3. á milli Sandsendareka og Kambsreka: Bein sjónhending frá sjávarmáli að sjá úr baðstofuna á Miðhúsabæ í hina í fornu Knararkirkju eða beina sjónhending frá sjávarmáli að sjá á hlaðna vörðu, sem stendur á grasbakkanum á Miðhúsatúni fyrir vestan bæinn og upp í Knarargil efst.

⁴³ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns V* (Snæfellsnes- og Hnappadalssýsla), bls. 112.

⁴⁴ *Snæfellsnes. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839-1875* (1970), bls. 20, 73–75, 94.

⁴⁵ Jón Johnsen, *Jarðatal á Íslandi*. Kaupmannahöfn, 1847, bls. 143 nm.

4. á milli Sandendareka og Hraunlandsreka: Bein sjónhending frá krossi, sem merktur er á kletti við sjóinn í hlaðna vörðu í hrauninu og þaðan í mitt Egilsskarð.

Búðum 20. júní 1885.

Ásmundur Sveinsson umboðsmaður Arnarstapa- og Skógarstrandarumboðs. H. Thejll Búðakirkjuhaldari. Sveinn Þórðarson Hamraendum handsalað G. Oddsson. Guðmundur Bjarnason frá Kambi handsalað G. Oddsson. Sigurður Þorgilsson Miðhúsum handsalað G. Oddsson. Viðstaddir vottar: Jóhann Þorsteinsson í Tungu handsalað Ásm. Sveinsyni. Brynjólfur Daníelsson Gröf handsalað sömuleiðis. Árni Bjarnason á Stapa handsalað sömuleiðis. Andrés Andrésson Bláfeldi handsalað sömuleiðis. G. Oddson.

Meðt. hér f.kost. 1 kr.- ein kr.- að Brekkubæjarþingi á mannt. þg. n23/6 85, Sj.⁴⁶

Umboðsmaður Búða var samþykktur landamerkjaskýrslu Bjarnarfosskots og Hraunhafnar, dagsettri 22. júní 1885.⁴⁷

Getið er um merki Búða að hluta í landamerkjabréfi Knarrar, dagsettu 3. júní 1887.⁴⁸

Umboðsmaður Búða var samþykktur landamerkjalyýsingu Kálfárvalla, hvað snerti Búðir og Hraunhafnarland, svo sem fram kemur í landamerkjabréfi Kálfárvalla, dagsettu 12. nóvember 1888. Landamerkjabréf Kálfárvalla er svohljóðandi:

Landamerki fyrir þjóðeigninni Kálfárvöllum.

Á móts við Búðaland ræður Búðaós upp í Kálfá og það upp eftir henni á móts við Hraunhafnarland, þar til Bjarnarfosskotsland tekur við, og á móts við það skilur Kálfá upp að Marksteinum, svo úr Marksteinum upp í Svartagil og upp eftir því upp á fjall, og það beint inn í fjallseggiar, svo suðaustur eftir þeim þar til kemur á móts við Kambseggjar, og eftir þeim fram í Kamshaus, móts við Böðvarsholtsland, svo úr Kamshaus, ræður sjónhending ofan í vörðu á Hjallholti, og það beina sjónhendingu ofan í Svertingsá, þar sem hún kemur úr grasi, svo suður með bakkanum, þar til kemur móts við Merkjasker það, sem skilur Kálfárvallareka frá Bláfelda og Hólkotsreka, svo eins og sjór liggur út að Búðaós, sem fyrr er getið, hér inni falið í á Bjarnarfosskotsreka, frá Búðaós austur að vörðu á bakkanum miðaðri við Marksteina, þegar þeir bera í Kálfárvallakot. Ítök, sem Kálfárvellir eiga í annara lönd eru, mánaðar beit í bæði mál fyrir utan hagagarð að Kálfá og ofan að ósum. Veði alla að helmingi í Hraunhafnarósi út í sjó. 2 skips uppsátur á Búðum og búðarvist í efstu búð malir allar upp frá varaklett, hagbeit fyrir 100 fjár í Klettshrauni og 2 mánaða beit á Bakkaflóa Kálfhaga á sumar í Rafnvík og fram með sjó að Búðum. 2 hesta hagaganga í mánuð að hausti í Rafnvík, hríshögg 80 hesta hvert missiri í Hraunhafnarhluta í Klettshrauni og ½ sölfasker og veiði alla í því.

Kálfárvöllum 12. nóvember 1888 Jón Bárðarson ábúandi á Kálfárvöllum (handsalað). Elín Jónsdóttir ábúandi á Bjarnarfosskoti (handsalað).

Samþykktur hvað landamerki móts við Böðvarsholt áhrærir Staðastað 19. Febrúar 1889. Þ. Eyjúlffsson.

Samþykktur hvað landamerki snertir við Búða og Hraunhafnarland, en mótmælist hvað ítök áhrærir. Ólafsvík 1. Maí 1889 fyrir hönd Búðaeiganda H. Thejll.

⁴⁶ *Knörr*. Landamerkjabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu 1883–1967, bls. 98. (Dagsett 20. júní 1885. Þinglýst 23. júní 1885).

⁴⁷ Skjal nr. 2(12).

⁴⁸ Skjal nr. 2(9).

Samþykkur framanrituðum landamerkjum en mótmæli, hvað ítökin áhrærir geta ekki tekist til greina, því þau hafa ekki við neitt að styðjast. Brimilsvöllum 1. Maí 1890 Jón Jónsson umboðsmaður Arnarstapa og Skógarstrandarumboðs.⁴⁹

Umboðsmaður Búða var samþykkur landamerkjaskýrslu fyrir þjóðeigninni Bjarnarfosskoti með eyðijörðinni Bjarnarfossi, dagsettri þann 16. nóvember árið 1888.⁵⁰

Þess er getið í landamerkjabréfi Axlar dagsettu 8. júní 1889 að „Axlarland og Búðaland kemur ekki saman“.⁵¹

Fyrir liggur kaupsamningur frá 6. febrúar 1926, sem var þinglýst 21. júní 1927, vegna sölu Finnboga G. Lárussonar á hálfum Búðum ásamt hálfri hjáleigunni Hraunhöfn og hálfu Landakoti til Jóns Gíslasonar. Í kaupsamningunum er getið landamerkja Búða:

Landamerki Búða eru þessi: Milli Knarrar og Búða, Úr Járbarða, sem er klettur við sjó, sunnanvert við miðja Keflavík, beina sjónhending í Miðþúfu á Búðakletti og sömu stefnu upp í Klettsgötu. Milli Axlar og Búða ræður Klettsgata. Millum Kinnar og Búða ræður fyrst Klettsgata þar til Geitnabirgi ber í Danskhúss-stekk, þaðan sjónhending í Geitnabirgi, þaðan sjónhending í Danskhúss-stekk, þaðan eftir Hraunlæk að Kinnarkeldu (eða Merkikeldu), svo eftir Kinnarkeldu unz hún þrýtur fyrir austan Kinn. Þaðan í miðjan Leiðarhjalla, en hann er vestanvert við árgljúfrin, ofan og norðan Kinn úr Leiðarhjalla upp í Löngulág (eða Drangalág, þaðan í Fossabrekku, þar þrýtur Kinnarland. Úr Fossabrekku sjónhending í Rjúpnaborg eða Rjúpnafell, þaðan beint í Moldarmúla, þaðan sjónhending norður í Miðfell, þaðan í Steinahlíð, þaðan austur fjallið í miðjan Bjarnafossdalsbotn, svo eftir Bjarnarfossdalsá, og eftir ánni niður að dálitlu melholti með vörðubroti á, austanvert við gilið, úr melholtinu ofan í jarðbrú, neðanhalt við Bjarnafossveitu, úr jarðbrúnni í merkta hellu eða stein við Grafalæk, úr hellunni sjónhending í Kirkjuhól, þar sem hann er hæstur, að Kálfá og svo eftir Kálfá alla leið út í sjó um stórstraumsfjöru.⁵²

Með kaupsamningi frá 10. nóvember 1929, sem var þinglýst árið 1931, seldi Finnbogi G. Lárusson Ósvaldi Knudsen hálfu jörðina Búðir ásamt hálfri hjáleigunni Hraunhöfn og hálfri hjáleigunni Landakoti. Um landamerki er í samningnum vísað til kaupsamnings Finnboga og Jóns Gíslasonar frá 1926.⁵³

Í landamerkjabréfi Búða frá 8. júní 1937 er merkjum jarðarinnar lýst svo:

Landamerki Búða eru þessi:

Milli Knarrar og Búða úr Járbarða, sem er klettur við sjó, sunnanvert við miðja Keflavík, beina sjónhending í Mið-Þúfu á Búðakletti og sömu stefnu upp í Klettsgötu.

Milli Axlar og Búða ræður Klettsgata.

Milli Kinnar og Búða ræður fyrst Klettsgata þartil Geitnabirgi ber í Danskhúss-stekk, þaðan eftir Hraunlæk að Kinnarkeldu (eða Merkikeldu), svo eftir Kinnarkeldu unz hún þrýtur fyrir austan Kinn. Þaðan í miðjan Leiðarhjalla, en hann er vestanvert við árgljúfrin, ofan og norðan Kinn úr Leiðarhjalla upp í Löngulág (eða Drangalág), þaðan í Fossabrekku, þar þrýtur Kinnarland.

⁴⁹ *Kálfárvellir*. Landamerkjabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu 1883–1967, bls. 115–116. (Dagsett 12. nóvember 1888. Þinglýsingardags er ekki getið.)

⁵⁰ Skjal nr. 2(13).

⁵¹ Skjal nr. 2(10).

⁵² Skjal nr. 2(97).

⁵³ Skjal nr. 2(98).

Úr Fossabrekku sjónhending í Rjúpnaborg eða Rjúpnafell, þaðan beint í Moldarmúla, þaðan sjónhending norður í Miðfell, þaðan í Steinahlíð, þaðan austur fjallið í miðjan Bjarnarfossdalsbotn, og eftir ánni niður að dálitlu melholti með vörðubroti á, austanvert við gilið, úr melholtinu ofan í jarðbrú, neðanhalt við Bjarnarfossveitu, úr jarðbrúnni í merka hellu eða stein við Grafalæk, úr hellunni sjónhending í Kirkjuhól, þarsem hann er hæstur, að Kálfá og svo eftir Kálfá alla leið út í sjó um stórstraumsfjöru.

P. t. Búðum 8. júní 1937

Samþykkur Einar Magnusson

eigandi og ábúandi Syðri-Knarartungu og Selvallar sem tilheyrir Knarareign

f.h. Jarðakaupasjóðs ríkisins

Jón Steingrímsson

Samþykkur sem eigandi og ábúandi Kálfárvalla. Tel þó að Kálfárvellir eigi hálfan Búðaós.

Þorsteinn Nikulásson

Samþykkur sem eigandi og ábúandi Axlar

Gunnl Gunnlaugsson

Samþykkur sem eigandi nokkurshlutar Knararhrauns, Kinnar og nokkurshlutar Bjarnarfoss.

F.B. Lárusson

Samþykkur sem eigandi og ábúandi Knarar.

Karl Magnússon⁵⁴

12. júlí 1937 komu Sigríður Karlsdóttir, eigandi jarðarinnar Tjald-Búða, og Bjarni Finnbogason, ábúandi sömu jarðar, á framfæri mótmælum við landamerkjabréf Búða:

Að þarsem ekki hefir verið leitað samþykkis okkar eða sýnt landamerkjabréf fyrir Búðir og þar sem lönd liggja saman, frá uptökum Búðaróss og Kálfár að Helgurúst og eigum sameiginlega veiði í Búðarós og Kálfá, mótmælum við öllu því í umgetnu landamerkjabréfi, sem kemur í bága við erfðafestubréf Sigríðar eða réttindi samkvæmt lögum og landamerkjabréfinu sem ólöglegu fyr en ökkar samþykkis er leitað.

Tjald-Búðum 12. júlí 1937

Sigríður Karlsdóttir

Bjarni Finnbogason

Mótmælin voru afhent til þinglýsingar daginn eftir en sá hluti Búða sem umrædd mótmæli varða er utan kröfusvæðis ríkisins.⁵⁵

Með afsali frá 16. júní 1937, sem var þinglýst 1938, seldi og afsalaði Ósvaldur Knudsen „jarðeignina Búðir í Staðarsveit í Snæfellsnessýslu, með eyðihjáleigunum Hraunhöfn og Landakoti samkv. landamerkjabréfi dags. 8. þ.m. ...“⁵⁶

Búðir voru byggðar Kristjáni Guðbjartssyni til ábúðar frá fardögum 1939 samkvæmt byggingarbréfi frá 13. desember 1939. Í bréfinu er ekki getið landamerkja jarðarinnar.⁵⁷

⁵⁴ Skjal nr. 4(24).

⁵⁵ Skjal nr. 4(23).

⁵⁶ Skjal nr. 4(21).

⁵⁷ Skjal nr. 4(22).

5.7 Aðliggjandi og tengd svæði

5.7.1 Bjarnarfosskot og Bjarnarfoss

Þann 14. apríl árið 1480 handlagði Þorleifur Björnsson Halldóri ábóta á Helgafelli jörðina Bjarnarfoss í Staðarkirkjusókn, klaustrinu til ævinlegrar eignar. Merkjum Bjarnarfoss er ekki lýst í þeim gerningi.⁵⁸

7. maí árið 1488 gaf Gísli Jónsson Halldóri ábóta á Helgafelli kvittun upp á alla þá tiltölu og þann rétt, sem hann þóttist eiga til beggja Þveránna og Gerðubergs í Eyjahreppi, og Bjarnarfoss í Staðarsveit, fyrir lausafé. Ekki er landamerkja Bjarnarfoss lýst í bréfinu.⁵⁹

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Staðarsveit frá árinu 1714 segir að Bjarnarfoss og Bjarnarfosskot séu tveir bæir í sama túni. Er svo að skilja að jörðin Bjarnarfoss sé tvíbýli hvar annar helmingurinn kallast Bjarnarfoss en hinn Bjarnarfosskot. Báðar eru jarðirnar konungsjarðir og fylgja Stapaumboði. Samanlagður dýrleiki jarðanna er sagður vera 12 hundruð, sem skiptist til helminga. Þar segir:

Bjarnarfoss. Ein jörð, tveir sundurdeildir bæir í sama túni.

Jarðardýrleiki xii hundruð og tíundast 4 tíundum.

Eigandinn kóngleg Majestat, af Stapa umboði ut supra.

[...]

Bjarnarkot er ekki neitt annað býli, en annar helmingur jarðarinnar, sem áður um skrifað.⁶⁰

Í skoðunargerð yfir Arnarstapaumboð frá árinu 1778 segir að Bjarnarfoss og Bjarnarfosskot eigi gott beitiland til fjalls. Afmörkunar þessa fjallabeitilandsins er hins vegar ekki getið. Þar segir:

Skodunargjörd yfir Arnarstapa-Umbod árid 1778.

[...]

Nr 37 Biarnefoss med H<i>aleien Biarnerfosskot xvi hndr.

[...]

Begge gaardene have Meget lidet og Slæt Tun, Tunt og Steenet, saa som de ligge tæt under et Steilt Field, af hvilket de Aarlig bederves af Steene og Fieldskred, UdEngens meget Slæte Törveskiær og græssværd nogenledes, og græsmarkerne gode til Fields. Disse gaarde, lige som fleere andre i dette bögdelaug bederves aarlig af de overmaade Stærke Storme, som her under tiden falde.⁶¹

Jarðatal Jóns Johnsen frá árinu 1847 segir Bjarnarfoss vera Stapaumboðsjörð, 16 hundruð að dýrleika, og Bjarnarfosskot hjáleigu hennar. Þar segir:

A. M. telur Bjarnarfoss og Bjarnarfosskot, tvær útskiptar jarðir, er hafi eitt tún, 12 h[hundruð] að dýrleika, 100 al. lsk.⁶²

⁵⁸ Skjal nr. 4(47).

⁵⁹ Skjal nr. 4(49). Sjá einnig skjal nr. 4(50).

⁶⁰ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* V, bls. 109–110.

⁶¹ Skjal nr. 2(40).

⁶² Skjal nr. 4(2), bls. 143–144.

Bjarnarfoss og Bjarnarfosskot voru 16 hundruð að dýrleika, þar af Bjarnarfosskot 8 hundruð, samkvæmt jarðamatinu 1849–1850. Ekkert kemur fram um afmörkun Bjarnarfoss og Bjarnarfosskots í sömu heimild en nefnt að fjalllendi sé notað í heyjar.⁶³

Í heildarskrá jarðamatsins 1849–1850 kemur fram að Bjarnarfoss og Bjarnarfosskot sé Stapaumboðsjörð.⁶⁴

Landamerkjabréf Hraunhafnar, dagsett 22. júní 1885, getur Bjarnarfosskots og örnefna sem draga nafn sitt af Bjarnarfossi. Sjá nánar téð landamerkjabréf í kafla 5.5 um Hraunhöfn.⁶⁵

Landamerki Bjarnarfoss og Bjarnarfosskots eru dagsett 16. nóvember árið 1888 og hljóða svo:

Landamerkjaskýrsla fyrir þjóðeigninni Bjarnarfosskoti með eyðijörðinni Bjarnarfoss eru merkin.

1. Á móts við Kálfárvallaland, frá fjallseggjum ofan í Svartagil og úr Svartagili ofan í Kálfá við Marksteina og svo ræður Kálfá ofan að Helgurúst.

2. Milli Bjarnarfosskots og Hraunhafnar: Bein sjónhending frá vörðu við jarðbrú á Bjarnarfossgili í 2 steina við Grafarlæk (gegnum aðra torfvörðu, sem hlaðin er í þessari línu) og þaðan beina sjónhendingu í Kirkjuhól, þar sem hann er hæstur allt að Kálfá og ræður hún úr því merkjum allt til sjóar.

3. Milli Landakots og Bjarnarfosskots: Úr áður greindri vörðu við jarðbrúna á Bjarnarfossgili ræður Bjarnarfossgil sjálf þar sem það er skorið í gegnum mýrina upp að annari torfvörðu, sem hlaðin er við sama Bjarnarfossgil-skurð, og frá þeirri vörðu aftur ræður bein sjónhending upp í grjótvörðu, sem stendur á því eina grjótholti, sem er neðan til í fjallshlíðinni og ber þá grjótvörða sú neðan til í Bjarnarfossgil, þar sem það sést beygjast til austurs og er alveg opið, og þaðan svo sem árin ræður til fjalls.

Bjarnarfosskoti 16. nóvember 1888.

Elín Jónsdóttir (ábúandi í Bjarnarfosskoti). Jón Bárðarson (ábúandi á Kálfárvöllum). H.Thejll (fyrir hönd Búðaeiganda)

Þessum landamerkjum samþykkur Jón Jónsson umboðsmaður Arnarstapa og Skógarstrandarumboðs.⁶⁶

Þann 25. júní 1885 voru þinglesnar landamerkjaskýrslur á milli Bjarnarfoss og Hraunhafnar annars vegar og milli Bjarnarfosskots og Landakots hins vegar. Nánari merkjalýsingar milli þessara jarða voru ekki færðar til bókar.⁶⁷

Dómkvaddir voru matsmenn til að meta jarðirnar Bjarnarfoss og Bjarnarfosskot 8. október 1908.⁶⁸

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram um afmörkun Bjarnarfoss og Bjarnarfosskots, en nefnt er að land Bjarnarfoss liggja til fjalls þar, sem jörðin eigi upprekstur.⁶⁹

⁶³ Skjal nr. 2(61), nr. 1, bls. 90–92.

⁶⁴ Skjal nr. 2(61).

⁶⁵ Skjal nr. 2(12). Texta landamerkjalyfingarrinnar er einnig að finna í skjali nr. 2(55).

⁶⁶ Skjal nr. 2(13).

⁶⁷ Skjal nr. 2(69).

⁶⁸ Skjal nr. 2(85).

⁶⁹ Skjal nr. 2(54), bls. 295.

5.7.2 *Kötluholt (Holt)*

Samkvæmt skiptabréfi eftir Björn Þorleifsson (1408–1467) hirðstjóra, dagsettu 23. október 1467, var Holt á meðal eignarjarða hans. Ekkja Björns, Ólöf Loftsdóttir (um 1410–1479), auknefnd hin ríka, fékk Holt í sinn hlut að Birni látnum. Ekki er getið um landamerki Holts í skiptabréfinu.⁷⁰

Þann 16. júní árið 1503 seldi Ormur Nikulásson Halldóri ábóta og klaustrinu á Helgafelli þá eign, rétt og tiltölu sem Ormur hafði til jarðanna Mávahlíðar, Holts og Tungu, milli Ennis og Höfða. Ekki er getið um landamerki þessara jarða í sama gerningi.⁷¹

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Neshrepp segir að Holt sé í einkaeigu. Dýrleiki jarðarinnar er sagður vera 12 hundruð. Þar segir:

Holt.

jarðardýrleiki xii hundruð og so tíundast 4um tíundum.

Eigandi Sr. Eiríkur Þorsteinsson að Stað á Reykjanesi eður hans kvinna.⁷²

Jarðatal Jóns Johnsen frá árinu 1847 getur ekki Kötluholts, heldur Holts, sem er eldra heiti yfir sömu jörð. Í Jarðatali Johnsen er Holt ein af hjáleigum Brimilsvalla, sem er beneficium. Dýrleika Holts er ekki getið.⁷³

Í heildarskrá jarðamatsins 1849–1850 kemur fram að Holt sé benefici.⁷⁴

Landamerki Kötluholts, voru þinglesin 25. júní 1889, og hljóða svo:

Landamerki fyrir jörðinni Kötluholti í Neshreppi innri.

Að innan verðu ræður Glaumsgil frá fjallsegg ofan í Holtsá og eftir henni ofan í úthlaup hennar úr Holtshólum eður svonefndum Stangarhyl, og sjónhending þaðan ofan í Tunguós, þar sem heita Oddar.

Að vestanverðu ræður sjónhending frá litlu lóni að vestanverðu við Holtshjalla uppsátur í miðja Trölladali og þaðan upp í fjallsegg.

Þessi landamerki eru samkvæm gömlum máldaga eftir því sem næst verður komist af örnefnum, og af okkur undirskrifuðum álitin rétt að vera.

Grímólfur Ólafsson (hreppstjóri). Sturla Björnsson (ábúandi í Holti). Jón Jónsson og Þorleifur Gíslason (ábúendur í Tungu).⁷⁵

Landamerkjaskrá fyrir Kötluholt var þinglesin á manntalsþingi þann 25. júní árið 1889. Merkjalýsingin sjálf var ekki færð til bókar.⁷⁶

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram um afmörkun Kötluholts.⁷⁷

⁷⁰ Skjal nr. 4(56), bls. 50.

⁷¹ Skjal nr. 4(53).

⁷² *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns V*, bls. 255–256.

⁷³ Skjal nr. 4(2), bls. 149–150.

⁷⁴ Skjal nr. 2(61).

⁷⁵ Skjal nr. 2(14).

⁷⁶ Skjal nr. 2(70).

⁷⁷ Skjal nr. 2(54), bls. 176–177.

5.7.3 Tunga

Samkvæmt skiptabréfi eftir Björn Þorleifsson (1408–1467) hirðstjóra, dagsettu 23. október árið 1467 var þriðjungur úr Tungu á meðal eignarjarða hans. Ekkja Björns, Ólöf Loftsdóttir, hlaut þennan þriðjung í sinn hlut að Birni látnum. Ekki er getið um landamerki Tungu í skiptabréfinu.⁷⁸

Þann 16. júní árið 1503 seldi Ormur Nikulásson Halldóri ábóta og klaustrinu á Helgafelli þá eign, rétt og tiltölu sem Ormur hafði til jarðanna Mávahlíðar, Holts og Tungu, milli Ennis og Höfða. Ekki er getið um landamerki þessara jarða í sama gerningi.⁷⁹

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Neshrepp segir að Tunga sé í einkaeigu. Dýrleiki jarðarinnar er sagður vera 16 hundruð. Þar segir:

Tunga.

Jarðardýrleiki xvi hundruð og so tíundast 4um tíundum.

Eigandinn að hálfri eru börn Monsr. Gísla Jónssonar að Mávahlíð, og eignuðust þessa hálfendu Anno 1694 að kaupum af kónglegri Majestat undir eins og kevppt var Mávahlíð. Annar eigandi að viii hundruð Ólafur Vigfússon og hans bróðir Þórður Vigfússon, báðir til heimilis að Gufuskálum.

[...]

Engi ekki nema það sem hent er í fjallhögum.⁸⁰

Þann 1. október árið 1798 fór fram eftirfarandi gjörningur vegna Tungu:

Anno 1798 þann 1ra Octobris ad Grimstödum i Breiduvýk frammför solátande kaupgjörningur og jardarsala, ad vyrdulegur heidurs mann Hreggvidur Jonsson, selur og afhender fyrrum Constitueret Sysslumanne Petre Peturssyne Eignar Jörd sina 5 hundrud i jördunne Tungu liggjande i Neshrepp, Jnnann SnæfellsSysslu med 1 kúgilde, fyrir 33rd 72 sk Cour J Sama máta selur og ahender Syster hans Ærugjædd bandes Stulka Christin Jons dottir fyrr velnefndum Sysslumanne Petre 3 hndr. i sömu Jördu med 1^u kugilde fyrer 20rd 24 sk Cour: bæde þesse Systkin undann sier og sinum Erfingium, enn under fyrnefndann Sysslumann og hans Erfingie upphiedann. Skal nu andvyrde þessarar halfendu til samanns 54rd Cour: prompte betalast.

Þessum kaupgiörninge til stadfestu eru hlutadeigende og tilkalladra votta underskrifud nöf og hiáþrikt Signet Actum ut Supra

Petur Peturson	Christin Ionsdotter
Chrztin biarna dotter	þór steirn einarson

Ofann skrifudu 20rd 24 sk, sem er andvyrde fyrir 3 hndr. i jördunne Tungu hefe eg rigtuglega medteked af P. P. S. fyrer hveria tuttuugu Rexdel 24 sk, eg her med tilbærelega qvittera

Datum Grimstödum d. 7de Febr 1799

Christin Ions dotter.⁸¹

⁷⁸ Skjal nr. 4(56), bls. 50.

⁷⁹ Skjal nr. 4(53).

⁸⁰ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* V, bls. 254–255.

⁸¹ Skjal nr. 2(57).

Þann 15. desember árið 1798, fór fram eftirfarandi gjörningur vegna Tungu:

N° 3. –

Anno 1798 þann 15da Decembr: ad Grímstöðum i Breiduvík framfor so látandi kaupgjörningur og Jardar Sala, efterskrifadra manna á millumm nefnilega; at Vijrdulegur heidurs manna Mons^f Hreggvidur Johnsson, selur og afhendir fyrrum Constitueret Sysslumanni Petri Peturssyni, Eignatjörd sína 5 hndr. i Tungu liggjandi i Neshrepp, innann Snæfellsnes Sijsslu, med einu kugillde fíjrer 33rd 72 sk.

J Sama máta selur og afhendir hans kæra Sijster Ærugjædd heidurs jomfru Christin JohnsDóttir, fíjrrvelnefndum Sysslumanni Petri Peturssijni 3 hndr. i sömu Jördu Tungu med halfu kugilldi fyrir 20rd 24 sk. Bædi þessi Æruverd Sijstkin undan ser og sinum erfingjum, enn undir velnefndan Sijsslumann og hans erfingia upp hédan. Tilskilid er og ad kaupandi haldi kaupi sinu til laga, enn seliandi sva ei til lagariftingar.

Þessum kaupgjörningi til Stadfestu eru hlutadeigenda, ásamt tilkalladra Votta, underskrifud Nöfn og hiþricket Signet. Ut Supra.

Petur Peturso	Hreggvidur Jonsson
	Kristin Ionsdottir
Samþick er eg þessara minna Barna Jardar	
Sölu	Chriztin Biarnadotter
	Sem Vottar underskrifa
Sveinbiörn Þórdarson.	Sigurdur Þorsteins Son

– Upplesid fyrir Lands yfirrettinum ad Reykiavík þann 14 Sept: 1807 og betalad med 5 mk. skrifa fimm mark D:C: testerar. St. Stephensen

N^o-3

Kaup Bref fyrer 8 hundruðum i Tungu.⁸²

Hinn 5. febrúar 1820 afsalaði Gestur Guðmundsson þremur hundruðum úr jörðinni Tungu.⁸³

Jarðatal Jóns Johnsen frá árinu 1847 segir Tungu vera beneficium, 16 hundruð að dýrleika. Um Tungu segir ennfremur:

Sýslumaður nefnir aðeins eina Túngu með 1 hjáleigu, einsog gjört er 1805 og áður (þó nefna jarðabækurnar – enar eldri – eigi Túngukot); en prestur nefnir; Efri Túngu, Túngukot, Neðri Túngu og Nýju Túngu, og lítur út eptir leiðréttíngu amtmannsins við skýrslu sýslumannsins um Túngu, að jörð þessi nú réttar sé talin í tvennu lagi: Efri og Neðri Túnga, og að það, sem prestur kallar Nýju Túngu, sé tómtús, er amtmabur kallar Nýjabæ.⁸⁴

Í heildarskrá jarðamatsins 1849–1850 kemur fram að Tunga sé benefici.⁸⁵

⁸² Skjal nr. 2(58).

⁸³ Skjal nr. 2(59).

⁸⁴ Skjal nr. 4(2), bls. 150.

⁸⁵ Skjal nr. 2(61).

Landamerkjum Tungu var lýst svo 15. júní 1889 annars vegar og 1. júlí 1890 hins vegar:

Landamerkjaskrá fyrir bændaeygninni Tungu í Innri Neshrepp.

1. Milli Holts og Tungu er bein sjónhending úr litlu lóni fyrir utan svo kallaða Holtshjalla í miðjum Trölladal, og þaðan í fjallsegg.

2. En á milli Tungu og Hrísa úr Tunguós ræður Hrísaá í Korragil og svo eftir því sem gilið ræður til fjalls.

Tungu 15. Júní 1889.

Jón Jónsson ábúandi á Tungu og Þorleifur Gíslason. St. Björnsson ábúandi á Holti. Jóhannes Ögmundsson ábúandi á Hrísum.

Landamerki fyrir Tungu í Neshrepp innri í Snæfellsnessýslu.

Að austanverðu ræður sjónhending úr litlu lóni að vestanverðu við Holtshjalla upp sátur í miðja Trölladali, og þaðan í fjallsegg upp. Að vestanverðu ræður Hrísaá frá því hún kemur í Tunguós í fjall upp, þar sem í hana kemur Korragil, og eftir því í fjallseggjar upp. Þessi landamerki höfum við undirskrifaðir álitid rétt og samkvæm gömlum máldaga fyrir Kötluholti.

Tungu 1. júlí 1890.

Grímólfur Ólafsson (hrepptjóri) Sturla Bjarnason (ábúandi í Holti). Jón Jónsson og Þorleifur Gíslason (ábúendur í Tungu). Eggert Stefhansson á Staðarhóli í Saurbæ eigandi Tungu.⁸⁶

Landamerkjaskrá fyrir Efri- og Neðri-Tungu var þinglesin á manntalsþingi 25. júní 1889. Merkjalyfingin sjálf var ekki færð til bókar:

Ár 1889, 25. júní var manntalsþing sett að Brimilsvöllum á hádegi, og haldið af hinum reglulega sýslumanni með vottum [...]

Var þá fyrirtekið.

[...]

8. Upplesið Landamerkjaskrá fyrir Efri- og Neðri-Tungu í Neshrepp innan Ennis.⁸⁷

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram um afmörkun Neðri-Tungu, og nefnt er að fjalllendi sé lítið.⁸⁸ Í fasteignamatinu kemur ekki heldur neitt fram um afmörkun Efri-Tungu en nefnt er að ágreiningur sé talin vera um landamerki jarðarinnar. Þess er þó ekki getið í hverju sá ágreiningur felst nákvæmlega.⁸⁹

5.7.4 Hrísar (Efri-Hrísar og Neðri-Hrísar)

Þann 11. apríl árið 1482 seldi Daði Arason þeim Eiríki Haldórssyni og Ormi Jónssyni jörðina Hrí milli Höfða og Ennis á Snæfellsnesi, fyrir tuttugu og átta hundruð í lausafé,

⁸⁶ Skjal nr. 2(4).

⁸⁷ Skjal nr. 2(71).

⁸⁸ Skjal nr. 2(54), bls. 177–178.

⁸⁹ Skjal nr. 2(54), bls. 178–179.

en Daði tilgreinir að Snóksdalskirkja eigi skipstöð í Klett, búð og eldiviðarítak, og Eyrarkirkja búðarstöð. Ekki er getið um landamerki jarðarinnar.⁹⁰

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Neshrepp segir að Hrísar sé í einkaeigu. Dýrleiki jarðarinnar er sagður 16 hundruð. Ekki er jörðinni deilt upp í Efri- og Neðri-Hrísa í *Jarðabók* Árna og Páls. Þar segir:

Hrijsar.

Jarðardýrleiki xvi hundruð og so tíundast 4um tíundum.

Eigandi börn Monsr. Gísla Jónssonar að Máfahlíð, og er þeirra móðurarfur.

[...]

Selstaða er til í heimalandi allnærri, og brúkast því ei.⁹¹

Jarðatal Jóns Johnsen frá árinu 1847 segir Hrísa vera beneficium, 16 hundruð að dýrleika, með þremur hjáleigum. Þar segir:

Sýslumaður telur 3 hjáleigur (ónafngreindar) með Hrísum, og eru þær hér taldar, með sömu nöfnum, sem þær eru kallaðar 1805 og hjá A. M., en prestur nefnir nú aðeins 1 (Tjarnarkot) með sama nafni, en kallar þar á móti Pínukot on Lómakot, mäske þau sömu grasbýlin, sem áður hafa verið nefnd Hrísakot, efra og neðra.⁹²

Í heildarskrá jarðamatsins 1849–1850 kemur fram að Hrísar sé benefici.⁹³

Landamerkjum Hrísa var lýst svo þann 15. júní árið 1889:

Landamerkjaskrá fyrir bændaeygninni Hrísum í Innri Neshrepp.

1. Á milli Brimilsvalla og Hrísa, úr Rauðalækjarkjapti, þar sem hann fellur í sjó, sjónhending í stóravörðu á múlahorninu, þaðan sjónhending í Fjallseggjaskarð og þaðan í Korraskarð, enn á milli Tungu og Hrísa úr

2. Tunguós ræður Hrísaá í Korrakil og svo eftir því, sem gilið ræður til fjalls.

Hrísum 15. júní 1889.

Jón Jónsson ábúandi á Tungu. Jóhannes Ögmundson ábúandi að Hrísum. Jón Jónsson (ábúandi á Völlum). Þorleifur Gíslason ábúandi á Tungu.⁹⁴

Landamerkjaskrá fyrir Hrísa var þinglesin á manntalsþingi þann 25. júní árið 1889. Merkjalyfingun sjálf var ekki færð til bókar.⁹⁵

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram um afmörkun Efri-Hrísa.⁹⁶

⁹⁰ Skjal nr. 4(48).

⁹¹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns V*, bls. 252–254.

⁹² Skjal nr. 4(2), bls. 150.

⁹³ Skjal nr. 2(61).

⁹⁴ Skjal nr. 2(15).

⁹⁵ Skjal nr. 2(72).

⁹⁶ Skjal nr. 2(54), bls. 179–180.

5.7.5 *Brimilsvellir*

Í lögfestu fyrir Brimilsvelli frá 20. júní 1884, sem var þinglýst 20. júní 1885, er merkjum jarðarinnar lýst:

1, Landamerki milli Vallna og Hrísa:

a. Raiðilækur neðan frá sjó, og svo sjónhending úr honum í Stóra- b. „Vörðu“ á múla-horninu, svo aftur sjónhending frá Vörðunni og í c. „Eggjaskarðstinda“ og svo þaðan suður í svo kallað d. „Korraskarð“.

2. Landamerki á milli Vallna og Haugabrekku:

a. „Staðarbergsá“ ræður merkjum neðan frá sjó allt fram í svokallaða b. „Vatnadali“ og þaðan upp í e. „Korraskarð“.

Brimilsvöllum 20. Júnímán., 1884.

Jón Árnason, umboðsmaður Hrísa og Haugabrekku

Jón Jónsson

Þinglestur 1 króna borgað Brimilsvöllum 20/6 1885. Sj.⁹⁷

5.7.6 *Fróðá*

Í skrá Páls biskups Jónssonar frá því um árið 1200 um prestlausar kirkjur í Skálholts-biskupsdæmi er getið um Fróðá. Ekki er getið landamerkja.⁹⁸

Máldagi kirkjunnar að Fróðá er Gyrðir biskup Ívarsson setti henni árið 1355 hljóðar svo:

Frodä.

Mariukirkia at frodä, a heimaland halft med gognum oc giædum. þeim sem þar fylgia oc tradalannd.

iiij kyr. hundradz hest.

hon a jnnann sig kross eirnn. kluckur. iiij.

þanngad skal luka. x. aura. huert är. frá jnngialldzhuoli.

þanngat liggia viij bæir at tijvnndum oc lysitollum. eru þar ij bænhus af. mäfahljyd til sonngs. takast af ij merkur.

Item hefur gefizt til hin fimmta kýrin. oc c. hestur.⁹⁹

Máldagi Vilchins frá árinu 1397 getur ekki um landamerki Fróðár eða afréttar-málefni Fróðárkirkju, né heldur um ítök sömu kirkju eða réttindi.¹⁰⁰

Í Gíslamáldaga frá því um 1570 segir meðal annars eftirfarandi um Fróðá en ekki er getið um landamerki jarðarinnar:

Froodaa.

Kirkian a Frodä á heimaland hälff. Sem er xxxc. med gognum og giædum og tradaland.¹⁰¹

⁹⁷ Skjal nr. 2(90).

⁹⁸ Skjal nr. 4(55), bls. 1 og 11.

⁹⁹ Skjal nr. 4(39).

¹⁰⁰ Skjal nr. 4(40).

¹⁰¹ Skjal nr. 4(41).

Biskupsvísitásiur að kirkjunni á Fróðá á árabílinu 1642–1891 geta ekki um afmörkun Fróðár.¹⁰²

Í *Jarðabók Árna og Páls* yfir Neshrepp er þess getið að Fróðá fylgi ekki afréttur. Um Fróðá segir meðal annars eftirfarandi:

Fróðá.

Kirkjustaður, annæteruð sókn með Íngjaldshóls kirkju, og þjónar sami prestur Sr. Jón Björnsson.

Jarðardýrleiki á heimajörðunni, sem nafninu beheldur, xvi hundruð. En jörðin öll til samans er að fornu og nýju almennilega kölluð og talin lx hundruð með Haugabrekku og Fornu Fróðá, teljast þá hinir partarnir xliiii hundruð. Proprietarii, sem tileigna sjer allan helmíng jarðarinnar so sem bóndaeign, hafa ogso og halda eftir proportion hinn helmínginn, sem kirkjunni og þeim er eignaður.

Með því nú að afbýlunum og kotunum er viss dýrleiki tileinkaður, þá verður hann skrifaður við sjerhvers þeirra nafn, og telst ávalt helmíngurinn so sem kirkjueign með hverju koti.

NB. Í jarðabók Andresar Andressonar greinir, að ii hundruð af Fróðá sjeu lögð til Arnarhóls, það er takmarkað engjapláts á hólum tveim, sem þann tíma voru umgirtir af Fróðá, en nú fellur hún annarstaðar. Þó þekkja menn greinilega þessa hólma enn í dag með þeirra vissum ummerkjum, og brúka þá Arnarhóls og Buga ábúendur. Þó hafa fyrir þetta undanselt 2ja hundraða engi ekki talin verið Fróðá og hennar býli ódýrari en áður, því proprietarii ei hafa viljað rýra dýrleikatölu jarðarinnar. So tíundast og bóndaeignin af Fróðá enn í dag xxx hundruð.

Eigandinn að heimajörðunni eru börn monsr. Gísla Jónssonar að Máfahlíð, og er það þeirra móðurarfur; en móðurfaðir þeirra var sál. lögmaðurinn Magnús Jónsson, sem keypti Fróðá so vítt sem nú eiga hans dótturbörn.

[...]

Aftjettur enginn.

[...]

Hætt er kvikfje allra býlanna fyrir foröðum á fjalli, so og fyrir hrapí úr fjallkletta hliðum.¹⁰³

Í jarðamatínu 1804 kemur ekkert fram sem varpar ljósi á afmörkun Fróðár. Jörðin er sögð vera í einkaeigu og metin til 60 hundruð að dýrleika.¹⁰⁴

Í Jarðatali Jóns Johnsen frá árinu 1847 segir að Fróðá sé beneficium, metin til 60 hundraða að dýrleika. Þar segir enn fremur:

[Árið] 1805 og hjá A. M. eru, auk hjáleigna þeirra, sem hér eru nefndar, líka talinn Hrómur, sem A. M. líka nefnir Haukabrekukot (40 al. lsk.), og Skarðakot, en sem 1805 er talið með heimajörðunni og Klettakoti, og þegar af A. M. er sagt í eyði.¹⁰⁵

¹⁰² Skjöl nr. 2(24)–2(29). Sjá einnig upplýsingar um vísitásiur Fróðár eftirfarandi daga í skilabréfi Þjóðskjalasafns Íslands (kafla um skjalaflokk A.8 í skjali nr. 2): 14. september 1658, 12. september 1676, 30. ágúst 1701, 13. september 1713, 19. ágúst 1738, 28. maí 1732, 22. júní 1773, 29. ágúst 1794 og 22. júlí 1891.

¹⁰³ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* V, bls. 240–241.

¹⁰⁴ Skjal nr. 2(60), opna 59.

¹⁰⁵ Skjal nr. 4(2), bls. 149.

Landamerki Fróðár, dagsett 20. júní 1889, hljóða svo:

Skýrsla yfir landamerki Fróðár með hjáleigum hennar.

Milli Brimilsvalla og Fróðárjarða ræður Staðarbergsá fjalls og fjöru á milli.

Þvermerki til fjalls eru: Miðfell, Moldarmúli, Hestfjall og þaðan í Folahnúk.

Að vestanverðu frá Folahnúk í Litla-Rjúkanda eins og hann ræður í Fróðá, svo ræður hún ofan fyrir Arnarhólstún og þaðan sjónhending í engjaodda en þaðan ræður Bugsós til sjávar.

Ólafsvík 20. Júní 1889.

Guðbrandur Guðbrandsson ábúandi á Fróðá. Jón Jónsson (eigandi og ábúandi á Brimilsvöllum). Jón Árnason umboðsmaður Fróðareignar. Jón Jónsson umboðsmaður fyrir Arnarhól.¹⁰⁶

Þann 25. júní árið 1889 var þinglesin landamerkjaskrá Fróðár og hjáleigna hennar. Merkjalyásingarnar sjálfar voru ekki færðar til bókar:

Ár 1889, 25. júní var manntalsþing sett að Brimilsvöllum á hádegi, og haldið af hinum reglulega sýslumanni með vottum [...]

Var fyrirtekið.

[...]

9. Upplesið Landamerkjaskrá fyrir Fróðá, með hjáleigum.¹⁰⁷

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram um afmörkun Fróðár.¹⁰⁸

Fróðá féll í eyði árið 1929.¹⁰⁹

Landamerkjum á milli jarðanna Fróðár, Arnarhóls og Ytri-Bugs, er lýst svo, þann 27. júlí árið 1941:

Landamerki: Milli jarðanna Fróðá, Arnarhóls og Ytri-Bug.

I. Milli Fróðár og Arnarhóls ræður mörkum bein lína úr Folahnúk í Rjúkanda í Kjósalsá, þaðan ræður hún í Fróðá, og ræður svo Fróðáin niður í suðausturhorn í vestari brúarstöpul Fróðárbrúar, þaðan bein lína um vörðu sem er hornmarks varða milli Arnarhóls og Ytri-Bugs, og er sú varða sem hliðarmerki milli Fróðár í beinni línu frá fyrnefndum brúarstölpum á vörðu á engjaodda.

II. Milli Ytra-Bugs og Fróðár, eru merkin úr fyrnefndri hornmarksvörðu í áðurnefndan engjaodda, þaðan eru merkin eftir gamla árfarveginum í gegnum Bugsvaðal þar til gamli Bugsós tekur við, og ræður svo gamli farvegur hans til sjávar samkv. herforingjakorti frá 1910.

Fróðá, 27. júlí 1941.

Bogi Þórðarson, eigandi Fróðár og 1/3 Arnarhóls. (sign).

Þorgils Þorgilsson eigandi Ynnri-Bugs og 1/3 Arnarhóls (sign). Kristján Jónsson –, ábúandi Ytri-Bugs og eigandi 1/3 Arnarhóls (sing). Ólafur Bjarnason, umboðsmaður Ytri-Bugs (sign).¹¹⁰

¹⁰⁶ Skjal nr. 2(1).

¹⁰⁷ Skjal nr. 2(63).

¹⁰⁸ Skjal nr. 2(54), bls. 191–192.

¹⁰⁹ Martin Schuler, *Búsetuþróun á Íslandi 1880–1990*. Reykjavík, 1994, bls. 30.

¹¹⁰ Skjal nr. 2(2).

Þann 18. júní árið 1969 féll eftirfarandi dómur um landamerki á milli Ytri-Bugs og Fróðár:

Ár 1969, miðvikudaginn 18. júní var landamerkjadómi Snæfellsness- og Hnappadals-sýslu í málinu nr. 2/1965: Eigendur og ábúendur Bugsjarða gegn Jóni B. Jónssyni kveðinn upp svofelldur dómur: Hæstaréttardómum nr. 28/1970, 9. júní '72.

Dómsorð: Málinu vísað frá dómi.

Landamerki milli Fróðár og Ytri-Bugs skulu vera bein lína úr hornmerki milli Arnarhóls og Ytri-Bugs í merki á engjaodda, og er sú lína í beinu framhaldi af línu úr suðaustur horni í vestri brúarstöpli Fróðár í fyrrnefnt hornmerki. Frá merkinu á engjaodda skulu merkin milli Fróðár og Bugsjarða vera út með Fróðárrifi innanverðu í sömu fjarlægð og áðurnefnt merki, í gegnum Bugsvaðal þar til gamli Bugsós tekur við og ræður svo gamli fjarvegur hans til sjávar samkvæmt herforingaráðskorti frá 1910.

Stefnendur, Þorgils Þorgilsson og jarðakaupssjóður, greiði in solidum stefnda, Jóni B. Jónssyni, málskostnað er ákveðst kr. 25.000.—.

Dómi þessum ber að fullnægja með aðför að lögum.

Jón S. Magnússon. Ólafur Guðmundsson. Leifur Kr. Jóhannesson.¹¹¹

5.7.7 Stóri-Kambur

Varðveittur er vitnisburður Jóns Jónssonar og tveggja annarra manna um landamerkjalyngingu Halls Sveinssonar á milli jarðanna Húsaness og Kambs í Breiðuvík, sem og þeirra jarða sem þar liggja sunnan að. Gerningurinn er dagsettur 25. september annars vegar og 30. nóvember hins vegar árið 1450. Hann hljóðar svo:

Kambs Landamerke.

Þad giaurum vær Jon Jonsson. Halldor Snorrason oc Ormur Jonsson godum maunnum kunnigt med þessu voru opnu Breffe. ad þa er lidid var frá hingadburd vors herra Jesu Christi med oc l ära aa faustudagienn næstann epter mattheus messo Ridu vær aa landamerkie millum Husaness oc Kambs. oc þeirra jarda sem þar ganga sunnan ad. Reid oc Hallur Sveinsson med oss oc sagde oss þesse landamerke j millum fyrrnefndra jarda. Ad rædur sionhending ur Backalækiarose j manstein oc ør mansteine j hest. þa rædur egg su er geingur nordur j skard.

Sagde oc fyr nefndur Hallur. ad hann hefde heyrtt sagtt ad skilrijker menn hefde suarid þad Rekamark j millum Grafar Reka oc Kambsreka. ad lambhusid aa efra Kambe liggur j þar sem krockar gilid uppi. þad sem fellur ofann fyrer sunnan bæinn aa Kambe. Sagdi oc ädurgreindur Hallur ad efri kambur ætte allan Reka sudur þangad thil ad stofan j Midhusum lægie i kirkiuna aa knerre. Efri kambur aa tueggia manada beit j hestbringur j annat mäl. edur mänadar beit j bæde mäl oc trodhris j Hraun jaurd. Hraun aa einge j kambz jaurd. j vatznese. Geingur ein kiellda fyrer ofan. oc sionhending ur holltz-fætenum ytra oc fram aa melba(c)ka. Suo oc eij sijdur reid Olafur (stade Sveinsson) aa þesse saumu landamerke med oss. oc liet sier anægja þesse landamerke j millum fyrgreindra jarda. Säum vær oc fyrgreinder menn. ad þesse aull aurnefne bärü saman j millum fyrrgreindra jarda. Oc til sanninda. Skrifad aa Skarde aa Skardzstraund Andriesmesso dag aa sama are sem fyrr seiger.¹¹²

Þann 25. janúar árið 1530 seldi Ögmundur Skálholtsbiskup Narfa ábóta á Helgafelli og klaustrinu þar Kambana báða í Breiðuvík til fullrar eignar með öllum gögnum og

¹¹¹ Skjal nr. 2(3). Síðan er öll yfirstrikuð.

¹¹² Skjal nr. 4(52).

gæðum sem Kömbunum fylgdu og fylgt höfðu að fornu og nýju. Á móti galt Narfi ábóti jörðina Gröf í Stafholtstungum til Ögmundar biskups. Í gerningnum kemur ekkert fram um afmörkun Kambanna.¹¹³

Í *Jarðabók Árna og Páls* yfir Breiðuvíkurbrepp segir að Stóri-Kambur sé konungseign, og fylgi Stapaumboði. Jörðin er sögð 16 hundruð að dýrleika. Þar segir meðal annars eftirfarandi:

Stóre Kambur.

Jarðardýrleiki xvi hundruð og so tíundast að aldöðli, og ekki fremur. Gjaldast fjórar tíundir.

Eigandinn kóngleg Majestat, og liggur jörðin til Stapaumboðs.¹¹⁴

Í Jarðatali Jóns Johnsen frá árinu 1847 segir að Stóri-Kambur sé Stapaumboðsjörð, metin til 16 hundraða að dýrleika.¹¹⁵

Stóri-Kambur var 16 hundruð að dýrleika samkvæmt jarðamatinu 1849–1850. Ekkert kemur fram um afmörkun Stóra-Kambs í sömu heimild.¹¹⁶

Í heildarskrá jarðamatsins 1849–1850 kemur fram að Stóri-Kambur sé Stapaumboðsjörð.¹¹⁷

Þann 20. maí árið 1862 var þinglesin friðlýsing ábúandans á Stóra-Kambi, gegn notkun og ágangi annarra á landi téðrar jarðar. Ekki er tiltekið sérstaklega hverjum, friðlýsingin beinist að:

Ár 1862. Friðjudaginn þann 20ta Maimánadar var manntalsþings sett að Brekkubæ og haldid af settum systlumanni A.O.Th. í vidurvist vottanna J. Samsonsonar, B. Jónssonar G. Einarssonar, K. Steindórssonar [...]

9. Var lesin fridlysing ábúandans á StóraKambi hreppstjóra J. Samsonar, i hvörri hann fridlýsir á öllu Stóra Kambs Landi fyrir annar ágangi og notkun.¹¹⁸

Landamerkjum Stóra-Kambs er lýst svo 8. júlí 1889:

Landamerki fyrir þjóðeignina Stóra-Kamb í Breiðuvíkurbreppi.

1. Á milli Grafar og Stóra-Kambs, er sjónhending úr lækjarós niður við vaðla, í vestanverða Rúst, sem er í flóanum, og þaðan í vörðu, sem stendur austanvert við Grafarholtsenda. Þaðan ræður Grafará upp að fossi og þaðan yfir fjall eins og vötnum hallar norður af, ofan í Ölkeldubotna.

2. Á milli Húsanes og Stóra-Kambs ræður sjónhending úr Bekkslækjarósi og í Mannstein og þaðan á Hest. Þaðan ræður egg sú er gengur norður í skarðið.

Stóri-Kambur á mánaðarheit, í Hestbringum.

Stóra-Kambi 8. júlí 1889.

Guðmundur Bjarnason (ábúandi á Stóra-Kambi) (handsalað). Sigurður Skaptason (ábúandi í Húsanesi). (handsalað). Eigandi að Gröf Brynjólfur Daníelsson.¹¹⁹

¹¹³ Skjal nr. 4(54).

¹¹⁴ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns V*, bls. 148–149.

¹¹⁵ Skjal nr. 4(2), bls. 144.

¹¹⁶ Skjal nr. 2(61), nr. 8, bls. 86–87.

¹¹⁷ Skjal nr. 2(61).

¹¹⁸ Skjal nr. 2(95).

¹¹⁹ Skjal nr. 2(94).

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram um afmörkun Stóra-Kambs, en getið er um fjallland til uppreksturs.¹²⁰

Stóri-Kambur féll í eyði 1988.¹²¹

5.7.8 Húsanes

Þann 24. október árið 1384 seldi Ólafur Marteinsson fjölda jarða til Filippusar Þorleifssonar, þar á meðal jörðina Húsanes. Ekki er getið um afmörkun Húsanes í kaupbréfinu.¹²²

Varðveittur er vitnisburður Jóns Jónssonar og tveggja annarra manna um landamerkjalyýsingu Halls Sveinssonar á milli jarðanna Húsanes og Kambs í Breiðuvík, sem og þeirra jarða sem þar liggja sunnan að. Gerningurinn er dagsettur 25. september annars vegar og 30. nóvember hins vegar árið 1450. Hann hljóðar svo:

Kambs Landamerke.

Þad giaurum vær Jon Jonsson. Halldor Snorrason oc Ormur Jonsson godum maunnum kunnigt med þessu voru opnu Breffe. ad þa er lidid var frá hingadburd vors herra Jesu Christi med oc 1 ára aa faustudagienn næstann epter mattheus messo Ridu vær aa landamerkie millum Husaness oc Kambs. oc þeirra jarda sem þar ganga sunnan ad. Reid oc Hallur Sveinsson med oss oc sagde oss þesse landamerke j millum fyrrnefndra jarda. Ad rædur sionhending ur Backalækiarose j manstein oc ør mansteine j hest. þa rædur egg su er geingur nordur j skard.

Sagde oc fyr nefndur Hallur. ad hann hefde heyrtt sagtt ad skilrijker menn hefde suarid það Rekamark j millum Grafar Reka oc Kambsreka. ad lambhusid aa efra Kambe liggur j þar sem krokar gilid uppi. það sem fellur ofann fyrer sunnan bæinn aa Kambe. Sagdi oc ädurgreindur Hallur ad efri kambur ætte allan Reka sudur þangad thil ad stofan j Midhusum lægie i kirkiuna aa knerre. Efri kambur aa tueggia manada beit j hestbringur j annat mäl. edur mänadar beit j bæde mäl oc trodhris j Hraun jaurd. Hraun aa einge j kambz jaurd. j vatznese. Geingur ein kiellda fyrer ofan. oc sionhending ur holltz-fætenum ytra oc fram aa melba(c)ka. Suo oc eij sijdur reid Olafur (stade Sveinsson) aa þesse saumu landamerke med oss. oc liet sier anægja þesse landamerke j millum fyrgreindra jarda. Säum vær oc fyrgreinder menn. ad þesse aull aurnefne bäru saman j millum fyrrgreindra jarda. Oc til sanninda. Skrifad aa Skarde aa Skardzstraund Andriesmesso dag aa sama are sem fyrr seiger.¹²³

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Breiðuvíkurrepp segir að Húsanes sé konungseign og fylgi Stapaumboði. Dýrleiki jarðarinnar er sagður 12 hundruð. Um Húsanes segir meðal annars eftirfarandi:

Husaness.

Jarðardýrleiki xii hundruð og so tíundast fjórum tíundum, sem sýslumaðurinn Magnús Björnsson vænist um sína tíð varað hafi, en þótt jarðabókin 1695 kalli x hundruð.

Eigandinn er kóngleg Majestat, og liggur jörðin til Stapa umboðs, sem sýslumaðurinn Magnús Björnsson að Arnarstapa hefur í forljeníng. Var þessi jörð bóndaeign til forna, en Anno 1694 varð hún kóngseign undir Stapaumboð, og kom þá í andvirði fyrir

¹²⁰ Skjal nr. 2(54), bls. 282–283.

¹²¹ Martin Schuler, *Búsetuþróun á Íslandi 1880–1990*, bls. 28.

¹²² Skjal nr. 4(51).

¹²³ Skjal nr. 4(52).

jörðina Máfahlíð, sem sál. lögmaðurinn Magnús Jónsson keypti þá af kónglegri Majestat.¹²⁴

Í jarðamatinu 1804 kemur ekkert fram sem varpar ljósi á afmörkun Húsanes. Jörðin er sögð konungsjörð, 12 hundruð að dýrleika.¹²⁵

Jarðatal Jóns Johnsen frá árinu 1847 segir Húsanes vera Stapaumboðsjörð, 12 hundruð að dýrleika.¹²⁶

Húsanes var einnig 12 hundruð að dýrleika, samkvæmt jarðamatinu 1849–1850. Ekkert kemur fram um afmörkun Húsanes í sömu heimild.¹²⁷

Í heildarskrá jarðamatsins 1849–1850 kemur fram að Húsanes sé Stapaumboðsjörð.¹²⁸

Landamerki Húsanes, dagsett 8. júlí 1889, hljóða svo:

Landamerkjaskrá fyrir þjóðeignina Húsanes í Breiðuvíkurbreppi.

1. Á milli Kambs og Húsanes, ræður sjónhending úr Bekkslækjarósi í Mannstein og þaðan í Hest.

2. Á milli Miðhúsa og Húsanes, ræður sjónhending úr svo köllaðri merkjalag niður við vatnið í vörðu sem stendur uppá hrauninu, þaðan í vörðu, sem stendur á Sprökuholti og þaðan í Svartstein, og svo þaðan í Hest.

Húsanesi 8. júlí 1889. Sigurður Skaptason (ábúandi í Húsanesi) (handsalað). Sigurður Skaptason (ábúandi á Miðhúsum) (handslað).

Athugasemd: Rekamerki fyrir jörð þessa, eru áður uppgjörð af fyrrverandi umboðsmanni Ásmundi Sveinssyni. Samþykkur þessum landamerkjum. Jón Jónsson umboðsmaður Arnarstapa- og Skógarstrandarumboðs.¹²⁹

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram um afmörkun Húsanes.¹³⁰

5.7.9 Ytri-Knarrartunga og Syðri-Knarrartunga

Hér verður fyrst fjallað um heimildir sem varða bæði Ytri- og Syðri-Knarrartungu en síðan þær sem fjalla sérstaklega um hvora jörð.

Þann 24. október árið 1384 seldi Ólafur Marteinsson fjölda jarða til Filippusar Þorleifssonar, þar á meðal jörðina Knarrartungu. Ekki er getið um afmörkun Knarrartungu í kaupbréfinu.¹³¹

Í einu af fylgiskjölum við *Jarðabók Árna og Páls*, dagsettu 10. júní 1703, kemur fram að Knarrartunga hafi verið í einkaeigu árið 1657, en í fylgiskjalinu kemur fram að helmingur Knarrartungu hafi verið nýttur til greiðslu uppí aðra jörð. Í fylgiskjalinu segir meðal annars eftirfarandi:

¹²⁴ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns V*, bls. 147–148.

¹²⁵ Skjal nr. 2(60), nr. 7, opna 25.

¹²⁶ Skjal nr. 4(2), bls. 144.

¹²⁷ Skjal nr. 2(61), nr. 10, bls. 89–90.

¹²⁸ Skjal nr. 2(61).

¹²⁹ Skjal nr. 2(5).

¹³⁰ Skjal nr. 2(54), bls. 283–284.

¹³¹ Skjal nr. 4(51).

En skjöl fyrir Heydalsá hef ég ei önnur en gjöf míns sáluga föðurs á 20 og 2 hundruðum, en 8^c keypti mín s(áluga) kvinna, Málfríður Torfadóttir, fyrir hálfu *Knarrartungu* í Breiðavík og Knararkirkjusókn. Datum þess bréfs 1657, 15. october, að Brekkubæ við Hellirsvelli.

[...]

Til merkis hér mitt um skrifa ég mitt nafn að Heydalsá þann 10. júní 1703.

Árni Vigfússon e.h.¹³²

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Breiðuvíkurrepp segir að Ytri- og Syðri-Knarrartungur hafi verið ein jörð að fornu. Samkvæmt sömu heimild er Ytri-Knarrartunga konungseign og fylgir Stapaumboði en Syðri-Knarrartunga í einkaeigu. Dýrleiki hvorrar jarðari er sagður 8 hundruð. Um jarðirnar segir meðal annars eftirfarandi:

Hnarartunga sydre og **Hnarartunga ytre** eru að fornu ein jörð, liggja saman tún og engjar, en eru tveir afdeildir bæir og hafa tún og engi sundurdeild, en hagar allir eru óskiftir. Er á báðum jörðunum eitt fyrirvar so sem einu lögbýli.

Hnarartunga sydre.

Jarðardýrleiki viii hundruð.

Eigandinn lögrjettumaðurinn Sigurður Palmason að Breiðabólstað í Sökkhólsdal í Miðdölum í Dalasýslu. [...]

Hnarartunga ytre, annar helmíngur af fyrsskrifaðri jörðu. Jarðardýrleiki viii hundruð.

Eigandinn er kóngleg Majestat, og liggur þessi jörð til Stapa umboðs, sem sýslumaðurinn Magnús Björnsson hefur í forljening.¹³³

Í jarðamatinu 1804 kemur ekkert fram sem varpar ljósi á afmörkun Knarrartungu. Jörðin er sögð vera í einkaeigu að hálfu og í konungseigu að hálfu. Knarrartunga er sögð vera 16 hundruð að dýrleika.¹³⁴

Jarðatal Jóns Johnsen frá árinu 1847 segir bæði Ytri- og Syðri-Knarrartungu vera beneficium, 8 hundruð að dýrleika hvor um sig. Þar segir ennfremur:

Jarðabækurnar telja eina Knarrartungu (1/2 bænda eign og 1/2 Stapa umbj.), en sýslumaður og prestur skipta þeim í sundur, einsog hér er gjört.¹³⁵

Í heildarskrá jarðamatsins 1849–1850 kemur fram að Ytri-Knarrartunga sé Stapaumboðsjörð og Knarrartunga-syðri sé benefici.¹³⁶ Ytri-Knarrartunga var 8 hundruð að dýrleika, samkvæmt jarðamatinu, en ekkert kemur fram um afmörkun hennar.¹³⁷

5.7.9.1 Ytri-Knarrartunga

Landamerki Ytri-Knarrartungu, dagsett þann 16. nóvember árið 1888, hljóða svo:

Landamerki fyrir þjóðeigninni Ytri-Knarartungu í Breiðuvík, eru úr Merkjasteini í Ytri-Tungugili sjónhending bein ofan í traðargarðsendann, sem skilur Syðri- og Ytri-Tungu tún, og úr honum á móts við Syðri-Tungutún og engjar ofan í vörðu á vestanverðann

¹³² *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vidalíns* XIII. Fylgiskjöl, bls. 315.

¹³³ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vidalíns* V, bls. 144–145.

¹³⁴ Skjal nr. 2(60), nr. 3, opna 24.

¹³⁵ Skjal nr. 4(2), bls. 144.

¹³⁶ Skjal nr. 2(61).

¹³⁷ Skjal nr. 2(61), nr. 9, bls. 87–89.

Pyttbakka, og úr henni í vörðu fyrir neðan tún og úr henni ofan í Jónspytt, og úr honum ofan í tvær vörður þá vestari, og úr henni á móts við Syðri-Tungu þverspotta vestur í vörðu á Ytri-Tungu gilsbakka, svo skilur Ytri-Tungugil upp eftir og eru Ytri-Tungu engjar og tún að suðaustan verðu, en vestan verðu beitolandspartur frá Syðri-Knarartungu upp að áður greindum Merkjasteini. Engja partur sá er Framengjar heita, er úr vörðu er skilur engjar milli Hraunlands og Ytri-Knarartungu, úr vörðu þeirri austur eftir gömlum skurð eða garði, sem skilur part þennan frá Syðri-Tungu þverspotta austur í vörðu á garði þessum, og úr henni suður í vörðu í framengjum, sem skilur Ytri- og Syðri-Tungu engjar, svo úr henni vestur eftir móts við Hraunlandaland eftir merkja vörðum vestur í vörðu þá sem fyrr er getið.

Beitoland sem Ytri-Knarartunga tilheyrir, er úr opt nefndum Merkjasteini á móts við Syðri-Tungu beitoland, vestur með fjallsrótum, þar sem kemur saman valllendi og mýri vestur móts við dýrennu fyrir vestan mógrafir svo að vestanverðu við þá dý rennu og úr henni bein sjónhending ofan í tvær vörður og eftir þeim beint ofan að Húsaneslandi, og svo á móts við Húsanesland, upp í Svartastein, og úr honum á móts við Húsanesland upp í Hestskarð, og inn Hestdal þar til vötnum hallar, svo austur eftir eins og vötnum hallar austur á móts við Ytri-Tungugil, svo ofan í Ytri-Tungu-gil og eins og það liggur ofan að opt nefndum merkjasteini í Ytri-Tungu gili, svo á Ytri-Knarartunga útmældan blett í Syðri-Tungu beitolandi, sem er 24 faðmar á lengd og 16 faðmar á breidd.

Ytri-Knarartungu 16. nóvember 1888.

Jón Andrésson (ábuandi í Ytri-Tungu).

Björn Andrésson umboðsmaður yfir Syðri-Knarartungu (handsalað). Jón Jónsson umboðsmaður.¹³⁸

Dómkvaddir voru tveir menn til að „gjöra lýsingu á [...] 8. Þjóðjörðinni Ytri-Knarrartungu í Breiðuvíkurbreppi.“¹³⁹

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram um afmörkun Ytri-Knarrartungu. Þess er þó getið að fjallland sömu jarðar sé ekkert.¹⁴⁰

Breyting á landamerkjum á milli Ytri-Knarrartungu og Knarrartungu-syðri fór fram þann 24. nóvember árið 1958. Breytingarnar voru sem hér segir:

Breyting á landamerkjum milli Knarrartungu ytri og syðri í Breiðuvíkurbreppi.

Við undirritaðir forráðamenn jarðanna Syðri og Ytri Knarrartungu samþykkjum að landamerki áðurtalinnar jarða skulu vera sem hér segir:

Landamerki liggja frá hömrnunum vestan við Tungugil frá járnfleyg beint niður að þríhyrindum stórum steini í hlíðinni, þaðan niður að Tungugili í stefnu á vesturenda Breiðavatns. Síðan ræður Tungugil til norð-austurs að vörðu, ca. 36 m. vegalengd. Þaðan ræður stefna í merkjaskurð vestan við Syðritunguveg, og eftir honum niður að þjóðvegi. Frá þjóðveginum ræður skurður sem nær niður að Miðhúsa-merkjaskurði.

Eldri landamerki eru felld úr gildi samkvæmt ofanskriðuðu.

Syðri-Tungu, 24. nóv. 1958.

Ólafur Einarsson. Geirþrúður Geirmundsóttir.¹⁴¹

Ytri-Knarrartunga féll í eyði árið 1990.¹⁴²

¹³⁸ Skjal nr. 2(6).

¹³⁹ Skjal nr. 2(64).

¹⁴⁰ Skjal nr. 2(54), bls. 285–286.

¹⁴¹ Skjal nr. 2(8).

¹⁴² Martin Schuler, *Búsetuþróun á Íslandi 1880–1990*, bls. 28.

5.7.9.2 *Syðri-Knarrartunga*

Landamerki fyrir Knarrartungu-syðri, dagsett 16. nóvember 1888, hljóða svo:

Landamerki fyrir jörðinni Syðri-Knarartungu í Breiðuvík.

Milli Syðri-Knarartungu og Knarareignar ræður Krossgil ofan frá, sem vötnum hallar og ofan eftir þar til efsta varða byrjar í engjum, og svo sjónhending eftir vörðum í pytt þann, sem nefndur er Strokkur, og þaðan ræður Krossgilslækur ofan í Breiðavatn, svo ræður Breiðavatn út að vörðu í fram engjum, sem skilur Syðri- og Ytri-Tungu engjar allt upp að þverspotta, hvar varða er á gömlum skurð eða garði, svo eftir honum vestur í vörðu, sem skilur eftir merkja vörðum, engja milli Hraunlanda og Ytri-Knarartungu, svo úr greindri vörðu upp í vörðu á Ytri-Tungu gilsbakka, svo úr henni austur í aðrar tvær vörður og úr vestari vörðunni upp í Jónspytt og úr Jónspytt upp í vörðu, sem stendur fyrir neðan tún, svo byrja túnmerki sem er varða á vestanverðum pyttbakka, og úr henni upp eftir, upp í traðargarðsendan, og úr honum sjónhending upp í gamlan merkja stein í Ytri-Tungugili, svo ræður Ytri-Tungugil upp að fjallseggjum þar til vötnum hallar. Svo á Syðri-Knarartunga part af beitolandi fyrir utan Ytri-Tungugil, sem skilur úr áður nefndum merkja steini í Ytri-Tungugili út með fjallsrótum, þar sem kemur saman mýri og vallendi út að dýrennu, sem liggur ofan eftir fyrir vestan mógrafir, og það beint ofan í tvær vörður, sem bera saman, ofan að Húsaneslandi og á móts við það suður að fyrnefndri vörðu á Ytri-Tungugilsbakka, og svo upp eftir ræður oft nefnt Ytri-Tungugil upp að fyrgreindum merkjasteini. Innifalið í greindum parti á Ytri-Knarartunga, útmældan blett til móscurðar sem er að stærð 24 faðmar á langd og 16 faðmar á breidd.

Syðri-Knarartungu 16. Nóvember 1888.

Björn Andrésson, umboðsmaður yfir Syðri-Knarartungu.

Guðundur Jónsson eigandi að Hraunlöndum. Jón Jónson umboðsmaður Arnarstapa- og Skógarstrandarumboðs.

Þinglestur 1. – ein kr. Borgað 9/10 1891. S.j.¹⁴³

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram um afmörkun Knarrartungu-syðri. Þar segir að eyðijörðin Selvöllur hafi verið sameinuð Knarrartungu-syðri, og að Selvöllur eigi sameiginlegt beitoland við Knörr, sem liggja til fjalls þar sem jörðin eigi upprekstur.¹⁴⁴

Breyting á landamerkjum á milli Ytri-Knarartungu og Knarrartungu-syðri fór fram 24. nóvember árið 1958. Sjá kafla 5.7.9.1.¹⁴⁵

5.7.10 *Knörr*

Þann 24. október árið 1384 seldi Ólafur Marteinsson fjölda jarða til Filippusar Þorleifssonar, þar á meðal jörðina Knörr. Ekki er getið um afmörkun Knarrar í kaupbréfinu.¹⁴⁶

Biskupsvísitásiur að kirkjunni á Knörr á árabílinu 1642–1831 eigna kirkjunni þar geldnautarekstur í Mælifellsdal fyrir ofan Hraunhöfn. Ekkert er getið um afmörkun.¹⁴⁷

¹⁴³ Skjal nr. 2(7).

¹⁴⁴ Skjal nr. 2(54), bls. 286–287.

¹⁴⁵ Skjal nr. 2(8).

¹⁴⁶ Skjal nr. 4(51).

¹⁴⁷ Skjöl nr. 2(16)–2(23).

Þann 12. júlí árið 1694 seldi Bjarni Bjarnason séra Jóni Tómassyni 6 hundruð í Lónseyri fyrir 6 hundruð í Knörr (Knerri).¹⁴⁸

Þann 10. júní árið 1703 auglýsti séra Jón Tómasson að 6 hundruð í jörðinni Lónseyri, væru eign konu hans, Elenar Sigurðardóttur, keypt fyrir 6 hundruð í Knörr (Knerri), en tengdafaðir hans, Sigurður Jónsson, hafði gefið dóttur sinni þessi 6 hundruð á giftingardegi hennar.¹⁴⁹

Í Jarðabók Árna og Páls yfir Breiðuvíkurbrepp segir að Knörr sé þá í einkaeigu þriggja einstaklinga. Dýrleiki jarðarinnar er sagður 40 hundruð. Fram kemur að selstaða á Hraunhafnardal tilheyrir jörðinni. Um Knörr segir meðal annars eftirfarandi:

Hnör.

Kirkjustaður annecteraður með Laugarbrekku og Lóns kirkjum, sem presturinn Sr. Guðmundur Jónsson að Brekkubæ þjenar.

Jarðardýrleiki á allri jörðinni Hnör, að meðreiknuðum Selvelli áðurskrifuðum og eftirfylgjandi afbýli, sem heitir **Hnararkot**, vide infra, er lx hundruð.

Eigandinn að xlviij hundruðum er Bjarni Bjarnason að Arnarbæli á Skarðsströnd. Annar eigandi að vi hundruðum, sem kallað er Hnararkot, er eiginkvinna Brynjúlfs Ámundasonar að Kalfárvöllum í Staðarsveit. Þriðji eigandi að vi hundruðum, sem kölluð eru þriðjúngur úr Selvelli, ætla menn að sje Guðný nokkur Sigurðardóttir suður á landi, menn vita ekki hvar.

[...]

Högum á Hnör og hennar kotum er óskift.

[...]

Selstaða á Hraunhafnardal heyrir til jörðunni.

[...]

Mijrarkot hefur hjer og afbýli verið í högum jarðarinnar.

Enginn er sá á lífi sem það minnst. Hvað þar var landskuldarhæð eður aðrir kostir vita menn heldur ekki. Ei má hjer aftur byggja nema til skaða heimajarðarinnar.¹⁵⁰

Prófastsvisitasía að Knerri, dagsett 6. febrúar árið 1744, getur ekki um afmörkun jarðarinnar. Prófastsvisitasían eignar Knerri geldnautaupprekstur í Mælifellsdal, fyrir ofan Hraunhöfn, sbr. umfjöllun í kafla 5.2.

Í jarðamatinu 1804 kemur ekkert fram sem varpar ljósi á afmörkun Knarrar. Jörðin er sögð í einkaeigu að 4/5 hlutum og að 1/5 hluta í eigu kirkjunnar að Knerri. Knörr er sögð 50 hundruð að dýrleika:

Nº 2 a.

Knör

1/5 kirken her paa Stadet til hörende

4/5 Selvejer Jord tilhörende beboerinden og Börne. –

¹⁴⁸ *Jarðabréf frá 16. og 17. öld. Útdrættir.* Gunnar F. Guðmundsson bjó til prentunar. Kaupmannahöfn, 1993, bls. 176.

¹⁴⁹ *Jarðabréf frá 16. og 17. öld. Útdrættir.* Gunnar F. Guðmundsson bjó til prentunar. Kaupmannahöfn, 1993, bls. 176.

¹⁵⁰ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns V*, bls. 142–144.

Dyrhed 50 hundrede

Selvejer Enke Christine Gudmundsdatter

[...]

Ingen herligheder undtagen kul skov til egen fornödenheder

p n: her holdes 10 lam. –

Herunder var öde hialejeren Bödvarskot og Myrarkot indbefattede.¹⁵¹

Lögfesta fyrir Knerri, árssett 1813, hljóðar svo:

Lögfesta fyrir Kneri í Breiðavík 1813.

[Eptir grautfúinni veðmálabók Snæfellsnessýslu 1811 – 1844].

[Vid undersk]rifader lögfestum her i dag jördina Knör 60 hndr. sem li[ggur innann] Snæfellsness sýslu i Breidavíkurhrepp og sialfrar sinnar kirkjusokn. hvered okkur ad Eign tilheyrir. Lögfestum [vid garda] og gyrðingar. Tún og Eingiar. holt og haga. vötn og veidistadi og allar landsnytiar ... til ystu ummerkja [...] sem geingur i mýrinne fyrir ofan hraunid. og land skilur mille A[xlar] og Knarar. og so upp med Asmundarleide fyrir vestan Fögruki[nn] og þada(an) i Háhirnuna. af Háhyrnunni og i fossa þá sem Hraunhafnará kémur fram úr Dalnum. þá rædur áen í Rjúpnafell. og allt hvad vötnum hallar ad Mollddal. og sunnanverdum Midfellsdal; Eirninn hálfan Hestdal. og so eptir því sem Brúnen rædur til þeirra upptaka fyrstu. hjer ofan skrifadra landamerkja.

J sama máta lögfestum vid Knararkirkju, Sandsenda Reka vida og hvala. sem upp ber í mille þessara Reka Takmarka. á austan sídu. eptir því sem sandur vinst til umm stórfjöru. enn á hina vestare sídu. þá stofan á Midhúsum liggur í kirkjuna á Knere. So og eirnen lögfestum vid kirkjunne á Kneri þann part sem henne tilheyrer ad Eign á Grafar-reka. sem er í mille þessara Rekamarka. á austare síduna. þá lambhús Rústen gamla. sem er nidur á Stórakams Túne liggur þar sem gilid krókar fyrir sunnann bæen á Stórakambe. enn á vestare síduna. þá höllen sem kalladur er Fagurhóll edur Tjaldhóll liggur [í kle]tt byrgid upp á holltenu fyrir ofan Grafarkot. Hjer med lögfestum vid kirkjunne á Kneri Skips og Búdar stödu vid Fr[ambúdir. skips og búdar] stödu vid Sellát[ur]. Ásamt þessu lögfestum vid [kirkjunne á Kneri] það Jtak [er hú]n á í Mælifellsdal. ... holt og haga. Tún og tödur ...¹⁾

¹⁾ Nidurlagið er grotnað niður og undir lok liðið.¹⁵²

Prófastsvísitasíur að Knerri 7. október árið 1843 og 23. ágúst 1849 geta ekki um afmörkun jarðarinnar.¹⁵³ Í þeirri fyrri er getið er um notkun Mælifellsdals og að „hagkvæmast væri að leigja hann“ svo kirkjan missti ekki rétt sinn til dalsins vegna notkunarleysis. Í þeirri síðarnefndu er hins vegar ekki getið um Mælifellsdal. Sjá nánar umfjöllun í kafla 5.2.

Jarðatal Jóns Johnsen frá árinu 1847 segir Knör(r) vera beneficium, 50 hundruð að dýrleika. Þess er getið að árið 1805, hafi eyðihjáleigurnar Bödvarskot og Mýrarkot verið taldar fram með Knerri.¹⁵⁴

Í heildarskrá jarðamatsins 1849–1850 kemur fram að Knörr sé 5/6 benefici og 1/6 kirkjujörð.¹⁵⁵

¹⁵¹ Skjal nr. 2(60), nr. 2a, opna 23.

¹⁵² Skjal nr. 2(56).

¹⁵³ Skjal nr. 2(93) og 2(51).

¹⁵⁴ Skjal nr. 4(2), bls. 144.

¹⁵⁵ Skjal nr. 2(61).

Þann 4. júní árið 1872, var þinglesin sala á Knörr, sem fram fór þann 27. maí árið 1871. Ekkert er getið um afmörkun jarðarinnar.¹⁵⁶

Landamerki Knarrar, dagsett þann 3. júní árið 1887, hljóða svo:

Landamerki fyrir Knarareigninni, þar með talin Selvöllur og Knararkot, sem er eign eigandanna, prestsins, séra Hallgríms Sveinssonar í Reykjavík, og skólapiltsins Hans Jónssonar frá Búðum, nú í Reykjavík.

a. Milli Knarareignar og Búða, ræður sjónhending úr Járnbarða niður við sjó í Miðþúfu á Búðakletti, og nær Búðaland að Klettsögðu.

b. Milli Knarareignar og Axlar, ræður úr Miðþúfu á Búðakletti beint sjónhending í Stórhól, þaðan í há Axlarhrynutopp, svo ræður fjallseggjjar eins og vötnum hallar út að Krossgili.

c. Milli Syðri tungu og Knarareignar ræður Krossgil, ofan eftir þar til efsta varða byrjar í engjum. Sjónhending eftir vörðum í pitt þann, sem nefndur er Strokur og þaðan ræður Krossgislækur ofan í Breiðavatn.

d. Milli Knarareignar og Hraunlanda ræður eftir miðju Breiðavatni, eins og Hraunlækur ræður suður að Seltagli þaðan ofan eftir ræður sjónhending í miðja Þjóðhúshellna og þaðan sjónhending ofan í Selavík miðja við sjó.

e. Tún og engjamerki milli Knarar og Selvalla, eru eins og Baululækur ræður frá Breiðavatni í efsta pytt í læknum og er þar varða, síðan sjónhending úr henni upp í ytri þvergarðsenda hvar varða er hlaðin og eftir þvergarði suður að skurði hvar varða er hlaðin og eftir þeim skurði upp í dý það er skurður þessi rennur úr og úr nefndu dýi upp í túngarðsenda við götu svo skilur gatan Knarartún og Knararkotstún út eptir, og er Knarartún að neðan, en Knararkotstún að ofan, út að Eiríksvelli og þaðan eftir miðri lág upp í Knarargil, svo er útrækt, svo kallaðar Knararkotseyrar, og heyra koti því til, sem liggja milli Knaragils og Krossgils og skilja þúfur að neðan milli nefndra gilja en gamall túngarður að ofan.

Staddir að Knör 3. Júní 1887.

Jón Árnason, umboðsmaður Knarar og Axlar. Guðmundur Jónsson eigandi Hraunlanda. H.Thejll, umboðsmaður fyrir Búðir. Björn Andrésson, umboðsmaður yfir Selvelli og Knararkoti.

Þinglestur 1. – ein króna borgað 9/10 1891. S.j.¹⁵⁷

Þann 11. maí árið 1905 seldi Hallgrímur biskup Sveinsson Knörr og Knarrarkot, og var sölunni þinglýst þann 16. júní sama ár. Ekki er getið um afmörkun.¹⁵⁸

Þann 29. september árið 1905, seldi Ditlev konsúll Thomsen Knörr og Knarrarkot, og var sölunni þinglýst 5. júní árið 1906. Ekki er getið um afmörkun.¹⁵⁹

Þann 5. október árið 1905, seldi Þórður Guðmundsson Knörr og Knarrarkot, og var sölunni þinglýst 5. júní árið 1906. Ekki er getið um afmörkun.¹⁶⁰

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram um afmörkun Knarrar. Eyðibýlið Knarrarkot er sagt hafa verið sameinað Knærri og er beitiland sagt sameiginlegt með Selvöllum, sem liggja til fjalls, þar sem jörðin á upprekstur.¹⁶¹

¹⁵⁶ Skjal nr. 2(41).

¹⁵⁷ Skjal nr. 2(9).

¹⁵⁸ Skjal nr. 2(42).

¹⁵⁹ Skjal nr. 2(43) og 2(65).

¹⁶⁰ Skjal nr. 2(44) og 2(65).

¹⁶¹ Skjal nr. 2(54), bls. 287–288.

5.7.11 Öxl

Þann 24. október árið 1384 seldi Ólafur Marteinsson fjölda jarða til Filippusar Þorleifs-sonar, þar á meðal jörðina Öxl. Ekki er getið um afmörkun Axlar í kaupbréfinu.¹⁶²

Þann 28. maí árið 1678 seldi Björn Daðason Eggerti Björnssyni jörðina Arnarhól í Eyrarsveit sem var metin 12 hundruð að dýrleika. Á móti galt Eggert jörðina Öxl í Breiðuvíkusveit sem einnig var metin til 12 hundraða að dýreika.¹⁶³

Í *Jarðabók Árna og Páls* yfir Breiðuvíkurepp segir að Öxl sé í einkaeigu. Dýrleiki jarðarinnar er sagður 12 hundruð. Um Öxl hermir meðal annars:

Öxl.

Jarðardýrleiki xii hundruð og so tíundast.

Eigandinn Þorsteinn Björnsson til heimilis að Kolviðarnesi í Eyjarhrepp.

[...]

Forna Öxl er hjer kallað innanlands. Þar eru fornar byggíngaleifar sýnilegar, og eru so munnmæli, að hjer hafi bærinn Öxl að fornu verið. Ekki má hjer aftur byggja nema til fordjörfunar heimajörðunni.¹⁶⁴

Í jarðamatinu 1804 kemur ekkert fram sem varpar ljósi á afmörkun Axlar. Jörðin er sögð í einkaeigu og metin til 16 hundruð að dýrleika.¹⁶⁵

Getið er landamerkjja milli Kinnar og Axlar á meðal landamerkjja Setbergskirkjujarða. Landamerkjjalýsingin er óársett og ódagsett. Þó má ætla að þessi lýsing hafi verið fest á blað á fyrri hluta 19. aldar. Hún hljóðar svo:

Landamerki milli Kinnar og Axlar

Úr Kinnarhrynu í svo kallað Hjarta; þaðan í Stórhól; úr Stórhól í Geitnabyrgi og úr Geitnabyrgi í Klettsgötu sjónhending, svo ræður Klettsgata til ytri merkja, eða til Miðþufu í Búðaklett.¹⁶⁶

Jarðatal Jóns Johnsen frá árinu 1847 segir Öxl vera beneficium, 12 hundruð að dýrleika.¹⁶⁷

Í heildarskrá jarðamatsins 1849–1850 kemur fram að Öxl sé benefici.¹⁶⁸

Þann 4. júlí árið 1890 var landamerkjjabréf fyrir Öxl þinglesið fyrir manntalsþingi að Brekkubæ. Engin grein er gerð fyrir sjálfum landamerkjjunum:

Árið 1890 hinn 4. júlí var reglulegt manntalsþing sett að Brekkubæ; og haldid af hinum reglulega sýslumanni með vottum [...]

¹⁶² Skjal nr. 4(51).

¹⁶³ *Jarðabréf frá 16. og 17. öld. Útdrættir*. Gunnar F. Guðmundsson bjó til prentunar. Kaupmannahöfn, 1993, bls. 63.

¹⁶⁴ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns V*, bls. 141.

¹⁶⁵ Skjal nr. 2(60), nr. 1, opna 23.

¹⁶⁶ Skjal nr. 2(50).

¹⁶⁷ Skjal nr. 4(2), bls. 144.

¹⁶⁸ Skjal nr. 2(61).

Var þá fyrirtekið:

[...]

2. Landamerkjabrjef fyrir Öxl.¹⁶⁹

Landamerki fyrir Öxl eru dagsett 8. júní 1889 og hljóða svo:

Landamerkjaskrá fyrir þjóðeignina Öxl í Breiðuvíkurbreppi.

1. Á milli Knarar og Axlar, úr Miðþúfu á Búðakletti sjónhending í Stórhól, þaðan í Axlarhyrnutopp, svo ráða fjallseggiar eins og vötum hallar út að Krossgili.

2. Á milli Kinnar og Axlar, úr Kinnarhyrnu í svo kallað Hjarta, þaðan í Stórhól og þaðan í Geitnabyrgi, og þaðan sjónhending í Klettsgötu, svo ræður Klettsgata til ytri merkja, eða Miðþúfu á Búðaklett.

Öxl. 8. júní 1889.

Andrés Andrésson (ábúandi á Öxl). Jón Árnason umboðsmaður Knarar. Jón V. Hjaltalín (Beneficiarius Setbergs). Björn Andrésson (umboðsmaður yfir Selvelli).

Þar eð ekki er tiltekið nokkurt merki í Klettsgötu, sem sjónhending frá Geitnabyrgi er bundin við, get ég ekki samþykkt framanskriafaða landamerkjaskrá.

Ólafsvík 1. Maí 1889 fyrir hönd Búðaeigenda H. Thejll.

Þessi athugasemd hr. H. Thejll á Ólafsvík, getur ekki tekist til greina, því að Axlarland og Búðaland kemur ekki saman. Og er ég framanskriðuðum landamerkjum, samþykkur. Jón Jónsson umboðsmaður Arnarstapa- og Skógarstrandarumboðs.¹⁷⁰

Þann 4. maí árið 1910 seldi Landsjóður Finnboga G. Lárussyni þjóðjörðina Öxl í Breiðuvíkurbreppi. Söluinni var þinglýst 23. júní árið 1911. Ekki er getið um afmörkun.¹⁷¹

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram um afmörkun Axlar, sem sögð er hafa legið í eyði í nokkur ár. Land Axlar er sagt liggja til fjalls þar sem jörðin eigi upprekstur.¹⁷²

5.7.12 Kinn

Í Gíslamáldaga fyrir kirkjunni að Setbergi, frá því um 1570, er Kinn sögð í eigu kirkjunnar.¹⁷³

Biskupsvísitásiur að kirkjunni að Setbergi, á árabílinu 1642–1891, eigna kirkjunni þar jörðina.¹⁷⁴

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Staðarsveit frá árinu 1714, segir að Kinn sé í eigu Setbergs í Eyrarsveit, metin til 8 hundraða að dýrleika. Þar segir:

¹⁶⁹ Skjal nr. 2(66).

¹⁷⁰ Skjal nr. 2(10).

¹⁷¹ Skjal nr. 2(45).

¹⁷² Skjal nr. 2(54), bls. 292.

¹⁷³ Skjal nr. 4(43). Í 14. aldar umfjöllun um eignir Setbergskirkju, í Hítardalsbók 1367 og Vilchinsmáldaga 1397, er hins vegar ekki getið um Kinn. Sjá skjöl nr. 4(42) og 4(44).

¹⁷⁴ Skjöl nr. 2(30)–2(38) og 2(96).

Kinn.

Jarðardýrleiki viii hundruð og so tíundast 4 tiundum.

Eigandi er beneficium Setberg í Eyrauveit.¹⁷⁵

Í prófastsvísitasíu að Setbergi 20. október 1739 er Kinn sögð á meðal eignarjarða kirkjunnar. Ekki er getið um afmörkun Kinnar.¹⁷⁶

Í jarðamatinu 1804 kemur ekkert fram sem varpar ljósi á afmörkun Kinnar. Jörðin er sögð í eigu kirkjunnar að Setbergi, 8 hundruð að dýrleika.¹⁷⁷

Getið er landamerkja milli Kinnar og Axlar á meðal landamerkja Setbergskirkjujarða. Landamerkjalyásingin er óársett og ódagsett. Þó má ætla að þessi lýsing hafi verið fest á blað á fyrri hluta 19. aldar. Hún hljóðar svo:

Landamerki milli Kinnar og Axlar

Úr Kinnarhyrnu í svo kallað Hjarta; þaðan í Stórhól; úr Stórhól í Geitnabyrgi og úr Geitnabyrgi í Klettsgötu sjónhending, svo ræður Klettsgata til ytri merkja, eða til Miðþufu í Búðaklett.¹⁷⁸

Þann 17. október árið 1831 skrifaði biskupinn yfir Íslandi prófastinum í Snæfellsnessprófastsdæmi í tilefni af kvörtunum sóknarprestsins á Setbergi vegna tekjuleysis af eignum kirkjunnar. Meðal annars kemur fram að Kinn hafi legið í eyði síðan árið 1817. Bréfið er svohljóðandi:

Afskrift

Afskrift af Bréfi Herra Biskups og Riddara S.T. St. Jónssonar, til Profasts Guðmundar Jónssonar, dateredu 17da October 1831.

Eptir þeirri Undirréttingu sem ydar velæruverdugheit hafid í Tilskrifi af 8da f:M: géfid mér, hefir Presturinn Sira E:S: Einarsen á Setbergi í bréfi til Ydar Velæruverdugheita 20ta Augusti nærstlidna, qvartad yfir ansvari og óbærilegum þýngslum af því Inventario sem kallinu fylgir, vid hvert hann óskar ad losast á þann hátt ad öðlast leyfi til ad það reglulega seljist og andvyrdid sídan setjist á Rentu.

Þesshattar Inventarium, ecki adeins rentulaust, heldur til eintómis byrði, og hindrunar öllum hæfilegleika til ad géta stadid straum af vidhaldi kyrkju og stadar ad öðru leiti, telur hann:

1. I Frýdu: 1 hndr. í Nautum, 2 hndr. í Geldsaudum, 3 Hesta og 1a Hestamódur.
2. I daudu: 2 hndr. í Bús- og Elds-gögnum, og 1 Sæng fyrir 5 ærgyldi.
3. 7 ½ Kúgyldi heima á Stadnum, bædi þeirra sem rekiz hafa heim af þeim Jörðum sem hafa fallid í Eydi og líka hinna sem ecki komaz nidur á þær sem bygdar eru, etc.
4. Eydikotid Kinn 8 hndr. ad dyrleika hverju fylgja ber eitt af þeim undir Nr 3 nefndu Kúgyldum, sem sídan vorid 1817, hefir í Eydi legid.

Þettad alltsaman, og ad minnsta kosti það undir Nr 1 og 2 tilgreinda Inventarium, begiærir hann ad mégi, sem ádur er sagt seljaz.

Ydar Velæruverdugheit stydjid ad tedri Prestsins Begjæring, og færíd þar til margar Röksemdir, ad þótt það kunni ad álytaz hagnadur og styrkur fyrir fátækann mann, sem

¹⁷⁵ Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns V, bls. 110.

¹⁷⁶ Skjal nr. 2(52).

¹⁷⁷ Skjal nr. 2(60), nr. 12, opna 27.

¹⁷⁸ Skjal nr. 2(50).

til Prestakallsins kemur, að taka við miklu Inventario, á sínum fyrstu Búskapar-árum, þá sje það eingvann veginn tilvinnandi fyrir þau þýngsli og ansvar, sem því fylgir, m.v.

Enn hér vantar í öllu falli Bevísingur fyrir, að málnytu kúgyldin, sem eru hid ardmestu Inventarium, ei komiz nidur á Menzalgótsinu svo mörg af þeim 28, sem nú fylgja kallinu, að færri mættu verða en 7 ½ kúgyldi á Heimastadnum, þarad þó ádur, eptir Jardabókinni af 1702, 30 kúgyldi voru með Hjáleigum og útjörðum, enn eckert heima á stadnum, en 1760 voru af þeim 30, einasta 3 á Heimastadnum.

Reinslan hefir kennt að publicque Stiptanir, ecki selja Jardagótz sér til Hagnadar enn þó svo væri, að Jörðin Kinn feingiz ecki býgd mundi hún sem beutiland, þarid þángad er adsókn frá Búdakaupstad og fleirum nærstu Bæum, géta útleigz fyrir þann Hagatoll, sem vel svo jafnadist við Rentu af hennar að vændum litla verdi, sem Eydiardar. Þann umgetna Hrosspening ályt jeg ecki ónaudsýnilegt eða þýngsla Inventarium fyrir kallid.

Eptir þessu undirlagi, tillætz hér með og samþýckist ífylgi af Reskr. af 24da Februar 1747, að einungis það fyrrnefnda ónaudsýnilega, þýngsli og Ansvar aukandi Setbergs Prestakalls Inventarium, 1 hndr. í nautum, 2 hndr. í geldsaudum, 2 hndr. í Bús og Eldsgögnum, og 1 Sæng fyrir 5 Ærgyldi, úttekid og metid í gyldu standi, mégi úrskrifaz og seljaz móti reidu sylfri, við löglega byrta opinbera Auctiún, að hausti á næstkomandi ári og skal það útkomandi Andvyrði, að frádragnum Auctions kostnadi, innsetjaz á Rentu í þann Konunglega Jardabókarkassa, til góða fyrir Prestakallid,

Þettad mitt samþýcki vildu ydar Velæruverdugheit meðdeila velnefndum Beneficiarius Siera E:S: Einarsen, til þóknalegrar Eptirsettingar. Rétt afskrifad vitnar Gudmundur Jonsson In fidem ES Einarssen.¹⁷⁹

Á manntalsþingi 13. júní 1840 var Kinn uppboðin til byggingar eða notkunar en bókað var að enginn hefði viljað taka Kinn til byggingar.¹⁸⁰

Skoðunargjörð að Kinn, dagsett 7. júlí 1840, getur þess að jörðin hafi þá legið í eyði í 20 til 30 ár:

Ar 1840, þridjudaginn þann 7da Julii, vorum við undirskrifadir, jeg Jóhannes Paulsson, Hreppstjóri í Eyrarsveit, búsitjandi á Kyrkjufelli, og jeg Thorleifur Thorleifsson, fyrrum Hreppstjóri í Miklaholtshrepp og nú Hospitalshaldari á Hallbjarnareyri, samqvæmt Skickun Sýsslumannsins í Snæfellsness Sýsslu Herra S: Schulesens af 4da þ.m., sem in extenso fylgir þessari forrettingu mörkud í Afskrift Nr 1, samankomnir á Hallbjarnareyri, ásamt Beneficiario á Setbergi, Prestinum Sira E:S: Einarsen, í því skyni að fyrirtaka Skodunar- og alyts-gjörð yfir Setbergs Kyrkju Mensal-góts, með sérdeilis tillyti til, að hve miklu leiti þetta góts, væri fært umm að bera þann, á því, að fornu, hvílandi kvílda þúnga og hversu óvindránlegar Náttúru afleiðingar voru þess ollandí, að þetta gjæti nú, edur sidar ecki verid. Skiftsyfirvaldanna Bréfs hverra annað af 7da Julii 1839, til Prófastsins í Snæfellsness og Hnappadals Sýsslum, enn hitt af 18da Jan: þ:a til Prestsins Sira Einarsens, á hverjum ofanefnd Skickun Sýslumannsins grundvallast, anneoterast Forrettingunni í Afskriftum undir No 2 og 3.

Þvínærst fluttist sögd Forretting ad, í röd, eptir skrifudum Býlum, og kom þá fyrir [...]

12. Setbergs Kyrkjujörðin Kinn

í Stadar-sveit, 8 hndr. að Dýrleika, sem nú milli 20 og 30 ára, hefir í eydi legid til Dags Datum. Fyrir grasnyt tédrar jardar tjáist Beneficiarius notid hafa til endurgjalds á seirni tíð 2rbdl Reidu silfurs. [...]

Hérmed er Forréttingin til lykta leidd.

¹⁷⁹ Skjal nr. 2(48).

¹⁸⁰ Skjal nr. 2(67).

Actum dégi sídar enn upphaflega greinir

JPaulsson

Th. Thorleifs son

Sem þessari forréttingu, ásamt þeim respective ábúendum inna bygdu jarda, yfirverandi.

ES Einarsen.¹⁸¹

Í skýrslu Setbergsprests um eignir og ítök kirkjunnar þar, dagsettri 28. desember 1843, er eftirfarandi grein gerð fyrir Kinn:

1. „Kinn Landskuld x aurar.“ Jörðin sem liggur í Stadarsveit, var 8 hndr. ad Dýrleika, enn hefir í eydi légid sídan 1815, og audsýnilegt ad á hana getur Bygging ecki komiz, medan hún er kyrkjueign. Notkun hennar er nú leigd fyrir 2ggja Rbdala S.M: eptirgjald. Hún sætir Penínga-ágangi megnum, helst frá kaupstadnum Búdum, sem einkanlegast hefir orsakad hennar Eydistödu, bædi í öndverdu einsog sídan. Landamerki á Jördinni veit eg ecki, fyrir hverjum Máldagi er þó því naudsýnilegri, sem Jörðin hefir leingur í eydi legid.¹⁸²

Í Jarðatali Jóns Johnsen frá árinu 1847 segir að Kinn sé eignarjörð Setbergskirkju. Þar segir enn fremur:

Jarðabækurnar telja enn fremur í sveit þessari Kinn, Setbergs kirkjörð (8 h[undruð] að dýrleika, 50 al. Lsk. 1 kúg.), en Setbergs prestur segir 1839, að jörð þessi hafi legið í eyði yfir 20 ár.¹⁸³

Í heildarskrá jarðamatsins 1849–1850 kemur fram að Kinn sé eyðijörð og Setbergs-kirkjörð.¹⁸⁴

Úttekt að Setbergi, dagsett 24. maí 1882, hermir að eyðijörðin Kinn í Staðarsveit sé í eigu kirkjunnar. Ekki er getið um afmörkun Kinnar:

Úttekt

Ar 1882 24 dag maímanaðar var profastur séra E. Kuld vidstaddur á Setbergi til þess eptir skipun biskupsins til dr. th. P. Péturssonar kommandör af Dbr. og Dbrm. p.p. ad úttaka Setbergsprestakall í Snæfellsnesprófastsdæmi

[...]

III. Utjarðir kirkjunnar

[...]

Eyðijarðir

Naustóll, Skallabúdir og Kinn í Stadarsveit.¹⁸⁵

Landamerki Kinnar, dagsett 10. júní 1885, hljóða svo:

XII. Eyðijörðin Kinn í Staðarsveit.

a. Landamerki milli Kinnar og Hraunhafnarbakka: Sjónhending frá Hraunsnefi við læk og upp í Merki-keldu og þaðan sjónhending upp í gljúfraskúta í miðjum Leiðarhjalla. (eftir áreið gjörðri og samþykktri frá 27. Júlí 1811).

¹⁸¹ Skjal nr. 2(62).

¹⁸² Skjal nr. 2(53).

¹⁸³ Skjal nr. 4(2), bls. 143.

¹⁸⁴ Skjal nr. 2(61).

¹⁸⁵ Skjal nr. 2(49).

b. Landamerki milli Kinnar og Axlar: Sjónhending úr Hraunsnefi er skerst upp í flóann í borg milli Axlar og Kinnar, sem Merkiborg er kölluð og varða hefur verið ásett. Úr borg þessari sjónhending í skriðu hvíta eða hvíttrauða, sem er úr Kinnarhyrnu, og þaðan af fjallsbrúninni sjónhending í ysta foss í Fossabrekkum.

Að þessi landamerki séu rétt tilgreind eftir landamerkjaskjölum Setbergskirkju samanbornum við það, er núlifandi kunnugir menn best vita um landamerki jarðanna, vitna ég undirritaður.

Setbergi 10. Júní 1885.

Jens V. Hjaltalín prestur að Setbergi.

Landamerkjaskrá þessa samþykkja að því leyti er þeirra eignarjarðir snertir. St.Danielsson eigandi Grundar (handsalað nafn). Bárður Þorsteinsson (eigandi Grafar) (handslað). Þorleifsson eigandi Hjarðarbóls. Þórður Einarsson ábúandi Bárar. Þórður Einarsson ábúandi 1/3 Spjarar. Kristján Þorsteinsson ábúandi Bárar. Jón Jónsson umboðsmaður Arnarstapa og Skógarstrandarumboðs.¹⁸⁶

Fjöldi bréfagerða frá 1909–1910, er varða mat, virðingu og loks sölu Kinnar, geta hvergi um tengsl eða réttindi sömu jarðar við kröfusvæði ríkisins.¹⁸⁷

5.7.13 Eignir og réttindi kirkna

5.7.13.1 Setbergskirkja

Í jarðamatinu 1804 er ekki getið um réttindi Setbergskirkju er varða kröfusvæðið.¹⁸⁸ Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekki heldur neitt fram um réttindi eða nýtingu Setbergs innan kröfusvæðisins.¹⁸⁹

Sjá einnig kafla 5.7.12 um Kinn.

5.7.13.2 Fróðarkirkja

Sjá kafla 5.7.6 um Fróðá.

5.7.13.3 Knarrarkirkja

Sjá kafla 5.7.10 um Knörr.

¹⁸⁶ Skjal nr. 2(11).

¹⁸⁷ Skjöl nr. 2(75)–2(84) og 2(86)–2(89).

¹⁸⁸ Skjal nr. 2(60), nr. 16a, opna 77.

¹⁸⁹ Skjal nr. 2(54), bls. 142–143.

6 NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR

6.1 Efnisskipan og sameiginleg atriði

Hér á eftir verður fyrst fjallað um *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og vikið að fyrirbyggjandi dómafordæmum í þjóðlendumálum. Að því búnu verður gerð grein fyrir landnámi á því svæði sem mál þetta varðar og því næst koma niðurstöður óbyggðanefndar um eignarréttarlega stöðu landsvæðisins. Loks verður fjallað um ákvörðun málskostnaðar.

6.1.1 *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar*

Í úrskurðum óbyggðanefndar í málum á svæði 1 var í kaflanum *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* gerð grein fyrir athugunum og niðurstöðum um staðreyndir og lagaatriði sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þjóðlendumála. Í úrskurðum í málum á svæði 2 var aukið við þessa umfjöllun og nokkrum nýjum atriðum bætt við. Kaflar þessir voru felldir saman, með lítills háttar breytingum, og birtir þannig sem viðauki við úrskurði í málum á svæðum 3–6. *Almennu niðurstöðurnar* fylgdu einnig í viðauka með úrskurðum í málum á svæði 7A, en þá hafði verið bætt við þær nokkrum köflum úr úrskurðum á svæðum 5–6. Í þeim köflum hafði verið tekin almenn afstaða til tiltekinna staðreynda og lagaatriða sem þar reyndi á. Þær útgáfur *Almennra niðurstaðna óbyggðanefndar* sem fylgdu úrskurðum á svæðum 7B, 8A og 8B höfðu með sama hætti verið uppfærðar með umfjöllun um almenn atriði úr úrskurðum á næsta svæði á undan. Í úrskurðum á svæði 9A þótti ekki þörf á að uppfæra þær að nýju með efni úr úrskurðum á svæði 8B og ekki þykir heldur ástæða til að uppfæra þær nú með efni úr úrskurðum á svæði 9A. Sú útgáfa *Almennra niðurstaðna óbyggðanefndar* sem hér fylgir í viðauka er því óbreytt frá þeirri sem birtist með úrskurðum á svæði 8B.

Umfjöllun og niðurstöður óbyggðanefndar um eignarland eða þjóðlendu á einstökum landsvæðum, sbr. kafla 6.3 hér á eftir, eru í beinu samhengi og samræmi við *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar*, með framangreindum viðbótum, og þar er vísað til þeirra eftir því sem við á.

6.1.2 *Dómafordæmi í þjóðlendumálum*

Í úrskurðum óbyggðanefndar á hverju svæði um sig hefur jafnan verið gerð grein fyrir þeim dómum Hæstaréttar sem hafa fallið frá uppkvaðningu úrskurða á næsta svæði á undan. Úrskurðir á svæði 9A, þ.e. Dalasýslu að undanskildum fyrrum Skógarstrandarhreppi, voru kveðnir upp 3. maí 2018. Hæstiréttur hefur ekki kveðið upp neina dóma í þjóðlendumálum síðan þá. Því liggja sem fyrr fyrir samtals 68 dómar Hæstaréttar í málum sem varða ágreining um eignarréttarlega stöðu lands samkvæmt þjóðlendulögum, nr. 58/1998.

Með lögum nr. 50/2016, um dómstóla, sem tóku gildi 1. janúar 2018, var Landsrétti komið á fót og verður dómum héraðsdómstóla á sviði þjóðlendumála nú áfrýjað þangað í stað Hæstaréttar áður. Engir dómar um þjóðlendumál hafa enn fallið í Landsrétti.

6.2 Landnám

Óbyggðanefnd hefur í fyrri úrlausnum sínum byggt á því að skýrar frásagnir *Landnámu* hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar en talið hæpið að af takmörkuðum lýsingum í *Landnámu* verði afdráttarlausar ályktanir dregnar um hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi.¹⁹⁰ Má í þessu sambandi einnig vísa til dóms Hæstaréttar frá 28. september 2006 í máli nr. 497/2005 (Hoffells-Lambatungur í Nesjum).

Í kafla 5.1 hér að framan er gerð grein fyrir frásögnum *Landnámu* sem lúta að landsvæði því sem hér er til umfjöllunar. Eins og þar kemur fram getur Sturlubók *Landnámu* um að Sölvi hafi numið land milli Hellis og Hraunhafnar en í Hauksbók er hann sagður hafa numið land milli Hellishrauns og Sleggjubeinu. Þá segir í bæði Sturlubók og Hauksbók að Hrólfur digri hafi numið land frá Lýsu til Hraunhafnarár. Hins vegar segir í Melabók að Atli Válasón og Ásmundur Atlason hafi numið land fyrir utan Lýsu en Hrólfur digri milli Furu og Lýsu. Sturlubók, Hauksbók og Melabók *Landnámu* ber öllum saman um að Ormur hinn mjói hafi numið land milli Ennis og Höfða, norðan kröfusvæðis ríkisins, og búið á Fróðá. Þetta mun hann hafa gert eftir að hafa rekið þaðan burt Ólaf belg, sem samkvæmt sömu heimildum nam land milli Ennis og Fróðár. Sturlubók, Hauksbók og Melabók *Landnámu* geta um landnám Herjólfssonar milli Búlandshöfða og Kirkjufjarðar, norðaustan við kröfusvæðisins.

Af frásögunum verður ekki ráðið með óyggjandi hætti hvort kröfusvæði málsins hafi verið numið, enda kemur ekki fram hversu langt inn til dala og upp til fjalla landnám hafi náð. Sé tekið mið af staðháttum og fjarlægðum við túlkun landnámslýsinga verður þó að mati óbyggðanefndar að telja líklegt að svæðið hafi verið numið, a.m.k. að verulegu leyti.

6.3 Landsvæði milli Hraunhafnardals, Mælifells og Bjarnarfossdals

6.3.1 Inngangur

Hér verður fjallað um þjóðlendu-kröfusvæði íslenska ríkisins í málinu, sem nefnt hefur verið landsvæði milli Hraunhafnardals, Mælifells og Bjarnarfossdals. Eins og nánar er lýst í 3. kafla komu við meðferð málsins fram gagnkröfur frá eigendum nokkurra aðliggjandi jarða en eftir breytingar á kröfugerð íslenska ríkisins í málinu tilkynntu þeir að þeir létu málið ekki frekar til sín taka, fyrir utan kröfu um málskostnað.¹⁹¹ Ekki er

¹⁹⁰ Sbr. umfjöllun um landnám í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

¹⁹¹ Gerðar voru kröfur af hálfu eigenda jarðanna Knarrar, Syðri-Knarrartungu, Ytri-Knarrartungu, Axlar, Stóra-Kambs og Kinnar á fyrri stigum málsins. Kröfur þeirra tóku til sunnanverðs

því uppi ágreiningur um afmörkun eða eignarréttarlega stöðu þjóðlendukröfusvæðis íslenska ríkisins.

Sú ályktun verður dregin af dómum Hæstaréttar frá 16. maí 2007 í máli nr. 571/2006 (Rangárvallaafréttur) og 6. september 2005 í máli nr. 367/2005 (Skaftafell I og III) að óbyggðanefnd sé bundin af kröfugerð aðila, hvort heldur er íslenska ríkisins eða annarra, þó innan þeirra takmarka sem kröfugerð íslenska ríkisins setur hverju sinni, og leysa verði úr málum á þeim grundvelli. Í ljósi þess að íslenska ríkið gerir eitt kröfu í málinu er eignarréttarleg staða svæðisins því einungis til rannsóknar af hálfu óbyggðanefndar á grundvelli fyrirvara sem kom fram af hálfu íslenska ríkisins við aðalmeðferð málsins, þess efnis að þrátt fyrir kröfu um viðurkenningu þess að svæðið væri þjóðlenda væri óskað eftir því að óbyggðanefnd gerði sjálfstæða rannsókn á því hvort svæðið væri eignarland eða þjóðlenda.

Svæðið sem þjóðlendukrafa íslenska ríkisins lýtur að myndar eins konar þríhyrning sem nær að norðanverðu frá vatnaskilum á Stafnafelli norður af Bjarnarfossdal, vestur eftir vatnaskilum og fyrrum hreppamörkum í Miðfell, þaðan yfir Miðfellsdal í Moldarmúla og þaðan í Hest. Að sunnanverðu afmarkast kröfusvæðið frá Hesti austur eftir vatnaskilum á móts við Ytri-Tungugil og Krossgil. Þaðan er kröfulínan dregin í ysta foss í Fossabrekkum í miðjum Hraunhafnardal og þaðan í gljúfraskúta í miðjum Leiðarhjalla. Þaðan liggur kröfulínan norðaustur í efstu brún Bjarnarfossgils. Að austanverðu ræður Bjarnarfossdalur norður til fjalls að vatnaskilum. Kröfusvæðið nær yfir stóran hluta Hraunhafnards en um hann liggur Snæfellsnesvegur nr. 54 upp á Fródárheiði. Hraunhafnardalur er vel gróinn og liggur frá láglandi á suðaustanverðu svæðinu sunnan Mælifells og hækkar upp að Rjúpnafelli eða Rjúpnaborg þar sem Miðfellsdalur tekur við. Kröfusvæðið liggur lægst í um 160 m hæð yfir sjávarmáli í Hraunhafnardal en hæsti punkturinn er Stafnafell, norðaustast á svæðinu, sem rís upp í um 680 m hæð. Önnur fjöll innan svæðisins eru Mælifell á suðausturhluta þess í um 570 m hæð, Miðfell í um 500 m hæð, Knarrarfjall í um 510 m hæð og Hestur í um 640 m hæð.¹⁹²

Talið frá austri til vesturs liggur að norðanverðu kröfusvæðinu óumdeilt eignarland jarðanna Kötluholts eða Holts, Tungu, Hrísa, Brimilsvalla og Fródár. Að sunnanverðu liggur að kröfusvæðinu, talið frá vestri til austurs, óumdeilt eignarland jarðanna Stóra-Kambs, Húsaness, Ytri-Knarrartungu, Syðri-Knarrartungu, Knarrar, Axlar, Kinnar, Búða og Hraunhafnar. Að austanverðu liggur að kröfusvæðinu jörðin Bjarnarfosskot.

kröfusvæðis ríkisins, eins og það var afmarkað upphaflega. Eftir að íslenska ríkið aðlagði kröfulínu sína kröfum þeirra létu þeir málið hins vegar ekki frekar til sín taka.

¹⁹² Umfjöllun um staðhætti og gróðurfar á svæðinu er byggð á ýmsum útgefnum kortum, kortasjá Landmælinga Íslands, loft- og gervitunglamyndum, örnefnaskrá frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, athugunum í vettvangsferð, sbr. kafla 4.3, og almennum uppláttaritum, svo sem árbókum Ferðafélags Íslands.

6.3.2 *Sjónarmið aðila*

Af hálfu íslenska ríkisins er almennt byggt á því, hvað varðar þjóðlendukröfur á Snæfellsnesi, að þau svæði sem eru innan þjóðlendukröfulína teljist landsvæði utan eignarlanda í skilningi 1. gr. laga nr. 58/1998 en að sama skapi kunni einstaklingar og lögaðilar að eiga þar takmörkuð eignarréttindi, einkum hefðbundin not sem afréttareign fylgja, sbr. 5. gr. laga nr. 58/1998. Þau atriði sem einkum sé litið til við afmörkun þjóðlendukrafna séu heimildir um landnám, afréttarmál, jarðir og jarðamörk, ritaðar heimildir, landfræðilegar aðstæður, nýting, úrlausnir dómstóla og önnur atriði sem nánar verður vikið að hér á eftir.

Á því er byggt af hálfu íslenska ríkisins að landsvæði innan þjóðlendukrafna ríkisins séu svæði utan eignarlanda og teljist því þjóðlendur, enda taki þjóðlendukröfur ríkisins til svæða sem liggja utan landnáms og hafi eingöngu verið nýtt sem afréttir eða, ef svæðin hafa verið numin í öndverðu, að slíkt nám hafi ekki verið til eignar heldur hafi svæðin eingöngu verið numin til takmarkaðra afnota, svo sem afréttarnota. Heimildir greini að stór hluti þjóðlendukröfusvæðanna á Snæfellsnesi teljist vera afréttur og utan eignarlanda jarða.

Ekki verði ráðið af heimildum um landnám að allt það land sem af hálfu íslenska ríkisins er gerð krafa um að teljist innan þjóðlendu hafi verið numið í öndverðu með þeim hætti að beinn eignarréttur hafi stofnast, hvað þá að slíkur eignarréttur hafi haldist alla tíð síðan, hafi hann stofnast í öndverðu á annað borð. Með hliðsjón af almennum sjónarmiðum við túlkun landnámslýsinga og dómafordæmum Hæstaréttar hvað þetta varðar er á því byggt af hálfu íslenska ríkisins að þau svæði sem hafi verið nýtt til hefðbundinna afréttarnota og séu sannarlega utan landamerkja jarða, þótt þau kunni að teljast innan landnámslýsinga, hafi ekki verið numin þannig að beinn eignarréttur hafi stofnast heldur hafi þau verið numin til takmarkaðra nota eða, ef beinn eignarréttur hefur stofnast í öndverðu á svæðunum eða hluta þeirra, að sá eignarréttur hafi fallið niður og menn farið að nýta svæðin óáreittir sem beitarsvæði, einkum til sumarþeirra fyrir sauðfé.

Þá taki kröfulýsing íslenska ríkisins einnig til svæða sem heimildir greini að hafi tilheyrt tilteknum jörðum en heimildir um nýtingu svæðanna og/eða staðhættir bendi hins vegar ekki til þess að til beins eignarréttar hafi stofnast á svæðunum. Í þeirri tilheyrslu sem heimildir geti um hafi þannig ekki falist annað en að jarðirnar hafi talið til takmarkaðra réttinda á svæðinu, umfram aðra. Í þessu sambandi sé þess getið að kröfulýsingin taki enn fremur til svæða sem virðist utan merkjalýsinga aðliggjandi jarða samkvæmt landamerkjabréfum þeirra.

Á einu svæði á Snæfellsnesi fari kröfulína íslenska ríkisins inn fyrir merkjalýsingar í landamerkjabréfum aðliggjandi jarða. Sé þá á því byggt að slík bréf, þótt þinglýst séu, teljist ekki ein og sér nægjanleg til staðfestingar á beinum eignarrétti. Sé þá einkum litið til þess að lýsingar í landamerkjabréfum séu oft ónákvæmar og styðjist hvorki við eldri ritaðar heimildir né heimildir um nýtingu lands og/eða landfræðilegar aðstæður að öðru

leyti. Hvað þetta varðar sé vísað til þeirrar meginreglu sem hafi verið mótuð með dómum Hæstaréttar frá 21. október 2004 í málum nr. 47/2004 (afréttur norðan vatna) og 48/2004 (Framafréttur og efstu jarðir í Biskupstungum) og síðan ítrekuð í mörgum dómum réttarins í þjóðlendumálum, þess efnis að með gerð landamerkjabréfs geti landeigandi ekki einhliða aukið við land sitt eða annan rétt sinn umfram það sem verið hafi og að landamerkjabréf, eitt og sér, teljist ekki nægjanleg sönnun fyrir eignarrétti landeiganda, séu bornar brigður á þann rétt.

Að öðru leyti er af hálfu íslenska ríkisins almennt vísað til almennra sjónarmiða sem gildi í þjóðlendumálum, dómafordæma Hæstaréttar Íslands og til *Almennra niðurstaðna óbyggðanefndar*, með viðaukum, sem birtar eru á vefsíðu nefndarinnar.

Að því er varðar sérstaklega það svæði sem hér er til umfjöllunar byggir íslenska ríkið á því að það sé svæði utan eignarlanda og teljist því þjóðlenda. Í greinargerð ríkisins kemur fram að engin sérstök landamerkjalyásing sé til fyrir landsvæðið og því sé ekki lýst innan landamerkjabréfa, hvorki aðliggjandi jarða né annarra. Kröfusvæðið hafi verið afmarkað í samræmi við fyrirliggjandi landamerkjalyásingar aðliggjandi jarða. Þannig sé ljóst að mati íslenska ríkisins að umrædd aðliggjandi svæði telji ekki til beinna eignarréttinda yfir kröfusvæðinu.¹⁹³

Þá liggi fyrir heimildir um a.m.k. hluta svæðisins sem bendi til þess að það hafi aldrei verið undirorpið beinum eignarrétti og að nýting þess hafi ekki verið með þeim hætti. Um það er m.a. vísað til umfjöllunar í *Jarðabók Árna og Páls* um jarðirnar Hraunhöfn og Hraunhafnarbakka. Í fyrirliggjandi heimildum sé þannig t.a.m. vísað til þjóðlendu-kröfusvæðisins sem upprekstrar- og afréttarlands.

Á því er þannig byggt að þjóðlendu-kröfusvæði íslenska ríkisins sé utan landamerkjabréfa og annarra landamerkjalyásinga aðliggjandi svæða. Þá sé einnig ljóst að aðliggjandi svæði telji ekki til beinna eignarréttinda á landsvæðinu.

Upphafleg kröfugerð íslenska ríkisins tók til stærra svæðis en þess sem nú er til umfjöllunar. Fram komu gagnkröfur frá eigendum Stóra-Kambs, Ytri-Knarrartungu, Syðri-Knarrartungu, Knarrar, Axlar og Kinnar. Í greinargerð 26. nóvember 2018 var af hálfu íslenska ríkisins fallist á að norðurmörk jarðanna Stóra-Kambs, Ytri-Knarrartungu, Syðri-Knarrartungu, Knarrar, Axlar og Kinnar væru í samræmi við kröfugerð eigenda jarðanna í framlögðum kröfulýsingum þeirra. Í breytingu á kröfulínu íslenska ríkisins, þessu til samræmis, fólst einkum að kröfulínan frá Hesti færi austur eftir þeim vatnaskilum sem talin eru vera á þessum slóðum. Við lýsingu á þessum hluta kröfulínunnar lét íslenska ríkið í kjölfarið nægja að vísa til viðeigandi punkta og ornefna hjá gagnaðilum íslenska ríkisins. Með þessari breytingu voru merki framangreindra jarða viðurkennd svo sem þeim var lýst í framlögðum kröfulýsingum eigenda þeirra. Að öðru leyti var kröfugerð íslenska ríkisins óbreytt.

¹⁹³ Landamerkjabréf Búða frá 8. júní 1937 og kaupsamningar um jörðina frá 6. febrúar 1926 og 10. nóvember 1929 komu í leitirnar við rannsókn óbyggðanefndar eftir að kröfugerð og greinargerð ríkisins komu fram.

Um lagarök er af hálfu íslenska ríkisins fyrst og fremst vísað til þjóðlendulaga, nr. 58/1998. Þá er vísað til 72. gr. stjórnarskrárinnar. Byggt er á meginreglum eignarréttar um nám, töku og óslitin not, sem og meginreglum um eignarráð fasteignareigenda, almennum reglum samninga- og kröfuréttar, auk hefðarlaga nr. 46/1905. Þá er vísað til laga um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 6/1986, auk ýmissa eignarréttarreglna Grágásar og Jónsbókar.

6.3.3 Niðurstaða

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar þess svæðis sem þjóðlendukrafa íslenska ríkisins lýtur að er rakin í kafla 5 hér að framan. Eins og áður segir gerir enginn kröfu til eignarréttar á svæðinu utan íslenska ríkisins eftir að ríkið lagaði kröfu sína að kröfum eigenda nokkurra aðliggjandi jarða og ekki er því uppi ágreiningur um afmörkun eða eignarréttarlega stöðu svæðisins.¹⁹⁴

Líkt og áður hefur komið fram er eignarréttarleg staða þess svæðis sem hér er til skoðunar einungis til rannsóknar af hálfu óbyggðanefndar á grundvelli þess fyrirvara sem kom fram af hálfu íslenska ríkisins við aðalmeðferð málsins, þess efnis að þrátt fyrir kröfu um viðurkenningu þess að svæðið væri þjóðlenda væri óskað eftir því að óbyggðanefnd gerði sjálfstæða rannsókn á því hvort svæðið væri eignarland eða þjóðlenda.

Kemur því til skoðunar hvernig merkjum á svæðinu er lýst í heimildum. Markmið þessarar athugunar er að upplýsa um merki kröfusvæðisins, þar á meðal hvort samræmi sé á milli heimilda og afmörkunar íslenska ríkisins á því landsvæði sem hér er til umfjöllunar, en þjóðlendukröfunni er lýst í kafla 3.1. Við þessa athugun verða kannaðar heimildir um merki kröfusvæðisins og einnig heimildir um merki aðliggjandi landsvæða. Að fenginni niðurstöðu um merki verður fjallað um eignarréttarlega stöðu landsins.

Þjóðlendukröfusvæðinu er lýst svo af hálfu íslenska ríkisins:

Upphafspunktur er á vatnaskilum, beint norður af Bjarnarfossgili (1), þaðan er farið vestur eftir vatnaskilum og hreppamörkum í Miðfell (2), þaðan er farið beint yfir Moldarmúla (3) og þaðan í Hest (4), þaðan er farið austur eftir vatnaskilum, yfir Hestdal þar sem vötnum hallar (punktur 3 hjá gagnaðila), áfram austur að vatnaskilum á mótis við Ytri-Tungugil (punktur 4 hjá gagnaðila), austur á vatnaskil við Krossgil (punktur 8 hjá gagnaðila), austur eftir vatnaskilum að ystafoss[i] í Fossabrekkum (punktur 10 hjá gagnaðila), þaðan áfram austur eftir vatnaskilum í svonefndan gljúfraskúta í miðjum Leiðarhjalla, sem er hornmark gagnvart jörðinni Kinn, þaðan er farið áfram norðaustur í efstu brún Bjarnarfossgils (9), þaðan ræður gilið merkjum norður til fjalls að vatnaskilum og hreppamörkum, sem er upphafspunktur.

¹⁹⁴ Gerðar voru kröfur af hálfu eigenda jarðanna Knarrar, Syðri-Knarrartungu, Ytri-Knarrartungu, Axlar, Stóra-Kambis og Kinnar á fyrri stigum málsins. Kröfur þeirra tóku til sunnanverðs kröfusvæðis ríkisins, eins og það var afmarkað upphaflega. Eftir að íslenska ríkið aðlagði kröfulínu sína kröfum þeirra létu þeir málið hins vegar ekki frekar til sín taka.

Ljóst er af afmörkun kröfulínunnar á kröfulínukorti að með *gili* í lýsingunni: „þaðan ræður gilið merkjum norður til fjalls að vatnaskilum og hreppamörkum, sem er upphafspunktur“, er átt við Bjarnarfossdal, sem tekur við ofan við Bjarnarfossgil og teygir sig norður að vatnaskilum, þar sem kröfulína íslenska ríkisins liggur á kröfulínukorti. Þá er jafnframt ljóst að upphafspunktur kröfulínu ríkisins „á vatnaskilum, beint norður af Bjarnarfossgili“ er í Stafnafelli, sem er á vatnaskilum beint norður af Bjarnarfossdal. Það samræmist jafnframt uppdrætti af kröfulínunni á kröfulínukorti.

Suðaustan við kröfusvæði ríkisins er aðliggjandi óumdeilt eignarland Búða og fyrrum hjáleigna jarðarinnar. Samkvæmt kaupsamningi frá 6. febrúar 1926, sem var þinglýst 21. júní 1927, seldi Finnbogi G. Lárusson, bóndi á Búðum, Jónasi Gíslasyni hálfa jörðina Búðir ásamt hálfum hjáleigunum Hraunhöfn og Landakoti. Í kaupsamningnum er að finna svofellda lýsingu á merkjum jarðarinnar, fyrst gagnvart Kinn og svo að því er varðar kröfusvæðið að öðru leyti:

Þaðan í miðjan Leiðarhjalla, en hann er vestanvert við árgljúfrin, ofan og norðan Kinn úr Leiðarhjalla upp í Löngulág (eða Drangalág), þaðan í Fossabrekku, þar þrýtur Kinnarland. Úr Fossabrekku sjónhending í Rjúpnaborg eða Rjúpnafell, þaðan beint í Moldarmúla, þaðan sjónhending norður í Miðfell, þaðan í Steinahlíð, þaðan austur fjallið í miðjan Bjarnarfossdalsbotn, svo eftir Bjarnarfossdalsá, og eftir ánni niður að dálitlu melholti með vörðubroti á, austanvert við gilið ...

Með kaupsamningi 10. nóvember 1929, sem var þinglýst árið 1930, seldi Finnbogi G. Lárusson síðan Ósvaldi Knudsen hálfa jörðina Búðir ásamt hálfum hjáleigunum Hraunhöfn og Landakoti. Í kaupsamningnum er um landamerki jarðarinnar vísað til landamerkjalyýsingarinnar í fyrrnefndum kaupsamningi sem Finnbogi gerði við Jónas Gíslason 6. febrúar 1926.

Í landamerkjabréfi Búða frá 8. júní 1937 er að finna lýsingu á merkjum jarðarinnar, samhljóða þeirri sem birtist í kaupsamningnum frá 1926. Bréfið er áritað um samþykki af eigendum Syðri-Knarrartungu, Selvalla, Kálfárvalla, Kinnar, Bjarnarfoss, Axlar og Knarrar og fyrir hönd Jarðakaupasjóðs ríkisins. Bréfið er ekki áritað af eiganda Ytri-Knarrartungu eða jarðanna sem liggja að umræddu svæði að norðanverðu.

Framangreind skjöl sem lýsa merkjum Búða lágu ekki fyrir við afmörkun kröfulínu íslenska ríkisins heldur komu í leitirnar við rannsókn óbyggðanefndar. Umræddar merkjalýsingar falla að miklu leyti saman við kröfulýsingu ríkisins og taka því til meginhluta svæðisins. Hér verða einstakir hlutar kröfusvæðis íslenska ríkisins bornir saman við framangreinda lýsingu á merkjum Búða og landamerkjabréf annarra jarða sem liggja að svæðinu.

Fyrst verða austurmörk svæðisins tekin til skoðunar. Að austanverðu er kröfulína ríkisins dregin úr Bjarnarfossgili norður til fjalls um Bjarnarfossdal að vatnaskilum á Stafnafelli, norðan Bjarnarfossdals.

Austurmerkjum Búða er lýst „... í miðjan Bjarnarfossdalsbotn, og eftir ánni niður að dálitlu melholti með vörðubroti á, austanvert við gilið, úr melholtinu í jarðbrú, neðan-halt við Bjarnarfossveitu ...“ Dalbotn merkir samkvæmt *Íslenskri orðabók* innsta hluta

dals og Bjarnarfossdalsbotn er samkvæmt því innsti hluti Bjarnarfossdals, sem liggur norður að rótum Stafnafells.¹⁹⁵ Austurmörk Þjóðlendukröfusvæðisins og landamerki Búða liggja því saman úr Stafnafelli, um Bjarnarfossdal suður í Bjarnarfossgil.

Austan við Búðir liggur jörðin Bjarnarfosskot. Í landamerkjabréfi Hraunhafnar frá 22. júní 1885,¹⁹⁶ sem var þinglýst 25. sama mánaðar, er merkjum milli Landakots, sem mun hafa verið hjáleiga Hraunhafnar og síðar Búða, og Bjarnarfosskots lýst svo:

Úr áðurgreindri vörðu við jarðbrúna á Bjarnarfosskotsgili, ræður Bjarnarfossgil sjálft þar sem það er skorið gegnum mýrina upp að annarri torfvörðu, sem hlaðin er við sama Bjarnarfossgilskurð, og frá þeirri vörðu aftur ræður bein sjónhending upp í grjótvörðu sem stendur á því eina grjótholti sem er neðan til í fjallshlíðinni og ber þá grjótvörða sú neðan til í Bjarnarfossgil, þar sem það sést leggjast til austurs og er alveg opið og þaðan svo sem áin ræður til fjalls.

Bréfið er áritað um samþykki umboðsmanns Arnarstapa og vegna eiganda Búða. Þá rita undir bréfið tvær nafngreindar konur, án þess að fram komi í bréfinu hvaða jarðir er um að ræða. Þó er ljóst af undirritun á landamerkjabréfi Bjarnarfosskots, sem er þremur árum yngra, að önnur þeirra var þá ábúandi í Bjarnarfosskoti.

Í landamerkjabréfi fyrir Bjarnarfosskot og eyðijörðina Bjarnarfoss frá 16. nóvember 1888 er að finna samhljóða lýsingu á merkjum milli Landakots og Bjarnarfosskots. Bréfið er áritað um samþykki ábúenda í Bjarnarfosskoti og á Kálfárvöllum, auk umboðsmanns Arnarstapa- og Skógarstrandarumboðs og fyrir hönd eiganda Búða. Ekki liggur fyrir hvort því var þinglýst. Samkvæmt bréfunum eru vesturmörk Bjarnarfosskots úr Bjarnarfossgili, eftir ánni til fjalls sem er í samræmi við kröfulínu ríkisins og austurmörk Búða samkvæmt landamerkjabréfi jarðarinnar.

Næst verða norðurmörk svæðisins tekin til skoðunar. Að norðanverðu er kröfulína ríkisins dregin úr upphafspunkti á vatnaskilum norðan Bjarnarfossdals, í Stafnafelli, og þaðan vestur eftir vatnaskilum í Miðfell, þaðan í Moldarmúla og þaðan í Hest.

Í framangreindum kaupsamningi vegna Búða með hjáleigunum Hraunhöfn og Landakoti frá 1926 og landamerkjabréfi Búða frá 1937 er norðurmerkjum jarðarinnar lýst í Moldarmúla, þaðan beina línu í Miðfell, þaðan í Steinahlíð og þaðan austur eftir fjallinu í miðjan Bjarnarfossdalsbotn. Steinahlíð rís upp í um 675 m hæð, skammt norðan við kröfulínu íslenska ríkisins, eins og hún er dregin milli upphafspunkts í Stafnafelli og Miðfells. Norðurmörk Búða liggja því á norðanverðri kröfulínu ríkisins frá upphafspunkti í Moldarmúla, fyrir utan þann hluta línunnar sem er milli upphafspunkts í Stafnafelli og Miðfells en á þeim hluta liggja norðurmörk Búða norðar en kröfulína ríkisins. Vestan við Moldarmúla liggur kröfulína ríkisins í Hest en norðurmörk Búða ná ekki vestar en að Moldarmúla samkvæmt landamerkjabréfi jarðarinnar.

¹⁹⁵ *Íslensk orðabók*, 3. útg. Edda – útgáfa hf., Reykjavík 2002. Sjá til hliðsjónar úrskurð óbyggðanefndar í málum nr. 3/2004 og 4/2004 (Kjalarnes og Kjós). Þar komst óbyggðanefnd m.a. að þeirri niðurstöðu að með örnefni Blikdalsbotn væri átt við innsta hluta Blikdals.

¹⁹⁶ Landamerkjabréfið er varðveitt á tveimur skjölum sem liggja fyrir í málinu, sjá skjöl nr. 2(12) og 2(55).

Að svæðinu norðanverðu liggja, frá austri til vesturs, jarðirnar Kötluholt (Holt), Tunga, Hrísar, Brimilsvellir og Fróðá.

Í landamerkjabréfi Kötluholts (Holts), sem er ódagsett en var þinglýst 25. júní 1889, er austurmerkjum jarðarinnar lýst svo: „Að innan verðu ræður Glaumsgil frá fjallsegg ofan í Holtsá og eftir henni ofan í úthlaup hennar úr Holtshólum ...“ Vesturmerkjum jarðarinnar er lýst svo: „Að vestanverðu ræður sjónhending frá litlu lóni að vestanverðu við Holtshjalla uppsátur í miðja Trölladali og þaðan upp í fjallsegg.“ Bréfið er áritað um samþykki hreppstjóra Neshrepps innan Ennis og ábúenda Holts og Tungu.

Í landamerkjabréfi Tungu frá 15. júní 1889, sem var þinglýst 25. sama mánaðar, er merkjum milli Tungu og Holts lýst svo: „Milli Holts og Tungu er bein sjónhending úr litlu lóni fyrir utan svo kallaða Holtshjalla í miðjum Trölladal, og þaðan í fjallsegg.“ Um merki milli Tungu og Hrísa segir í bréfinu: „... á milli Tungu og Hrísa úr Tunguós ræður Hrísaá í Korrakil og svo eftir því sem gilið ræður til fjalls.“ Bréfið er áritað um samþykki ábúenda Tungu, Holts og Hrísa.

Í landamerkjabréfi Tungu frá 1. júlí 1890 segir um merki jarðarinnar:

Að austanverðu ræður sjónhending úr litlu lóni að vestanverðu við Holtshjalla upp sátur í miðja Trölladali, og þaðan í fjallsegg upp. Að vestanverðu ræður Hrísaá frá því hún kemur í Tunguós í fjall upp, þar sem í hana kemur Korrakil, og eftir því í fjallseggjar upp.

Bréfið er áritað um samþykki hreppstjóra Neshrepps innan Ennis, ábúenda Holts og Tungu og eiganda Tungu en ekki liggur fyrir hvort því hafi verið þinglýst.

Í landamerkjabréfi Hrísa frá 15. júní 1889, sem var þinglýst 25. sama mánaðar, er merkjum milli Hrísa og Tungu lýst svo: „... úr Tunguós ræður Hrísaá í Korrakil og svo eftir því, sem gilið ræður til fjalls.“ Í bréfinu er merkjum milli Brimilsvalla og Hrísa lýst svo: „... þaðan sjónhending í Fjallseggjaskarð og þaðan í Korraskarð ...“ Bréfið er áritað um samþykki ábúenda Tungu, Hrísa og Valla, sem munu vera Brimilsvellir.

Í lögfestu fyrir Brimilsvelli frá 20. júní 1884, sem var þinglýst 20. júní 1885, segir um merki gagnvart Hrísum, hvað varðar svæðið sem er til umfjöllunar: „... í c, Eggjaskarðslindá og svo þaðan suður í svo kallað d, Korraskarð.“ Um merki gagnvart Haugabrekku, hjáleigu Fróðár, segir í lögfestunni: „Landamerki á milli Vallna og Haugabrekku: a, Staðarbergsá ræður merkjum neðan frá sjó allt fram í svokallaða b, Vatnadali og þaðan upp í e, Korraskarð.“ Lögfestan er árituð um samþykki umboðsmanns Hrísa og Haugabrekku og nafngreinds manns, sem af öðrum fyrrgreindum landamerkjabréfum að dæma virðist hafa verið ábúandi á Brimilsvöllum.

Í landamerkjabréfi Fróðár með hjáleigum hennar frá 20. júní 1889, sem var þinglýst 25. sama mánaðar, er suðurmerkjum Fróðár lýst svo: „Þvermerki til fjalls eru: Miðfell, Moldarmúli, Hestfjall og þaðan í Folahnúk.“ Austurmerkjum jarðarinnar, gagnvart Brimilsvöllum er lýst svo: „Milli Brimilsvalla og Fróðárjarða ræður Staðarbergsá fjalls og fjöru á milli.“ Bréfið er áritað um samþykki ábúanda á Fróðá, umboðsmanns Fróðár-eignar, eiganda og ábúanda á Brimilsvöllum og umboðsmanns Arnarhóls.

Kötluholt, Tunga, Hrísar, Brimilsvellir og Fróðá liggja að norðurmörkum kröfuvæðis ríkisins úr norðri. Í framangreindum heimildum um landamerki jarðanna er merkjum þeirra lýst til fjalls, í fjallseggar eða í örnefni nálægt kröfulínu ríkisins, svo sem Korraskarð sem er skammt norðan Steinahlíðar á norðurmörkum Búða, norðan við kröfulínu ríkisins. Þvermerkjum til fjalls er ekki lýst nema í tilviki Fróðár, sem nánar verður fjallað um síðar. Að mati óbyggðanefndar benda framangreindar heimildir til þess að merki Kötluholts, Tungu, Hrísa, Brimilsvalla og hluta Fróðár til suðurs liggi að merkjum Búða, eins og þeim er lýst í heimildum um merki jarðarinnar, og norðurmörkum kröfulínu ríkisins.

Eins og áður er getið er norðurmerkjum Búða í kaupsamningnum frá 1926 og landamerkjabréfi jarðarinnar frá 1937 ekki lýst vestar en í Moldarmúla. Suðurmerkjum Fróðar, sem liggur norðan við kröfuvæði ríkisins, er lýst úr Moldarmúla í fjallið Hest, sem jafnframt er vestasti punktur á kröfulínu ríkisins. Sunnan við umræddan hluta kröfuvæðis ríkisins eru aðliggjandi, talið frá vestri til austurs, jarðirnar Stóri-Kambur, Húsanes og Ytri-Knarrartunga.

Varðveittur er vitnisburður þriggja manna um landamerkjalytingu Halls Sveinssonar nokkurs á milli jarðanna Húsanes og Kambs. Vitnisburðurinn er dagsettur 25. september og 30. nóvember 1450. Þar er merkjum milli jarðanna lýst svo: „... ur Backalækjarose j manstein oc ør mansteine j hest. þä rædur egg su er geingur nordur j skard.“

Í landamerkjabréfi Stóra-Kambs frá 8. júlí 1889 er merkjum til austurs gagnvart Húsanesi lýst svo: „2, Á milli Húsanes og Stóra-Kambs ræður sjónhending úr Bekkslækjarósi í Mannstein og þaðan á Hest. Þaðan ræður egg sú er gengur norður í skarðið.“ Bréfið er áritað um samþykki ábúenda á Stóra-Kambi og í Húsanesi og eiganda Grafar. Ekki liggur fyrir hvort því hafi verið þinglýst. Þessi lýsing á merkjunum á sér jafnframt stoð í framangreindum vitnisburði um landamerkjalytingu Halls Sveinssonar á milli jarðanna Húsanes og Kambs í Breiðuvík frá 1450.

Í landamerkjabréfi Húsanes frá 8. júlí 1889 segir um merki til vesturs gagnvart Kambi: „1. Á milli Kambs og Húsanes, ræður sjónhending úr Bekkslækjarósi í Mannstein og þaðan í Hest.“ Til austurs er merkjum lýst gagnvart Miðhúsum og þaðan til fjalls: „... þaðan í vörðu, sem stendur á Sprökuholti og þaðan í Svartstein, og svo þaðan í Hest.“ Bréfið er áritað um samþykki ábúenda í Húsanesi og Miðhúsum og umboðsmanns Arnarstapa- og Skógarstrandarumboðs en ekki liggur fyrir hvort því hafi verið þinglýst.

Í landamerkjabréfi Ytri-Knarrartungu frá 16. nóvember 1888 er merkjum að vestan- og norðanverðu lýst svo:

... á móts við Húsanesland, upp í Svartastein, og úr honum á móts við Húsanesland upp í Hestskarð, og inn Hestdal þar til vötnum hallar, svo austur eftir eins og vötnum hallar austur á móts við Ytri-Tungugil, svo ofan í Ytri-Tungugil og eins og það liggur ofan að opt nefndum merkjasteini í Ytri-Tungu gili ...

Um merki til austurs gagnvart Syðri-Knarrartungu segir: „... svo skilur Ytri-Tungugil upp eftir ...“ Bréfið er áritað um samþykki ábúanda Ytri-Knarrartungu, umboðs-

manns Syðri-Knarrartungu og umboðsmanns Arnarstapa- og Skógarstrandarumboðs. Ekki liggur fyrir hvort því hafi verið þinglýst.

Í framangreindum heimildum er merkjum jarðanna til norðurs lýst í Hest á merkjum Stóra-Kambis og Húsaness. Þaðan tekur við land Ytri-Knarrartungu sem liggur samkvæmt framangreindu úr Hestskarði austan við Hest, inn Hestdal þar til vötnum hallar og austur eftir vatnaskilum á móts við Ytri-Tungugil. Merki jarðanna Stóra-Kambis og Ytri-Knarrartungu hafa verið dregin inn á kröfulínukort til samræmis við þetta, enda áttu eigendur þeirra aðild að málinu á fyrri stigum en létu það ekki frekar til sín taka eftir að íslenska ríkið lagaði kröfugerð sína að kröfum þeirra.

Að mati óbyggðanefndar verður ekki ráðið með óbyggjandi hætti af lýsingum í annars vegar landamerkjabréfi Fróðár að norðanverðu og hins vegar landamerkjabréfum Stóra-Kambis, Húsaness og Ytri-Knarrartungu að sunnanverðu hvort land jarðanna nær saman á svæðinu milli Moldarmúla og Hests. Merki jarðanna að sunnanverðu fylgja vatnaskilum, sem jafnframt eru suðurmörk kröfulínu ríkisins á umræddu svæði eftir að kröfugerð ríkisins var löguð að kröfugerðum eigenda Stóra-Kambis og Ytri-Knarrartungu. Ekki hefur hins vegar verið gerð krafa af hálfu eigenda Fróðár í málinu. Moldarmúli hefur af hálfu íslenska ríkisins verið staðsettur aðeins norðan við vatnaskilin sem ráða norðurmerkjum Ytri-Knarrartungu. Eins og sást í vettvangsferð óbyggðanefndar um svæðið nær Moldarmúli yfir nokkuð stórt svæði, skammt norðan við umrædd vatnaskil. Í landamerkjabréfi Fróðár er merkjum lýst milli Moldarmúla og Hests en ekki segir í bréfinu hvort þau fylgi beinni línu milli þessara punkta eða vatnaskilum sem algengt er að miða við um mörk fasteigna á fjallsbrúnum þar sem vatnaskil eru á annað borð til staðar.¹⁹⁷ Sé vatnaskilum fylgt milli Moldarmúla og Hests á suðurmörkum Fróðár benda framangreindar heimildir til þess að merki Fróðár og Stóra-Kambis, Húsaness og Ytri-Knarrartungu liggi saman á umræddu svæði.

Að framan er lýst merkjum næstu jarða austan við það svæði sem hér er sérstaklega til skoðunar. Niðurstaða um þær jarðir er að kröfusvæði ríkisins sé a.m.k. að langmestu leyti innan merkja Búða og að merki jarðanna nái saman til fjalla. Að teknu tilliti til þess, svo og staðhátta á svæðinu, svo sem að þar séu vatnaskil, er það niðurstaða óbyggðanefndar að merki Fróðár og Stóra-Kambis, Húsaness og Ytri-Knarrartungu nái saman milli Moldarmúla og Hests. Sá hluti kröfusvæðis ríkisins sem liggur þar á milli sé því innan landamerkja aðliggjandi jarða.

Niðurstaða óbyggðanefndar um norðurmörk kröfusvæðis íslenska ríkisins er því að merki jarða liggi saman til fjalla, allt frá Stafnafelli í austri að Hesti í vestri.

¹⁹⁷ Sjá til hliðsjónar dóm Hæstaréttar frá 20. október 2016 í máli nr. 59/2016 (Torfufell, Hólsgerði og Úlfá) þar sem segir: „Í landamerkjabréfi Úlfár sagði sem áður var getið að merki jarðarinnar til suðurs fylgdu Hafrá „til fjallsbrúnar“, en að vestan réði „fjallsbrúnin.“ Úr því að lýsingin hljóðaði á þennan veg verður að teknu tilliti til úrskurðar óbyggðanefndar og krafna málsaðila að líta svo [á] að fjallsbrúnin, sem fylgja átti Hafrá til, sé við upptök árinna og þar með við vatnaskil. Merkin til vesturs fylgi síðan þessari fjallsbrún og þar með vatnaskilum.“

Koma þá suðurmörk kröfusvæðis íslenska ríkisins til skoðunar. Af hálfu þess er þeim lýst svo í kröfugerð:

... í Hest (4), þaðan er farið austur eftir vatnaskilum, yfir Hestdal þar sem vötnum hallar (punktur 3 hjá gagnaðila), áfram austur að vatnaskilum á móts við Ytri-Tungugil (punktur 4 hjá gagnaðila), austur á vatnaskil við Krossgil (punktur 8 hjá gagnaðila), austur eftir vatnaskilum að ystafoss[i] í Fossabrekkum (punktur 10 hjá gagnaðila), þaðan austur eftir vatnaskilum í svonefndan gljúfraskúta í miðjum Leiðarhjalla, sem er hornmark gagnvart jörðinni Kinn, þaðan er farið áfram norðaustur í efstu brún Bjarnarfossgils (9) ...

Hér að framan hefur þegar verið fjallað um þann hluta suðurmarka kröfusvæðisins sem liggur frá Hesti í vestri eftir vatnaskilum á móts við Moldarmúla og komist að þeirri niðurstöðu að hann sé innan landamerkjja aðliggjandi jarða.

Áður hefur verið lýst norðurmerkjum jarðarinnar Ytri-Knarrartungu en samkvæmt landamerkjabréfi hennar frá 1888 liggja þau um vatnaskil til móts við Ytri-Tungugil.

Í landamerkjabréfi Syðri-Knarrartungu frá 16. nóvember 1888, sem var þinglýst 9. október 1891, er vesturmörkum jarðarinnar gagnvart Ytri-Knarrartungu til fjalls lýst svo: „... upp í gamlan merkja stein í Ytri-Tungugili, svo ræður Ytri Tungugil upp að fjallseggjum þar til vötnum hallar.“ Merkjum gagnvart Knerri til austurs er lýst svo: „Milli Syðri-Knarartungu og Knarareignar ræður Krossgil ofan frá, sem vötnum hallar og ofan eftir þar til efsta varða byrjar í engjum ...“ Bréfið er áritað um samþykki umboðsmanns Syðri-Knarrartungu, eiganda Hraunlanda og umboðsmanns Arnarstapa- og Skógarstrandarumboðs.

Í lögfestu fyrir Knörr, árssettri 1813, er merkjum jarðarinnar lýst svo:

... til ystu ummerkja [...] sem geingur i mýrinne fyrir ofan hraunid. og land skilur mille A[xlar] og Knarar. og so upp med Asmundarleidi fyrir vestan Fögruki[nn] og þada(an) i Háhirnuna. af Háhyrnunni og í fossa þá sem Hraunhafnarár kémur fram úr Dalnum. þá rædur áen í Rjúpnafell. og allt hvad vötnum hallar ad Mollddal. og sunnanverdum Midfellsdal; Eirnin hálfan Hestdal. og so eptir því sem Brúnen rædur til þeirra upptaka fyrstu. hjer ofan skrifadra landamerkja.

Í þeirri útgáfu lögfestunnar sem varðveist hefur segir að hún sé rituð „eptir graut-fúinni veðmálalabók Snæfellsnessýslu 1811–1844“.

Í landamerkjabréfi Knarrar frá 3. júní 1887, sem var þinglýst 9. október 1891, er merkjum til vesturs gagnvart Syðri-Knarrartungu lýst svo: „Milli Syðri tungu og Knarareignar ræður Krossgil, ofan eftir þar til efsta varða byrjar í engjum.“ Merkjum milli Knarrar til austurs gagnvart Öxl er lýst svo í landamerkjabréfinu: „b. Milli Knarareignar og Axlar, ræður úr Miðþúfu á Búðakletti beint sjónhending í Stórhól, þaðan í há Axlarhyrnutopp, svo ræður fjallseggjar eins og vötnum hallar út að Krossgili.“ Bréfið er áritað um samþykki umboðsmanns Knarrar og Axlar, eiganda Hraunlanda, umboðsmanns Búða og umboðsmanns Selvalla og Knarrarkots.

Í landamerkjabréfi Axlar frá 8. júní 1889, sem var þinglýst 4. júlí 1890, segir um merki jarðarinnar til vesturs gagnvart Knerri: „Á milli Knarar og Axlar, úr Miðþúfu á Búðakletti sjónhending í Stórhól, þaðan í Axlarhyrnutopp, svo ráða fjallseggjar eins og

vötnum hallar út að Krossgili.“ Um merki jarðarinnar til austurs gagnvart Kinn segir: „... úr Kinnarhyrnu í svo kallað Hjarta, þaðan í Stórhól og þaðan í Geitnabyrgi, og þaðan sjónhending í Klettsögötu, svo ræður Klettsgata til ytri merkja, eða Miðpúfu á Búðaklett.“ Bréfið er áritað um samþykki ábúanda á Öxl, umboðsmanns Knarrar, prestsins að Setbergi, umboðsmanns Selvalla og umboðsmanns Arnarstapa- og Skógarstrandarumboðs. Eigandi Búða skrifar undir að hann geti ekki samþykkt landamerkjaskrána „þar eð ekki er tiltekið nokkurt merki í Klettsögötu, sem sjónhending frá Geitnabyrgi er bundin við“. Umboðsmaður Arnarstapa- og Skógarstrandarumboðs skrifar inn athugasemd um að ekki sé hægt að taka athugasemd eiganda Búða til greina þar sem Axlar- og Búðaland liggja ekki saman. Sá hluti merkjanna sem athugasemdir eiganda Búða og umboðsmanns Arnarstapa- og Skógarstrandarumboðs lúta að liggur utan kröfusvæðis ríkisins. Samhljóða lýsingu á merkjum milli Axlar og Kinnar er að finna í landamerkjálýsingu Setbergskirkjujarða sem talin er hafa verið rituð á fyrri hluta 19. aldar.

Í skrá yfir landamerki jarða Setbergskirkju frá 10. júní 1885 er merkjum Kinnar lýst. Merkjum jarðarinnar til vesturs gagnvart Öxl er lýst svo að því er varðar kröfusvæðið: „Úr borg þessari sjónhending í skriðu hvíta eða hvítrauða, sem er úr Kinnarhyrnu, og þaðan af fjallsbrúninni sjónhending í ysta foss í fossabrekkum.“ Merkjum til austurs gagnvart Hraunhafnarbakka er lýst svo: „Sjónhending frá Hraunsnefi við læk og upp í Merki-keldu og þaðan sjónhending upp í gljúfraskúta í miðjum Leiðarhjalla.“ Fram kemur í skránni, eftir lýsingunni á merkjum milli Kinnar og Hraunhafnarbakka, að þau séu eftir áreið frá 27. júlí 1811. Ekki liggur fyrir hvort skránni hafi verið þinglýst.

Eins og áður er getið liggur kröfulína íslenska ríkisins á vatnaskilum á móts við Ytri-Tungugil, austur eftir vatnaskilum við Krossgil. Þaðan liggur hún í ysta foss í Fossabrekkum og í gljúfraskúta í miðjum Leiðarhjalla. Í heimildum um merki Búða er þeim lýst gagnvart Kinn í miðjan Leiðarhjalla upp í Löngulág eða Draugalág og þaðan í Fossabrekkum. Úr Fossabrekkum liggja þau í Rjúpnaborg eða Rjúpnafell og þaðan í Moldarmúla.

Merki Ytri-Knarrartungu, Syðri-Knarrartungu, Knarrar, Axlar og Kinnar liggja samkvæmt landamerkjabréfum jarðanna sem lýst er hér að framan saman við merki Búða samkvæmt framangreindum kaupsamningi frá 1926 og landamerkjabréfi frá 1937. Að vísu er merkjum Búða lýst beint úr Rjúpnaborg eða Rjúpnafelli, sem er skammt austan við vatnaskil við Krossgil, í Moldarmúla en merkjum aðliggjandi jarða, vestan Búða, er lýst eftir vatnaskilum milli þessara punkta. Af kröfulínukorti, sem upplýsingum frá Veðurstofu Íslands um vatnaskil hefur verið varpað inn á, sést að vatnaskil á svæðinu liggja mjög nærri línu sem dregin er beint milli Rjúpnaborgar eða Rjúpnafells og Moldarmúla. Að teknu tilliti til túlkunar á landamerkjum aðliggjandi jarða og staðhátta á svæðinu er það niðurstaða óbyggðanefndar að merki annars vegar Búða, eins og þeim er lýst að framan, og hins vegar Ytri-Knarrartungu, Syðri-Knarrartungu, Knarrar, Axlar og Kinnar liggja saman á suðurmörkum kröfusvæðis ríkisins frá Moldarmúla í norðvestri

að gljúfraskúta í miðjum Leiðarhjalla í suðaustri. Sá hluti kröfusvæðis íslenska ríkisins er samkvæmt því innan landamerkjja jarða. Umræddur gljúfraskúti var merktur inn á kröfulínukort af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins og var sú staðsetning staðfest með skýrslugjöf Eyjólfssonar í Hraunhöfn við aðalmeðferð málsins.

Sá hluti suðurmarka kröfusvæðis ríkisins sem liggur austur úr umræddum gljúfraskúta í punkt nr. 9 í Bjarnarfossgili á austurmörkum kröfusvæðisins er samkvæmt framangreindu jafnframt innan merkja Búða, eins og þeim er lýst í kaupsamningi frá 1926 og landamerkjabréfi frá 1937.

Samkvæmt öllu því sem hér hefur verið rakið er það niðurstaða óbyggðanefndar að allt kröfusvæði íslenska ríkisins sé innan landamerkjja jarða.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða svæðisins. Eins og áður greinir getur *Sturlubók Landnámu* um að Sölvi hafi numið land milli Hellis og Hraunhafnar en í *Hauksbók* er hann sagður hafa numið land milli Hellishrauns og Sleggjubeinu. Þá segir í bæði *Sturlubók* og *Hauksbók* að Hrólfur digri hafi numið land frá Lýsu til Hraunhafnarár. Hins vegar segir í *Melabók* að Atli Válasón og Ásmundur Atlason hafi numið land fyrir utan Lýsu en Hrólfur digri milli Furu og Lýsu. *Sturlubók*, *Hauksbók* og *Melabók Landnámu* ber öllum saman um að Ormur hinn mjói hafi numið land milli Ennis og Höfða, norðan kröfusvæðisins, og búið á Fróðá. Þetta mun hann hafa gert eftir að hafa rekið þaðan burt Ólaf belg, sem samkvæmt sömu heimildum nam land milli Ennis og Fróðár. *Sturlubók*, *Hauksbók* og *Melabók Landnámu* geta um landnám Herjólfssonar milli Búlandshöfða og Kirkjufjarðar, norðaustan við kröfusvæðið. Af frásögnunum verður ekki ráðið með óyggjandi hætti hvort kröfusvæði málsins hafi verið numið, enda kemur ekki fram hversu langt inn til dala og upp til fjalla landnám hafi náð. Sé tekið mið af staðháttum og fjarlægðum við túlkun landnámslýsinga verður þó að mati óbyggðanefndar að telja líklegt að svæðið hafi verið numið, a.m.k. að verulegu leyti. Þó ber að gera þann fyrirvara að óvissa um aðferðir við landnám og umfang þess hverju sinni er það mikil að ekki verður fullyrt með afdráttarlausum hætti um nákvæma stærð þess, sbr. umfjöllun um landnám í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*.

Um almenna þýðingu landamerkjabréfa og hugtakanna jörð og afrétt(ur) við mat á sönnun um eignarhald á landi vísast til fyrirliggjandi dóma Hæstaréttar og *Almennra niðurstöðna óbyggðanefndar* sem birtar eru í viðauka með úrskurði þessum. Við mat á eignarréttarlegri stöðu landsvæða skiptir almennt mestu máli hvort viðkomandi svæði sé eða hafi verið jörð eða hluti af jörð samkvæmt fyrirliggjandi heimildum. Þá liggur fyrir að landsvæði hverrar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Landamerkjabréf hafa þó bæði verið gerð fyrir jarðir og annars konar réttindasvæði, svo sem ítök og afrétti(r). Það á einnig við um aðrar tegundir heimilda um merki landsvæða en auk landamerkjabréfa er t.a.m. algengt að merkjum landsvæða sé lýst í mál-

dögum, vísitasíum og lögfestum. Landamerkjabréf jarða hafa almennt haft ríkara vægi en aðrar heimildir sem sönnunargögn um beinan eignarrétt og í fyrirliggjandi dómum og úrskurðum hefur að meginreglu verið komist að þeirri niðurstöðu að þau afmarki eignarlönd. Frá þessari meginreglu eru tilteknar undantekningar, enda hefur sú áhersla dómstóla á landamerkjabréf jarða sem að framan var lýst frá upphafi verið með skýrum fyrirvörum, sjá t.d. dóm Hæstaréttar frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004. Þar kemur fram að meta verði sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs og að með því að gera landamerkjabréf hafi menn ekki getað aukið einhliða við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði. Um þetta segir einnig: „Er þá einkum til þess að líta hvort fyrir hendi séu eldri heimildir, sem fallið geti að lýsingu í landamerkjabréfinu, enda stangist sú lýsing heldur ekki á við staðhætti, gróðurfar og upplýsingar um nýtingu landsins.“

Land utan jarða, þar á meðal afréttarland, hefur á hinn bóginn að meginreglu verið talið þjóðlenda. Notkun hugtaksins afrétt(ur) í landamerkjabréfi og/eða öðrum heimildum hefur þó ekki úrslitabýðingu um að þar sé þjóðlenda, enda hefur merking þess ekki verið einhlít. Slíkt landsvæði er því eftir atvikum eignarland eða þjóðlenda. Á meðal þeirra atriða sem máli skipta við mat á stofnun og viðhaldi eignarréttar er eignarréttarleg staða aðliggjandi landsvæða. Jafnframt er mögulegt að unninn hafi verið réttur að áður eigendalausum landi, svo sem á grundvelli hefðar.

Í kafla 5.5 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* er lýst þeirri afstöðu nefndarinnar að hafi landamerkjabréf verið þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki tiltekinna jarðar, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágranna eða sveitarfélag, virðist það benda til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt sé ljóst að þinglýstir eigendur hafi um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Í þeim málum sem óbyggðanefnd hefur til meðferðar á svæði 9B, þar á meðal því máli sem hér er til úrlausnar, eru allmörg dæmi um að ekki liggi fyrir upplýsingar um hvort og þá hvenær landamerkjabréfum jarða sem tengjast ágreiningssvæðunum hafi verið þinglýst og það þótt landamerkjabréfin séu varðveitt í landamerkjabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu. Á öðrum svæðum sem nefndin hefur haft til meðferðar hefur upplýsingar um þetta oftast verið að finna í dóma- og þingbókum viðkomandi sýslu, í registrum þinglýsingarbóka og/eða á landamerkjabréfunum sjálfum.

Í þessu sambandi skal þess getið að skv. 4. gr. eldri landamerkjálaga, nr. 5/1882, skyldi landeigandi, eftir að hann hafði aflað samþykkis eigenda aðliggjandi jarða á merkjalýsinguna (landamerkjabréfið), fá hana sýslumanni í hendur til þinglesturs á næsta manntalsþingi. Þá skyldi sýslumaður skv. 6. gr. laganna „hafa löggilta landamerkjabók, til að rita í allar merkjalýsingar, samninga og dóma um landamerki, sem á þingi eru lesnir“. Núgildandi landamerkjälög, nr. 41/1919, leystu lög nr. 5/1882 af hólmi. Í 5. gr. þeirra kemur fram að í hverju lögsagnarumdæmi skuli vera löggilt landa-

merkjabók og skuli sýslumaður¹⁹⁸ rita í hana alla þinglýsta gerninga og dóma um landamerki. Þá kemur fram í 2. gr. laganna að eigandi lands eða fyrirsvarsmaður skuli færa hreppstjóra merkjaskrá eftir að aflað hafi verið áritana vegna aðliggjandi landsvæða og hreppstjóri skuli, eftir athugun á skránni, senda sýslumanni hana til þinglýsingar.

Af þessu verður ráðið að allt frá gildistöku eldri landamerkjálaga, nr. 5/1882, hafi gilt reglur sem fölu í sér að ekki skyldi færa landamerkjabréf í landamerkjabók nema þeim hefði verið þinglýst. Jafnframt er ljóst að frá upphafi hefur sú skylda hvílt á sýslumönnum að halda landamerkjabækur, auk þess sem það hefur verið á þeirra hendi að annast þinglýsingar. Það að þau landamerkjabréf sem hér um ræðir sé að finna í landamerkjabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu bendir a.m.k. til þess að þeir sem kölluðu til réttinda á grundvelli þeirra hafi uppfyllt þá skyldu að afhenda þau viðkomandi sýslumannsembætti til þinglýsingar og varðveislu í landamerkjabók eða, séu bréfin frá því eftir gildistöku laga nr. 41/1919, afhenda þau hreppstjóra sem síðan hafi sent þau til sýslumanns. Í ljósi þessa verður að mati óbyggðanefndar engu slegið föstu um að óvissa um þinglýsingu umræddra landamerkjabréfa á Snæfellsnesi bendi til þess að eigendur viðkomandi jarða hafi vanrækt skyldur sínar samkvæmt landamerkjälögum. Þessi landamerkjabréf hafa því eftir sem áður ríkt sönnunargildi um landamerki jarðanna, að öðrum framangreindum skilyrðum uppfylltum.

Líkt og áður hefur komið fram er eignarréttarleg staða þess svæðis sem hér er til skoðunar einungis til rannsóknar af hálfu óbyggðanefndar á grundvelli þess fyrirvara sem kom fram af hálfu íslenska ríkisins við aðalmeðferð málsins, þess efnis að þrátt fyrir kröfu um viðurkenningu þess að svæðið væri þjóðlenda væri óskað eftir því að óbyggðanefnd gerði sjálfstæða rannsókn á því hvort svæðið væri eignarland eða þjóðlenda, enda er jörðin Búðir í eigu íslenska ríkisins og eftir að ríkið lagaði kröfugerð sína að kröfum eigenda Stóra-Kambs, Ytri-Knarrartungu, Syðri-Knarrartungu, Knarrar, Axlar og Kinnar, og þeir létu málið ekki frekar til sín taka, kallar enginn til eignarréttar á svæðinu.

Eins og áður er rakið skiptir mestu við úrlausn málsins hvort kröfusvæðið hafi upprunalega verið hluti af jörð eða jörðum, og verið háð beinum eignarrétti á þeim grundvelli, eða hvort svæðið hafi frá upphafi verið utan merkja jarða og þá eftir atvikum hvort það hafi verið háð óbeinum eignarréttindum. Að framan hefur verið komist að þeirri niðurstöðu að kröfusvæði ríkisins sé allt innan landamerkja jarða, að mestu leyti innan landamerkja Búða, eins og jörðin er afmörkuð í kaupsamningum frá 1926 og 1929 sem og landamerkjabréfi frá 1937.

Kaupsamningarnir frá 1926 og 1929 og landamerkjabréf Búða frá 8. júní 1937 lágu ekki fyrir við afmörkun á kröfugerð íslenska ríkisins heldur komu í leitirnar við

¹⁹⁸ Í upphaflegri gerð þessarar greinar laganna og allt þar til henni var breytt með 6. gr. laga nr. 92/1991, um breyting á ýmsum lögum vegna aðskilnaðar dómsvalds og umboðsvalds í héraði o.fl., var orðið *valdsmaður* notað þar sem nú segir *sýslumaður*. Að öðru leyti er þessi lagagrein óbreytt. Ljóst er að sýslumaður bar þó frá upphafi þær skyldur valdsmanns sem kveðið er á um í greininni.

rannsókn óbyggðanefndar, eins og áður hefur komið fram. Landamerkjabréfið er ekki að finna í landamerkjabók sýslunnar og ekki liggur fyrir hvort því hafi verið þinglýst. Hins vegar liggur fyrir að báðum kaupsamningunum var þinglýst og þá er landamerkjabréfið áritað um samþykki vegna allra aðliggjandi jarða á sunnanverðu Snæfellsnesi, að frátaldri jörðinni Ytri-Knarrartungu. Landamerkjabréfið er jafnframt áritað f.h. Jarðakaupasjóðs ríkisins, en fyrir liggur afsal frá 16. júní 1937 þar sem Ósvaldur Knudsen afsalaði Búðum ásamt hjáleigunum Hraunhöfn og Landakoti til Jarðakaupasjóðs ríkisins. Í afsalinu er um landamerki vísað til landamerkjabréfsins frá 1937. Það er samhljóða lýsingunni á merkjum Búða í kaupsamningnum frá 6. febrúar 1926 sem vísað er til í kaupsamningnum frá 10. nóvember 1929. Að mati óbyggðanefndar hafa þessar heimildir um Búðir því ríkt sönnunargildi um að svæðið sem þar er afmarkað tilheyrir Búðum. Að teknu tilliti til framangreinds ræður ekki úrslitum þótt ekki liggi fyrir hvort landamerkjabréfinu hafi verið þinglýst.

Í prófastsvísitasíu að Knerri 6. febrúar 1744 er jörðinni eignaður geldnautaupprekstur í Mælifellsdal, sem er norðan Hraunhafnar og innan kröfuvæðis ríkisins. Í prófastsvísitasíu frá 7. október 1843 er þess getið að hagkvæmast væri að leigja Mælifellsdal svo kirkjan missti ekki rétt sinn til dalsins vegna notkunarleysis. Í prófastsvísitasíu frá 23. ágúst 1849 er ekki getið um Mælifellsdal.

Í *Jarðabók* Árna og Páls er Hraunhafnardals tvívegis getið. Í kafla um Knörr segir að „selstaða á Hraunhafnardal heyrir til jörðunni“. Í kafla um Hraunhafnarbakka segir að Hraunhöfn og Hraunhafnarbakki eigi saman afrétt þar sem heiti Hraunhafnardalur og þangað sé fjárbeit á sumrin frá þeim jörðum og hestabeit fyrir Búðamenn.

Í *Sýslu- og sóknalýsingum* Snæfellsness frá 1846 segir m.a. í lýsingu á Breiðuvíkurstakalli:

Selstöður veit eg ekki til, að hér hafi verið brúkaðar í sveitinni, nema frá Knör. Þaðan skulu í fornöld hafa verið tíðkuð 3 sel, 1 á svokölluðum Bakkadal; hann er á Fróðárheiði, – 2ð á Hestdal, bak við Hest, nærri upp undir Stórakambi, og það 3ðja á svonefndu Seltagli. ... Kallaður er Seljadalur fyrir ofan Kamb, en engin merki sjást þar til girðinga. Þó sýnist nafnið benda til, að þar hafi sel staðið.

Afréttarlönd mega hér engin heita, því síður almenningar, þar fjöllin eru ei annað en heimalönd. Upprekstur hafa menn því hér í Breiðuvíkinni fengið annaðhvört hjá Fróðár- eður Máfahlíðarmanni, sem mest eiga land að innanverðu upp á fjallgarðinn.

Í svari sýslumanns Snæfellsness- og Hnappadalssýslu 15. janúar 1920 við fyrirspurn Stjórnarráðs Íslands, dagsettri 29. desember 1919, um almenninga í sýslunni segir að í sýslunni séu engir almenningar. Þar segir: „Lönd jarðanna norðan og sunnan Snæfellsnessfjallgarðsins jaðra hvarvetna saman á há-fjallgarðinum að því er sjeð verður af landamerkjabók sýslunnar.“ Þá segir að í sýslunni séu eigi til afréttarlönd í eigu sveitarfélaga og því sé ekki um að ræða önnur upprekstrarlönd en heimalönd jarða.

Í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* er rakið að á grundvelli nýlegra rannsókna hafi þeirri kenningu verið haldið fram að seljabúskapur hafi mjög snemma orðið mikilvægur þáttur í íslenskum landbúnaði. Í þeim rannsóknum hafi verið dregin sú

ályktun að selstæði hafi í fyrstu verið í heimalöndum en snemma færst yfir á svæði sem öllum var heimilt að nýta. Þessi sameiginlegu sellönd hafi síðan komist í einkaeigu eða ábúendur einstakra jarða gert tilkall til þeirra.¹⁹⁹ Samkvæmt Jónsbók var óheimilt að gera sel í afréttum en jarðir gátu átt sel í almenningum. Heimildir um seljabúskap leiða þannig ekki til afdráttarlausrar niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu lands.

Eins og greinir að framan reynir við úrlausn þessa máls einkum á hvort svæðið sem hér er til umfjöllunar hafi upprunalega verið hluti af jörð eða jörðum, og verið háð beinum eignarrétti á þeim grundvelli, eða hvort það hafi frá upphafi verið utan merkja jarða og þá eftir atvikum hvort það hafi verið háð óbeinum eignarréttindum. Að framan hefur verið komist að þeirri niðurstöðu að kröfusvæði íslenska ríkisins sé allt innan landamerkja jarða, að langmestu leyti innan merkja Búða. Ótvírætt er að Búðir voru lengi jörð í byggð, enda ekki um það deilt, þó svo að ekki sé stundaður búskapur þar lengur. Ekki er vafi um að aðrar fasteignir sem kunna að eiga land innan kröfusvæðis ríkisins hafi stöðu jarða.

Þegar tilgreining Hraunhafnardsals sem afréttar Hraunhafnar og Hraunhafnarbakka í *Jarðabók* Árna og Páls er skoðuð með hliðsjón af öðrum fyrirliggjandi heimildum verður að telja líklegt að í henni felist fremur tilvísun til notkunar svæðisins heldur en þess að það hafi verið talið hafa aðra eignarréttarlega stöðu en annað land Búða.

Af hálfu íslenska ríkisins hefur því ekki verið sýnt fram á að land innan marka kröfusvæðis þess, eins og þau eru skilgreind hér að framan, sé þjóðlenda í skilningi 1. gr. laga nr. 58/1998, sbr. einnig a-lið 7. gr. laganna. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé eignarland, án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998. Með vísan til sama ákvæðis ber jafnframt að taka fram að í umfjöllun óbyggðanefndar felst ekki afstaða til merkja á milli eignarlanda.

6.4 Um málskostnað

Í samræmi við 2. mgr. 17. gr. laga nr. 58/1998 hefur óbyggðanefnd lagt mat á það hvað telja megji nauðsynlegan kostnað vegna hagsmunagæslu fyrir nefndinni í máli þessu. Við það mat hefur nefndin m.a. litið til þess hvort aðilar sem svipaðra hagsmuna eigi að gæta hafi sameinast um aðstoð lögmanns og annarra sérfræðinga, enda rekist hagsmunir ekki á. Við mat á fjárhæð kostnaðar hefur nefndin enn fremur litið til þess hvað telja megji sanngjarnt og eðlilegt endurgjald fyrir hagsmunagæslu í máli þessu, miðað við framlagðar tímaskýrslur og umfang hvers ágreiningsmáls fyrir sig, og er málskostnaður úrskurðaður til einstakra málsaðila að því marki sem aðild og sundurliðun málskostnaðarreikninga gefur tilefni til.

Þess skal getið að úrskurðaður málskostnaður gagnaðila íslenska ríkisins í máli þessu hefur þegar verið greiddur, svo sem nánar greinir í úrskurðarorði.

¹⁹⁹ Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

7 ÚRSKURÐARORÐ

Ekki eru þjóðlendum á landsvæðinu sem fjallað hefur verið um í máli þessu.

Málskostnaður gagnaðila íslenska ríkisins vegna þóknunar málflytjenda þeirra greiðist úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998, og ákvarðast svo:

Vegna Ólafs Björnssonar lögmanns: Hjörtur Sigurðsson og Eygló Kristjánsdóttir vegna Stóra-Kambs: 450.000 kr., sem þegar hafa verið greiddar. Félag niðja Finnboga G. Láruss vegna Kinnar: 900.000 kr., sem þegar hafa verið greiddar.

Vegna Óskars Sigurðssonar lögmanns: Friðgeir Karlsson vegna Knarrar, Guðjón Jóhannesson og Guðný Heiðbjört Jakobsdóttir vegna Syðri-Knarrartungu, Guðmundur Alfreðsson vegna Ytri-Knarrartungu og Axlarbönd ehf. vegna Axlar: 1.650.000 kr., sem þegar hafa verið greiddar.

Útlagður kostnaður málsaðila, annarra en fjármála- og efnahagsráðherra vegna íslenska ríkisins, utan þóknunar lögmannna, hefur þegar verið eða verður endurgreiddur úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998.

Ása Ólafsdóttir

Allan Vagn Magnússon

Þorsteinn Magnússon

**ALMENNAR NIÐURSTÖÐUR
ÓBYGGÐANEFNDAR**

— með viðaukum —

Svæði 1–9A

Sérprentun 15. ágúst 2019

EFNISYFIRLIT

FORMÁLI	III
1. INNGANGUR	IV
2. GRÓÐURFAR VIÐ LANDNÁM OG SÍÐARI BREYTINGAR	IV
3. STOFNUN EIGNARRÉTTINDA	V
3.1. Landnám	V
3.2. Hefð	VIII
3.3. Lög	XII
4. FLOKKUN LANDS	XIII
4.1. Almenn	XIII
4.2. Jörð	XIV
4.3. Almenningar	XIX
4.4. Afréttir	XXI
4.5. Jörð eða afréttur?	XXVIII
4.6. Jöklar	XXIX
4.7. Fjallskil	XXXIV
4.8. Ítök	XXXVIII
4.9. Fjörur og rekæign	XLI
5. HEIMILDIR UM EIGNARHALD	XLV
5.1. Almenn	XLV
5.2. Jarðamöt og jarðabækur	XLV
5.3. Máldagar og vísitasíur	XLVII
5.4. Lögfestur	XLIX
5.5. Jarðabréf og landamerkjabréf	L
5.6. Afsals- og veðmálabækur	LIV
5.7. Aðrar heimildir	LVI
6. NIÐURSTAÐA	LVII
7. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 5	LXI
7.1. Almenn atriði og dómafordæmi í þjóðlendumálum	LXI
7.1.1. Gildi landamerkjabréfa jarða	LXII
7.1.2. Heiðarbýli á Norðausturlandi	LXIV
8. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 6	LXVI
8.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum	LXVI
8.2. Afréttir einstakra jarða og stofnana	LXVI
9. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7A	LXIX
9.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum	LXIX
10. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7B	LXX
10.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum	LXX
10.2. Heimildir mæla í mót landamerkjabréfi jarðar	LXXI
10.3. Heimildir um legu jarða til forna	LXXII
11. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 8A	LXXIV
11.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum	LXXIV
11.2. Um túlkun landamerkjabréfa jarða og samspil við aðrar heimildir	LXXIV
11.3. Áhrif fyrra lögskipta íslenska ríkisins og annarra vegna viðkomandi landsvæðis	LXXVII
11.4. Réttaráhrif og sönnunargildi eldri dómsúrlausna	LXXX

FORMÁLI

Í úrskurðum óbyggðanefndar í málum á svæði 1 er í kaflanum *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* gerð grein fyrir athugunum og niðurstöðum um nokkrar staðreyndir og lagaatriði sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þjóðlendumála. Í úrskurðum í málum á svæði 2 var aukið við þessa umfjöllun og nokkrum nýjum atriðum bætt við. Kaflar þessir voru felldir saman, með lítilsháttar breytingum, og birtir þannig sem viðauki við úrskurði í málum á svæðum 3–8A. Fer sá texti hér á eftir, í köflum 1–6.

Í úrskurðum á svæðum 3–8A hefur jafnan verið gerð grein fyrir nýgengnum dómum í þjóðlendumálum og öðrum atriðum sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þjóðlendumála. Lagt hefur verið á það mat hvort breyta þyrfti eða bæta enn við fyrirbyggjandi *Almennar niðurstöður*. Tilefni til umfjöllunar eða viðauka af þessu tagi gafst einkum á svæðum 5, 6, 7A, 7B og 8A og fer sá texti lítillaga stytur hér á eftir, í köflum 7–11.

Niðurstöður óbyggðanefndar um eignarland eða þjóðlendu á einstökum landsvæðum eru í beinu samhengi og samræmi við *Almennar niðurstöður* með viðaukum og vísa til þeirra.

1. INNGANGUR

Hér verður gerð grein fyrir almennum athugunum og niðurstöðum óbyggðanefndar um nokkrar staðreyndir og lagaatriði sem þýðingu geta haft við úrlausn þeirra mála sem undir nefndina heyra.

Í upphafi verður gefið yfirlit um gróðurfar á Íslandi við landnám og þeim breytingum sem á því hafa orðið síðan. Þá verður fjallað um landnám, hefð og lög sem stofnunarhætti eignarréttinda.

Því næst verður gerð grein fyrir flokkun lands í *jarðir*, *almenninga* og *afrétti* og eignarréttarlegri þýðingu þessara hugtaka. Hugað verður sérstaklega að ákveðnum tilvikum sem virðast á mörkum framangreindra flokka ásamt eignarhaldi á landi undir jökklum og mörk við jökul eða á. Þá verður fjallað um hvort og þá hvaða vísbendingar um eignarréttarlega stöðu lands má draga af fyrirkomulagi fjallskila og tilvist ítaka til lands eða sjávar, hvaða réttur felist í fjörueign og hver séu merki sjávarjarða til hafsins.

Loks verður fjallað um efni og gildi þeirra heimilda sem einna helst fjalla um eignarréttindi fyrr á tímum. Gerð verður sérstök grein fyrir jarðamötum og jarðabókum, máldögum og vísitásium, lögfestum, jarðabréfum og landamerkjabréfum, afsals- og veðmálabókum.

2. GRÓÐURFAR VIÐ LANDNÁM OG SÍÐARI BREYTINGAR

Íslandi má skipta í þrjú hæðar- eða gróðurbelti, þ.e. *láglandisbelti*, *hlíðabelti* og *hálandis- eða fjallbelti*.¹ Þessi skipting byggist á því að lífsskilyrði fyrir plöntur og aðrar lífverur, þ. á m. búsetuskilyrði fyrir fólk, fara stigversnandi með vaxandi hæð yfir sjávarmáli og lækkandi meðalhita. Höfuðeinkenni gróðurfars breytast því frá láglandisbelti og upp til efstu gróðurmarka á hálendi, tegundum plantna fækkar mjög, harðgerar tegundir verða ríkjandi, uppskerumagn minnkar og gróðurþekjan verður gisnari.

Gróðurbeltin eru í mismunandi hæð í hinum ýmsu landshlutum, eftir því hvort um er að ræða innhérað eða útnes, eftir snjóalögum o.s.frv. Milli gróðurbeltanna eru að sjálfsögðu ekki skörp skil heldur breytist gróðurfar stig af stigi með vaxandi hæð yfir sjávarmáli. Í grófum dráttum nær láglandisbelti landsins upp í 100–150 m hæð og sums staðar nokkru hærra sunnanlands. Hlíðabeltið tekur við og nær upp í 300–400 m hæð, en þar ofan við er hálandisbeltið. Ætla má að um landnám hafi mörkin legið nokkru ofar.

¹ Steindór Steindórsson, 1964: *Gróður á Íslandi*. Reykjavík. S. 28.

Talið er að við landnám hafi gróður þakið um $\frac{2}{3}$ hluta af yfirborði landsins.² Mikill hluti láglendis- og hlíðabelta, svo og hálendisbeltis upp að 600–700 m hæð á miðhálandinu, hefur verið þakinn nokkuð samfelldum gróðri og jarðvegi. Ofar hefur gróðurinn orðið stöðugt gisnari, uns hann hefur horfið að mestu í 800–1000 m hæð. Í fjalllendi útnesja og í bröttum fjallahlíðum hafa efri mörk samfellds gróðurs legið neðar.

Við landnám hefur birkiskógur og kjarr sett mestan svip á gróðurfar í láglendis- og hlíðabeltum og jafnvel teygt sig upp í hálendisbelti við bestu aðstæður. Áætlað er að skóglendi og kjarr hafi þakið um $\frac{1}{4}$ hluta landsins. Það var langverðmætasta gróðurlendi landsins vegna mikillar grósku, fjölþættra nota og jarðvegsverndar. Ofan skógarmarka hafa smárunnar, ýmsar lyngtegundir og harðgerar jurtir verið ríkjandi tegundir. Þar sem jarðvatnsstaða var há, á láglendi og hálendi, var gróskumikill votlendisgróður. Rýr mosagróður tók við þegar nálgadist efri mörk gróðurs, og loks voru plöntur á stangli á því landi sem í daglegu tali er nefnt ógróið.

Nú þekur gróður aðeins um $\frac{1}{4}$ hluta landsins í heild og um $\frac{10}{100}$ hluta ísfrírra svæða miðhálandisins, í stað nær helmings um landnám. Aðeins um $\frac{1}{100}$ hluti landsins er skógi eða kjarri vaxinn. Gróðurþekja landsins hefur þannig bæði dregist saman og gæði hennar rýrnað.

Langmest hefur rýrnun landgæða orðið í hálendisbeltinu, einkum á miðhálandinu. Afleiðingar þessa eru m.a. þær að verulegur hluti miðhálandisins, sem um landnám og fram eftir öldum var vel fallið til sumarbeitar, er nú gróðursnauðar auðnir.

3. STOFNUN EIGNARRÉTTINDA

Þeir stofnunarhættir eignarréttinda sem huga þarf sérstaklega að í þessu sambandi eru landnám, hefð og lög.

3.1. Landnám

Hér á landi var fyrst stofnað til eignarréttar yfir landi með námi. Telja verður líklegt að eigi síðar en með gildistöku ákvæða Jónsbókar um afrétti og almenninga hafi nám verið útilokað. Vafalaust er þó að eftir lögtöku nýbýlatilskipunar 1776 er nám úr sögunni sem stofnunarháttur eignarréttar hér á landi.³

Landnámabók hefur löngum verið talin mikilvægasta heimildin um upphaf byggðar á Íslandi. Þar eru nefndir um 430 karlar og konur sem námu land eða eignuðust það úr landnámi annarra. Þá eru þar nöfn um 600 bæja sem risið eiga að hafa á landnámsöld, þ.e. á árunum 874–930. Efni Landnámu er spunnið úr þremur meginþáttum: landnáma-

² Ingvi Þorsteinsson og Sigurður Blöndal, 1986: *Gróðureyðing og endurheimt landgæða*. Reykjavík. S. 13.

³ Sbr. Gaukur Jörundsson: „Um afrétti og almenninga“, óbirt fjölrit, bls. 10–11. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur II* (fjöl.). Reykjavík. S. 133–134. Þorgeir Örlygsson, 1994: „Um eignarhald á landi og náttúruauðlindum.“ *Afmælisrit. Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík. S. 565.

frásögnum, greinargerð fyrir landnámsmönnum, ætt þeirra og niðjum og fróðleik af ýmsum toga sem lýsir m.a. viðskiptum manna, stjórnarfari, trú og siðum, skipakosti, húsakynnum, búpeningseign og landsháttum.

Landnáma er varðveitt í fimm gerðum, misjafnlega heillegum. Þrjár þeirra eru að stofni til frá miðöldum en tvær voru ritaðar á 17. öld. Melabók mun vera elst þeirra og standa næst frumgerð Landnámabókar, sem talin er rituð á fyrri hluta 12. aldar en er nú glötuð. Ljóst er því að tvö hundruð ár hið minnsta hafa liðið þar til frásagnir um landnám voru skráðar. Allmikill efnislegur munur er á varðveittum gerðum Landnámabókar en þó eru landnámalýsingar yfirleitt nokkuð samhljóða.

Ýmsar sagnir er að finna í Landnámu um það hvernig menn fóru að því að nema land. Í Hauksbókargerð Landnámu er greint frá því að Íslendingar hafi leitað til Haralds konungs hárfagra um aðstoð við að setja reglur um stærð landnáma. Þá voru sett ákvæði um að enginn skyldi víðara nema en hann mætti eldi yfir fara á einum degi með skipverjum sínum.⁴ Um konur virðist hins vegar hafa gilt sú regla að þær skyldu ekki nema víðara land en leiða mætti kvígu tvævetra vorlangan dag sólsetra á milli, vel fóðraða.⁵ Fleiri aðferðir eru tilfærðar. Helgi magri, sem nam allan Eyjafjörð, er t.d. sagður hafa gert eld mikinn við hvern vatnsós og helgað sér svo allt hérað, væntanlega allt vatnsvæði árinna. Stundum virðist kvikféð sjálft hafa ráðið ferðinni. Í upphafi þess hluta Landnámu sem fjallar um Sunnlendingafjórðung segir m.a. á þessa leið: „Sumir þeir, er fyrstir kómu út, byggðu næstir fjállum ok merkðu at því landskostina, at kvikféit fýstisk frá sjónum til fjallanna.“⁶

Á síðustu áratugum hafa ýmsir fræðimenn á sviði sagnfræði og bókmennta sett fram kenningar um sannfræði Landnámu. Annars vegar hefur því verið haldið fram að treysta megi frásögnum Landnámu í meginatriðum. Hér má nefna kenningar eins og þær að markmiðið með ritun Landnámu hafi verið að skapa grundvöll fyrir innleiðingu óðalsréttar hér á landi, undirbúa skiptingu landsins í kirkjusóknir eða varðveita ættartölur, með tilliti til erfða, hjúskapar o.fl., auk áhuga á sögu forfeðranna.⁷ Hins vegar hefur því verið haldið fram að frásagnir Landnámu eigi lítið skylt við sögulegan veruleika. Í því sambandi ber að nefna þá kenningu að markmiðið hafi verið að renna stoðum undir eignarheimildir höfðingjaættanna fyrir þeim jörðum, einkum aðalbólum, sem þær töldu sig eiga á ritunartíma Landnámu.⁸ Ennfremur hefur því verið haldið fram að sum nöfn

⁴ *Landnámabók*, 1986. Jakob Benediktsson gaf út. (Íslensk fornrit. 1. b.) Reykjavík. S. 337.

⁵ *Landnámabók* 1986, s. 321.

⁶ *Landnámabók* 1986, s. 337.

⁷ Sbr. Barði Guðmundsson, 1938: „Uppruni Landnámabókar.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags*. S. 6–7, 20. Jón Jóhannesson, 1954–58: „Sannfræði og uppruni Landnámu.“ *Saga. Tímarit Sögufélags*. S. 225–226. Einar Gunnar Pétursson, 1986: „Efling kirkjuvalds og ritun Landnámu.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags*. S. 193–222.

⁸ Sveinbjörn Rafnsson, 1974: *Studier i Landnámabók. Kritiska bidrag till den isländska fristatstidens historia*. Lundí. S. 203–217. Sveinbjörn Rafnsson, 1976: „Aðferðir og viðhorf í Landnámurannsóknum.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags*. S. 222–225, 231–233.

landnámsmanna séu dregin af kennileitum, náttúrufari eða búskaparháttum.⁹ Heimildargildi Landnámu er því umdeilt meðal fræðimanna.

Í úrlausnum dómstóla hafa skýrar lýsingar Landnámu á umfangi landnáms verið taldar hafa sönnunargildi við mat á því hvort stofnast hafi til eignarréttar yfir tilteknu landsvæði. Þessi afstaða kemur fram í H 1994 2227 (Geitland). Þar er frásögn Landnámu um nám Geitlands talin sanna að í kjölfar landnáms hafi landsvæðið verið eignarland. Jafnframt ber að nefna H 1960 726 (Skeljabrekka) þar sem talið var auðsætt af frásögn Landnámu að landspilda hefði í öndverðu verið hluti af landi jarðarinnar Skeljabrekku. Takmarkaðar lýsingar í Landnámu hafa hins vegar fremur verið taldar mæla gegn því að land hafi verið numið og þannig orðið undirorpið beinum eignarrétti, sbr. H 1997 1162 (Auðkúluheiði), H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur), H 1999 111 (Gilsá) og H 1999 2006 (Sandfellshagi). Þá hafa dómstólar litið til gróðurfars og staðhátta við mat á því hvort líkur séu á að landsvæði hafi verið numið, sbr. einkum H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur) og H 1999 111 (Gilsá).

Það er álit óbyggðanefndar að Landnáma lýsi a.m.k. þeirri skiptingu lands sem menn töldu rétta eða voru ásáttir um á ritunartíma einstakra gerða. Þá er ljóst að landnámalýsingar hennar hafa verið vel kunnar landsmönnum og sannleiksgildi þeirra óumdeilt fram á síðustu áratugi. Þetta endurspeglast í úrlausnum dómstóla. Nefndin telur því að skýrar frásagnir Landnámu hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar. Jafnframt benda frásagnir Landnámu almennt séð til þess að landnám hafi í einhverjum tilvikum náð lengra inn til landsins en lýst landamerki jarða á síðari tímum. Rannsóknir á sviði sagnfræði, fornleifafræði og náttúrufræði styðja þetta.¹⁰ Svo sem fram kemur í kafla 2. hefur gróðurfar inn til landsins verið þannig að landnámsmenn kunna að hafa séð sér hag í að nema land ofar en byggð hefur náð á síðari tímum. Hins vegar hljóta staðhættir, þar á meðal hæð yfir sjávarmáli og fjarlægð frá byggð, að hafa takmarkað möguleika á nýtingu. Afar takmarkaðar ályktanir verða því dregnar af gróðurfari.

Í Landnámu er hins vegar sjaldan lýst nákvæmlega umfangi landnáms eða landamerkjum. Þetta á ekki hvað síst við inn til landsins. Óbyggðanefnd telur hæpið að af takmörkuðum lýsingum í Landnámu verði afdráttarlausar ályktanir dregnar um það hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi.

Þá er ýmislegt óljóst um aðferðir við landnámið og hverju landnámsmenn sóttust eftir, þ.e.a.s. hvort þeir hafi einvörðungu miðað við gróðurfar og staðhætti eða hvort önnur atriði skiptu einnig máli, svo sem heppileg kennileiti, samgönguleiðir, völd og áhrif o.s.frv. Óvissa um aðferðir við landnám er of mikil til þess að hægt sé að fullyrða um stærð landnáma á þeim grundvelli.

⁹ Sbr. Þórhallur Vilmundarson, 1982: „- stad. Island.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 16. b. Kaupmannahöfn. D. 578–584. Sjá ennfr. greinar Þórhalls Vilmundarsonar í *Grimni. Riti um nafnfræði*. 1–3. b. (1980–1996).

¹⁰ Sbr. Kristján Eldjárn, 1974: „Fornþjóð og minjar.“ *Saga Íslands*. 1. b. Reykjavík. S. 115. Jakob Benediktsson, 1974: „Landnám og upphaf allsherjarríkis.“ *Saga Íslands*. 1. b. Reykjavík. S. 165.

3.2. Hefð

Hugtakið hefð er hvorki að finna í Grágás né Jónsbók. Í Jónsbók má þó sjá þess merki að afnot manna af tilteknum fasteignatengdum hlunnindum hafi þótt benda til ákveðinna réttinda. Í 26. kapitula landsleigubálks stendur m.a.: „Nú hefir maður skóg, eng eða haga, reka eða aðrar landsnytjar .xx. [þ.e. 20] vetr eða lengr ,átflulaust, þá á sá er haft hefir, nema hinn hafi lftgleg vitni til, at hann á, ef hann skal úrænt vera.“¹¹

Enda þótt hugtakið komi ekki fyrir í lögbókunum virðist sem mönnum hafi snemma verið það kunnugt. Undir lok 12. aldar deildu leikmenn og Þorlákur biskup Þórhallsson um yfirráð kirkjueigna (staðamál fyrri). Bændur kröfðust forræðis yfir kirkjueignum í krafti „landsskapar ok fornrar hefðar“ en biskupinn kvað forna hefð ekki vega þyngra en lög kirkjunnar¹². Þessi frásögn getur ekki ein og óstudd talist heimild um hefð í laga- legum skilningi. Allt eins er líklegt að orðið sé hér notað um eitthvað sem haldist hafi órofa um ótiltekinn tíma (sbr. orðasambandið „í hefð og haldi“).

Sumir fræðimenn hafa getið sér þess til að *hefð* sé komin inn í norræn lög úr kanónískum rétti. Í því sambandi er bent á að orðasamböndin „...sem að fornu hefir verið“ og „frá arilds tíð“ gætu verið þýðingar á latneska hugtakinu „praescriptio im- memorialis“.¹³

Kaldangursrecess (Koldinghúsrecess) frá 13. desember 1558 var lögleiddur með konungsbréfi 20. mars 1563. Í konungsbréfi þessu segir að recessinn „skuli einnig ganga fyrir lög um þau efni, „sem íslensk lög þar um ekki áhræra né forklára“.“ Í recessnum, 50. kapitula, segir m.a. um 20 vetra hefð:

Item huada godz og eigner nauckur madur hefur med haund haft og halldit xx wetur oklagad og okiært. þui ma hann kuijdulaust hallda og skal það ecki wndan honum ganga nema suo finnist og bijuijsist það sie j panta sett edur lient.¹⁴

Jón Þorkelsson þjóðskjalavörður athugaði á sínum tíma hvar vitnað væri til Kaldangursrecess í dómum og skjölum. Nefndi hann að í alþingisdómi 30. júní 1581, um Bjarneyjartolla, og í dómi Erlends sýslumanns Magnússonar 9. apríl 1594, um Kleifarblá, sé vitnað í 50. kapitula í recessinum.¹⁵ Af rannsókn Jóns verður ekki séð að recess þessi hafi haft þýðingu utan þessa.

Rétt er að taka fram að Kaldangursrecess er að engu getið í þeim umræðum sem fram fóru um miðja 19. öld um setningu hefðarlaga.

¹¹ *Jónsbók*. Kong Magnus Hakonssons lovbog for Island vedtaget paa Altinget 1281 og réttarboetr de for Island givne retterbøder af 1294, 1305 og 1314. Kaupmannahöfn 1904. S. 156.

¹² Sbr. *Biskupa sögur*. 1. b. Kaupmannahöfn 1858. S. 281 (Oddaverja þáttur, ritaður í byrjun 13. aldar).

¹³ Wallén, Per-Edwin, 1981: „Hævd. Sverige.“ *Kulturhistorisk lexikon for nordisk middelalder*. 7. b. Kaupmannahöfn (2. útg.). D. 285. Magnús Már Lárusson, 1981: „Hævd. Island.“ Sama rit, d. 287–288.

¹⁴ *Íslenskt fornbréfasafn*. 13. b. Reykjavík 1933–1939. S. 355. Sbr. *Alþingisbækur Íslands*. 1. b. Reykjavík 1912–1914. S. 425–426. *Alþingisbækur Íslands*. 3. b. Reykjavík 1917–1918. S. 33–35.

¹⁵ *Íslenskt fornbréfasafn*. 13., s. 351.

Af athugun á dómum í Íslensku fornbréfasafni og Alþingisbókum Íslendinga verður ekki dregin önnur og víðtækari ályktun en sú, að sá sem hafði haft umráð eignar um árabíl væri líklegur eigandi hennar nema annað kæmi fram í dómum eða skjölum, svo sem oft er gerður fyrirvari um. Er sá fyrirvari einnig í samræmi við fyrrnefnt ákvæði Jónsbókar.

Í Dönsku lögum Kristjáns V. frá 1683 voru ákvæði um hefð og fleira. Samsvarandi ákvæði voru í Norsku lögum frá 1687 og segir þar m.a. svo í 5. bók, 5. kapitula, 3. gr:

Hvis andet Gods og Ejendom nogen haver haft i Haand og Hævd i tyve Aar ulast og ukært til Tinge, det beholder hand uden anden Adkomst at fremvise, angerløst og uafvundet, med mindre det bevisis, at hand hafde det, enten til Pant, eller i Forlæning, eller i Forsvar.

Ákvæði þessi voru aldrei birt hér á landi en mörg dæmi eru þess að Yfirréttur og Landsyfirréttur beittu þessum lögum, sbr. t.d. dóm frá 5. maí 1830 þar sem vitnað er án nokkurs fyrirvara til Norsku laga 5-5-3.¹⁶

Þá var í erindisbréfi fyrir biskupana á Íslandi frá 1. júlí 1746 ákvæði í 16. gr. þar sem gert var ráð fyrir því að á 100 árum mætti hefða eignir og réttindi, sem verið hefðu kirkjueign.¹⁷

Vorið 1836 lagði Bjarni Thorsteinson amtmaður til við kansellið í Kaupmannahöfn að 26. kapituli landsleigubálks Jónsbókar yrði numinn úr gildi og tekin upp ákvæði Dönsku laga um hefð. Fram kom að óljóst þætti hvort reglan í Jónsbók tæki einungis til hlunninda eða einnig til fasteigna. Kansellið bar málið undir Landsyfirrétt og síðan embættismannanefndina sem skipuð var 22. ágúst 1838. Við athugun lögfróðra manna kom í ljós að íslenskir dómstólar á 17. og 18. öld og fram á þá 19. höfðu í langflestum tilvikum tekið mið af Dönsku og Norsku lögum í þeim málum sem snertu hefð. Flestir nefndarmanna voru þeirrar skoðunar að rétt væri að innleiða hér dönsk hefðarlög.¹⁸

Árið 1845 var lagt fyrir ráðgjafafingið frumvarp kansellisins til tilskipunar um hefð og fyrningu. Var þar gert ráð fyrir að ákvæði Dönsku laga um hefð og fyrningu yrðu lögleidd hér á landi.

Í umræðum á ráðgjafafinginu kom fram að algengt var að farið væri að ákvæðum Dönsku og Norsku laga um hefð enda þótt þau ákvæði hefðu ekki verið lögleidd hér. Skiptar skoðanir voru um þetta frumvarp. Þeir sem voru því fylgjandi töldu að hefðarlög gætu verndað eignarréttinn og leyst úr þeirri réttaróvissu sem ríkt hefði. Þeir sem andvígir voru tilgreindu ýmis rök gegn frumvarpinu. Í fyrsta lagi væru eignir og ítök oft langt hvert frá öðru og frá eigendum og þess vegna væri erfitt fyrir þá að verja rétt sinn gagnvart þeim sem vildu sölsa undir sig eignir þeirra í skjóli hefðarlaga. Að auki vísaði frumvarpið almennt til danskra lagareglna um hefð án þess að ljóst væri hver ákvæði lögleiða ætti hér. Ef hin danska hefð fengi lagagildi hér á landi gegn vilja þjóðarinnar

¹⁶ *Landsyfjrrjettardómar og hæstarjettardómar í íslenskum málum 1802–1873*. 3. b. Reykjavík 1925–1931. S. 360–374.

¹⁷ *Lovsamling for Island*. 2. b. Kaupmannahöfn 1853. S. 653.

¹⁸ *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga. Fyrsta þing 1. júlí til 5. ágúst 1845*. Reykjavík 1845. S. 2–12.

þá væri það band á komið sem ekki yrði seinna leyst. Einnig var bent á að ákvæði Jónsbókar hefði ekki valdið neinum ágreiningi eða misskilningi fyrr en á síðustu tímum þegar íslenskir lögfræðingar hefðu farið að meta íslensk lög minna en hin dönsku. Loks tóku þeir fram að búast mætti við málaferlum sem ekki yrði séð fyrir endann á og myndu valda ærnum kostnaði ef frumvarpið yrði samþykkt. Lyktir málsins urðu þær að frumvarpið var fellt með 16 atkvæðum gegn 8 og engin tilskipun sett.¹⁹

Þrátt fyrir að Landsyfírréttur hefði um árabíl dæmt eftir Dönsku og Norsku lögum fór að bera á efasemdum um gildi þeirra er leið á 19. öld. Loks var kveðið á um það í dómi 19. desember 1887 að enda þótt „eignar-hald á fasteign (possessio)“ hafi varað óátalið í 30–40 ár, veitti það eigi eignarheimild eftir íslenskum lögum.²⁰ Í dómi Landsyfírréttar frá 12. október 1896 var upprekstrarfélagi fjögurra hreppa í Mýrasýslu hins vegar dæmdur beinn eignarréttur að landsvæðinu Hellistungum á grundvelli uppreksturs „um ómuna tíð“ og með skírskotan til Jónsbókar, 26. kap. 11b. i.f.²¹

Samkvæmt framansögðu voru réttarreglur um hefð yfir fasteignum óljósar og lagaframkvæmd misvísandi allt til loka 19. aldar. Með setningu hefðarlaga, nr. 46/1905, fengust loks skýrar reglur á þessu sviði. Felld voru úr gildi þau ákvæði hér að lútandi sem löggjafinn taldi gildandi rétt, þ.e. ákvæði 26. kapitula landsleigubálks Jónsbókar sem og 16. gr. í erindisbréfi til biskupa frá 1. júlí 1746. Fleiri atriði tengd lögtöku hefðarlaga skipta og verulegu máli í þessu sambandi. Í greinargerð með frumvarpi til hefðarlaga segir svo:

Þar sem nú hefur fundizt ástæða til að leggja fyrir alþingi frumvarp til laga um hefð, þá byggist þetta ekki að eins á því, að eins og hefð er til í lögum allra síðaðra þjóða og hefur verið álitin nauðsynleg til að tryggja viðskiptalíf, eins muni vera þörf á þessu rjettartæki hjer á landi, heldur miklu fremur á því, að svo að segja árlega eykst þörfin á því fyrir landbúnaðinn að hafa greið og góð lántökuskilyrði, en eitt aðalskilyrði fyrir því er, að eigendur jarðanna hafi formlega eignarheimild fyrir jörðum sínum. Nú er það vitanlegt, að hjer á landi hafa menn verið mjög skeytingarlausir með að láta þinglýsa eignarheimildum sínum. Hefur löggjafinn fundið það vel, að þetta var óheppilegt fyrir viðskiptalíf, og sjest það meðal annars af því, að með lögum 15. febr. 1895 var fasteignarsölugjaldið afnumið, til þess að fá menn því heldur til að láta þinglýsa eignarheimildum sínum. ...

Auk framangreindra ástæðna fyrir því að lögleiða hefð hjer á landi, skal það einnig tekið fram, að með því að nú mun víðast vera búið að þinglýsa landamerkjum fyrir jörðum samkv. landamerkjälögum 17. marz 1882, þá er þar viss grundvöllur á að byggja um eignarhaldið milli jarðanna innbyrðis, og virðast því að miklu leyti burtfallnar ástæður þær, er menn höfðu á móti hefðinni 1845 ...²²

Af þessu má ráða að setning laga um hefð 1905 hafi verið þáttur í viðleitni löggjafans í lok 19. aldar og byrjun þeirrar 20. að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna, sjá einnig í köflum 5.2. og 5.5. Þess er

¹⁹ *Tíðindi frá Alþingi ... 1845*, s. 466.

²⁰ *Landsyfírrjettardómar og hæstarjettardómar í íslenskum málum*. 3. b. (1886–1889). Reykjavík 1890. S. 236–241.

²¹ *Landsyfírrjettardómar og hæstarjettardómar í íslenskum málum*. 5. b. (1895–1898). Reykjavík 1901. S. 327–330.

²² *Alþingistíðindi* 1905. A. Þingskjöl. Reykjavík 1905. S. 148, sbr. s. 426–428.

jafnframt að geta að eitt meginhlutverk hefðar er að styðja við og auka réttarvernd eignarréttinda sem eru lögmæt einnig af öðrum ástæðum.²³

Samkvæmt 1. gr. hefðarlaga má vinna hefð á hverjum hlut, jafnt fasteign sem lausafé, er getur verið eign einstakra manna, án tillits til þess, hvort hann var áður einstaks manns eign eða opinber eign. Niðurlag ákvæðisins verður ekki skilið svo að hefð verði ekki unnin á verðmætum sem ekki eru beinum eignarrétti háð. Þvert á móti verður að líta svo á að þar sem hægt er að hefða eign einstaklings eða hins opinbera sé því fremur hægt að hefða fasteignarréttindi sem ekki eru beinum eignarrétti háð.²⁴ Meginskilyrðið fyrir hefð á fasteign er 20 ára óslitið eignarhald sem fullnægir tilteknum huglægum og hlutlægum skilyrðum, sbr. 2. gr. laganna.

Ótvírætt er að virk yferráð og bein hagnýting án löggernings eru veigamiklir þættir við mat á eignarhaldi samkvæmt hefðarlögum. Jafnframt hafa ráðstafanir að lögum, t.d. afsal eignar, veðsetning, stofnun ítaks og veiting leyfa til hagnýtingar eignar, verið taldar veigamikil vísbending um eignarhald. Þá getur viðhorf hefðanda og annarra aðila haft þýðingu í þessu sambandi, auk annarra atriða sem minna máli skipta.

Í Hæstarétti hafa gengið nokkrir dómur þar sem reynt hefur á hvort aðilar hafi hefðað beinan eignarrétt að afréttum eða öðrum svæðum utan landamerkja jarða. Ber hér að nefna H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari), H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði). Í öllum tilvikum var eignarhefð talin ósönnuð en ekki örlar á ráðagerð um að eigendalaus svæði verði ekki hefðuð. Af þessum dómum er ljóst að hefðbundin afréttarnot, þ.e.a.s. sumarbeit og e.t.v. önnur takmörkuð notkun, eru ekki nægjanleg ein sér. Jafnframt virðast ráðstafanir að lögum, svo sem sala tiltekinna réttinda, ekki hafa þýðingu við þetta mat. Samt sem áður verður af þessum dómum ráðið að ekki sé útilokað að hefða eignarrétt að slíku landsvæði. Skilyrði til þess eru hins vegar þröng.

Þá kemur til skoðunar hverjar séu kröfur dómstóla til eignarhefðar þegar um er að ræða land sem liggur innan merkja jarðar. Í H 1997 2792 (Laugavellir) var eignarhefð viðurkennd, enda þótt not hefðanda, sem jafnframt studdi rétt sinn við kaupsamning, hefðu verið sambærileg afréttarnotum, þ.e. beit og eftir atvikum önnur þrengri nýting. Í H 1939 28 (Einarsnes) taldist eignarhefð einnig fullnuð, enda þótt eignarheimild væri sögð glötuð og ekki annar grundvöllur fyrir hendi en takmörkuð not.

Þá er og ljóst að nytjar af þessu tagi hafa ekki nægt til að vinna eignarhefð með útrýmandi hætti innan marka jarðar svo sem þau hafa verið afmörkuð í landamerkja-bréfi hennar, sbr. H 1991 1444 (Skógar og Brúsholt) og H 1995 2120 (Nefsholt og Gata).

Það er áður rakið að skýrum réttarreglum um hefð var ekki til að dreifa fyrir setningu hefðarlaga nr. 46/1905. Í 12. gr. laganna kom fram að telja mætti eignarhald hefðanda fyrir gildistöku laganna til hefðartíma, þó þannig að engin hefð teldist fullnuð fyrr en í

²³ *Alþingistíðindi* 1905, A, s. 140. Gaukur Jörundsson, 1982–1983: *Eignarréttur* II, s. 156, 159.

²⁴ Sbr. Gaukur Jörundsson: „Um afrétti og almenninga“ (óbirt fjölrit), s. 14–15.

árslok 1910. Ljóst er að með þessu var ákveðið að hefðarlög giltu afturvirk en ákvæðið tók þó aðeins til hefðarhalds sem fyrir hendi var við gildistöku laganna.

Um þýðingu venjuréttar er það að segja að afnot lands sem ekki uppfylla skilyrði hefðarlaga til hefðarhalds, geta ekki stofnað til eignarréttinda yfir landinu. Hins vegar kann viðurkennd beiting tiltekinna eignarráða, sem styðjast við aðrar eignarheimildir, að hafa áhrif á mat á því hvers eðlis eignarráðin eru, t.d. um sönnunarbyrði fyrir gildi eða efni eignarheimildar. Þýðing venju er því sönnunarlegs eðlis fremur en að þar geti verið um að ræða sjálfstæða eignarheimild.

3.3. Lög

Þá verður hugað að stofnun eignarréttinda með lögum. Átjándi öldin hefur löngum verið talin eitt mesta harðindatímabil í sögu þjóðarinnar og fjöldi jarða lagðist í eyði. Viðbrögð stjórnvalda voru þau að senda til landsins þriggja manna nefnd (landsnefndina fyrri) til að kynna sér landshagi og leggja fram tillögur um úrbætur. Það var við þessar aðstæður sem nýbýlatilskipunin um landnám og byggingu eyðijarða var gefin út, 15. apríl 1776. Í henni fólst heimild til að byggja jarðir á óbyggðum svæðum, jafnvel innan eignarlanda. Tilgangurinn var að hamla gegn fólksfækkun og eyðingu jarða með því að hvetja ungt fólk til að stofna heimili og byggja upp hin eyddu býli.

Samkvæmt ákvæðum tilskipunarinnar var skylt að taka í notkun „útlendi“ jarða sem lá notalaust og átti jarðeigandinn að hafa forgangsrétt til að byggja þar upp nýbýli. Ef hann gerði það ekki var öðrum látið það eftir. Á öðrum óbyggðum landsvæðum, þ. á m. „afréttaralmenningum“, höfðu allir jafnan rétt til að stofna nýbýli samkvæmt tilteknum reglum. Þetta gildi einnig um lönd og jarðir sem forðum voru í byggð en höfðu um langan aldur legið í eyði. Var þá litið svo á að enginn gæti lengur talist eigandi eða erfingi slíkra jarða.

Nýbýlatilskipunin var í gildi í rúm hundrað ár en ekki verður séð að hún hafi borið þann árangur sem til var ætlast. Þó er talið að um þrjátíu jarðir og hjáleigur hafi verið byggðar fyrstu tíu árin sem tilskipunin var í gildi, flestar að frumkvæði þeirra sem töldust eigendur þessara eyðijarða. Sjaldgæft er því að stofnað hafi verið til eignarréttinda á grundvelli nýbýlatilskipunar.²⁵

Í 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1897, sem við tóku af nýbýlatilskipuninni var kveðið á um að nýbýli mætti stofna á eyðijörðum og í öðrum óbyggðum löndum, er enginn gæti sannað sína eign. Í 2. gr. laganna var kveðið sérstaklega á um það að nýbýlingur skyldi láta vita um fyrirætlun sína ef hann vildi stofna nýbýli á eyðijörð eða í óbyggðu landi og var þá gefinn sex mánaða frestur ef einhver vildi gefa sig fram með heimildarskírteini fyrir landinu. Skilyrði til stofnunar nýbýla voru þannig þrengd verulega og

²⁵ Þorkell Jóhannesson, 1950: *Saga Íslendinga*. 7. b. Reykjavík. S. 254–255.

munu þess engin þekkt dæmi að nýbýli hafi verið reist á grundvelli þessara nýbýlaga.²⁶

4. FLOKKUN LANDS

4.1. Almennt

Flokkun lands á grundvelli eignarhalds hefur verið með ýmsu móti í íslenskum rétti og hugtakanotkun ekki alltaf samræmd. Lengst af var að meginstefnu til greint á milli *jarða* og *afrétta*, auk *almenninga*. Þessi skipting kemur þegar fram í Grágás og má glögglega sjá í eftirfarandi ákvæði Jónsbókar:

Svá skulu almenningar vera sem at fornu hafa verit, bæði hit efra ok hit ytra; en ef menn skilr á, kallar annarr sér, annar afrétt eða almenning, þá festi sá l'g fyrir er sér kallar ok stefni þing er menn eigu því máli at skipta, ok hafi haft upp þingboð fyrir fímt.²⁷

Hér má að auki nefna tilskipun um veiði á Íslandi 1849 og frumvarp til landbúnaðarlaga 1878.²⁸ Í nýbýlatilskipun 1776 og landamerkjalogum, bæði 1882 og 1919, er gengið út frá flokkun lands í jarðir og afrétti en hugtakið almenningur er ekki notað. Þess í stað er í nýbýlatilskipun talað um „afréttaralmenninga“ og í landamerkjalogum um „aðrar óbyggðar lendur“.²⁹ Á síðari tímum hefur þessi flokkun riðlast, ný hugtök komið fram og hin eldri verið notuð í fleiri en einni merkingu.

Með þjóðlendulögunum er komið á þeirri nýskipan að land er flokkað í tvennt, *eignarland* og *þjóðlendu*, sjá 1. gr. laga nr. 58/1998. Eignarland er skilgreint sem „landsvæði sem er háð einkaeignarrétti þannig að eigandi landsins fer með öll venjuleg eignarráð þess innan þeirra marka sem lög segja til um á hverjum tíma.“ Þjóðlenda er skilgreind sem „landsvæði utan eignarlanda þó að einstaklingar eða lögaðilar kunni að eiga þar takmörkuð eignarréttindi.“ Hugtakið afréttur er ekki lengur notað sem lýsing á ákveðnu eignarformi lands og er skilgreint sem „landsvæði utan byggðar sem að staðaldri hefur verið notað til sumarþeirra fyrir búfé.“ Afréttur getur þannig verið hvort heldur er í eignarlandi eða þjóðlendu.

Hugtökin jörð, afréttur og almenningur samkvæmt hinni eldri flokkun hafa þýðingu við úrlausn mála á grundvelli þjóðlendulaga. Ræðst hún nánar af því hvernig þau falla að hugtökunum *eignarland* og *þjóðlenda*. Verður nú hugað að *jörðum*, *afréttum* og *almenningum* í þessu sambandi og einkanlega litið til stofnunar, nýtingar, afmörkunar og

²⁶ Þorkell Jóhannesson, 1948: *Alþingi og atvinnumálin. Landbúnaður og útvegsmál. Höfuðþættir.* (Saga Alþingis IV.) Reykjavík. S. 70.

²⁷ *Jónsbók* 1904, s. 185 (52. k. IIb). Sbr. einnig *Grágás. Lagasafn íslenska þjóðveldisins.* Gunnar Karlsson, Kristján Sveinsson, Mörður Árnason sáu um útgáfuna. Reykjavík 1992. S. 342, 369 (46. k., 74. k. Ibb.).

²⁸ Frumvarp til landbúnaðarlaga fyrir Ísland (álit meirihlutans), Reykjavík 1877. Frumvarp til landbúnaðarlaga fyrir Ísland (álit minnihlutans). Reykjavík 1878. Sjá einnig 1.–2. gr. veiðitilskipunar frá 20. júní 1849 (*Lovsamling for Island*. 14. b. Kaupmannahöfn 1868. S. 316).

²⁹ Í nýbýlatilskipuninni er greint á milli víðátta í byggðum sveitum, eignarlanda, afréttaralmenninga og loks eyðilanda og eyðijarða í byggð (*Lovsamling for Island*. 4. b. Kaupmannahöfn 1854. S. 251–257). Sjá 1. gr. landamerkjalaga nr. 5/1882 og 41/1919.

inntaks réttinda og skyldna. Óbyggðanefnd leggur þó áherslu á að sú flokkun er ekki fortakslaus og að dæmi finnist um landsvæði sem ekki verða felld í neinn framan- greindra flokka, sbr. einnig umfjöllun í kafla 4.5.

4.2. Jörð

Komið hefur fram að helstu stofnunarhættir beins eignarréttar hér á landi eru nám, hefð og lög. Samkvæmt því sem í Landnámu greinir voru sum landnám í öndverðu mjög stór en var smám saman skipt niður í smærri einingar, jarðir. Um þetta eru ýmis dæmi, sbr. t.d. eftirfarandi frásögn af Skalla-Grími Kveldúlfssyni:

Skalla-Grímr var þar um vetrinn, sem hann kom af hafi, ok kannaði þá allt herað. Hann nam land útan frá Selalóni ok et efra til Borgarhrauns ok suðr allt til Hafnarfjalla, herað allt svá vítt sem vatnfjall deila til sjóvar. ... Síðan skipaði hann heraðit sínum féltgum, ok þar námu margir menn síðan land með hans ráði. Skalla-Grímr gaf land Grími enum háleyska fyrir sunnan fjtrð á milli Andakílsár ok Grímsár; hann bjó á Hvanneyri. Úlfr hét son hans, faðir Hrólfs í Geitlandi.³⁰

Allt frá tíma Grágásar hafa íslensk lög gert ráð fyrir að landsvæði jarðar væri afmarkað með landamerkjum.³¹ Þannig er mælt fyrir um það í Jónsbók að við sölu lands skyldu aðilar „kveða á um merki með sér, um land ok skóga ok engjar ok reka, veiðar ok afréttu ef eru, ok allra gœða skulu þeir geta þeira, er því landi eigu at fylgja, þó at þat sé í þinnur lþnd, eða aðrir menn eigi þanneg ’ttk“. Jafnframt var seljanda jarðar skylt að ganga á merki innan tólf mánaða, með þeirri undantekningu m.a. að eigi var „skylt at ganga á merki þar er fjþll þau eru, er vatnfjall deilaz millum heraða, ok eigi er skylt at ganga ór búfjargangi á fjþll upp, kveða skal þar á merki“³². Væri uppi ágreiningur um eignarhald á tilteknu landsvæði og „kallar annarr sér, annarr afrétt eða almenning“ skyldi leysa úr því máli eftir ákveðnum reglum. Í því fólst m.a. að sá „er sér kallar þá jþrð“ þurfti að leiða fram vitni máli sínu til stuðnings. Svardagi vitnis skyldi vera á þessa leið: „þat hefir ek heyrð, at þar skilr mark á meðal eignar bónda ok almenninga eða afréttar ...“³³

Með landamerkjalögum, nr. 5/1882, var þó fyrst kveðið á um almenna skyldu landeiganda eða umráðamanns jarðar til að setja glögg landamerki fyrir jörð sinni, þar sem þau voru ekki fyrir, halda þeim við og skrásetja, sbr. 1.–3. gr. Samsvarandi ákvæði eru í 1.–3. gr. núgildandi landamerkjalaga, nr. 41/1919.

Þá kemur til skoðunar hver hafi verið réttur jarðeiganda innan merkja jarðar sinnar. Þar verður einna helst litið til þeirra landsnyttja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggjöf hér á landi, þ.e. beitar, veiði, vatns, reka og jarðefna. Síðar verður vikið að hliðstæðum atriðum varðandi afrétti.

³⁰ *Landnámabók* 1986, s. 71, sbr. einnig s. 139–146, 230–232.

³¹ *Grágás* 1992, s. 342 (46. k. lþþ.).

³² *Jónsbók* 1904, s. 124 (6. k. lþþ.). Samkvæmt ákvæðum Jónsbókar voru menn einnig í vissum tilvikum skyldir til að gera svokallaðan „löggarð“ um töðuvöll sinn, engjar og einnig bæja á milli, sbr. bls. 159–163 (31.–32. k. lþþ.).

³³ *Jónsbók* 1904, s. 186 (52. k. lþþ.).

Frá tíma Grágásar og fram á þennan dag hefur landeigandi átt beit og annan jarðargróður á jörð sinni, sjá nánar í kafla 4.7. Hann hefur sjálfur stjórnað því hvenær, hversu lengi og hvaða fjölda fjár þar væri beitt.

Á sama tíma hefur að meginreglu verið kveðið á um einkarétt jarðeiganda til veiði fugla, fiska og annarra nytjadyra á jörð sinni.³⁴ Í sumum tilvikum hefur beinlínis verið tekið fram að rétt landamerki jarðar hveðrar skyldu ráða veiði á landi.³⁵

Hér má að auki nefna þá meginreglu vatnalaga, nr. 15/1923, að vatnsréttindi fylgi landareign hverri, sbr. ákvæði 2. gr.³⁶ Regla þessi á rætur að rekja til ákvæða Grágásar og Jónsbókar.³⁷ Um vatnsréttindi voru þó að sönnu fábrotin fyrir mæli lengst af í íslenskri löggjöf og lutu þá fyrst og fremst að notum vatns til neyslu og áveitu. Stóð um það nokkur fræðilegur ágreiningur í hvaða mæli vatnsréttindi tilheyrðu viðkomandi fasteign og endurspeglast sá ágreiningur m.a. í viðhorfum innan Fossanefndarinnar svokölluðu sem lagði drögin að gildandi löggjöf um vatnsréttindi, vatnalögum nr. 15/1923.³⁸ Með þeim var sú tilhögun þó óumdeilanlega staðfest að allir helstu þættir vatnsréttinda og vatnsnota tilheyrðu þeirri fasteign sem land ætti undir vatninu, þ.m.t. orkunýtingarrétturinn, sbr. 49. gr. laganna. Hefur það enn frekar verið staðfest með síðari niðurstöðum Hæstaréttar, sbr. t.d. H 1955 431 og H 1963 173. Með lögtöku laga nr. 57/1998 var jafnframt staðfest að eigandi fasteignar færi með eignarráð þess grunnvatns sem undir fasteign hans fyndist.

Á sama hátt hefur sú meginregla gilt að hver maður ætti reka fyrir sínu landi.³⁹ Reka-bálgur Jónsbókar er að stærstum hluta enn í gildi, sjá nánar í kafla 4.9.

Af ákvæðum Grágásar um rétt leiglendings til mótaks í leigulandi og Jónsbókar um sams konar rétt til torfskurðar verður jafnframt ályktað að jarðeigandi hafi átt einkarétt til jarðefna á jörð sinni.⁴⁰ Sama meginregla virðist koma óslitið fram í síðari tíma

³⁴ Sjá t.d. *Jónsbók* 1904, s. 188–192 (56.–57. k. llb.); 1. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 1. mgr. 121. gr. vatnalaga, nr. 15/1923; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 61/1932; 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 112/1941; 1. mgr. 2. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 53/1957; 1. mgr. 2. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970, og 2. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994.

³⁵ Sjá t.d. 3. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 1. mgr. 4. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954 og 1. mgr. 4. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966.

³⁶ Sjá nú einnig 2.–3. gr. laga nr. 57/1998 um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu.

³⁷ Sjá t.d. *Grágás* 1992, s. 324–325, 350–351 (34., 35. og 52. k. lþ.). *Jónsbók* 1904, s. 188–190 (56. k. llb.).

³⁸ Ólafur Lárusson sýnist þó hafa verið þeirrar skoðunar að vatnsréttindi, þ.m.t. réttur til grunnvatns, hafi jafnan fylgt landareign og studdi þá skoðuna sína m.a. túlkun ákvæða Grágásar og Jónsbókar þ.a.l., sbr. Ólafur Lárusson, *Skrifaðir kaflar úr hlutarétti, Vatnsrjettur*, Reykjavík 1929. Í H 1963 173 segir síðan beinlínis að það sé forn regla í íslenskum rétti að hver maður eigi vatn og veiði fyrir sinni jörð, sbr. 56. kap. llb. *Jónsbókar*.

³⁹ Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 134–136, 194–196 (6. og 60. k. llb.).

⁴⁰ Sjá *Grágás* 1992, s. 345 (48. k. lþ.). *Jónsbók* 1904, s. 135–136 (6. og 7. k. llb.).

löggjöf.⁴¹ Framangreind lagaákvæði miðast við og endurspegla tilganginn með stofnun hverrar jarðar, að stunda þar búskap og nýta þannig landið til viðurværis.

Þá hafa eigendur og ábúendur jarða átt sérstökum lögákvæðnum skyldum að gegna. Nefna má að samkvæmt ákvæðum Grágásar og Jónsbókar skyldu þeir bera boð um þinghald milli bæja.⁴² Höfuðskyldan hefur þó fyrr og síðar falist í skattgreiðslum.

Elsta dæmi um jarðamat á Íslandi er að finna í tíundarlögum 1096/97.⁴³ Tíund var í reynd 1% eignarskattur sem lagður var á jarðnæði bænda og flestar aðrar eigur landsmanna. Með jarðabókum á 17. öld og síðar leituðust stjórnvöld við að fá sem gleggsta hugmynd um skattskyldar jarðeignir í landinu og verðmæti þeirra og eru dæmi um að reynt hafi verið að meta jarðir að nýju til að komast sem næst raunvirði þeirra. Sjá nánar í kafla 5.2.

Notkun hugtaksins *jörð* í löggjöf hefur verið breytileg og á stundum óljós. Þannig bregður fyrir hugtakinu *aðalbóli* í Grágás og *höfuðbóli* í Jónsbók þegar rætt er um þær jarðir sem síst skyldi farga undan ættargóssi. Hugtakið *staður* er einnig víða notað í heimildum um sérstakan flokk kirkjujarða. Það táknaði fyrst og fremst full eignarráð kirkjustofnunar yfir heimalandi sínu.⁴⁴

Í Grágás og Jónsbók er ekki minnst á hjáleigur enda var leiguliða óheimilt að leigja út frá sér nema með leyfi landeiganda.⁴⁵ Ekkert virðist þó hafa verið því til fyrirstöðu að sjálfseignarbóndi leigði öðrum skika af landi sínu. Sjálft hugtakið *hjáleiga* kemur ekki fyrir í heimildum fyrr en í byrjun 15. aldar.⁴⁶ Fram að þeim tíma voru önnur hugtök notuð eins og *heimalönd*, *smálönd* og *hjábyli*.⁴⁷ Hjáleigubýggð mun fyrst hafa myndast á 13. öld en vaxið mjög á 14. öld.⁴⁸

Sumar hjáleigur urðu til í sellöndum þegar reynt var að breyta selstæði í varanlegan bústað.⁴⁹ Á grundvelli nýlegra rannsókna hefur þeirri kenningu verið haldið fram að seljabúskapur hafi mjög snemma orðið mikilvægur þáttur í íslenskum landbúnaði. Þar

⁴¹ Sjá 3. k., 8.–10. gr. tilskipunar frá 13. júní 1787 um verslunar og siglingamálefni á Íslandi (*Lovsamling for Island*. 5. b. Kaupmannahöfn 1855. S. 454–455), 1. mgr. 3. gr. og 13. gr. námulaga, nr. 61/1907, 1. gr. námulaga, nr. 24/1973 og 3. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998.

⁴² *Grágás* 1992, s. 182 (42. k. um fjárleigur). *Jónsbók* 1904, s. 106–108, 110–112 (29. og 32. k. ffb.).

⁴³ Sjá einnig t.d. lög um fasteignamat, nr. 22/1915, 3/1938, 70/1945, 28/1963, 94/1976, 6/2001.

⁴⁴ Sbr. Magnús Stefánsson 2000: *Staðir og staðamál. Studier i islandske egenkirkelige og beneficialrettslige forhold i middelalderen*. I. Bergen. S. 35.

⁴⁵ *Grágás* 1992, s. 344 (48. k. lþþ.).

⁴⁶ *Íslenskt fornbréfasafn*. 3. b. Kaupmannahöfn 1896. S. 660 (árið 1401). Ólafur Lárusson (1944) telur elstu öruggu heimildina þar sem *hjáleiga* kemur fyrir vera frá 1431 (*Byggð og saga*. Reykjavík. S. 55).

⁴⁷ Árni Daníel Júlíusson, 1996: *Bønder i pestens tid. Landbrug, godsdrift og social konflikt i senmiddelalderens islandske bondesamfund*. Kaupmannahöfn. S. 94.

⁴⁸ Helgi Þorláksson, 1991: *Vaðmál og verðlag*. Reykjavík. S. 462–463.

⁴⁹ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 4. b. Kaupmannahöfn 1925 og 1927. S. 398. *Jarðabók Árna og Páls* 5 (Kph. 1931–1933), s. 98. *Jarðabók Árna og Páls* 6 (Kph. 1938), s. 231. *Jarðabók Árna og Páls* 7 (Kph. 1940), s. 232. *Jarðabók Árna og Páls* 8 (Kph. 1926), s. 382, 398, 431. *Jarðabók Árna og Páls* 9 (Kph. 1930), s. 335. *Jarðabók Árna og Páls* 10 (Kph. 1943), s. 4, 298. *Jarðabók Árna og Páls* 11 (Kph. 1943), s. 13, 66, 96, 98, 111, 123, 148, 153, 225, 252, 257, 272, 280, 333, 347, 368.

er jafnframt dregin sú ályktun að selstæði hafi í fyrstu verið í heimalöndum en snemma færst yfir á svæði sem öllum var heimilt að nýta. Þessi sameiginlegu sellönd hafi síðan komist í einkaeigu eða ábúendur einstakra jarða gert tilkall til þeirra.⁵⁰ Um þetta verður þó varla fullyrt nema hvert tilvik sé skoðað sérstaklega.

Hvernig sem til hjáleigubúskapar var stofnað í öndverðu var lengi ekki gert ráð fyrir að hjáleigur væru tíundaðar sérstaklega í jarðabókum. Það er ekki fyrr en í tilskipun um nýtt jarðamat frá 1. september 1848 að kveðið er á um að hjáleigur skuli metnar sem sérstakar jarðir ef þær hafi sín sérstöku landmerki og virðist þeirri reglu hafa verið fylgt í löggjöf eftir þann tíma.

Lögbýli var annað hugtak yfir jörð og þá gjarnan notað til að greina á milli *heimajarðar* og hjáleigu. Elstu dæmi þess í Orðabók Háskólans eru frá 16. öld. Í Grágás kemur þó fyrir hugtakið *lögbú* þegar rætt er um þá menn sem rétt sé að kveðja til búakviðar, en merkingin er að öðru leyti óljós. Í Jarðabók Árna og Páls má einnig sjá þess merki að lögbýli hafi verið skilgreint sem jörð er ætti skyldurekstur á afrétt.⁵¹ Þau hugtök sem hér hefur verið gerð grein fyrir lýsa mismunandi tegundum jarða en veita ekki frekari vitneskju um eignarréttarlega þýðingu hugtaksins jörð í samanburði við hugtökin afréttur og almenningur.

Þá kemur til athugunar hvort land innan jarðar geti haft mismunandi eignarréttarlega stöðu.

Hugtakið *heimaland* kemur víða fyrir í heimildum, ekki síst máldögum. Í Jónsbók birtist það fyrst í fyrirsögn 53. kafla landsleigubálks: „Um afréttarfé ef það gengur í heimaland.“ Einnig er minnst á það í réttarbót Hákonar Magnússonar konungs árið 1305:

Þat er góðr vilji várr um geldfé at þat sé sektalaust í heimalöndum ef hreppstjórar og grannar lofa ok gefa enga sþk á því.⁵²

Hér sýnist *heimaland* merkja jörð aðskilda frá því landsvæði þar sem geldfé gengur að jafnaði, þ.e. afrétti.

Í máldögum er heimaland haft um þá jörð sem kirkja stóð á, stundum til aðgreiningar frá öðrum jörðum sem eignaðar voru kirkjunni. Í yngri heimildum eru þó dæmi um að heimaland hafi verið sérstök bújörð, aðskilin frá þeirri jörð sem hún heyrði undir. Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns segir t.d. um jörðina Íshól í Ljósavatsnhreppi að hún sé eign staðarins í Laufási og kallist „heimaland þess staðar“, þó að þaðan liggi næstum hálf önnur þingmannaleið, eða 50 km, til Íshóls.⁵³

Einnig hefur verið bent á að í heimildum frá 18. öld virðist heimaland stundum vera haft um „einskonar millistig á milli lögbýlis og hjáleigu, þó skyldara hjáleigu“. Býli sem á þennan hátt nefnist heimalönd í fyrrgreindum heimildum séu einatt mjög forn

⁵⁰ Hitzler, Egon 1979: *Sel – Untersuchungen zur Geschichte des isländischen Sennwesens seit der Landnahmezeit*. Ósló. S. 213–215, 226.

⁵¹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 13. b. *Fylgiskjöl*. Reykjavík. S. 24.

⁵² *Jónsbók* 1904, s. 292.

⁵³ *Jarðabók Árna og Páls* 11, s. 143.

hjalönd eða hjáleigur sem byggst hafi áður en kom til hinnar eiginlegu hjáleigubýggðar. Venjuleg merking orðsins heimaland sé önnur, þ.e. afmörkuð landareign ákveðinnar, einstakrar jarðar heima fyrir, gagnstætt afrétti.⁵⁴

Hugtök þau sem hér hefur verið fjallað um koma víða fyrir í fjallskilareglugerðum án þess að þau séu skilgreind nánar. Þó er að finna undantekningar eins og fjallskilareglugerð fyrir Mýrasýslu, nr. 88/1892, en þar segir meðal annars svo í 4. gr.:

Heimalönd. Heimaland jarðar liggur umhverfis bæ hennar og út frá túni, og er hvergi sundur skorið af annarri landareign. Sumra jarða heimalandi utanhúss má aftur skipta í tvennt:

- a. *Búfjárhagar* er sá hluti af landareign jarðar, er búpeningur hennar gengur jafnaðarlega í árið um kring. Hér með teljast og engjar í heimalöndum. Flestra jarða heimaland heyrir allt undir þennan staflíð.
- b. *Útlenda* kallast hér sá hluti af heimalandi jarðar, er liggur út frá búfjárhögum hennar á eina hlið eða fleiri, og verður sökum fjarlægðar eða afstöðu eigi varinn almennings fé, eða notaður stórum meir til sumarþeirra af ábúanda þeirrar jarðar en mörgum öðrum. Þetta á aðeins við um landmiklar jarðir, er liggja við afrétt.⁵⁵

Í tilvitnaðri fjallskilareglugerð er gert ráð fyrir að útlenda sé hluti heimalands. Sami eða svipaður skilningur kemur reyndar fram í nýbýlatilskipuninni 15. apríl 1776 þegar fjallað er um „útlendi“ eignarlanda en þar skyldi jarðeigandinn hafa forgangsrétt til að byggja upp nýbýli. Einnig er rétt að benda á það sem Þorvaldur Thoroddsen segir í riti sínu *Lýsing Íslands* að útlendur „[heiti] þeir hlutir af heimalandi, er liggja út frá búfjárhögum“.⁵⁶

Í löggjöf tuttugustu aldar gætir þess í sívaxandi mæli að þær fasteignir eða fasteignaréttindi sem áður höfðu án sundurgreiningar verið felld undir jarðarhugtakið séu flokkaðar og skipt upp með nýjum hætti. Í fjölda laga er vikið að hugtökunum jörð, lögbýli, landareign lögbýla, eyðijarðir og heimaland jarða. Settar eru fram ýmsar skilgreiningar, sem oft vísa til annarra laga að einhverju leyti.⁵⁷

Niðurstaða óbyggðanefndar er sú að almennt megi gera ráð fyrir því að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámmum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Tilgangurinn með stofnun hvernar jarðar hefur verið að stunda þar búskap árið um kring. Samt sem áður getur að sjálfsögðu verið land innan jarðar sem ekki verður nýtt til landbúnaðar, enda getur setning merkja hæglega hafa tekið mið af öðrum atriðum. Nýting landsins hefur ráðist af búskaparháttum og umfangi búis á hverjum tíma. Innan merkja jarðar sinnar hefur eigandi farið með umráð og hagnýtingu, ráðstafanir með löggerningum, veðsett jörðina og látið hana ganga að erfðum, á sama hátt og gildir um eignarland almennt.

Landsvæði hvernar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Óbyggðanefnd telur hvorki verða ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt séð hafi

⁵⁴ Björn Teitsson, 1973: *Eignarhald og ábúð á jörðum í Suður-Þingeyjarsýslu 1703–1930*. Reykjavík. S. 78–79.

⁵⁵ *Stjórnartíðindi fyrir Ísland árið 1892*. B-deild. Reykjavík 1892. S. 140.

⁵⁶ Þorvaldur Thoroddsen, 1919: *Lýsing Íslands*. 3. b. Kaupmannahöfn. S. 189.

⁵⁷ Sjá t.d. vatnalög, lög um lax- og silungsveiði, jarðalög, ábúðarlög og lög um fasteignamat.

verið gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu. Heimaland jarðar sýnist að jafnaði hafa tekið til alls lands henni tilheyrandi, gagnstætt hins vegar afréttum. Ekki virðist almennt hafa verið gert ráð fyrir skiptingu jarðar í heimaland, undirorpið sérstakri og meiriháttar nýtingu, og annað land, úthaga eða afréttarland, í takmarkaðri notum. Einstök dæmi um slíka skiptingu finnast þó og eins kann það í öðrum tilvikum að valda nokkrum vafa þegar undir einstakar jarðir lá eða liggur sjálfstætt afréttur, sjá einnig kafla 4.4. og 4.5. Í slíkum tilvikum er þó oft fyrir að fara glöggum og óumdeildum merkjum milli heimajarðar og afréttar, sbr. t.d. afréttina Auðkúluheiði og Eyvindarstaðaheiði. Af slíkum einstökum dæmum verða hins vegar engar almennar ályktanir dregnar um mismunandi eignarréttarlega stöðu lands innan jarðar. Sýnist þvert á móti mega leggja þá meginreglu til grundvallar að heimaland jarðar nái til alls lands henni tilheyrandi, nema sérstök frávik leiði til annars.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er eða hefur verið jörð eða hluti hennar sé beinum eignarrétti háð.

Þó svo að hugtakanotkun hafi ekki fyrr og síðar verið samræmd milli einstakra laga á þessu sviði, er ekki þar með sagt að hún stangist á. Mestu máli skiptir í þessu sambandi að við það mat sem fram fer fyrir óbyggðanefnd sýnist eftir sem áður mega líta til hinnar fornu og almennu skiptingar í *jarðir*, *afrétti* og *almenninga*, þar sem *jörð* hefur þá réttarstöðu og réttarsögulegu stöðu, sem hér hefur verið gerð grein fyrir.

4.3. Almenningar

Hugtakið almenningur hefur haft margræða merkingu í löggjöf fyrr og síðar. Hefðbundin greining gerir ráð fyrir að almenningar séu á landi, hafi og í vötnum en hugtakið hefur allt eins verið notað um ítaksrétt, t.d. rétt til nytja af skógi eða fjöru.⁵⁸ Eftirfarandi umfjöllun miðast fyrst og fremst við landalmenninga, þ.e. afmarkað landsvæði. Um slík landsvæði giltu tilteknar reglur sem einkum vörðuðu rétt til beitar, veiði og reka.

Fræðimenn hefur greint á um hvernig háttað sé eignarrétti að almenningum og hvort þá sé fyrst og fremst að finna inn til lands eða út við haf.⁵⁹ Sett hefur verið fram sú kenning að land sé annað hvort eignarland eða almenningur. Almenningar séu svæði inn til lands sem fjórðungsmenn hafi átt saman á grundvelli Grágásar og síðar Jónsbókar. Þar væri um að ræða sektarfé til fjórðungsmanna, land sem varð eftir þegar farið var að setja merki á milli býla, eða ónumið land.⁶⁰ Eignarrétturinn hefði flust yfir til ríkisins ekki síðar en við gildistöku nýbýlatilskipunarinnar 1776. Hugtakið afréttur fæli

⁵⁸ Sjá t.d. *Íslenskt fornbréfasafn*. 2. b. Kaupmannahöfn 1893. S. 305, 310, 620, 708, 866, 868–869. *Íslenskt fornbréfasafn*. 4. b. Kaupmannahöfn 1897. S. 141. *Íslenskt fornbréfasafn*. 9. b. Reykjavík 1909–1913. S. 642.

⁵⁹ Sbr. Þorvaldur Thoroddsen 1919, s. 187–189.

⁶⁰ Bjarni Jónsson frá Vogu, 1917–1919: *Almenningar og afriðjettir*. Nefndarálit meiri hluta Fossanefndar (B). S. 20–22, 24. Sjá hins vegar Eggert Briem, 1917: „Um afriðjettir og almenninga.” *Lögretta* 11. apríl 1917. S. 61–62.

einvörðungu í sér ítaksrétt í almenningsskiptum, þ.e. ríkisland, að þeim tilvikum undanskildum þegar um beutiland tilheyrandi einstökum jörðum væri að ræða.⁶¹ Ítaksrétturinn fæli fyrst og fremst í sér rétt til beitar og veiði. Þessum sömu sjónarmiðum var haldið fram af hálfu ríkisins í H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari) en var hafnað.

Einnig hafa komið fram gerólíkar kenningar um almenninga. Almenningar hafi legið við sjó og verið veiðistöðvar en ekki grasnyttjar eða upprekstrarlönd til fjalla. Þeir hafi orðið til löngu eftir að landið var numið, með samkomulagi við landeiganda. Alþýða manna í fjórðungnum hafi þá öðlast þar þau réttindi sem lög gerðu ráð fyrir í almenningum, yfirleitt gegn greiðslu tolls.⁶²

Helsta ákvæði Grágásar um almenninga hljóðar svo:

Það er mælt að almenningar eru á landi hér. Það er almenningur er fjórðungsmenn eiga allir saman. Þar eiga menn að fiskja og fylga svo að koma þangað er mánaður lifir vetrar og vera þar sjö mánaði. Þá skal almenningur liggja fimm mánaði svo að sá einn skal þá beita er næstur býr. Þar eiga menn að höggva við og telgja og færa til skips eða búða, og er þá heilagur viðurinn.⁶³

Helsta ákvæði Jónsbókar um almenninga hljóðar svo:

Þat eru almenningar er at fornu hafa verit. Sætr má hverr þeira gera er þann almenningur eigu er vill at sitja í sumarsetri, ef þat er ór búfjargangi. En ef tveir menn ganga báðir í eina sláttu senn, hafi báðir þat er þeir slá. En ef þá skilr á, hvárr þeira fyrri orti á, hafi sá sitt mál er sannar með einseiði, nema hinn hafi fleiri vátta í móti. Fiskivítn þll í almenningi eru þllum jafnheimil; þar megu menn fiskja ok fylga. Engi skal beita almenningur frá krossmessu á vár ok til Bótólfsvíku; þar eigu menn at telgja við ok færa til skips eða búða, ok er þá heilagur viðurinn. Nú koma menn þar þðru skipi ok fá eigi þar farm, en aðrir hafa meirr en farm sínu skipi, hvárt er þat er viðr eða hvalr, þá er rétt at þeir taki farm sínu skipi, ok bæti hinum fyrir starf sitt. Nú kemr hvalr, þá er menn eru í almenningi, þá skal boð upp skera sá er næstr býr ok láta fara alla vega sem dagr deiliz; sekr er hann sex aurum við konung, ef hann skerr eigi boð upp, en eyri hverr er fellir, nema nauðsyn banni ...⁶⁴

Samkvæmt Jónsbók var gerður sá meginmunur á almenningum og afréttum að í þeim fyrrnefndu mátti slá og gera sel en í þeim síðarnefndu ekki.⁶⁵

Því hefur verið haldið fram að ýmis ákvæði Jónsbókar um almenninga upp til fjalla miðist við aðstæður í Noregi en ekki á Íslandi.⁶⁶ Í því sambandi hefur verið bent á beina samsvörun tveggja helstu ákvæða Jónsbókar um þetta efni, í 52. og 59. k. 11b., við norsk lög.⁶⁷ Óvíst er því að hve miklu leyti þau hafa haft raunverulega þýðingu hér á landi, a.m.k. er ljóst að afréttarsvæði er að finna víða um land en almenninga „hið efra“ sér lítinn stað. Að löggjöf frátalinni eru heimildir um þá ekki aðrar en örnefni á stöku stað.

⁶¹ Bjarni Jónsson frá Vogu 1917–1919, s. 27–30.

⁶² Eggert Briem 1917, s. 61–62.

⁶³ *Grágás* 1992, s. 369 (74. k. 11b.).

⁶⁴ *Jónsbók* 1904, s. 193–194 (59. k. 11b.).

⁶⁵ *Jónsbók* 1904, s. 176, 193 (46. og 59. k. 11b.).

⁶⁶ Eggert Briem 1917, s. 61–62.

⁶⁷ Sjá eldri Frostþingslög (k. XIV, 7 og 8) og landslög Magnúsar Hákonarsonar (11b., 61. k.) í *Norges gamle love indtil 1387*. 1. b. Christiania 1846. S. 250–251. *Norges gamle love indtil 1387*. 2. b. Christiania 1848. S. 144–145.

Heimildir um almenninga við sjávarsíðuna eru hins vegar allnokkrar. Þá sjaldan vísað er í fyrrnefnt ákvæði Jónsbókar virðist hafa verið um slíka almenninga að ræða.⁶⁸ Hins vegar verður ekki séð að almenningur hafi almennt verið notað um óbyggð svæði sem enginn hafði nýttjar af. Um slík svæði virðist fremur hafa verið notað orðið óbyggðir, stundum e.t.v. einnig öræfi.⁶⁹

Þess eru samt sem áður ýmis dæmi í síðari tíma löggjöf að fjallað sé um almenninga.⁷⁰ Hugtakið er þá oft notað í mun víðtækari merkingu en áður. Þannig er gert ráð fyrir að almenningar séu landsvæði sem enginn aðili geti talið til einstaklingseignarréttinda yfir.⁷¹ Ekki er þá gerður greinarmunur á annars vegar almenningum skv. hinum eldri skilningi hugtaksins, og hins vegar öræfasvæðum, sem engar hefðbundnar nýttjar eru af.⁷²

Óbyggðanefnd telur að heimildir bendi ekki til að hér á landi hafi verið að finna afmörkuð landsvæði inn til landsins sem lotið hafi reglum um almenninga. Hafi einhvern tíma svo verið, hefur munur á þeim og afréttum orðið lítill eða enginn er tímar liðu fram.⁷³ Heimildir skortir hins vegar um hvernig það kann að hafa gerst. Í því sambandi má benda á að í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns eru jöfnum höndum notuð orðin afréttur og almenningur eða almenningsafrétt, þegar um er að ræða afrétt sem margir nota sameiginlega.⁷⁴ Þá er ljóst að stærstur hluti lands utan einstakra jarða hefur fyrr og síðar verið í afréttarnotum. Samkvæmt þessu verður ekki talið að hugtakið almenningur hafi mikið sjálfstætt gildi við mat á grunneignarrétti á landi sem verið hefur í slíkum notum. Ekki er þó útilokað að slík landsvæði finnist og eins getur hugtakið haft þýðingu við mat á takmörkuðum eignarréttindum.

4.4. Afréttir

Uppruni hugtaksins *afréttur* er óljós en sett hefur verið fram sú kenning að afréttur hafi í upphafi merkt þá athöfn að reka geldfé úr heimahögum til fjarlægara beitolands. Síðar

⁶⁸ Sjá t.d. *Íslenskt fornbréfasafn*. 8. b. Reykjavík 1906–1913. S. 485. Að vísu kemur hugtakið almenningur fyrir sem afmarkað beitoland í svonefndum Þjórsártungudómi, en um sanngildi hans leikur vafi. Sbr. Aðalgeir Kristjánsson og Stefán Karlsson, 1979: „Fimm hundruð ára dómur eða fals?“ *Gripla* III. S. 104–114.

⁶⁹ Sbr. *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 43.

⁷⁰ Sjá t.d. 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1879 ásamt fylgiskjölum þeirra laga, 4. gr laga um afréttarmálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969, 4. gr. laga um afréttarmálefni, fjallskil o.fl., nr. 6/1986.

⁷¹ Gaukur Jörundsson, 1982–1983: *Eignaréttur* II, s. 133. Þorgeir Örlygsson: „Um eignarhald á landi og náttúruauðlindum.“ *Afmælisrit: Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík. S. 576. Sjá einnig 2. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954; 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966; 1. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994; 8.–1. gr. tilskipunar frá 13. júní 1787 um verzlunar og siglingamálefni á Íslandi. Sjá einnig 1. gr. námulaga, nr. 50/1909.

⁷² Sbr. t.d. 1. gr. landamerkjialaga, nr. 5/1882, 1. mgr. 1. gr. landamerkjialaga, nr. 41/1919.

⁷³ Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur*. Reykjavík. S. 83.

⁷⁴ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 12. b. Atriðisorðaskrá. Reykjavík 1990. S. 7 (almenningsafrétt, almenningur).

hafi það að auki farið að merkja réttinn til að reka fé í þetta beitiland. Loks hafi þriðja merkingin komið við hlið hinna, þ.e. svæðið sem rekið var á.⁷⁵

Afréttur hefur oft verið skilgreindur sem afmarkað landsvæði, að jafnaði utan byggðar, sem að fornu og/eða nýju hefur verið nýtt sem sumarbeitiland.⁷⁶ Þessi skýring virðist komast einna næst því sem sagt er um afrétti í Grágás og Jónsbók.⁷⁷

Allt frá tíma Grágásar hafa íslensk lög fyrst og fremst gert ráð fyrir að afréttur væri afmarkaður frá aðliggjandi jörðum, fremur en að þess gerðist þörf að hann væri skýrt afmarkaður í heild sinni. Í kafla 4.2. var gerð grein fyrir ákvæðum Jónsbókar um úrlausn ágreinings er „kallar annarr sér, annarr afrétt eða almenning“ og merkjalýsingu (eða merkjagöngu) við sölu lands. Sá er næstur bjó afrétt gat stefnt þeim við sig til garðlags er afréttinn áttu, að tilteknum skilyrðum uppfylltum.⁷⁸ Ákvæði Grágásar voru mjög keimlík því sem hér hefur verið lýst en ekki eins ítarleg. Í landamerkjalögum, nr. 5/1882, er einungis kveðið á um að landamerkjum afrétta og annarra óbyggðra lendna skuli haldið við „að því leyti því verður við komið“. Skylda jarðeigenda til merkjasetningar, viðhalds merkja og skrásetningar þeirra er hins vegar afdráttarlaus. Landamerkjalög, nr. 41/1919, sem enn gilda, verður að skilja svo að landamerki afrétta skuli skrásett. Hins vegar kemur skýrt fram að einungis skuli setja merki og halda við merkjum ef sá krefst þess sem land á að afrétti. Enn sem fyrr miðast því ákvæði landamerkjalaga fyrst og fremst við að afmarka lönd jarða. Síður er talin þörf á að afmarka afrétti í heild sinni með skýru móti. Sjá nánar í kafla 5.5.

Ætla má að sum afréttarlönd hafi legið innan upphaflegra landnáma. Önnur hafa legið utan þeirra. Sú kenning hefur verið sett fram að réttur til afrétta hafi í upphafi orðið til með afnotanámi á landi sem hvorki var háð eignarrétti einstaklinga né ríkis.⁷⁹ Af heimildum verður hins vegar ekki ráðið að landnámsmenn hafi numið land til annars en fullrar eignar. Afréttir virðast þannig hafa orðið til á þrennan hátt. Í fyrsta lagi er mögulegt að landsvæði hafi verið numið, gengið kaupum og sölum og fyrr eða síðar verið lagt til afréttar. Í öðru lagi getur verið um það að ræða að land hafi verið numið en beinn eignarréttur ekki yfirferst og fallið niður. Í aldanna rás hafi menn óátalið farið að nýta svæðið sem afrétt. Í þriðja lagi kann ónumið landsvæði að hafa verið tekið til afnota sem afréttur, enda þótt með óformlegum hætti væri.

Með tilliti til uppruna afrétta má flokka þá í þrennt. Í fyrsta lagi er um þá afrétti að ræða sem kalla má *samnotaafrétti*. Þar er um að ræða afrétti sem skv. elstu heimildum hafa verið í sameiginlegum notum jarða í tilteknu sveitarfélagi eða á afmörkuðu svæði. Sýnast afréttir þeir sem lögbækurnar tóku til einkum falla í þennan flokk. Óhætt sýnist

⁷⁵ Bjarni Jónsson frá Vogu 1917–1919, s. 43.

⁷⁶ Efnislega svo í lögum um afréttarmálefni, fjallskil o.fl. Sjá jafnframt 1. gr. þjóðlendulaga, nr. 58/1998.

⁷⁷ *Jónsbók* 1904, s. 176–177, 187 (46. og 54. k. llb.). Sbr. einnig Grágás 1992, s. 330–331, 340, 342 (38., 44. og 46. k. llb.).

⁷⁸ *Jónsbók* 1904, s. 187 (54. k. llb.).

⁷⁹ Þórður Eyjólfsson: „Um afrétti og réttindi, sem afréttareign fylgja.“ September 1970 (ópr. fjölr.). S.1.

að álykta sem svo að hluti þeirra landsvæða, a.m.k., sem viðkomandi afréttir taka og/eða tóku til hafi legið utan þeirra svæða sem numin voru en eignarheimildir snemma fallið niður, hafi svo verið. Rétturinn til þeirra hafi orðið til með því að íbúar byggðarlagsins hafi tekið viðkomandi landsvæði, sem legið hefur utan þáverandi byggðarmarka, til samarbeitar fyrir búpening og eftir atvikum annarra takmarkaðra nota.

Í öðru lagi er um að ræða *afrétti einstakra jarða og stofnana*, en þar er um þá afrétti að ræða sem skv. elstu heimildum tilheyrðu einstökum jörðum, lögpersónum eða stofnunum, fyrst og fremst kirkjunum. Rekstur annarra aðila var þá heimill skv. venjum og samningum, en gegn greiðslu afréttartolls. Umræddir afréttir eru að meginstefnu til skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða í sumum tilvikum af öðrum fasteignum. Tilurð þessara afrétta er ekki með öllu ljós en þeim skýringum hefur m.a. verið hreyft að umræddir afréttir hafi verið hluti af landnámi einstakra landnámsjarða, en vegna legu sinnar, landkosta og búskaparháttanna verið nýttir til upprekstrar.

Í þriðja lagi er svo um það að ræða að land eða hluti lands einstakra jarða hafi verið lagt til afréttar.

Eignarréttarleg þýðing hugtaksins í löggjöf hefur verið á reiki. Hefðbundin greining gerir ráð fyrir að afréttir verið flokkaðir í þrennt. Í fyrsta lagi er um að ræða afrétti sem eru fullkomið eignarland, t.d. þegar lönd jarðar hafa verið lögð til afréttar. Í öðru lagi geta afréttir verið í afréttareign, og hún eingöngu talin fela í sér þrengri eignarráð, fyrst og fremst beitarrétt og veiði. Í þriðja og síðasta lagi er um að ræða afréttarítök sem felast þá í rétti jarðar eða jarða til uppreksturs á afrétt tilheyrandi annarri jörð eða stofnun, oftast gegn gjaldi. Sá afréttur getur verið hvort heldur er háður beinum eignarrétti eða einungis afréttareign, sbr. fyrri flokkana tvo. Hugtakið afréttareign getur svo haft viðtækari skírskotun, þ.e. framangreint afbrigði takmarkaðra eignarréttinda að landi.

Þá kemur til skoðunar hver hafi verið réttur manna til landsnytja innan afrétta (og almenninga). Þar verður einna helst litið til þeirra landsnytja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggjöf hér á landi, þ.e. beitar, reka, veiði, vatns og jarðefna, sbr. kafla 4.2.

Frá tíma Grágásar og fram á þennan dag hefur verið kveðið á um það í löggjöf hverjir mættu reka á afrétt, hvenær, hversu lengi mætti beita þar og hverjar skorður yrðu settar við fjölda fjár. Ákvæði Grágásar og Jónsbókar miðuðust við afrétt er menn „eigu tveir eða fleiri saman.“ Samkvæmt lögum um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969 áttu „allir búfjáreigendur, sem landsafnot hafa í hreppi eða á félagssvæði ...“ upprekstrarrétt á afrétt hrepps eða annars upprekstrarfélags. Um upprekstrarrétt á afréttarland, sem lá undir einstaka jörð eða stofnun, fór hins vegar eftir fornri venju eða samningum. Sömu reglur er að finna í nógildandi lögum um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 6/1986.⁸⁰ Sjá nánar í kafla 4.7.

⁸⁰ *Jónsbók* 1904, s. 176–177 (46. k. llb.). *Grágás* 1992, s. 330–331 (38. k. llb.). Lög um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969, 7.–8. gr., og nr. 6/1986, 7.–8. gr.

Ákvæði lögbókanna um beit í almenningi voru rýmri en varðandi afréttina. Enn fremur var tekið fram að hver sem vildi mætti gera sel í almenningi, en það var bannað í afréttum, og öllum var heimilt að nýta sér reka í almenningi, hvort heldur var viður eða hvalur, svo framarlega sem hann hafði ekki áður verið öðrum merktur, sjá nánar í kafla 4.9.⁸¹

Í Grágás er kveðið á um rétt manna til að veiða í almenningum.⁸² Sams konar ákvæði voru í gildi samkvæmt Jónsbók.⁸³ Ekki er minnst á afrétti sérstaklega í þessu sambandi. Árið 1849 er gefin út tilskipun um veiði á Íslandi og réttur til veiði á afréttum, sem fleiri eigi saman, bundinn við þá menn sem afrétt heyri til en í almenningum er veiði öllum mönnum jafnheimil.⁸⁴ Með lögum nr. 63/1954 eru reglur um fuglaveiðar rýmkaðar mjög og öllum íslenskum ríkisborgurum heimilaðar fuglaveiðar í almenningum og afréttum utan landareigna lögbýla, enda gæti enginn sannað eignarrétt sinn til þeirra. Heimild til dýraveiða í almenningum og afréttum utan landareigna lögbýla, enda geti enginn sannað eignarrétt sinn til þeirra, er veitt íslenskum ríkisborgurum og erlendum ríkisborgurum með lögheimili hér á landi með lögum nr. 64/1994.⁸⁵

Engin sérákvæði hafa verið í íslenskri löggjöf um vatnsréttindi á afréttum og almenningum. Miklar deilur urðu um það í byrjun síðustu aldar hvernig eignarrétti að vatni væri háttað, í tilefni af auknum möguleikum til nýtingar vatnsorku. Lyktir urðu þær að í vatnalögum, nr. 15/1923, er sett sú almenna regla að vatnsréttindi fylgi eignarrétti að landi. Þess skal þó getið að við undirbúning vatnalaganna var Fossanefndin svokallaða sammála um að ríkið ætti öll vatnsréttindi utan landareigna einstakra manna.⁸⁶

Með vatnalögum, nr. 15/1923, var heimild til veiða í vötnum á afréttum og almenningum, sem héruð ættu eða notuðu með löglegri heimild og væru ekki einstaks manns eign, bundin við héraðsmenn. Öllum var hins vegar heimil veiði í vötnum á afréttum og almenningum og öðrum lendum utan landareigna lögbýla, enda gæti enginn sannað einstaklingsréttar heimild til þeirra. Umrædd regla þótti ekki fyllilega skýr og var það fyrst með dómi Hæstaréttar í Landmannaafréttarmálinu, H 1955 108 og með gildistöku 5. gr. lax- og silungsveiðilaga nr. 53/1957 sem tekið var af skarið um það, og án tillits til þess hvort að fyrir lægi sönnun um eignarrétt að viðkomandi landsvæði, að veiði í vötnum á afrétti tilheyrði búendum sem upprekstrarrétt ættu á afréttinn til búsparfa á sama hátt sem verið hefði enda væri veiðiréttur í þeim vötnum ekki í einkaeign, sbr. nú 5. gr. laga nr. 76/1970 um lax- og silungsveiði.

⁸¹ *Jónsbók* 1904, s. 193–194 (59. k. llb.). Grágás 1992, s. 369 (74. k. lþp.).

⁸² *Grágás* 1992, s. 349, 369 (50. og 74. k. lþp.).

⁸³ *Jónsbók* 1904, s. 193–194 (59. k. llb.).

⁸⁴ Sjá 2. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

⁸⁵ Sjá 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954, 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966 og 1. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994.

⁸⁶ Nefndarálit minnihluta Fossanefndar, bls. IV og 32 og Nefndarálit meirihluta Fossanefndar, sbr. 16. og 17. gr. þess frumvarps og athugasemdir við þær greinar.

Allt að einu þykir verða að skýra 5. gr. lax- og silungsveiðilaga til samræmis við eignarhald viðkomandi afréttar/landsvæðis og að hún samkvæmt hljóðan sinni taki fyrst og fremst til samnotaafréttar. Lúti viðkomandi landsvæði, þ.e. afréttur beinum eignarrétti er veiðirétturinn að sama skapi á hendi þess sama aðila og fer með hinar beinu eignarréttarheimildir, skv. meginreglu 1. mgr. 2. gr. laga nr. 76/1970, einstaklinga, sveitarfélaga eða annarra. Sé afréttarland ekki undirorpið beinum eignarrétti, en allt að einu í afréttareign ákveðinna aðila, sbr. flokkunin í afrétti kirkna og stofnana hér að framan og afréttareignin eftir atvikum verið framseld sem slík, þá er ástæða til þess að ætla að veiðiréttur sé á hendi þess aðila sem er handhafi afréttareignarinnar. Á öðrum þeim landsvæðum sem hvorki falla í flokk afréttar né sýnt verði fram á tilvist einstaklingseignarréttarheimilda til veiði þá tilheyrir veiðiréttur, að óbreyttu, íslenska ríkinu, sbr. 1. mgr. 2. gr. laga nr. 58/1998.⁸⁷

Í Grágás og Jónsbók er ekki fjallað um rétt til jarðefna utan eignarlanda. Með tilskipun frá árinu 1878 er mælt fyrir um heimild hvers og eins til hagnýtingar tilgreindra jarðefna á fjöllum, þjóðvegum og öðrum stöðum, sem einskis eign væru. Árið 1907 er kveðið á um það í lögum að landssjóður teljist námueigandi í „afrjettum, almenningum og öræfum, sem ekki eru metin til dýrleika“.⁸⁸

Skyldur þeirra er hagsmuna hafa átt að gæta á afréttum hafa fyrst og síðast falist í að fylgja lagareglum, samþykktum eða samningum um tilhögun nýtingarinnar. Heimildir benda ekki til þess að afréttir hafi verið tíundaðir sérstaklega til skatts fyrr en á 20. öld. Sjá nánar í kafla 5.2.

Frá tíma nýbýlatilskipunarinnar 1776 má, a.m.k. framan af, merkja þann mun á samnotaafréttum og afréttum einstakra jarða og stofnana að löggjafinn hefur talið sig hafa rýmri heimildir til að skipa málum á hinum fyrrnefndu.⁸⁹ Í nýbýlatilskipuninni er einn flokkur óbyggðra landsvæða nefndur *afréttaralmenningur*, sbr. kafla 4.3. Það hugtak á sér eldri sögu og kemur m.a. fyrir í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns í svipaðri merkingu og *samnotaafréttur*. Í nýbýlatilskipuninni virðist ekki gert ráð fyrir að afréttaralmenningar séu háðir beinum eignarrétti en viðurkennt að eigendur og ábúendur nærliggjandi jarða kunni að eiga þar einhvern nýtingarrétt.

Í 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1897, sem við tóku af nýbýlatilskipuninni segir svo:

⁸⁷ Sjá 123. gr. vatnalaga, nr. 15/1923, lög um lax- og silungsveiði, nr. 61/1932; lög um lax- og silungsveiði, nr. 112/1941; 5. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 53/1957 og 5. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

⁸⁸ Sbr. tilskipun frá 13. júní 1787 um verslunar og siglingamálefni á Íslandi, 8.–10. gr.; 13. gr. námulaga, nr. 61/1907; og 1. gr. námulaga, nr. 50/1909. Í síðari löggjöf um þetta efni er ekki fjallað sérstaklega um afrétti og almenninga.

⁸⁹ Skýr dæmi um þetta má sjá í 1. og 4. gr. nýbýlalaga frá 1897, hugsanlega 2. gr. veiðitilskipunar frá 20. júní 1849, 1. og 13. gr. námulaga nr. 61/1907, 1. mgr. 12. gr. laga um fasteignamat og fasteignaskráningu nr. 28/1963, 7. og 8. gr. laga um afréttamálefni, fjallskil o.fl. nr. 6/1986, sbr. greinargerð með upphaflegu frumvarpi til þeirra laga. Auk þess má benda á þau gögn sem lágu til grundvallar þingsályktunartillögum frá 1917 og 1919 og svo sjálfum vatnalögum frá 1923. Það veldur þó vafa að í viðkomandi lögum eru ekki alltaf gerðir fyrirvara vegna þeirra landsvæða eða afréttar sem sveitarfélög hafa eignast á síðari tímum og eiga hugsanlega fullkomnar eignarheimildir fyrir.

Nýbýli má stofna á eyðijörðum og í öðrum óbyggðum löndum, er enginn getur sannað sína eign. Svo má og stofna nýbýli í afrjettum, er sveitarfélög eiga, og almenningum, ef sveitarstjórnir þeirra sveitarfélaga er afrjettina eiga eða eiga hagsmuna að gæta í almenningnum, leyfa það, og sýslunefndin veitir til þess samþykki sitt.

Í 2. gr. laganna er kveðið sérstaklega á um það að nýbýlingur skuli láta vita um fyrirætlun sína ef hann vilji stofna nýbýli á eyðijörð eða í óbyggðu landi og var þá gefinn sex mánaða frestur ef einhver vildi gefa sig fram með heimildarskírteini fyrir landinu.

Í upphaflegu frumvarpi til nýbýlalaga var ekki miðað við afrétti sveitarfélaga heldur afrétti ótilgreint. Stjórnarráðið taldi það hins vegar ekki ætlun þingsins að lögin tækju til afrétta sem væru eign einstakra aðila, jarða eða kirkna og því var orðalagi ákvæðisins breytt til þessa horfs.

Á sama tíma sýnast afréttir einstakra jarða og stofnana hafa verið aðgreindir frá samnotaafréttum og þá yfirleitt ekki neindir fyrirvarar gerðir varðandi grunneignarrétt jarðeigandans. Sama afstaða endurspeglast og í þeim sölum ríkisjarða sem áttu sér stað á fyrstu áratugum aldarinnar en þá voru afréttir einstakra jarða og stofnana seldir, að því er virðist sem bein og fyrirvaralaus eignarlönd.⁹⁰ Breytingar má þó merkja í síðari tíma löggjöf þar sem ekki virðist gerður neinn grundvallarmunur á samnotaafréttum og afréttum einstakra jarða og stofnana.⁹¹

Dómstólar hafa frá árinu 1955 fjallað um eignarréttartilkall einstaklinga, sveitarfélaga og ríkis til einstakra afrétta.⁹² Í H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri) og H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari) var tekist á um eignarréttartilkall að Landmannaafrétti. Í fyrra málinu var beinu eignarréttartilkalli afréttarhafa hafnað, enda voru þeir ekki taldir hafa sýnt fram á tilvist slíks réttar, hvorki fyrir nám, löggerninga, hefð né með öðrum hætti. Afnot sem falist hefðu í sumarheit fyrir sauðfé, veiði og öðrum takmörkuðum notum styddu ekki eignarréttartilkall í beinni merkingu. Í H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur), H 1971 1137 (Reyðarvatn) um afrétt Lundarreykjadalshrepps austan Reyðarvatns, H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði) var eignarréttartilkalli afréttarhafa í öllum tilvikum hafnað.

Auk þeirra atriða sem réðu tilhögun sönnunarbyrði í Landmannaafréttardóminum fyrri sýnast lega, staðsetning og landshættir hafa áhrif, sem og upplýsingar sem raktar verða til Landnámu og þá eru gerðar kröfur um heimildir varðandi órofa framsal réttinda yfir viðkomandi afréttum. Afsöl og/eða aðrar eignarheimildir sýnast þá ekki heldur duga einar og sér heldur eru þær kröfur gerðar að meintur réttihafi sýni fram á að sá sem afsalaði hafi í raun verið réttilega komin að umræddum réttindum. Í H 1971 1137 (Reyðarvatn) var eignarréttur Andakílshrepps að afrétti sínum staðfestur en til af-

⁹⁰ Sjá H 1994 2227 (Geitland) og H 1997 1162 (Auðkúluheiði).

⁹¹ Í dæmaskyni má benda á að samkvæmt ákvæði 2. mgr. 5. gr. laga nr. 33/1966 um fuglaveiði og fuglafiðun og 2. gr. nánulaga nr. 24/1973, sbr. athugasemdir með þeirri grein, sýnist sönnunarbyrðin um beinan eignarrétt að afrétti í öllum tilvikum hvíla á þeim aðila, sem heldur slíkum rétti fram.

⁹² Sjá jafnframt Lyfrd. eldri VII-223 og Lyfrd. yngri V-327.

réttarins hafði sérstaklega verið lögð Gullberastaðatunga, úr landi jarðarinnar Gullberastaða. Til athugunar í því sambandi er einnig niðurstaðan í H 1975 55, landamerkjamáli á Arnarvatnsheiði, þar sem engir fyrirvarar voru a.m.k. gerðir um eignarrétt Hálsa- og Reykholtisdalshreppa að afrétti sínum, landsvæði sem fyrrum hafði verið skipt út úr jörðinni Kalmanstungu.

Séu framangreindir dómar skoðaðir með hliðsjón af því sem áður greindi um flokkun afréttta með tilliti til uppruna virðist óhætt að fella Landmannaafrétt undir *samnotaafrétt*, sbr. H 1955 108 og H 1981 1584. Þá sýnast afréttir Lundarreykjadalshrepps austan Reyðarvatns, Auðkúluheiði og Eyvindarstaðaheiði verða felldir undir flokkinn *afréttir einstakra jarða og stofnana*, sbr. H 1971 1137, H 1997 1162, H 1997 1183 og að auki H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur). Loks virðast Gullberastaðatunga við Reyðarvatn og Kalmanstunguland á Arnarvatnsheiði dæmi um það að *lönd eða hluti lands einstakra jarða hafi verið lögð til afréttar*, sbr. H 1971 1137 og H 1975 55.

Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að landsvæði sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum eru samnotaafréttir hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti. Samhengi eignarréttar og sögu liggur hins vegar ekki fyrir. Nýting landsins hefur fyrr og síðar fyrst og fremst falist í sumarheit fyrir búfénað. Reglur um afmörkun á afréttum hafa verið mun rýmri en varðandi jarðir og fyrst og fremst miðast við hagsmuni eigenda aðbyggjandi jarða. Þá er ljóst að löggjafinn hefur ráðstafað eignarréttindum á afréttum til annarra en afréttarhafa og ekki lagt á þá sömu skyldur og eigendur jarða. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv. sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðrar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er samnotaafréttur sé þjóðlenda.

Að því er varðar afrétti einstakra jarða og stofnana, virðist munurinn sá að réttindi einstakra jarða til landsvæðisins og tilheyrsla þess í því sambandi eru meiri en varðandi samnotaafréttina. Jafnframt hefur löggjafinn ekki ráðstafað eignarréttindum á slíkum svæðum á sama hátt og á samnotaafréttum. Hvort tiltekinn afréttur einstakrar jarðar eða stofnunar er undirorpin beinum eða óbeinum eignarrétti heimajarðar er hins vegar ekki einhlítt og verður að meta í hverju tilviki fyrir sig. Kröfur dómstóla til sönnunar að því er varðar annars vegar afrétti einstakra jarða og stofnana og hins vegar samnotaafrétti virðast þó sambærilegar.

Um lönd eða hluta lands einstakra jarða sem lagt hefur verið til afréttar vísast til kafla 4.2. um hugtakið *jörð*, sbr. einnig H 1971 1137 (Reyðarvatn) og H 1975 55 (Arnarvatnsheiði).

4.5. Jörð eða afréttur?

Hér hefur að framan verið gerð grein fyrir þeirri flokkun lands sem byggt var á fram að gildistöku Þjóðlendulaga og fól í sér skiptingu í jarðir, afrétti og almenninga. Í kafla 4.2. kemur fram að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámmum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Um hugtakið jörð segir einnig að þó svo hvorki verði ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt sé gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu, annars vegar heimaland, undirorpið sérstakri og meiriháttar nýtingu, og hins vegar annað land, úthagi eða afréttarland í takmarkaðri notum, þá finnst allt að einu einstök dæmi um slíka skiptingu. Af slíkum dæmum verði þó engar almennar ályktanir dregnar um mismunandi eignarréttarlega stöðu lands innan jarðar.

Afrétti hefur óbyggðanefnd flokkað í þrennt á grundvelli uppruna, sbr. kafla 4.4. Í fyrsta lagi samnotaafrétti, þ.e. þá afrétti sem skv. elstu heimildum hafa verið í sameiginlegum notum jarða í tilteknu sveitarfélagi eða á afmörkuðu svæði. Í öðru lagi afrétti einstakra jarða og stofnana, sem skv. elstu heimildum tilheyrðu einstökum jörðum, lögpersónum eða stofnunum, fyrst og fremst kirkjunum. Umræddir afréttir eru að meginstefnu skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða, í sumum tilvikum, af öðrum fasteignum. Í þriðja lagi er um að ræða jarðir sem að hluta eða öllu leyti hafa verið lagðar til afréttar og gilda þar um sambærilegar sönnunarkröfur og um eignarhald að landi jarða yfirleitt.

Til viðbótar og fyllingar þessum meginforsendum er óhjákvæmilegt að huga nokkru nánar að ákveðnum tilvikum sem virðast á mörkum framangreindra flokka. Innan merkja jarða kunna að finnast svæði sem kölluð eru afréttur en hafa þó ekki sjálfstæða afmörkun. Jafnvel er sá möguleiki fyrir hendi að þau séu á einhvern hátt afmörkuð. Hér má einnig nefna svæði sem kölluð eru afréttarland, fjallhagi, beitoland, upprekstrarland eða eru auðkennd með sambærilegum hætti. Í þessu þarf ekki að felast mismunandi eignarréttarleg staða lands innan jarðarinnar. Hugsanlegt er að vísað sé til gamalgroinnar notkunar á viðkomandi jarðarhluta sem beitarlandi. Þýðing hugtaksins afréttur hefur lengi verið á reiki og ekki ósennilegt að notkun þess í tímans rás sé með einhverjum afbrigðum, e.t.v. tengdum staðháttum. Í sveitarfélögum þar sem ekki finnst afréttir samkvæmt þeirri flokkun sem óbyggðanefnd hefur lagt til grundvallar kann það jafnvel að vera notað um fjalllendi jarða á svæðinu almennt. Það er mat óbyggðanefndar að slík aðstaða ein og sér, og þá einkum ef svæði er kallað afréttur án sjálfstæðrar afmörkunar, raski ekki þeim eignarréttarlegu forsendum, þ.m.t. sönnunarstöðu, sem óbyggðanefnd hefur byggt á viðvíkjandi réttarstöðu jarða. Gera þarf hins vegar skýran greinarmun á tilvikum af þessu tagi og afréttum einstakra jarða eða stofnana sem eru skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða öðrum fasteignum.

Í þessu samhengi skal það rifjað upp að land jarða kann að vera nýtt sem beitoland með svipuðum hætti og afréttir, jafnvel þannig að viðkomandi landsvæði sé alfarið tekið undir fjallskilaf framkvæmd. Eins og fram kemur í almennri umfjöllun óbyggðanefndar

um fjallskil, sbr. kafla 4.7., gefur slík tilhögun ein og sér hins vegar enga vísbendingu um eðli eignarhalds að því landi. Í sögulegu ljósi getur það þó haft þýðingu við sönnunarmat um tilvist eignarréttar ef einstök landsvæði, sem gert er tilkall til sem hluta jarðar, hafa verið nýtt sem upprekstrarland af einhverju tagi af eigendum og ábúendum annarra jarða. Einstök tilvik af þessum toga verður að meta sérstaklega.

4.6. Jöklar

Í Landnámu er þess hvergi getið að menn hafi numið jökla til eignar, og kann því að hafa verið trúað að þar byggju hálftröll eða goðumlíkar persónur (sbr. frásagnirnar um Bárð Snæfellsás og Hallmund í Balljökli). Enda þótt jöklar séu ekki nefndir sérstaklega í lögbókunum fornu verður sú ályktun dregin að lögsaga þjóðveldisins hafi einnig náð til þeirra; sakamenn voru a.m.k. ekki óhultir á „fjöllum“ og í „óbyggðum“.⁹³ Ef marka má frásögn Grettis sögu hafa grið milli manna tekið jafnt yfir fjöll og jökla sem byggðar lendur.⁹⁴

Því hefur verið haldið fram að einhverjir hinna norsku landnámsmanna hafi þekkt jökla af eigin raun úr heimkynnum sínum. Hins vegar er erfitt að segja til um hversu nákvæm og víðtæk þekking þeirra á jöklum var.⁹⁵ Elsta lýsing á jöklum á Íslandi er í riti Saxo Grammaticus (Saxa hins málsþaka), *Gesta Danorum*, sem samið var um 1200. Þar er í fyrsta skipti lýst hreyfingu skriðjökla, nánar tiltekið hverfihreyfingu, þegar neðri hluti jökulsins hverfist upp á yfirborðið.⁹⁶ Saxi lýsir þessu sem furðufregn, og er alls ekki víst að frumbyggjar Íslands hafi í öndverðu verið betur að sér en hann um þann eiginleika skriðjökla að færast úr stað.⁹⁷ Hér er einnig ástæða til að benda á það sem stendur í formála Guðmundar sögu Arasonar eftir Arngrím ábóta Brandsson (rituð um 1350):

Á sjánum liggja þeir hafisar, at með sínum ofvægilegum vexti taka þeir at fylla norðr-höfin, en yfir háfjöll landsins svo *óbræðiligir jöklar* með yfirvættis hæð og vidd, at þeim mun ótrúligt þykkja, sem fjarri eru fæddir.⁹⁸

Landsmenn áttu eftir að komast að því, þótt síðar yrði, að stærð jökla var ekki föst og óbreytanleg heldur gátu þeir hlaupið fram í náttúruhamförum eins og gerðist við eldgosið í Knappafellsjökli 1362. En hægfara breytingar gátu einnig átt sér stað, og má nefna sem dæmi að um 1700 var landnámsbærinn Fell (Fjall) við Breiðá kominn undir jökul.⁹⁹ Um svipað leyti (1695) lauk Þórður Þorkelsson Vídalín Skálholtsrektor við rit-

⁹³ Sbr. Grágás 1992, s. 472. *Jónsbók* 1904, s. 43, 272–273.

⁹⁴ *Íslendinga sögur*. 6. b. Guðni Jónsson bjó til prentunar. [Reykjavík] 1953. S. 233 (72. k.): „Nú skulum vér vera sáttir ok sammála hverri við annan í huga góðum, hvárt sem vér finnumst á fjalli eða fjöru, skipi eða skíði, jörðu eða jökli, í hafi eða á hestbaki...“

⁹⁵ Sigurður Þórarinnsson, 1960: „Glaciological Knowledge in Iceland before 1800. A Historical Outline.“ *Jökull. Ársrit Jöklarannsóknafélags Íslands*. S. 1–2, 15.

⁹⁶ Sigurður Þórarinnsson 1960, s. 14–15.

⁹⁷ Sbr. Saxo Grammaticus, 1985: *Danmarks Krønike*. Kaupmannahöfn. S. XXII–XXIII.

⁹⁸ *Byskupa sögur*. 3. b. Hólabyskupar. Guðni Jónsson bjó til prentunar. [Reykjavík] 1953. S. 150. (Skáletur óbn.)

⁹⁹ *Landnámabók* 1986, s. 233 (1. nmgr.).

gerð sína um jökulfjöll á Íslandi þar sem hann, sennilega fyrstur manna, setti fram frostþenslukeninguna svonefndu til skýringar á jöklaskriði.¹⁰⁰ Þá er þess að geta að jökulhlaup voru eitt af því sem Árni Magnússon og Páll Vídalín áttu að gefa sérstakan gaum að þegar þeir voru sendir í rannsóknarleiðangur um landið í byrjun 18. aldar.¹⁰¹

Jökull hefur verið skilgreindur sem massi af ís og snjó sem orðinn er þjáll og hreyfanlegur og hnígur og skriður undan eigin fargi.¹⁰² Í aðdraganda að setningu vatnalaga í byrjun 20. aldar var ágreiningur um eignarrétt að vatni og eignarhæfi þess. Niðurstaðan varð sú að í vatnalögum, nr. 15/1923, er ekki kveðið á um eignarrétt landeiganda að vatni á landi sínu heldur felst í þeim að landeigandi á aðeins þann rétt sem lögin heimila honum sérstaklega. Þar var raunar um að ræða allar helstu hagnýtingarheimildir vatns.¹⁰³ Vatnalögin gera mun á mismunandi afbrigðum vatns en um jökla er ekki fjallað sérstaklega.

Eignarréttarleg staða jökulsvæða hefur ekki verið til sérstakrar umfjöllunar í íslenskri lögfræði. Jöklar hafa einna helst verið nefndir sem dæmi um óbyggð svæði sem enginn hafi nýttar af, eða landalmenninga samkvæmt síðari tíma flokkun. Með því hefur þó alls ekki verið útilokað að jökull geti fallið innan eignarlands og jafnvel gerður skýr fyrirvari um að sá möguleiki væri fyrir hendi.¹⁰⁴

Í almennum athugasemdum við frumvarp til þjóðlendulaga kemur fram að byggt sé á nokkrum meginatriðum, m.a. þessum:

Tekið verði upp nýtt hugtak fyrir landsvæði utan eignarlanda, þjóðlenda. Þetta hugtak taki til þeirra landsvæða sem nú eru ýmist nefnd afréttur, almenningur, óbyggðir eða hálendi utan eignarlanda. Jöklar, sem ekki teljast innan eignarlanda, falli undir flokk þjóðlendna.¹⁰⁵

Um jökla er ekki fjallað að öðru leyti í greinargerðinni og þeir eru ekki nefndir í ákvæðum laganna.

¹⁰⁰ *Dissertationcula de montibus Islandiæ chrySTALLINIS* (Smárit um jökulfjöll Íslands) (sbr. Sigurður Þórarinnsson 1960, s. 16–17).

¹⁰¹ *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 38.

¹⁰² Minnisblað Odds Sigurðssonar, jöklafræðings, til óbyggðanefndar, dags. 13.1.2003.

¹⁰³ Um aðdragandann að setningu vatnalaganna, sjá t.d. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignarréttur* I. Reykjavík. S. 43.

¹⁰⁴ Sbr. þessi orð Sigurðar Línals: „Auk afrétta og almenninga kunna að vera til lönd inni á hálendinu, til dæmis öræfa- og jöklasvæði, sem enginn einstaklingur getur leitt heimildir að eða skírskotað til sérréttinda yfir né heldur neinn almennaréttur er bundinn við“ („Eignarréttur á landi og orkulindum.“ *Sérprentun úr skýrslu aðalfundar Sambands íslenskra rafveitna* 1983. S. 18). – Sbr. einnig Þorgeir Örlygsson: „Landalmenningur er landsvæði, sem enginn aðili telur til einstaklings- eignarréttinda yfir. Nú á tímum er erfitt að benda á staði, sem ótvírætt verða taldir til landalmenninga, þótt e.t.v. sé það ekki útilokað. Miðað við landnýtingu og búskaparhætti síðustu áratugi má ætla, að erfitt sé að finna landsvæði utan fullkominna eignarlanda og sérstakra friðlanda, sem ekki hafa að einhverju marki verið nýtt til sauðfjárbætur eða sauðfé farið þar um á sumrin og verið smalað að hausti. Ekki er þó hægt að útiloka, að slík svæði finnist inni á hálendinu. Jöklar landsins, að því marki sem þeir falla ekki innan fullkominna eignarlanda, teljast að öllum líkindum almenningar“ („Um eignarhald á landi og náttúruauðlindum.“ *Afmælisrit: Gaukur Jörundsson sextugur 24. september* 1994. Reykjavík 1994. S. 592).

¹⁰⁵ Þskj. 598. Alþíð. 1997–1998, 122. lögþ. A: 2598.

Um ákvörðun eignarmarkna/landamerkjna að eða á jökli hefur ekki verið tekið af skarið í íslenskri réttarframkvæmd. Jaðrar jökla taka breytingum, ýmist ganga fram eða hopa. Meginálitaefnið er hvernig með skuli fara þegar landamerki virðast miðuð við jökuljaðar og merkjum jarðar að jökli því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi.

Í úrskurðum óbyggðanefndar í málum á svæði 1 er vikið að mörkum afréttar innan þjóðlendu við jökul og talið að með hliðsjón af því að um einhliða ákvörðun afréttarmarkna sé að ræða en ekki mörk tveggja afrétta eða afréttar og eignarlands sé fullnægjandi að miða við jaðar jökulsins eins og hann var við gildistöku laga nr. 58/1998, sbr. 3. mgr. 1. gr. laganna, enda eingöngu um beitarréttindi að ræða sem ráðist af gróðurfari og hafi ekki þýðingu í öðru sambandi. Engin afstaða er tekin til þessa álítamáls að því er eignarland varðar, enda ekki gefið að sömu reglur eigi að gilda.¹⁰⁶ Verður nú hugað nánar að því atriði.

Í grein sinni „Landamerki fasteigna“ reifar Tryggvi Gunnarsson þrjár leiðir sem til álita komi um mörk eignarlenda við jökul. Í fyrsta lagi mætti hugsa sér að merkin væru breytileg og miðuðust við jökulbrún á hverjum tíma. Í öðru lagi gætu þau náð að elstu þekktu jökulbrún, sbr. reglu vatnalaga um „fornan miðjan farveg“ í ám. Loks væri í þriðja lagi hægt að taka mið af jökulbrún á þeim tíma þegar landamerkin voru skráð eða þau ákveðin með öðrum hætti.¹⁰⁷ Taka ber fram að grein þessi er rituð fyrir gildistöku þjóðlendulaganna 1998. Niðurstaða Tryggva er sú að réttast sé að landamerkin séu breytileg og miðist við jökulbrúnina eins og hún er á hverjum tíma. Telur Tryggvi að þeir sem völdu jökul sem landamerkjaviðmiðun hafi gert sér grein fyrir því að jökulbrúnin færðist til. Með vísan til reglna íslensks réttar varðandi breytingu á fjöru og landauka sem þar myndast sé ástæða til að ætla að dómstólar beiti hliðstæðri reglu varðandi breytingar á landamerkjum þar sem jökulbrún færist til og landamerki í samræmi við breytingar á jökulbrúninni. Sérstök sjónarmið kunni síðan að koma upp, ef jökull hverfi með öllu þar sem hann hafi áður skilið að fasteignir.

Ástæða er til að huga hér nánar að reglum um merki sjávarjarða til hafsins, sjá einnig kafla 4.9. Þau hafa ýmist verið miðuð við neðri mörk fjöru eða netlög.¹⁰⁸ Fjaran er svæðið á milli stórstraumsflóðmáls og stórstraumsfjörumáls. Netlög eru í ýmsum lögum skilgreind sem sjávarbotn 115 metra út frá stórstraumsfjörumáli landareignar. Dómstólar hafa lagt til grundvallar að eigandi sjávarjarðar eignist landauka til sjávar.¹⁰⁹ Fjara jarðarinnar og netlög færast út og inn í samræmi við landauka eða landtap, þ.e. breytt stórstraumsfjörumál, og landamerki hennar þar með. Með lögum nr. 73/1990 voru auðlindir hafsbotsins utan netlaga og svo langt til hafs sem fullveldisréttur Íslands

¹⁰⁶ Sjá t.d. kafla 12.10. í máli nr. 5/2000 hjá óbyggðanefnd.

¹⁰⁷ Tryggvi Gunnarsson, 1994: „Landamerki fasteigna.“ *Afmælisrit: Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík. S. 510–512.

¹⁰⁸ Í H 1996 2518 og 2525 er talinn vafi um beinan eignarrétt fasteignareiganda í netlögum.

¹⁰⁹ Sbr. H 1946 345. Sjá einnig Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I. Reykjavík. S. 45. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* II. Reykjavík. S. 136.

nær lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 1. gr. Netlög eru þar skilgreind með sama hætti og áður, sbr. 3. mgr. 2. gr., og ekki verður talið að ætlunin hafi verið að afnema til fram-búðar áðurgreindan rétt sjávarjarða til landauka og fastsetja þar með í eitt skipti fyrir öll mörk sjávarjarða til hafsins. Vilji löggjafans til slíkrar breytingar hefði þurft að koma skýrt fram. Gildistaka laga nr. 73/1990 hafði þannig ekki í för með sér að merki sjávar-jarða til hafsins væru endanlega fastsett.

Samkvæmt ákvæði 1. gr. laga um þjóðlendum og ákvörðun marka eignarlanda, þjóð-lendna og afrétta, nr. 58/1998, er eignarhaldi á landi skipt í tvo flokka, eignarlönd og landsvæði utan eignarlanda, þ.e. þjóðlendum. Um leið eru þjóðlendum lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 2. gr. Í greinargerð með frumvarpi til þjóðlendlaganna kemur skýrt fram að jökull getur hvort heldur er verið í eignarlandi eða þjóðlendu, sbr. þá athugasemd sem að framan greindi. Þetta bendir ótvírætt til þess að löggjafinn hafi ekki álitnið að jökulrönd væri í eðli sínu afmörkun á eignarlandi og þjóðlendu. Breytingar á stöðu jökuls ættu því ekki að hafa í för með sér að eignarland breyttist í þjóðlendu og öfugt. Um eignarréttarlega stöðu þess lands sem hulið er jökli fer þannig eftir sömu reglum og um önnur landsvæði. Gildistaka þjóðlendlaganna hafði í för með sér endanlega skiptingu lands í annars vegar eignarland og hins vegar þjóðlendum. Hér skilur á milli laga um eignarrétt íslenska ríkisins að auðlindum hafsbotnsins og þjóðlendlaga. Í fyrra tilvikinu er gert ráð fyrir að nýtt land, þ.e. landauki, eigi eftir að verða til og merki eða eignamörk því ekki fastsett. Í síðara tilvikinu er hins vegar fjallað um allt land sem við gildistöku laganna var ofan sjávar, þ.m.t. landsvæði undir jökli, og merki endanlega fastsett. Land sem kemur undan jökli er þannig ýmist eignarland eða þjóðlenda, um það fer ekki eftir reglunni um merki sjávarjarða til hafsins.

Vatnsréttindi á jökulsvæðum í eignarlandi og túlkun vatnalaga í því sambandi er ekki til úrlausnar fyrir óbyggðanefnd. Tilkall annarra en íslenska ríkisins til vatnsréttinda á jökulsvæðum í þjóðlendum verður að meta í hverju tilviki fyrir sig.

Kemur þá til skoðunar hvort taka skuli mið af elsta þekktu jökuljaðri, legu jökuls þegar landamerki voru skráð, við gildistöku þjóðlendlaganna eða einhverju öðru, í þeim tilvikum að landamerki virðast miðuð við jökuljaðar.

Vísindamenn hafa slegið því föstu að jöklar landsins séu stærri nú en á landnáms-tíma.¹¹⁰ Hafi landnám náð að jökli hefur það land sem horfið hefur undir jökul tilheyrð aðliggjandi jörðum. Þar getur jafnvel verið um að ræða heilar jarðir sem lítið eða ekkert er vitað um í dag. Lega jökuls á landnáms tíma verður ekki ákvörðuð með nokkurri vissu. Töluvert er hins vegar vitað um stöðu jökuls við lok níttjándu aldar og byrjun

¹¹⁰ Sjá eftirfarandi greinar Odds Sigurðssonar jarðfræðings: „Útbreiðsla jökla á Íslandi á sögulegum tíma.“ Greinargerð, júlí 2001. „Minnispunktur um breytingar jökla frá landnámi Íslands“, dags. 7.6.2002. „Variations of termini of glaciers in Iceland in recent centuries and their connection with climate.“ Óbirt handrit, ódags. Minnisblað Odds Sigurðssonar, jarðfræðings, um hugtakið jökul o.fl., dags. 13.1.2003. – Helgi Björnsson, 1979: „Glaciers in Iceland.“ *Tímaritið Jökull. Jöklarannsóknafélag Íslands*. 29. árg. – Sigurður Þórarinnsson, 1974: „Ofgnótt jökla.“ *Saga Íslands*. 1. b. Reykjavík. S. 43–48.

þeirrar tuttugustu, þegar sett höfðu verið landamerkjalog og ætla má að flest landamerkjabréf hafi verið gerð. Jökla voru þá stærstir á sögulegum tíma en síðan hafa þeir almennt hopað, þó ekki alla leið aftur til stöðu sinnar um landnám. Innan þess jökuljaðars sem miðað kann að hafa verið við í kringum 1900 er í sumum tilvikum jökullaust land nú. Við gildistöku þjóðlendulaga 1998 lá jökuljaðarinn þannig á milli upphaflegra landnámsmarka og stöðu við gerð flestra landamerkjabréfa um aldamótin 1900, almennt séð þó nær hinni síðarnefndu. Óhætt er þannig að slá fastri þeirri meginreglu að land sem komið hefur undan jökli á tímabilinu frá því landamerkjalog eru sett 1882 og þar til þjóðlendulög taka gildi 1998 var jökullaust við landnám.

Óljóst er hvort landnámsmenn hafa gert sér grein fyrir því að jökuljaðar væri breytingum undirorpin en ekki fer á milli mála að um aldamótin 1900 var löngu orðið ljóst að svo væri. Jaðar jökulsins hefur að sjálfsgöðu afmarkað það landsvæði sem nýtanlegt hefur verið og með honum eru dregin glögg skil frá náttúrunnar hendi. Eðli máls samkvæmt er hins vegar erfitt að finna þar fastan viðmiðunarpunkt. Mun þetta ástæða þess að merkjum er oft lýst „í jökul“ ótilgreint eða kennileiti skammt undan jökli. Sums staðar á landinu hagar þannig til að ein og sama jörðin liggur milli sjávar og jökuls. Jafnlgögg merki af völdum náttúrunnar kunna að hafa verið talin svo sjálfsgöð viðmiðun að ekki þyrfti umfjöllunar við í landamerkjalyngu. Gagnvart jöklinum sjálfum er þá engri landamerkjalinu lýst. Ekki verður talið að viðkomandi jarðeigandi hafi þar með lýst því yfir að hann gæfi eftir eignarrétt eða afsalaði sér tilkalli til þess lands sem í tímans rás hefur horfið undir jökul. Líkur eru hins vegar á að í flestum tilvikum sé útilokað að afmarka það. Óbyggðanefnd ber að draga mörk á milli eignarlanda og þjóðlendna, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998, og niðurstaðan hverju sinni hlýtur að ráðast af tiltækum heimildum og almennum sönnunarreglum. Staðhættir og sönnunarstaða geta því leitt til sambærilegrar niðurstöðu og ef eignarréttur hefði verið gefinn eftir.

Ef líkindi eru fyrir því að land hafi verið numið inn til jökla styður það þá niðurstöðu að land sem jökullinn hefur skilað frá gerð landmerkjabréfanna falli til aðliggjandi jarða. Ekki verður talið að jökull hafi hopað svo hratt undanfarna rúma öld að komið sé í ljós að ráði land jarða sem ofar kunna að hafa legið, enda staða jökuls 1998 nær því sem var um 1900 en um landnám. Tilkall til lands sem komið hefur undan jökli kann jafnframt að byggjast á hefðarreglum. Til skoðunar koma þá almenn atriði eins og tímalengd, yfirráð, hagnýting, ráðstafanir að lögum, viðhorf hefðanda og annarra aðila o.fl. Staðhættir kunna að vera með þeim hætti að um eðlilegt framhald tiltekinnar jarðar sé að ræða, líkt og landauki til hafs, og nýting annarra útilokuð. Frávik frá þessum almennu ályktunum eru þó að sjálfsgöðu möguleg og verður að skoða hvert tilvik fyrir sig. Jafnframt hlýtur réttur þessi að takmarkast við land sem komið var undan jökli við gildistöku þjóðlendulaga 1998, þegar löggjafinn kvað á um eignarhald ríkis á öllu því landi sem ekki væri sannanlega undirorpið beinum eignarrétti. Mögulegar væntingar jarðeigenda um rétt til þess lands sem kemur undan jökli eftir þann tíma njóta ekki réttarverndar sem eignarréttindi í skilningi 72. gr. stjórnarskrár. Þá ber þess að geta að

frá gildistöku þjóðlendulaganna er ekki unnt að öðlast eignarréttindi innan þjóðlendna fyrir nám eða hefð, sbr. 8. mgr. 3. gr.

Niðurstaða óbyggðanefndar er því sú að gildistaka þjóðlendulaga hafi undir þessum kringumstæðum haft það í för með sér að merki jarða gagnvart jökli væru fastsett, án tillits til síðari breytinga á jökuljaðrinum. Sú niðurstaða er jafnframt í eðlilegu samræmi við markmið og tilgang löggjafarinnar. Þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi ber þannig að miða við stöðu jökuljaðarsins 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll., enda sé jökullinn í þjóðlendu. Lega jökuljaðarsins kann þó að virðast óljós þar sem smájöklar eða fannir liggja aðskilið frá meginjöklinum. Í þeim tilvikum þar sem eignarland liggur að jökli í þjóðlendu verður að telja eðlilegt að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem þannig kann að vera fyrir hendi. Óbyggðanefnd telur því eðlilegt að í slíkum tilvikum miðist þjóðlendulína við jaðar meginjökuls, eins og hann er skilgreindur af sérfræðingum á því sviði. Smájöklar og fannir verða þá innan eignarlands á sama hátt og jökulsker eða annað land umlukið jökli verður innan þjóðlendu.

Sé jökulsvæði innan merkja jarðar gilda hins vegar þau almennu sjónarmið um túlkun landamerkja sem óbyggðanefnd hefur áður gert grein fyrir. Ljóst er að enda þótt lega jökuljaðarsins verði ákvörðuð með landfræðilegum gögnum er hann óhentug viðmiðun vegna lögunar sinnar og breytileika. Önnur og e.t.v. heppilegri útfærsla er hins vegar ekki á valdsviði óbyggðanefndar, en sá möguleiki fyrir hendi að ríkisvaldið og einstakir jarðeigendur nái um slíkt samkomulagi, eftir atvikum með nauðsynlegri aðkomu löggjafarvalds, sbr. ákvæði 40. gr. stjórnarskrár og II. kafla þjóðll.

4.7. Fjallskil

Af dómsúrlausnum má ráða að fyrirkomulag og tilhögun fjallskila og smölunar og nýting því tengd kunni að hafa áhrif við mat á eðli og inntaki eignarréttar að viðkomandi landi og þá þannig að litið sé til þess hvort með land hefur verið farið sem eignarland varðandi fjallskil eða ekki.

Lagafyrirmæli um smölun og fjallskil hafa haldist í hendur við byggð og búskap í landinu. Í þjóðveldislögunum, Grágás, voru allmörg ákvæði um afrétti, almenninga og ágang búfjár og munu þau flest hafa verið tekin upp í Jónsbók. Þá voru ennfremur tekin upp ákvæði í þessa veru í Réttarbót Eiríks konungs frá 1294. Þessi ákvæði giltu, a.m.k. að formi til, allt til þess að sett voru lög nr. 42/1969, um afréttamálefni, fjallskil o.fl.

Í Jónsbók kemur skýrt fram að landeigandi eða leiguliði hans átti einn beit á jörð sinni og skyldi greiða honum bætur, áverkabót og landnám, ef þessi réttur var brotinn.¹¹¹ Í réttarbót Hákonar konungs frá 1305 er þó mælt til þess að geldfé sé sektarlaust í heimalöndum ef hreppstjórar og grannar lofa og gefa enga sök á því.¹¹² Jarðeigandi átti

¹¹¹ Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 134–136, 144–145 (6. og 18. k. llb.).

¹¹² *Jónsbók* 1904, s. 292.

einnig gróður á jörð sinni að því undanskildu að sá sem átti engi á annars manns landi mátti eiga þar rifhrís.¹¹³

Í Grágás og Jónsbók giltu mjög svipaðar reglur um hvenær mætti fara með búfé í sel, almenninga og afrétti og hvaða leiðir skyldu farnar. Markmiðið var hvort tveggja að vernda nærliggjandi bújarðir fyrir ágangi upprekstrarfjár og tryggja hagsmuni allra þeirra sem hlut áttu í afréttinum. Meginreglan var sú að allir þeir sem afrétt áttu skyldu reka fé sitt í miðjan afrétt er átta vikur voru af sumri en úr afrétti er fjórar vikur lifðu sumars. Tekið var sérstaklega fram að menn skyldu ekki reka málnytu sína í afrétt nema ítala væri. Samkvæmt Grágás máttu þeir menn er næstir bjuggu afrétti beita þangað búfé sínu yfir vetrarmánuðina en í Jónsbók var þetta bundið því skilyrði að þeir ættu hlut í afréttinum. Afréttareiganda var vetrararbeit því aðeins heimil að hann þyrfti ekki að reka fé sitt yfir land annarra. Þó skyldi ævinlega hvíla afrétt í tvær vikur, frá því er sex vikur voru af sumri til áttundu viku.¹¹⁴

Fleiri ákvæði voru sett til að vernda hina sameiginlegu beit afréttareigenda; t.d. mátti ekki gera sel og slá í afrétti.

Um lögréttir á haust og fjallgöngur sagði svo m.a. í 49. kapítula landsleigubálks Jónsbókar:

Eigi skulu réttir fyrr vera en .iiii.[þ.e. fjórar] vikur lifa sumars. Hverr maðr er sauði á skal ganga eitt sinn á fjall, ok um landeign sína hvert sinn er lǫgr-tt skal vera, skipa svá þórum gǫngum sem þeir ráða. Sekr er sá hálfri mǫrk við konung er eigi gengr um landeign sína, ok ábyrgiz sauði við þá er eigu, alla þá er í hans landi váru sénir þá er hann átti gǫnguna.

Síðan er kveðið á um það hvað gert skuli við óskilafé. Í tilvitnaðri grein er gert ráð fyrir að hver maður smali sitt eigið land jafnframt því sem hann gangi á fjall að hausti ásamt öðrum afréttareigendum. Ef afréttarfé gekk í land bónda var honum heimilt að reka það í miðjan afrétt. Hann gat einnig haft það áfram í sínu eigin landi eða rekið það heim til þess manns sem féð átti. Í Jónsbók er ekki fjallað um aðra afrétti en þá sem voru í sameign tveggja manna eða fleiri. Í heimildum frá miðöldum má þó finna dæmi um beitarlönd sem kölluð voru afréttir og töldust í einkaeign. Var þá greint á milli „eignar sérlegrar“, sem var í einkanotum, og „afréttar“, sem tilteknir bændur höfðu heimild til að nýta gegn ítölu.¹¹⁵

Ákvæði lögbókanna um beit í almenningi voru að því leyti frábrugðin því sem hér hefur verið greint frá að nýtingartími þeirra var annar. Samkvæmt Grágás var heimilt að beita almenning frá því er mánuður lifði vetrar og næstu sjö mánuði en með lögtöku Jónsbókar virðist beit hafa verið leyfð í almenningi allan ársins hring nema frá krossmessu á vor (3. maí) til Bótólfsvöku (17. júní). Í Grágás var þeim sem næstur bjó almenningi heimilað að beita almenning þá fimm mánuði sem hann annars átti að liggja ónýttur en um slíkt er ekki getið í Jónsbók. Enn fremur var tekið fram að hver sem vildi

¹¹³ *Jónsbók* 1904, s. 152–154 (24. k. llb.).

¹¹⁴ *Jónsbók* 1904, s. 176–177 (46. k. llb.). *Grágás* 1992, s. 330–331 (38. k. llb.).

¹¹⁵ *Íslenskt fornbréfasafn*. 8. b. Reykjavík 1906–1913. S. 149.

mætti gera sel í almenningi, en það var bannað í afréttum, og öllum var heimilt að nýta sér reka í almenningi, hvort heldur var viður eða hvalur, svo framarlega sem hann hafði ekki áður verið öðrum merktur.¹¹⁶

Í tilskipun um sveitarstjórn 4. maí 1872, 39. gr., var svo fyrir mælt að sýslunefnd skyldi semja reglugerðir um notkun afrétta, fjallskil, fjárheimtur o.fl. Fóru sýslunefndir eftir það að semja fjallskilareglugerðir. Voru í fjallskilareglugerðunum sett ítarleg ákvæði um þessi efni er byggðu að mestu á ákvæðum Jónsbókar. Í mörgum tilvikum voru ákvæði þessara reglugerða misvísandi og í öðrum tilvikum stönguðust þau beinlínis á við gildandi rétt. Af fjallskilareglugerðum verða ekki dregnar almennar ályktanir um það efni sem hér er til úrlausnar, en einstaka reglugerð, sett með stoð í tilskipuninni frá 1872 eða síðari löggjöf, getur vissulega skipt máli að því er tekur til mats einstakra svæða.

Um afréttamálefni og fjallskil voru fyrst sett heildarlög hér á landi árið 1969, lög nr. 42/1969, um afréttamálefni, fjallskil o.fl. Voru þau lög síðar endurútfengin með áorðnum breytingum sem núgildandi lög nr. 6/1986. Það var þannig fyrst með löggjöf þessari sem hin dreifðu ákvæði í landsleigubálki Jónsbókar og réttarbót Eiríks konungs frá 1294 voru leyst af hólmi. Ákvæði gildandi laga taka í ýmsu mið af reglum eldri löggjafar.

Ef litið er til helstu fyrirmæla gildandi laga er ljóst þegar af 3. og 4. gr. laganna að fyrirmæli þeirra taka að meira eða minna leyti til afrétta, annarra sameiginlegra sumarbeitolanda og heimalanda. Skulu nánari fyrirmæli sett í fjallskilasamþykktir fyrir einstök svæði, sbr. 3. gr. Í 4. gr. er skilgreint það land sem fjallskil taka til og það greint í annars vegar afrétti og hins vegar heimalönd. Samkvæmt lögunum er stjórn afréttamálefna og fjallskila í höndum héraðsnefndar. Í II. kafla laganna er fjallað um afrétti og notkun þeirra og þá greint á milli sameiginlegra afrétta hreppa eða upprekstrarfélaga, sbr. 7. gr., afréttarlanda, sem liggur undir einstaka jörð eða stofnun, sbr. 8. gr., og loks beitolanda einstakra jarða sem notað sé sameiginlega til beitar með líkum hætti og afréttir, sbr. 12. gr., og skuli reglum laganna um afrétti beitt um þau svæði eftir því sem við geti átt. Í V. kafla laganna eru síðan fyrirmæli um göngur og réttir, í VI. kafla er fjallað um smölun heimalanda eftir réttir og í VII. kafla er fjallað um eftirleitir og öræfaleitir.

Í meginatriðum má greina lagareglur þessar á þann veg að þar er í fyrsta lagi fjallað um notkun afrétta og rétt til þeirra nota. Í annan stað er síðan fjallað um smölun afréttanna og fyrirkomulag smölunar sem og skiptingu þess sameiginlega kostnaðar sem af hlýst og falla í þann flokk lönd þeirra einstöku jarða sem fjallað er um í 12. gr. laganna. Allt að einu er í lögunum, sbr. einkum ákvæði V. og VI. kafla, fjölþætt ákvæði sem taka til heimalanda einstakra jarða og kveða m.a. á um skyldu til vorsmölunar, sbr. 36. gr., skyldu jarðeiganda til smölunar heimlands samhliða leitum á afrétti, sbr. 39. gr., skyldu til smölunar heimalanda eftir réttir, sbr. 52. gr. o.s.frv. Um smölun eyðijarða er svo ákvæði í 41. gr. laganna. Að meginstefnu til er hins vegar gert ráð fyrir því að

¹¹⁶ *Jónsbók* 1904, s. 193–194 (59. k. IIb.). *Grágás* 1992, s. 369 (74. k. Ibb.).

smölun heimalands annist jarðeigandinn sjálfur og beri af henni allan kostnað. Sinni eigandi ekki þeirri skyldu skal honum gert að greiða kostnað eftir mati. Í 2. mgr. 40. gr. laganna er svo sérstök regla þess efnis að heimilt sé að ákveða í fjallskilasamþykkt að haustsmölun heimalanda verði metin til aðalfjallskila, að meira eða minna leyti, eftir því sem til hagar á hverjum stað.

Þá mun nokkuð víða háttá þannig til að bændur sammælist um smölun heimalanda sinna og standa sameiginlega að smölun í landi tveggja eða fleiri jarða. Slík samvinna um smölun fellur þó alla jafna algjörlega utan þeirra lögbundnu fjallskila sem um er fjallað í lögum og fjallskilasamþykkt.

Af öllu þessu má sjá að löggjafinn hefur um langan aldur mælt fyrir um skyldur landeigenda til að smala jarðir sínar, sbr. upphaflega fyrirmæli 49. kapítula landsleigubálks Jónsbókar. Þá sýnist líka beinlínis hafa verið gengið út frá því að land einstakra jarða sé nýtt sem beutiland með svipuðum hætti og afréttir, jafnvel þannig að viðkomandi landsvæði sé alfarið tekið undir fjallskilaframkvæmd. Í slíkum tilvikum gefa fjallskil þannig alls enga vísbendingu um eðli eignarhalds að því landi.

Í dómum Hæstaréttar Íslands hefur svo sem fyrir verið litið til þess í nokkrum tilvikum hvernig fjallskilum hefur verið háttáð á landsvæði því sem þá er til eignarréttarlegrar meðferðar. Í þessum dómum hefur ekki verið talið sannað að um beinan eignarrétt væri að ræða að viðkomandi landsvæði og sú niðurstaða þá m.a. rökstudd með vísan til þess að ekki hafi verið sýnt fram á eða í ljós leitt að með viðkomandi land hafi verið farið sem eignarland varðandi fjallskil. Verður ekki annað ráðið af dómum þessum en að fjallskil geti út af fyrir sig haft þýðingu um úrlausn máls en verði þó ekki ráðandi um niðurstöðu. Í dómum eru vísbendingar fremur í þá átt að framkvæmd fjallskila gæti hugsanlega stutt eignartilkall en að eignarréttur sem talin verður sannaður á grundvelli annarra gagna verði vefengdur á grundvelli þess hvernig framkvæmd fjallskila hefur verið háttáð.

Í ljósi alls þessa er það mat óbyggðanefndar að ekki verði dregnar víðtækar ályktanir um eignarrétt að landi af upplýsingum um framkvæmd fjallskila að fornu og nýju. Skiptir þar auðvitað mestu máli sú staðreynd að lengst af hefur smölun heimlanda, þ.e. lands einstakra jarða, ekki einungis verið háð lögbundnum skyldum og kvöðum um skyldur til smölunar, heldur hefur því jafnframt verið þannig háttáð að lönd einstakra jarða hafa verið nýtt með sambærilegum hætti og afréttir og þá fallið í einu og öllu undir viðkomandi fjallskilaframkvæmd. Eftir sem áður hafa slík landsvæði ekki verið talin falla í flokk afrétta, þau óumdeilt legið innan landamerkjja viðkomandi jarðar og eftir atvikum enginn ágreiningur verið uppi um eignarrétt að þeim. Þannig getur bæði háttáð svo til að með öllu skorti á upplýsingar um fjallskilaframkvæmd og/eða smölun á viðkomandi landsvæði eða að forsendur séu með einhverju því sérstaka móti sem nú hefur verið gerð grein fyrir. Hvað sem þessu líður verður þó ekki útilokað fyrirfram að upplýsingar í þessa veru geti haft eitthvert vægi við eignarréttarlegt mat. Það þarfnast þá

sérstakrar skoðunar í hverju einstöku tilviki þar sem glöggar upplýsingar um tilhögun og forsendur fjallskila liggja á annað borð fyrir.

4.8. Ítök

Í íslenskum rétti hafa ítök eða ítaksréttindi verið skilgreind sem réttindi er veiti rétthafa tiltekin þröng umráð og takmörkuð not fasteignar sem er í eigu og umráðum annars eða annarra aðila.¹¹⁷ Réttindi af þessum toga eiga sér langa sögu hér á landi og verður fyrst vikið að því hvað ráða megi af eldri rétti um ítök og inntak ítaksréttinda.

Í lögbókunum Grágás og Jónsbók er hugtakið *ítak* ekki skilgreint sérstaklega, en af einstökum ákvæðum má ráða í merkingu þess. Í landabrigðisþætti Grágásar er fjallað um þær réttarathafnir sem fram áttu að fara þegar maður vildi brigða öðrum land. Þar segir m.a. að brigðandi skyldi kveðja sér kviðar (væntanlega búakviðar) til að ganga úr skugga um hvort unnt væri að selja leiguból „eða ítök í annarra manna löndum“ áður en til þess kæmi að aðalbólið væri selt.¹¹⁸

Kaflinn um landamerki og lagakaup í Jónsbók (6. k. landsbrigðabálks) hefst á þessa leið:

Nú vill maðr selja land sitt við verði, þá skulu þeir kveða á um merki með sér, um land ok skóga ok engjar ok reka, veiðar ok afrétu ef eru, ok allra gæða skulu þeir geta þeira, er því landi eigu at fylgja, þó at þat sé í tinnur lftnd, eða aðrir menn eigi þanneg ítök; síðan skulu þeir takaz í hendr ok kaupa með váttum tveim eða fleirum.¹¹⁹

Annars staðar í lögbókinni er nánar rætt um sams konar réttindi án þess þó að tekið sé fram að um ítök sé að ræða. Þannig er fjallað um skóg, beituteig, fjöru, veiði og engi í annars jörðu en síður eða jafnvel ekki notuð orðin skógar-, beitar-, fjöru-, veiði- og engjaítak.¹²⁰ Ákvæði lögbókanna leiðir því til þeirrar niðurstöðu að ítak sé „réttur til ákveðinna nytja á landi annars“,¹²¹ og fær það vel samrýmst hinni lögfræðilegu skilgreiningu hugtaksins nú á dögum.

Til ítaka var stofnað með ýmsum hætti. Ítakaeign mun t.d. hafa orðið til við tíma-bundin lán hlunninda, kaup og ítakaskipti.¹²² Elsta skjalllega heimildin um ítakaeign mun vera máldagi Stafholtskirkju sem talinn hefur verið frá miðri 12. öld.¹²³ Þar er greint frá því að prestur nokkur, Steini Þorvarðsson, hafi gefið kirkjunni m.a. þrjá hluti laxveiðar í Þverá, kerveiði í Norðurá undir fossi, Engines á Ströndum norður „ok reki

¹¹⁷ Þorgeir Örlygsson, 1998: *Kaflar úr eignarétti* I. Reykjavík. S. 28 (hdr.). Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* I, s. 6. Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I, s. 13.

¹¹⁸ Sbr. Grágás 1992, s. 288.

¹¹⁹ Jónsbók 1904, s. 124. Sambærilegur kafli er í Grágás (1992, s. 290) án þess að orðið *ítak* sé þar notað.

¹²⁰ Sbr. Grágás 1992, s. 296, 321, 329. Jónsbók 1904, s. 147–148, 150.

¹²¹ Grágás 1992, s. 537. Sbr. Magnús Már Lárusson, 1981: „Jordejendom. Island.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 7. b. Kaupmannahöfn. D. 671.

¹²² Páll Sigurðsson, 1992: „Kirknaitök. Saga þeirra og réttarþróun.“ *Svipmyndir úr réttarsögu. Þættir um land og sögu í ljósi laga og réttarframkvæmdar*. Reykjavík. S. 277.

¹²³ *Íslenskt fornbréfasafn*. 1. b. Kaupmannahöfn 1857–76. S. 178–180. Sbr. Páll Sigurðsson 1992, s. 279.

með“ og selför í Þverárdal upp frá Kvíum. Í máldaganum er lýst einum algengasta stofnunarhætti kirknaítaka sem var gjöf í sáluhjálparskyni. Þannig hefur frá fyrstu tíð byggðar hér á landi verið stofnað til ítaka með beinni yfirfærslu eða afhendingu tiltekinnna réttinda.

Frá 13. öld hafa varðveist nokkrar skrár um ítök, einkum reka, m.a. elsta rekaskrá Skálholtskirkju frá um 1270. Bendir það til þess að á þeim tíma hafi ítök verið orðin eftirsótt gæði sem ekki síst kirkjulegar stofnanir sóttust eftir.¹²⁴ Ítökum fjölgaði síðan jafnt og þétt, og í byrjun 18. aldar, þegar Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns var tekin saman, hafði myndast þéttriðið net ítaka um land allt.¹²⁵

Ljóst er að ítakaeign skipti í margar aldir verulegu máli fyrir afkomu landsmanna og mun að einhverju leyti hafa stuðlað að jafnari dreifingu landgæða. Á sumum stöðum á landinu hagaði þannig til að jörð sem ekki átti mikilvæg hlunnindi eins og upprekstrarland, skóg eða fjörunytjar eða gat ekki nýtt þau í eigin landi vegna staðhátta fékk þau sem ítök í öðru landi. Nefna má sem dæmi að í Þórisdal í Lóni áttu nokkrar jarðir skógarítak. Ein þeirra var Efri-Fjörður í Lóni. Hún átti skógarítak í Skálahvömmum í Þórisdal eða Laxárdal, en í staðinn var heimilað útræði frá Klifunum (Þorgeirsstaðaklif).¹²⁶ Slík ítakaskipti munu víðar hafa tíðkast, ekki síst á þeim svæðum þar sem útræði var gott. Hraunskarð undir Jökli átti t.d. „frí kolatak í Hrisaskóg og raptvidahögg í jörðunne til upheldis“ í staðinn fyrir uppsátur og „ítaksbúðir“ í Hraunskarðsjörð.¹²⁷ Annars staðar þar sem ekki var um ítök eða ítakaskipti að ræða var venjulega greitt ákveðið gjald fyrir útræðið, svonefndur vertollur.¹²⁸

Mörg ítök gengu smám saman úr sér ýmist af völdum eyðingarafra náttúrunnar, ofnýtingar eða vegna breyttra búskaparhátta og urðu því ekki annað en inntakslaus réttur sem setti ákveðnar hömlur á eignarrétt fasteigna.¹²⁹ Um miðbik nýliðinnar aldar var því svo komið að fjölmörg þeirra ítaka sem á jörðum hvíldu komu ítakshafanum að litlu sem engu gagni auk þess sem ýmis þeirra virtist augljóslega hagkvæmara að nýta samhliða nýtingu á viðkomandi jörð. Lagasetning frá þeim tíma ber skýran vott um þá stefnu löggjafans að tryggja það, að eðlileg gæði fasteigna fylgi þeim sjálfum og séu nytjuð í sambandi við notkun þeirra.¹³⁰ Það var einkum gert með því að banna að tiltekin

¹²⁴ *Íslenskt fornbréfasafn* 1, s. 67–76. Tímasetning rekaskrárinnar er ekki örugg. Sbr. einnig sama rit, s. 4, 246–248 (ítakaskrá Viðeyjarklausturs [1284]), 248–251 (reka- og landamerkjaskrá Þingeyraklausturs [1285]).

¹²⁵ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 12. b. (Atriðisorðaskrá), undir *afrétt, beit/beitarítak, melaslægja/meltak, lax/laxveiði, fugl/fuglatekja, eggjatak/eggiatekja/eggver, skógur/skógarítak, hris/hrisrif/hrístak, torf, mósukurður/mótak, engjatak/engjaitak, reki/rekaitak*.

¹²⁶ Þetta kom fram í vitnisburði Vilhjálms Geirs Þórhallssonar, eiganda Efra-Fjarðar, við skýrslutöku 9.9. 2002 í máli nr. 5/2001 hjá óbyggðanefnd. Sbr. einnig vitnisburð Þorsteins Geirssonar á Reyðará við sömu skýrslutöku.

¹²⁷ *Íslenskt fornbréfasafn*. 3. b. Kaupmannahöfn 1896. S. 141. Fleiri dæmi eru um slík ítakaskipti í þessari heimild sem talin er frá um 1360.

¹²⁸ Sbr. *Jarðabók Árna og Páls* 12, undir *naust, uppsátur, útræði, verbúð, vertollur*.

¹²⁹ Sbr. hugtakið *servitut* í merkingunni *ítak eða ískýlda*.

¹³⁰ Þegar um miðja 19. öld tók að gæta þeirrar tilhneigingar löggjafans að sporna við frekari stofnun ítaka, sbr. 4. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

hlunnindi, sem fasteign fylgdu, væru frá henni skilin auk þess sem eigendum fasteigna sem ítök hvíldu á var gert kleift að leysa þau af eignum sínum gegn fjárgreiðslu. Þannig var t.d. lausn veiðiátaka í ám og vötnum heimiluð með lögum nr. 40/1942, sbr. nú lög nr. 76/1970 og lausn skógarítaka af jörðum með lögum nr. 100/1940, sbr. nú lög nr. 3/1955, sbr. lög nr. 76/1984. Þá fjalla lög nr. 13/1956 um sölu kirkjuítaka. Veigamesti þátturinn í þessari viðleitni löggjafans var þó setning laga nr. 113/1952 um lausn ítaka af jörðum en þau taka til allra ítaka í jarðir annarra en lax- og silungsveiðiátaka í ám og vötnum og skógarítaka, sbr. 2. og 3. gr. laganna.¹³¹ Með þeim var sú skylda lögð á þá sem töldu sig eiga slík ítök að lýsa þeim í samræmi við efni laganna. Væri það ekki gert féll ítakið úr gildi. Lögin hafa enn fremur að geyma reglur um það hvernig eigandi jarðar, sem ítak er í, eldra en 25 ára, getur leyst það af jörð sinni. Þrátt fyrir þessa viðleitni löggjafans er þó ljóst að enn kunna að finnast gild ítök hér á landi.

Óbyggðanefnd telur að tilvist ítaks í fasteign bendi fremur til þess að svæði það sem ítakið er á sé eða hafi einhvern tíma verið eignarland.¹³² Þannig hafi réttur yfir viðkomandi landsvæði verið nauðsynlegur grundvöllur undir stofnun ítaks á því og ítakshafinn öðlast rétt sinn innan marka þess réttar sem handhafi hinna beinu eignarréttinda átti.

Þrátt fyrir þetta kunna að finnast ítök í landsvæðum sem ekki eru undirorpin beinum eignarrétti nú og ekki unnt að sýna óbyggjandi fram á að hafi nokkurn tíman verið það. Sem dæmi um slíkt má nefna ákvæði í máldögum um takmörkuð réttindi kirknanna í Biskupstungum á Biskupstungnaafrétti. Þannig segir í máldaga kirkjunnar á Torfastöðum frá 1331 að hún eigi „skógarteig í Sandvatnshlíð“.¹³³ Hið sama kemur fram í Vilkinsmáldaga frá 1397¹³⁴ og Gíslamáldaga frá 1570.¹³⁵ Þá segir í Gíslamáldaga um kirkjuna í Bræðratungu að hún eigi „Skógartungu undir Bláfelli“.¹³⁶ Í máli nr. 4/2000, Biskupstungnaafréttur og efstu lönd í Biskupstungnahreppi, komst óbyggðanefnd að þeirri niðurstöðu að Framafréttur Biskupstungna, það landsvæði sem framangreind réttindi kirknanna náðu til, væri þjóðlenda. Nefndin útilokaði þó ekki að umrætt landsvæði hefði einhvern tíma verið undirorpið beinum eignarrétti en taldi umrædda máldaga eina og sér ekki veita næga sönnun í þeim efnum. Í slíkum tilvikum kann þó að vera um annars konar réttindi að ræða en ítök í hinni hefðbundnu lögfræðilegu merkingu hugtaksins.

¹³¹ Í 1. gr. laga nr. 113/1952 segir að ítak merki í lögnum hvers konar afnot fasteignar, sem eigi séu samfara vörslum hennar eða þess hluta hennar, sem afnotin taki til, enda sé réttur til afnotanna byggður á heimild einkaréttareðlis. Í greinargerð með frumvarpi því sem varð að umræddum lögum segir í athugasemdum að fylgt sé hinni venjulegu fræðilegu skýringu á því hvað ítak sé.

¹³² Í greinargerð með frumvarpi því sem varð að lögum nr. 113/1952 er í athugasemdum tekið fram að lögin taki ekki til ítaka í kaupstaðarlóðir eða í afrétti, sem sveitarfélög eiga. Í lögnum er þannig gert ráð fyrir því að unnt sé eða hafi verið að stofna til ítaka í afréttarlöndum. Með hliðsjón af hinni almennu lögfræðilegu skilgreiningu á hugtakinu ítak verður þó að ætla að með því sé átt við afréttarlönd sem undirorpin eru beinum eignarrétti eða hafi verið það á þeim tíma þegar til ítaksins var stofnað.

¹³³ *Íslenskt fornbréfasafn* 2, s. 669.

¹³⁴ *Íslenskt fornbréfasafn* 4, s. 49.

¹³⁵ *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 647.

¹³⁶ *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 648.

4.9. Fjörur og rekæign

Eignarréttur að fasteign sem liggur að sjó nær einnig til fjörunnar fram af henni, þ.e. svæðisins á milli stórstraumsflóðmáls og stórstraumsfjörumáls.¹³⁷ Undir yfirborði sjávar taka við svokölluð netlög, sem í ýmsum lögum eru skilgreind sem sjávarbotn 115 metra út frá stórstraumsfjörumáli landareignar, sjá nánar síðar í þessum kafla.¹³⁸ Óumdeilt er að netlög fylgi sjávarjörðum en um hitt hefur fremur verið ágreiningur hvort eignarráð fasteignareiganda feli í sér beinan eignarrétt eða séu bundin við þau réttindi sem sérstaklega er mælt fyrir um í einstökum lögum.¹³⁹

Kemur þá til skoðunar hver hafi verið réttur landeigandans í fjöru og netlögum jarðar sinnar. Þar verður helst litið til þeirra fjörunytja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggjöf hér á landi, þ.e. reka og veiði.

Rekinn hefur verið helsta verðmæti fjörunnar. Elstu ákvæði laga um reka eru í Grágás. Þau voru síðan tekin upp lítið breytt í rekabálk Jónsbókar, og er sá bálkur enn í gildi ásamt viðbótum um skotinn hval og skotmannshlut sem gefnar voru út í konungsbréfum 1778 og 1779.¹⁴⁰ Meginreglan var sú að jarðeigandi átti reka fyrir landi sínu. Í Jónsbók er reki nánar skilgreindur með svofelldum hætti: „Hverr maðr á reka allan fyrir sínu landi viðar ok hvala, sela ok fiska, fugla og þara, nema lǫgum sé frá komit.“¹⁴¹ Eignarréttur jarðeiganda á viðar- eða hvalreka var þó því aðeins hafinn yfir vafa að hann merkti sér rekann eða kæmi böndum á hann.¹⁴² Allan reka utan *rekamarka* var hverjum manni heimilt að flytja að landi, marka sér og slá eign sinni á, en landeigandi skyldi eiga alla aðra flutninga hvals og viðar.¹⁴³

Sú skýring hefur verið gefin á rekamarki að það sé „sá hluti fjöru og hafs sem bóndi eða rekamaður má nýta á allan reka“.¹⁴⁴ Lúðvík Kristjánsson taldi hins vegar rekamark vera sömu merkingar og fjörumark og tákna merki milli deildra reka.¹⁴⁵ Í Staðarhólsbók Grágásar er rekamark við það miðað „að sjá mundi mega þaðan fisk á borði ef eigi bæri

¹³⁷ Ólafur Lárússon, 1950: *Eignaréttur* I, s. 45. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* I, s. 37. Þorgeir Örlygsson, 1998: *Kaflar úr eignarétti* I, s. 57.

¹³⁸ Sjá t.d. 3. mgr. 2. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998; 1. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994; og 1. gr. laga um lax- og silungsvæði, nr. 76/1970.

¹³⁹ Í H 1996 2518 og 2525 er talinn vafi um beinan eignarrétt fasteignareiganda í netlögum.

¹⁴⁰ Sbr. opið bréf um rekatilkall á Íslandi frá 4. maí 1778, 5. gr., og konungsbréf (til stiftamtmanns) um landshlut af flutningshvöllum á Íslandi frá 23. júní 1779, 1.–2. gr.

¹⁴¹ *Jónsbók* 1904, s. 194.

¹⁴² *Grágás* 1992, s. 351–352. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 194–195.

¹⁴³ *Grágás* 1992, s. 353–354. *Jónsbók* 1904, s. 196–197. Á öðrum stað í *Jónsbók* (s. 203) segir þó að þess hvals sem fluttur sé, eigi flytjendur þriðjung en landeigandi tvo hluti nema skot finnist í, þá eigi skotmaður þriðjung. Þetta ákvæði virðist eiga sér nokkra samsvörun í 71. k. landabrigðisþáttar Grágásar (*Grágás* 1992, s. 365).

¹⁴⁴ *Grágás* 1992, s. 552. Í *Jónsbók* virðist einnig gert ráð fyrir að rekamark geti tekið til hafsvæðis út fyrir netlög, sbr. þetta orðalag: „Ef maðr veiðir hval í rekamarki, þar er fisk sér á borði ok fyrir utan netlög, þá á sá allan er veiðir“ (*Jónsbók* 1904, s. 206 sbr. einnig s. 197).

¹⁴⁵ Lúðvík Kristjánsson, 1980: *Íslenzkir sjávarhættir*. 1. b. Reykjavík. S. 219.

land fyrir“.¹⁴⁶ Lýsing Konungsbókar á rekamarki er nokkru ítarlegri, og er hún sambærileg við skilgreiningu Jónsbókar á *fiskhelgi*:

Maður á að flytja við þann er hann finnur á floti fyrir utan það er fisk sér af borði, óflattan, fyrir annars manns landi. Það skal þorskur vera, sá skal svo mikill vera að hann sé álnar í öxarþærum flattur [álnarbreiður milli þunnildisnefja]. Sá fiskur heitir gildingur. Á því borði skal sjá þann fisk er til lands veit, þaðan úr fjöru er fyrir [fellur út] utast.¹⁴⁷

Fiskhelgi í þessu samhengi tákna svæðið út að rekamörkum sem að sínu leyti miðast við að óflattur þorskur sé í sjónmáli frá ströndinni.¹⁴⁸

Síðar, sennilega snemma á 14. öld, var kveðinn upp svofelldur alþingisdómur um rekamark til lands:

Rekamark til landz sem leingst ut fiarar. og flod geingur leingst i logne. þa hvorke æser brim nie vindur.

Það var logtekid um rekamark a Auxararþijngi af badum l'gm'nunum og allri logriettunne a dogum Häkonar kongz. sem væri i almennelegu flædamäle þa siör rædur sier. Enn hvad hann æser brim edur vindur. edur kastar yfer Mälarkamp. edur eifartanga. so sem i logbok utvijsar. edur a land upp. þar sem so vid vijkur. þa eignast það landeigande hvort það er trie edur hvalur.¹⁴⁹

Hér virðist lögrétta skilgreina það sem í síðari löggjöf er nefnt stórstraumsflóðmál.

Algengt var á miðöldum og síðar að fjara innan merkja tiltekinnar jarðar væri nýtt frá annarri jörð. Eigandi hinnar síðarnefndu nefndist þá *rekamaður* eða *fjörumaður*, en rétturinn var þó bundinn jörð hans en ekki persónu. Landeigandi og fjörumaður skiptu með sér fjörugögnum eftir ákveðnum reglum. Um þetta segir í Jónsbók:

Ef maðr kaupir reka af landi manns at l'gmáli réttu, ok skilja þeir þat eigi gjör en svá, þá á landeigandi af fj'ru þeiri álnarl'ng kefli t'll ok smæri, en rekamaðr á þar við allan annan útelgdan er þar rekr upp, ok svá hvali alla er þar hlaupa kvikir á land, nema menn valdi, og svá á hann þá hvali er þar rekr. Sá maðr er land á, hann á þara allan ok fugla alla, sela alla ok rostunga, ok svá ef maðr drepr sel; hann á þar at hafa hnísur ok háskerðinga, ok fiska alla, nema þar reki fleiri senn á land en .v. [5], þá á rekamaðr.¹⁵⁰

Rekamaður átti einnig allan ómerkta við og hval sem menn fluttu úr almenningi¹⁵¹, ef þeir fylgdu ekki festum eins og skylt var, og að auki allt það sem flaut í netlögum. Landeigandi átti hins vegar veiði alla í netlögum, flutninga hvals og viðar og allt það sem flaut utan netlaga og að rekamörkum og aðrir höfðu ekki áður eignað sér.¹⁵² Enn fremur skyldi landeigandi en ekki fjörumaður (rekamaður) varðveita vogrek, þar til eigandi kæmi fram en eignast ella, og skotmannshlut og fá ágóða af og hafa þriðjung af

¹⁴⁶ Grágás 1992, s. 353 (Staðarhólsbók). Skilgreining Konungsbókar er ítarlegri (sbr. Grágás 1992, s. 353–354). Samkvæmt *Jónsbók* 1904 (s. 206) var rekamark „þar er fisk sér á borði“.

¹⁴⁷ Grágás 1992, s. 353–354. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 203 og 206 (6. og 8. k. rekabálks).

¹⁴⁸ Sbr. Magnús Már Lárusson, 1981: „Hvalfangst“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 7. Kaupmannahöfn. D. 169.

¹⁴⁹ *Íslenskt fornbréfasafn* 11, s. 1–2.

¹⁵⁰ *Jónsbók* 1904, s. 196–197.

¹⁵¹ Í *Jónsbók* er landeiganda eignaður allur flutningur (*Jónsbók* 1904, s. 197).

¹⁵² Grágás 1992, s. 354–355, 365. *Jónsbók* 1904, s. 196–197. Sambærilegt ákvæði um rétt rekamanns til flutninga úr almenningi er ekki í *Jónsbók*.

öllum þeim hvölum „er fyrir mönnum hlaupa á land“.¹⁵³ Í heimildum frá miðöldum eru einnig mörg dæmi um að rekinn væri ekki miðaður við ákveðið svæði heldur tiltekið magn af veiði sem ýmist var kallað afdráttur eða afreiðsla.¹⁵⁴

Af því sem hér hefur verið rakið má álykta að fjörueign í landi annarrar jarðar hafi fyrst og síðast verið ítak en ekki falið í sér eignarrétt á landinu sjálfu.¹⁵⁵ Í því sambandi má benda á þau orð Hans Kuhn að fjöruítök séu í elstu máldögum og skráum aðeins kölluð fjörur eða rekafjörur.¹⁵⁶ Hér verður þó að hafa á þann fyrirvara að rekamanni tilheyrði ekki einvörðungu fjaran í merkingunni fjöruítak heldur einnig *rekagrúnnurinn*, enda missti hann ekki rétt sinn til rekans þótt orpinn væri sandi eða grjóti.¹⁵⁷ Þegar þess er gætt að fjörur (reki) voru í mörgum tilvikum ítak í landi annarra en þeirra sem áttu rekann, þarf ekki að koma á óvart að fjörumörk og landamerki jarða til sjávar fóru ekki alltaf saman eins og t.d. landamerkjabréf jarða í Örfum vitna um. Samkvæmt lögum um lausn ítaka af jörðum, nr. 113/1952, féllu önnur ítök en skógarítök og lax- og silungsveiðiítök úr gildi væri ítaksrétti ekki lýst með tilteknum hætti, sjá nánar í kafla 4.8.

Í lögbókunum er einnig gert ráð fyrir að fjörur geti verið almenningur og heimildir um almenninga við sjávarsíðuna eru allnokkrar.¹⁵⁸ Þar skyldu fjórðungsmenn eiga reka allan nema þann sem skot var í. Þá skyldu þeir menn varðveita „er lönd eigu næst“.¹⁵⁹ Samkvæmt þessu virðist ekki gert ráð fyrir því að almenningsfjara sé ítak í eignarlandi, en dæmi um slíkt kunna þó að finnast.¹⁶⁰

Netlögum má líkja við „fiskveiðilögsögu“ sjávarjarða. Þau eru skilgreind á þessa leið í fornlögum:

Þar eru netlög utast í sæ er selnet stendur grunn, tuttugu möskva djúpt, af landi eða af skeri og komi flár [þ.e. flotholt] upp úr sjánum að fjöru þá er þinur [þ.e. teinn á neti] stendur grunn. En fyrir það utan á hver að veiða að ósekju er vill.¹⁶¹

Landeigandinn átti einn alla veiði í netlögum og í fjörunni, og gilti einu þó að annar hefði eignast aðrar nýttar í fjöru og netlögum.¹⁶² Eins og áður hefur komið fram virðist

¹⁵³ Grágás 1992, s. 354. *Jónsbók* 1904, s. 197, 201–203, 208–209.

¹⁵⁴ Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 220. Sjá einnig *Íslenskt fornbréfasafn* 3, s. 56–57.

¹⁵⁵ Sbr. einnig hugtakið *ítaksreki* um þann reka jarða eða hluta hans sem gengið hafði undan jörðinni (Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 204).

¹⁵⁶ Kuhn, Hans, 1943–1948: „Hátúningamelur og Gnúpverjahreppur.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags*. S. 73. Austfirðingar nota orðið *sandur* um það sem Sunnlendingar kalla fjöru (Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 218).

¹⁵⁷ Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 203.

¹⁵⁸ Sjá nánar í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar um hugtakið almenningar.

¹⁵⁹ Grágás 1992, s. 369. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 193–194.

¹⁶⁰ Af þessu yfirliti má sjá að samkvæmt lögbókunum, Grágás og *Jónsbók*, áttu nokkrir aðilar lögverndaðan rétt til hvals eftir ákveðnum reglum: Í fyrsta lagi var það landeigandinn, í öðru lagi rekamaður, ef rekinn hafði verið seldur undan jörð, í þriðja lagi skotmaður, sem átti hálfan hval sem hann náði ekki að festa í fjöru og loks fjórðungsmenn ef um almenningsfjöru var að ræða. Fleiri áttu einnig sinn rétt til rekahvals að uppfylltum ákveðnum skilyrðum eins og leiglendingur og sá sem fyrstur kom að hval er fluttur hafði verið úr almenningi (sbr. „fynnandaspik“). Sbr. Grágás 1992, s. 356, 365. *Jónsbók* 1904, s. 135.

¹⁶¹ Grágás 1992, s. 354. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 196.

¹⁶² *Jónsbók* 1904, s. 197.

fiskhelgi samkvæmt Jónsbók hafa verið miðuð við rekamörk og verður því ekki í öllum tilvikum lögð að jöfnu við netlög.

Ekki er ljóst af lögbókunum hversu langt til sjávar netlög náðu enda mun það að nokkru hafa farið eftir aðstæðum eins og grunnsævi við sjávarstrendur. Lúðvík Kristjánsson getur sér þess til að netlög hafi verið miðuð við 6 þumlunga selmöskvalegg, og hefur því mesta dýpt netlaga um fjöru verið 120 þumlungar eða 6 álnir.¹⁶³ Alin jafngilti um 47,7 sm svo að netlög hafa náð út að 2,9 m dýpi.

Í skipan goðorðsmannsins Sæmundar Ormssonar um almenninga í Hornafirði, sem talin er frá um 1245, er því lýst yfir að land og fjöru skyldi helga 30 faðma þaðan frá sem efst féll í meðalflæðum. Rekald þar fyrir utan skyldi vera *almennigur*.¹⁶⁴ Talið hefur verið að Sæmundur hafi í skipan sinni verið að lýsa netlögum.¹⁶⁵ Í löggjöf frá miðbiki 19. aldar var miðað við 60 faðma (u.þ.b. 112 metra) frá stórstraumsfjörumáli.¹⁶⁶ Í 20. aldar löggjöf hefur fyrst og fremst verið við það miðað að netlög séu 115 metrar á haf út miðað við stórstraumsfjörumál.¹⁶⁷ Sýnist nú óhætt að miða þau mörk sem meginreglu, þó svo önnur viðmið gildi vissulega skv. þeim eldri lögum sem enn eru í gildi.

Merki sjávarjarða til hafsins miðast annað hvort við ytri mörk fjöru eða netlaga. Um þetta álitafni er ekki þörf ítarlegrar umfjöllunar hér, enda fjalla þjóðlendulögin einungis um land ofan sjávar. Ljóst er að strandlengja landsins tekur breytingum, á einum stað kann að verða landrof en á öðrum landauki. Dómstólar hafa lagt til grundvallar að eigandi sjávarjarðar eignist þann landauka sem til verður í fjöru og netlögum fyrir landi hans.¹⁶⁸ Það á a.m.k. við um þann landauka sem til verður af náttúrulegum ástæðum eða fyrir tilverknað þriðja manns.¹⁶⁹

Með lögum nr. 73/1990 voru auðlindir hafsbotnsins utan netlaga og svo langt til hafs sem fullveldisréttur Íslands nær lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 1. gr. Netlög eru þar skilgreind með sama hætti og áður, sbr. 3. mgr. 2. gr., og ekki verður talið að ætlunin hafi verið að afnema til frambúðar áðurgreindan rétt sjávarjarða til landauka og fastsetja þar með í eitt skipti fyrir öll mörk sjávarjarða til hafsins. Vilji löggjafans til slíkrar breytingar hefði þurft að koma skýrt fram. Gildistaka laga nr. 73/1990 hafði þannig ekki í för með sér að merki sjávarjarða til hafsins væru endanlega fastsett. Fjara og netlög

¹⁶³ Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 203.

¹⁶⁴ *Íslenskt fornbréfasafn* 1, s. 536.

¹⁶⁵ Sbr. Þorgeir Örlygsson, 1993: „Er Hornafjörður almennigur?“ *Tímarit Háskóla Íslands*. 6. árg. nr. 6. Reykjavík. S.33.

¹⁶⁶ Sbr. t.d. 3. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

¹⁶⁷ Sjá t.d. 3. mgr. 2. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998; 1. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994, og 1. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

¹⁶⁸ Sbr. H 1946 345. Sjá einnig Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I, s. 45 og Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* II, s. 136.

¹⁶⁹ Ekki verður ráðið af fyrirliggjandi réttarheimildum og fræðiskrifum að greinarmunur sé í þessu sambandi gerður á landauka sem til verður fyrir tilstilli fasteignareigandans sjálfs. Á það er þó bent að réttur fasteignareiganda í þessa veru geti ekki, í ljósi tækniframfara og nýrra viðhorfa, verið án takmarkana. Þær takmarkanir helgast þá af hagsmunum íslenska ríkisins, fullveldisrétti þess og eignarrétti, sbr. t.d. lög nr. 73/1990.

færast út og inn í samræmi við landauka eða landtap, þ.e. breytt stórstraumsfjörumál, og landamerki þar með.

5. HEIMILDIR UM EIGNARHALD

5.1. Almenn

Í köflunum „Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð voru“ undir „Gögn og gagnaöflun“ í hverjum úrskurði fyrir sig kemur fram hvaða flokkar frumheimilda, útgefinna og óútgefinna, voru yfirfarnir á vegum óbyggðanefndar í þeim tilgangi að fullnægja rannsóknarskyldu nefndarinnar, sbr. einnig sérstakan kafla í hverjum úrskurði um það efni. Hér verður gerð nánari grein fyrir nokkrum mikilvægum heimildum og þýðingu þeirra fyrir úrlausnarefni óbyggðanefndar.

5.2. Jarðamöt og jarðabækur

Elsta dæmi um jarðamat á Íslandi er að finna í tíundarlögunum 1096/97. Jarðir voru metnar til hundraða en eitt hundrað á landsvísu jafngilti 120 álum vöruvaðmáls eða einu kýrverði. Í tilefni af sölu konungsjarða á 17. öld var ákveðið að hvert jarðarhundrað skyldi jafngilda tveimur hundruðum á landsvísu (kúgildum).¹⁷⁰

Lítið er vitað um matsreglur eða viðmiðanir þegar jarðamatið fór upphaflega fram. Þegar elsta varðveitta jarðabókin var gerð 1639, um jarðeignir konungs, var við það miðað að dýrleiki skyldi vera tuttuguföld landskuld. Sama var gert í jarðabókinni 1686 en hún er elsta varðveitta jarðabókin sem hefur að geyma jarðir í einkaeign. Í jarðabókinni 1695 var aftur snúið til hins gamla mats enda jafnan við það stuðst í fasteignaviðskiptum.¹⁷¹ Þó ber að taka fram að í þessari jarðabók var eignarhlutur kirkju í heimalandi yfirleitt ekki reiknaður með í jarðamatinu og þess vegna var dýrleiki sumra kirkjujarða ekki í fullu samræmi við raunvirði þeirra.¹⁷²

Á árunum 1702–1712 var gerð hér á landi ný og mjög nákvæm jarðabók. Jarðabók þessi er jafnan kennd við þá tvo menn sem unnu mest að henni, Árna Magnússon og Pál Vídalín. Jarðabókin þykir mjög traust heimild og skýrist það einkum af því hvernig að verki var staðið. Þeir Árni og Páll eða umboðsmenn þeirra ferðuðust um nær land allt að boði konungs og reyndu að kynna sér aðstæður á hverjum stað en jafnframt höfðu þeir þann háttinn á að boða bændur í héraði til fundar og láta hvern ábúanda gera vandlega grein fyrir jörð sinni. Þetta var jafnharðan skráð niður og í lokin staðfest af áreiðanlegum mönnum í sveitinni. Þrátt fyrir það voru brögð að því að vitnisburður manna um jarðir sínar væri ekki nákvæmur, t.d. að meira væri gert úr landspjöllum en efni stóðu til eða að ekki væri samræmi á milli þess sem landeigendur sögðu og leiguliðar þeirra. En þá var stundum hægt að leiðrétta misræmið með samanburði við jarðabréf sem þeir

¹⁷⁰ Sbr. *Lovsamling for Island*. 1. b. Kaupmannahöfn. S. 356.

¹⁷¹ Sbr. Björn Lárússon, 1967: *The Old Icelandic Land Registers*. Lundi. S. 18. Björn Lárússon, 1982: *Íslands jordebok under förindustriell tid*. Lundi. S. 18.

¹⁷² Björn Lárússon 1967, s. 63.

Árni og Páll söfnuðu einnig á ferðum sínum. Í tengslum við jarðabókarverkið voru samdar tillögur að nýju jarðamati. Í tillögunum var gert ráð fyrir að grundvöllur matsins væri fóðurgildi jarðar, þ.e. hversu mörg kúgildi hún gæti borið í meðalári. Afréttur, útingangur, sellönd og ýmis hlunnindi skyldu metin til hundraða eftir ákveðnum reglum og greiða af þessu bæði tíund og landskyld. Frá því var horfið að ráðast í nýtt jarðamat hér á landi. Í stað þess lögðu þeir Árni og Páll hið forna jarðamat til grundvallar og höfðu hliðsjón af „almúgans tilsögn og undirrettingu“ í votta viðurvist. Þó má sjá þess merki að reynt hafi verið í einhverjum mæli að leggja nýtt mat á jarðirnar, einkum þegar getið er sérstaklega um heyfóður og nýtingu úthaga, afrétta og hlunninda.

Tillögur þær sem hér hefur verið vikið að eru að verulegu leyti í samræmi við svo nefnda „Bergþórsstatútu“ sem sögð var frá fyrri hluta 12. aldar. Í statútunni var þó reiknað með að ákveðið hlutfall væri á milli fóðurgildis jarðar og stærðar hennar; eins kýreldis tún væri 140 norskir faðmar að stærð. Afrétti og heiðalönd skyldi meta til helmings á við beit í heimalandi og virðast því tún hafa verið sex sinnum verðmætari miðað við hverja einingu lands en afréttir.¹⁷³ Þess skal getið að samkvæmt Jónsbók var meðalkýr lögð að jöfnu við sex ær „og fæði lömb sín, órotnar, loðnar og lembdar.“¹⁷⁴

Flestum fræðimönnum ber saman um að Bergþórsstatúta sé fölsuð. Hún getur því ekki talist heimild um annað en það hvernig menn töldu á sínum tíma eðlilegt að meta jarðir og hlunnindi þeirra. Engu að síður má ætla að fóðurgildið, bæði af heyfeng og hagbeit, hafi upphaflega verið lagt til grundvallar jarðamatinu og þá ef til vill reiknað sem ákveðið hlutfall af smjörfjórðungum.¹⁷⁵ Þessu til stuðnings má nefna að skerðing á engi jarðar gat lækkað dýrleika hennar verulega og einnig eru dæmi um að selland hafi verið metið sérstaklega til tíundar.¹⁷⁶ Á sama hátt er svo að sjá sem afréttur einstakra jarða hafi, að minnsta kosti í sumum tilvikum, verið reiknaður með í jarðamatinu, einkum ef þær höfðu tekjur af upprekstartollum.

Dýrleikinn var mikilvægt auðkenni jarða og grundvöllur skattlagningar og erfðaskipta en ýmsar heimildir, einkum kaupbréf, benda til að dýrleikinn hafi ekki ævinlega sýnt raunvirði jarða. Úr því var reynt að bæta í byrjun 19. aldar þegar fram fór jarðamat um land allt á árunum 1800–1806. Viðmiðunarreglur voru þó hinar sömu og áður, þ.e. hversu mörg kúgildi hver jörð gat borið, en jafnframt skyldu ýmis hlunnindi og útingangur metin sérstaklega til dýrleika.¹⁷⁷ Árið 1848 kom út jarðatal kennt við J. Johnsen en þar var nær einvörðungu farið eftir gömlu jarðamati. Sama ár, 27. maí, gaf konungur út tilskipun um nýtt jarðamat á Íslandi og skyldi hver jörð metin til peningaverðs „að því sem slíkar jarðir verða sanngjarnlega seldar eptir gæðum sínum“.¹⁷⁸ Hjáleigur voru

¹⁷³ Halldór Einarsson, 1833: *Om Værdie-Beregning paa Landsviis og Tiende-Ydelsen i Island*. Kaupmannahöfn. S. 165–175.

¹⁷⁴ *Jónsbók* 1904, s. 215 (6. k. kb.).

¹⁷⁵ Björn Lárusson 1982, s. 17.

¹⁷⁶ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 10. b. Kaupmannahöfn 1943. S. 177. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 4. b. Kaupmannahöfn 1925 og 1927. S. 317.

¹⁷⁷ *Lovsamling for Island*. 6. b. Kaupmannahöfn 1856. S. 475–481.

¹⁷⁸ *Lovsamling for Island*. 14. b. Kaupmannahöfn 1868. S. 175.

ekki metnar sérstaklega til dýrleika fyrr en 1848 og því ekki getið um dýrleika þeirra í jarðamötum fyrr en eftir þann tíma. Jarðamat þetta var gefið út 1861 undir heitinu *Ný jarðabók fyrir Ísland*. Hinni fornu verðeiningu, hundraði, er haldið, en að baki henni stóð ekki lengur kúgildi heldur slegin mynt og seðlar.

Með lögum um fasteignamat nr. 22/1915, var kveðið svo á í 1. gr., að allar jarðeignir, lóðir og hús á landinu skyldi meta til peningaverðs tíunda hvert ár. Hér var um að ræða mikla breytingu frá því óreglulega fasteignamati sem tíðkast hafði, oft með löngu millibili.

Heimildir segja ekki ótvírætt til um það hvort afréttir hafi verið tíundaðir sérstaklega til skatts þó að sjá megi viðleitni í þá veru í þeim tillögum um nýjar jarðamatsreglur frá byrjun 18. aldar sem Árni Magnússon og Páll Vídalín virðast hafa ætlað að fara eftir og áður er getið. Þær tillögur tóku þó aldrei gildi. Í reglugerð rentukammers um nýtt jarðamat 1. sept. 1848 er gert ráð fyrir að tún og engjar, hagi og útbeit séu metin og einnig hlunnindi jarða en ekki er þar minnst á afrétti. Það mun ekki hafa verið fyrr en með fasteignalögum nr. 22/1915 sem kveðið var skýrt á um að afréttir skyldu teknir til greina við jarðamat. Í 7. gr. laganna segir á þessa leið:

Afrjettarlönd þau, sem eru eign sveita og einungis notuð til uppreksturs, skal eigi meta sérstaklega, en aftur á móti ber að taka upprekstrarrjettinn til greina við mat jarða þeirra, er hann eiga.

Þrætulönd milli jarða skulu metin sjer í lagi.

Óbyggðanefnd telur að jarðamöt sýni tilvist sjálfstæðrar jarðar á þeim tíma sem um ræðir. Dýrleiki jarðar sé hins vegar fyrst og fremst heimild um landgæði fyrr á tímum, einkum grasfeng og útgang, en miklu síður um stærð jarða eða víðáttu. Jarðabækur og jarðamöt geta þannig gefið vísbendingar um eignarréttindi, landnýtingu og í einstaka tilvikum jafnvel um landamerki.

5.3. Máldagar og vísitásiur

Hugtakið *máldagi* var í fornu máli haft um hvers kyns samninga, munnlega og skriflega, en í þrengri merkingu var máldagi samningur sem gerður var við stofnun kirkju. Máldaginn kvað á um réttindi og skyldur allra þeirra sem hagsmuna áttu að gæta, en hann var jafnframt skrá yfir eignir viðkomandi kirkju. Í kristinna laga þætti Grágásar segir svo:

Þar er maður leggur fé til kirkju, hvort sem það er í löndum eða lausum aurum, í búfé eða tíundum af þeim bólstöðum er héraðsmenn skulu þangað inna, og skal sá maður er kirkju varðveitir láta gera þann máldaga á skrá allan, hvað hann hefir fjár gefið þangað, eða aðrir héraðsmenn til þeirrar kirkju. Þann máldaga er honum rétt að lýsa að Lögbergi eða í lögréttu eða á vorþingi því er hann heyr, hvað þar liggur fjár til þeirrar kirkju. Hann skal láta ráða [lesa] skrá og lýsa þann máldaga heima að kirkju um sinn [einu sinni] á tólf mánuðum hverjum, þá er menn hafa þangað tíðasókn flestir.¹⁷⁹

¹⁷⁹ Grágás 1992, s. 12.

Ákvæði þetta er talið vera frá biskupsárum Gissurar Ísleifssonar (1082–1118) og að líkindum sett í kjölfar tíundarlaganna 1096/1097.¹⁸⁰ Eins og fram kemur í tilvitnuðu ákvæði öðlaðist máldagi gildi um leið og honum hafði verið þinglýst á alþingi eða vorþingi.

Máldagi var í reynd samningur milli þriggja aðila: kirkjubónda, biskups og safnaðar. Bóndinn lagði kirkjunni til ákveðið stofnfé í samráði við biskup og nefndist það *heimanfylgja* hennar. Ávöxtur stofnfjár, svonefnd *afvinna*, ásamt tíund átti að duga fyrir rekstri kirkju en að auki bættust smám saman við gjafir af ýmsum toga, bæði í föstu og lausu, sem kirkjubóndinn eða einhver annar, er biskup skipaði til þess, hafði umsjón með. Sóknarfólkið greiddi tíund en fékk í staðinn kirkjulega þjónustu, sálusorgun og sakramenti í kirkju sinni. Hlutverk biskups var fyrst og síðast fólgið í því að gæta þess að kirkjan væri ekki hlunnfarin. Það gerði hann einkum í árlegum vísitásiuferðum sínum.¹⁸¹

Eins og flest opinber skjalagögn frá miðöldum fylgdi efnisskipan máldaga ákveðinni reglu sem var þáttur í trúverðugleika skjalsins. Venja var að greina fyrst frá stofnfé kirkjunnar. Engin eign var kirkju mikilvægari en grunnurinn sem hún stóð á og þess vegna var yfirleitt byrjað á því að tilgreina hversu stóran hlut kirkjan átti í heimalandi, þ.e. þeirri jörð sem hún stóð á. Hvorki aðrar fasteignir, eins og útjarðir (þ.e. jarðir utan heimajarðar kirkjunnar), né heldur afréttir gátu myndað þann grundvöll sem kirkja þurfti til að geta talist myndug og sjálfstæð, m.ö.o. *staður* að skilningi kirkjulaga. Þetta kom skýrt fram í svokölluðum *staðamálum* á síðari hluta 13. aldar.¹⁸² Jafnframt gildi sú regla að kirkjueign mátti aldrei láta af hendi hvorki að hluta til né í heild sinni, nema önnur jafngóð kæmi í staðinn.¹⁸³

Því næst voru aðrar eignir kirkjunnar taldar upp, fasteignir, fríður peningur og hlunnindi, síðan kirkjugripir, messuskrúði og bækur sem notaðar voru við helgihaldið. Að lokum var lýst kvöðum sem hvíldu á kirkjueigninni, ef nokkrar voru, og greint frá tíundarumdæmi eða upphæð tíundar um tiltekinn tíma. Þessi niðurröðun gat raskast af ýmsum ástæðum. Það gerðist t.d. þegar ný eign var færð inn í máldaga neðan við þann texta sem fyrir var í stað þess að skrifa hann allan upp að nýju. Í máldögum má því stundum sjá fasteignir nefndar á fleiri en einum stað ef þær voru lagðar til kirkju á mismunandi tímum.

Í kristinna laga þætti Grágásar var tekið fram að máldaginn skyldi lesinn upp við kirkju á þeim degi þegar tíðasókn þangað var mest. Trúlega hefur það verið á vígsludegi kirkjunnar eða einhverjum öðrum hátíðisdegi. Á þann hátt var reynt að tryggja hagsmuni kirkju og sóknarbarna í viðurvist vitna jafnframt því sem réttargildi heimildar-

¹⁸⁰ Magnús Stefánsson, 1999: „Die isländischen Stiftungsurkunden – Kirkjumáldagar.“ *Karl von Amira zum Gedächtnis*. Peter Lang. Europäischer Verlag der Wissenschaften. S. 134–135.

¹⁸¹ Hólabiskup átti að fara um allt umdæmi sitt á einu ári en Skálholtsbiskup á þremur árum.

¹⁸² Sjá t.d. Magnús Stefánsson, 1978: „Frá goðakirkju til biskupskirkju.“ *Saga Íslands*. 3. b. Reykjavík. S. 123–126, 223–226.

¹⁸³ Sjá *Álitsgerð kirkjueignanefndar*. Fyrri hluti. 1984. S. 40–49.

innar var endurnýjað. Ákvæði þetta hélst að mestu óbreytt í nýjum kristinrétti sem samþykktur var fyrir Skálholtsbiskupsdæmi 1275 og síðar (1354) einnig fyrir Hólabiskupsdæmi.¹⁸⁴ Þar var hins vegar ekki lengur tekið fram að máldaga skyldi lýst á alþingi (Lögbergi, lögrétu) eða vorþingi. Líklega hefur staðfesting biskups í viðurvist votta þá verið talin nægja til löggildingar máldaga. Um líkt leyti hafa biskupar eða skrifarar þeirra farið að skrá máldaga í sérstakar máldagabækur sem geymdar voru á biskupsstólunum. Á vísitasíuferðum hefur biskup síðan borið saman máldaga einstakra kirkna við það sem áður hafði verið skráð í máldagabók embættisins og var máldagabókin talin að öllu jöfnu hafa meira réttargildi. Elsta varðveitta máldagasafnið er frá 1318, kennt við Auðun rauða Þorbergsson biskup á Hólum.¹⁸⁵

Máldagar eru flestir varðveittir í afskriftum frá 17. öld og eru þeir birtir í Íslensku fornbréfasafni. Sú útgáfa er með þeim annmörkum að þar hefur máldagasöfnum verið sundrað og einstakir máldagar tímasettir af mismikilli nákvæmni. Engu að síður hafa máldagar verið taldir með mikilvægustu heimildum okkar frá fyrri tíð. Til marks um það má geta þess að í íslensku lagasafni er enn að finna konungsbréf frá 5. apríl 1749 þar sem kveðið er á um að máldagi Gísla biskups Jónssonar (frá um 1575) sé auk máldagabókar Vilkins biskups (frá 1397) „áreiðanlegt og autentískt“ kirkjuregistrur.¹⁸⁶ Eftir siðaskipti tóku vísitasíubækur við af máldagabókum og voru þær lögboðnar með konungsbréfi 1. júlí 1746.¹⁸⁷

Sagnfræðingar hafa yfirleitt ekki séð ástæðu til að efast um heimildargildi máldaga þó að sjálfsagt þyki að kynna sér varðveislusögu þeirra, aldur og samsetningu. Af úrlausnum dómstóla má ráða að heimildargildi máldaga og vísitasía um tilvist eignarréttinda er metið með mikilli varfærni en að þessar heimildir geti þó, ásamt öðru, haft nokkra þýðingu.

5.4. Lögfestur

Í íslenskum réttarheimildum kemur hugtakið *lögfesta* fyrst fyrir í Jónsbók (1281) en mun þangað komið úr landslögum Magnúsar lagabætis. Lögfesta var að fornu notuð um lögformlega athöfn sem átti að tryggja tiltekin réttindi í fasteign. Leiguliði gat lögfest ábúðarrétt sinn gagnvart landeiganda (IIb. 4), heimilt var að lögfesta landamerki milli jarða, beitarrétt og önnur ítök o.s.frv. (IIb. 16, 26). Í öllum þessum tilvikum beindist lögfestan gegn ákveðnum einstaklingum (IIb. 26). Einnig var unnt að lögfesta réttindi í þeim tilgangi að hún gildi almennt, en þá skyldi henni lýst við kirkju eða á þingi. Slík lögfesta gildi aðeins í 12 mánuði (IIb. 17).¹⁸⁸

¹⁸⁴ *Norges gamle love indtil 1387*. 5. b. Christiania, 1895. S. 35.

¹⁸⁵ Magnús Már Lársson, 1981: „Máldagi.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 11. b. Kaupmannahöfn. D. 265.

¹⁸⁶ *Lagasafn. Íslensk lög 1. október 1995*. S. 513–514.

¹⁸⁷ Björn K. Þórólfsson, 1956: *Biskupsskjalasafn*. Skrár Þjóðskjalasafns 3. Reykjavík. S. 47–48.

¹⁸⁸ Sbr. Sigurður Línal, 1982: „Foreløpige rettsmidler. Island.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 21. b. Kaupmannahöfn. D. 175–176.

Í Jónsbók er ætlast til að lögfestu sé fylgt eftir með dómsmáli, að öðrum kosti falli hún úr gildi (11b. 52). Í 26. kafla landsleigubálks segir í upphafi:

Alt þat er menn skilr á um áverka á akri eða eng, holti eða haga, skóga, eða reka, þá skal löggesta fyrir. Sá leggi fimtarstefnu er heldr þykkiz þurfa; hann skal svá mæla: Ek lögfesti eign þessa er N. heitir eða þar liggir, bú ok lóð, og alt þat er þar má til gagns af hafa, þar til er dómr fellur á, at lög máli réttu...

Að vísu er ekki alls staðar tekið fram þar sem fjallað er um lögfestur að þeim skuli fylgt eftir með málsókn en gera verður ráð fyrir að til þess hafi verið ætlast. Páll Vídalín lögmaður skýrir þetta svo að lögfesta sé „að festa lög, lofa lögum“, þ.e. fylgja máli eftir til laga.¹⁸⁹ Fleiri dæmi má nefna um að löglærðir menn hafi lagt þennan sama skilning í ákvæði Jónsbókar um lögfestur. Ólafur Árnason á Höfðaströnd í Jökulfjörðum greinir t.d. frá því í bréfi 10. apríl 1704 að hann hafi 12. apríl 1686 lögfest 6 hundruð í Neðrabakka. Lögmaðurinn hafi hins vegar sagt sér í lögréttu (á Alþingi) að hafa lagasókn á eigninni eftir landabrigðum. Ólafur hafði enn ekki komið lagasókninni í verk með heimstefnu, þegar hann ritaði fyrrnefnt bréf, „sökum harðinda, fjúka og óveðráttu“. Hann varð því að sjá af þessum 6 hundruðum í Neðrabakka.¹⁹⁰ Annað dæmi er fimmtarstefna og dómsúrskurður sem fylgdi í kjölfar lögfestu Sigurðar Sigurðssonar landþingsskrifara fyrir jörðinni Háeyri.¹⁹¹

Hér má einnig geta þess að á Alþingi 1751 var langvarandi hefð eigenda Holts í Flóa á engjaplássinu Ljósateigi dæmd áreiðanlegri eignarheimild en einhliða lögfesta ráðsmannsins í Skálholti.¹⁹² Þrátt fyrir fleiri dæmi af sama toga¹⁹³ virðist sú skoðun hafa verið almenn að lögfesta hafi nægt sem eignarheimild ef enginn hreyfði við andmælum.

Dómstólar hafa lagt lítið upp úr lögfestum sem sönnunargögnum um tilvist eignarréttinda en ekki er þó útilokað að þær geti, ásamt öðru, haft nokkra þýðingu.

5.5. Jarðabréf og landamerkjabréf

Fyrir gildistöku landamerkjalaga, nr. 5/1882, voru í gildi ákvæði Jónsbókar um að gera skyldi skriflegan samning við jarðakaup.¹⁹⁴ Fjöldi jarðabréfa hefur varðveist frá fyrri tíð en jafnljóst er að mikið hefur glatast auk þess sem ekki er víst að slíkir samningar hafi ævinlega verið gerðir við jarðakaup þrátt fyrir ákvæði laganna. Jarðabréfin eru einnig með þeim annmörkum að í þeim er sjaldan lýst umfangi jarða eða landamerkjum. Á vegum óbyggðanefndar fór fram athugun á rúmlega 1500 útgefnum jarðabréfum frá ýmsum tímum, einkum 17. og 18. öld. Niðurstaðan var sú að í 72 þeirra (um 5%) er landamerkjum lýst, stundum ítrekað um sömu jörð. Tekið skal fram að hér er ekki

¹⁸⁹ Páll Vídalín, 1854: *Skýringar yfir Fornyrði Lögbókar þeirrar, er Jónsbók kallast...* Reykjavík. S. 165.

¹⁹⁰ *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 303. Sbr. *Jarðaskjöl frá 16. og 17. öld. Útdráttir*. Reykjavík 1993. S. 162.

¹⁹¹ *Alþingisbækur*. 15. b. Reykjavík 1982. S. 519–521.

¹⁹² Sjá *Alþingisbækur*. 14. b. Reykjavík 1977. S. 17, 28. Sbr. einnig *Alþingisbækur* 15, s. 300.

¹⁹³ Sjá t.d. *Alþingisbækur*. 10. b. Reykjavík 1967. S. 179.

¹⁹⁴ Sjá *Jónsbók* 1904, s. 222 (12. k. kb.).

einungis um kaupbréf að ræða, heldur jarðabréf af hvers kyns toga, svo sem testamentisbréf, eignayfirlýsingar og vísitasíur. Jarðir voru gjarnan seldar „með öllum þeim gögnum og gæðum, landsnytjum og ítökum sem fylgt hefur og fylgja ber að fornu og nýju í ystu landamerki“ eða álíka orðalagi. Gera verður ráð fyrir að sammingsaðilum hafi verið kunnugt um landamerkin, hvort sem þau voru til skráð eða einvörðungu varðveitt í munnlegri geymd.

Frá 1847 og til setningar landamerkjalaga 1882 komu ítrekað fram á Alþingi mál er vörðuðu nauðsyn þess að landamerki jarða hér á landi yrðu skýrð og skráð.¹⁹⁵ Af umfangillun þingsins má ráða það almenna álit þingmanna að landamerki víða um land væru í ólestri.¹⁹⁶ Þingmenn virtust sammála um að eignarrétturinn væri að sama skapi óviss og brýn þörf úrbóta. Gera þyrfti mönnum mögulegt að vernda eignarréttindi sín til fasteigna landsins. Koma þyrfti fastri og áreiðanlegri skipan á landamerki og fyrirbyggja óvissu eftirleiðis.¹⁹⁷ Skyldu landeigenda til að gera landamerkjálýsingar var líkt við að skipa mönnum að merkja fé sitt, svo sem lögskipað hefði verið frá ómunatíð.¹⁹⁸ Þá var nefnt að slík skrásetning skapaði hentugan grundvöll fyrir nýtt fasteignamat.¹⁹⁹ Af þessu má ráða að setning landamerkjalaga 1882 hafi verið þáttur í viðleitni löggjafans í lok níttjándu aldar og byrjun þeirrar tuttugustu að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna, sjá einnig í köflum 3.3. og 5.2.

Í lögum um landamerki, nr. 5/1882, var í fyrsta skipti í íslenskri löggjöf kveðið á um almenna skyldu eigenda og umráðamanna jarða til að skrásetja nákvæma lýsingu á landamerkjum jarða sinna. Skyldi einnig getið ítaka eða hlunninda annarra í viðkomandi jörð svo og meðfylgjandi henni í annarra manna lönd. Eigendur aðliggjandi lands sem og aðilar ítaka skyldu rita samþykki sitt á bréfið, enda væru þeir sammála efni þess. Auk þinglesturs á næsta manntalsþingi var varðveisla landamerkjaskráa nú tryggð með færslu í landamerkjabók sýslumanns. Skrásetningu landamerkja, merkjasetningu og þinglýsingu landamerkjaskráa skyldi lokið innan fimm ára frá gildistöku laganna, að viðlögðum sektum. Kveðið var á um eftirlit sýslumanns með því að menn uppfylltu skyldur sínar í þessu efni. Ágreining skyldi útkljá fyrir merkjadómi.

Skylda til að halda við glöggum landamerkjum gildi því aðeins um afrétti og aðrar óbyggðar lendur „að því leyti því verður við komið“, sbr. 1. gr., í stað afdráttarlausrar skyldu jarðeigenda. Í ákvæði 2. gr. um skyldu til merkjasetningar virðist miðað við mörk milli tveggja jarða og skylda til skrásetningar landamerkja hvíldi á eiganda eða

¹⁹⁵ Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga* 1847, s. 67–68; 1849, s. 26, 261–263. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 515–516; 1879 (fyrri partur), s. 24–28; 1881 (síðari partur), s. 118.

¹⁹⁶ Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga* 1849, s. 28–29, 31, 337 *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 516–518; 1879 (fyrri partur), s. 197, 485; 1879 (síðari partur), s. 763–764, 766; 1881 (fyrri partur), s. 553; 1881 (síðari partur), s. 408, 422.

¹⁹⁷ Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga* 1849, s. 29, 31, 261, 274–275, 281, 513. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 517; 1879 (síðari partur), s. 763–764, 766, 783; 1879 (fyrri partur), s. 485. Sjá ennfr. *Alþingistíðindi* 1919 A I, s. 172.

¹⁹⁸ Sjá *Alþingistíðindi* 1879 (síðari partur), s. 766.

¹⁹⁹ Sbr. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 516–518; 1879 (síðari partur), s. 783. Sjá ennfr. *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 172.

umráðamanni „hverrar jarðar“, sbr. 3. gr. Ekkert er minnst á afrétti eða aðrar óbyggðar lendur í því sambandi. Lögnum virtist þannig fyrst og fremst ætlað að fjalla um landamerki milli jarða.

Landamerkjalögin frá 1882 þóttu ekki ná tilgangi sínum til hlítar. Landamerkjaskrár voru ekki gerðar fyrir allar jarðir á landinu og margar einungis að nafninu til, án samþykkis allra hlutaðeigandi. Af þessum ástæðum þótti nauðsynlegt að endurskoða lögin og lauk þeirri vinnu með setningu núgildandi laga um landamerki o.fl., nr. 41/1919.²⁰⁰ Í 1. gr. þeirra laga er kveðið á um skyldu eigenda eða fyrirvarsmanna jarða til merkja-setningar. Jafnframt segir svo í ákvæðinu: „Sama er um merki milli jarða og afrjetta eða annara óbyggðra lendna, ef sá krefst þess, er land á að afrjetti eða lendu.“ Í ákvæði laganna um viðhald merkja segir að eiganda eða fyrirvarsmanni „lands“ sé skylt að halda við löglega settum merkjum að sömu tiltölu sem í 1. gr. segi um merkjagerð, sbr. 3. gr. Þá virðist ákvæði laganna um skyldu til skrásetningar landamerkja rýmra en ákvæði eldri laga að því leyti að þar er nú fjallað um „land“ í stað „jarðar“ og „fyrirvarsmann“ í stað „umráðamanns“, sbr. 2. gr. laga nr. 41/1919 og 3. gr. laga nr. 5/1882. Eðlilegt virðist að túlka ákvæðið þannig að afréttir falli þar undir eins og önnur landsvæði. Sú skylda kemur þó ekki skýrt fram. Samkvæmt þessu skyldi skrásetja fyrirbyggjandi landamerki afrétta en einungis setja merki og halda við merkjum ef sá krafðist þess sem land átti að afrétti. Enn sem fyrr miðast því ákvæði landamerkjalaga fyrst og fremst við að afmarka lönd jarða. Þessi ákvæði eru enn í gildi.

Þá er kveðið á um það í 6. gr. að jafnskjótt sem lögin komi til framkvæmda skyldu valdsmenn, hver í sínu umdæmi, rannsaka það hvort merkjaskrár þar hafi verið þinglýst. Komi í ljós að merkjaskrár hafi ekki verið þinglýst eða að samþykki sumra aðilja vanti á þinglýsta merkjaskrá, skyldi valdsmaður gefa til þess ákveðinn frest, að viðlögðum sektum, sbr. 7. gr. Jafnframt var kveðið á um að valdsmaður skyldi af sjálfsdáðum kveðja aðila fyrir dóm þegar hann fengi vitneskju um ágreining eða vafa þeirra á meðal um landamerki eða merkjaskrá væri eigi afhent til þinglýsingar, sbr. 8. gr.

Ljóst er að landamerkjalögin mæla fyrir um formsatriði, svo sem hvernig landamerki skuli úr garði gerð og hvað skuli koma fram í landamerkjaskrá.²⁰¹ Orðin landamerkjalyking og -bréf hafa einnig verið notuð um þessa löggerninga. Lögin kveða hins vegar ekki á um efnisleg atriði, þ.e. hvar mörk skuli dregin eða hvaða réttindi fylgja í lönd annarra. Í samræmi við þetta felur landamerkjabréf ekki í sér sönnun um beinan eignarrétt yfir því landsvæði sem afmarkað er.

Gildi landamerkjabréfs er komið undir ýmsum atriðum. Þannig dregur augljóslega úr vægi þess ef eigendur eða fyrirvarsmenn aðliggjandi lands hafa ekki áritað um samþykki sitt. Samanburður við landamerkjabréf þeirra, séu þau fyrir hendi, ætti þó að geta leitt í ljós hvort þar var um ágreining að ræða. Þá gat verið vandkvæðum bundið að afla tilskilinna áritana ef menn áttu mörk til óbyggða. Eignarhald á slíku svæði eða

²⁰⁰ Sjá *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 172.

²⁰¹ Sbr. *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 174.

fyrirsvar vegna þess var e.t.v. óljóst eða ekki á neins manns hendi. Væri um afrétt að ræða verður að telja hreppsnefnd í fyrirsvari, en samkvæmt 17. gr. tilskipunar um sveitastjórn á Íslandi frá 4. maí 1872 skyldi hreppsnefnd sjá um „notkun afrijetta, fjallskil, fjárheimtur og ráðstafanir til að eyða refum ...“ Þess eru enda ýmis dæmi í kjölfar landamerkjaganna að fyrirsvarsmenn hreppa áriti landamerkjabréf jarða sem liggja að afrétti og að gerð séu sérstök landamerkjabréf fyrir afrétti.

Auk þess að uppfylla formskilyrði þarf viðkomandi bréf að vera lögmætt að efni til. Þannig er ljóst að með gerð landamerkjabréfs máttu menn ekki einhliða auka við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði. Því dregur úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót. Á sama hátt eykur það gildi landamerkjabréfs ef því má finna stuðning í eldri heimildum.

Samkvæmt ákvæðum landamerkjaganna 1882 og 1919 skyldi sýslumaður hafa eftirlit með því að menn uppfylltu skyldu sínar til skrásetningar merkja. Hafi bréf verið þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki tiltekinnar jarðar, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágretta eða sveitarfélag, virðist það benda til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Í þessu sambandi ber þess að geta að könnun óbyggðanefndar á dómum Landsyfírréttar á tímabilinu 1886–1920 bendir ekki til þess að í kjölfarið á setningu landamerkjaganna hafi komið upp umtalsverður ágreiningur milli sveitarfélaga og eigenda efstu jarða um mörk jarða og afrétta. Jafnframt er ljóst að þinglýstir eigendur hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Ljóst virðist af úrlausnum dómstóla í einkamálum að við mat á gildi landamerkjabréfs skiptir máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði. Þegar um hefur verið að ræða svæði sem áður höfðu legið innan landamerkja jarða en verið keypt af hreppsfélögum og lögð til afrétta hefur landamerkjabréf verið talið ákvarða mörk eignarlands, sbr. H 1971 1137 (Reyðarvatn) og H 1975 55 (Arnarvatnsheiði).²⁰²

Hafi svæði hins vegar ekki legið innan landamerkja jarðar hefur landamerkjabréf haft aðra þýðingu. Litið hefur verið til margra atriða, svo sem Landnámu, staðhátta, gróðurfars og nýtingar, og komist að þeirri niðurstöðu að beinn eignarréttur væri ekki fyrir hendi. Tilvist landamerkjabréfs hefur ekki breytt þeirri niðurstöðu en bréfið talið ákvarða mörk afréttareignar, sbr. H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði).

Hæstiréttur hefur hins vegar í þremur refsímálum sýknað menn af ákæru um ólöglegar fuglaveiðar á eignarlandi, þrátt fyrir að veiðarnar færu örugglega fram innan landamerkja jarðar samkvæmt landamerkjabréfi, sbr. H 1999 2006 (Sandfellshagi), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur), og H 1994 2227 (Geitland).²⁰³ Í öllum tilvikum var um að ræða jarðir með mörk til óbyggða. Taldi Hæstiréttur að vafi léki á um beinan eignarrétt yfir viðkomandi landsvæði. Í tveimur þessara mála var um það að ræða að eldri

²⁰² Ennfremur til athugunar í þessu sambandi er H 1997 2792.

²⁰³ Þess ber þó að geta að Geitland hefur ekki verið nýtt sem jörð um langan aldur.

heimildir en landamerkjabréf jarðarinnar voru ekki fyrir hendi, sbr. H 1999 2006 (Sandfellshagi) og H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur). Staðhættir, gróðurfar og nýting þóttu hins vegar ekki benda til að stofnast hefði til beins eignarréttar yfir landsvæðinu. Sömu sjónarmið voru uppi í H 1999 111 (Gilsá), auk þess sem vafi var um hvar ákærði var við veiðarnar og hvar hann náði bráð sinni. Í H 1994 2227 (Geitland) var hins vegar um það að ræða að eldri heimildir voru taldar valda vafa um hvort landið væri eignarland. Niðurstöður Hæstaréttar í þessum málum ber að skoða í ljósi þeirrar meginreglu refsiréttar að vafa beri að meta ákærða í hag. Tekið er sérstaklega fram í H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur) og H 1999 111 (Gilsá) að vafi sé um að stofnast hafi að lögum til beins eignarréttar „þrátt fyrir“ umrætt landamerkjabréf.

Í málum þessum var til úrlausnar hvort brotið hefði verið gegn einkarétti landeiganda til fuglaveiða og vafi um beinan eignarrétt nægði til sýknu. Með hliðsjón af því að dómstólar hafa ekki tekið óbyggjandi afstöðu til þess að einkarétti hvernig jarðir skuli afmarkaðar gagnvart öðrum landsvæðum, fyrst og fremst óbyggðum, er skiljanlegt að í refsimálum hafi verið talinn vafi á ferðum. Það er hins vegar verkefni óbyggðanefndar að úrskurða að einkarétti um slík mörk þar sem vafi er á ferðum. Óbyggðanefnd telur því að almennar eða bindandi ályktanir um eignarréttarlega þýðingu landamerkjabréfa verði ekki dregnar af umræddum fjórum refsidómum.

5.6. Afsals- og veðmálabækur

Samkvæmt Grágás þurfti ekki að lýsa landakaupum á þingi en ýmsum kvöðum (lög-málum), svo sem forkaupsrétti og veði, skyldi lýsa að Lögbergi.²⁰⁴ Samkvæmt 11. og 12. kapítula kaupabálks Jónsbókar var skylt að gera kaupbréf þegar menn keyptu jarðir. Ekki þurfti að lýsa gerningunum en áfram skyldi lesa lög mála á Alþingi, sbr. 8.–9. kapítula landsbrigðapáttar í Jónsbók.²⁰⁵

Í 28. gr. 3. kapítula 5. bókar Dönsku laga, um kaup og sölu og makaskipti, sagði m.a. að afsöl á húsum og jörðum skyldu fram fara á þingi þar sem jörðin væri og skyldi lesa og árita öll afsalsbréf á fyrsta eða öðru þingi. Réttarfarsákvæði Norsku laga Kristjáns V. voru lögleidd hér með opnu bréfi 2. maí 1732. Í 1. bók, 10. gr. 3. kafla, voru ákvæði um störf manntalsþinga en á þeim skyldu fara fram þinglýsingar. Landsmenn hirtu ekki nægilega um skyldu þessa og var hún áréttuð með úrskurðum kansallísins 3. nóvember 1766 og 22. apríl 1790. Var stiftamtmani falið að áminna menn um að láta lesa, áskrifa og bóka öll eignarskjöl og veðbréf en við það var miðað að þinglýsingar færu fram við lögpingsrétt. Áminning þessi kom fram með auglýsingu í lögpingsbókinni 1793. Ekki voru nánari reglur um hvernig skyldi standa að þinglýsingu jarðakaupa-, gjafa- og veðbréfa og var um það mikil óvissa hvar skyldi þinglýsa heimildarbréfum. Með tilskipun frá 24. apríl 1833, um afsalsbréf og pantsetningar á Íslandi, voru settar ítarlegri reglur

²⁰⁴ Grágás 1992, s. 300 (14. k. lbb.).

²⁰⁵ Jónsbók 1904, s. 127–128 (8.–9. k. lbb.), 221–222 (11.–12. k. kb.).

um þetta efni. Var þar kveðið svo á að efni heimildarbréfs um fasteign skyldi lesast á því þingi sem eigindómurinn heyrði til. Eftir gildistöku laga nr. 30/1928, um þinglýsing skjala og aflýsing, fóru þinglýsingar fram á manntalsþingi, en í Reykjavík bæjarþingi. Hætt var lestri sérhvers skjals en þess í stað voru ákvæði um lestur skrár yfir skjöl sem borist höfðu til þinglýsingar. Lög þessi tóku nær eingöngu til framkvæmdar þinglýsinga en snertu ekki efnisatriði nema í litlum mæli. Þau lög giltu fram að setningu nógildandi þinglýsingalaga nr. 39/1978.

Þinglýsingareglur fjölluðu fyrir gildistöku nógildandi þinglýsingalaga ekki um þýðingu þinglýsingar. Engu að síður var litið svo á að registur samkvæmt tilskipuninni frá 1833 ættu að veita hverjum sem hafa vildi „áreiðanlega skírslu um heimild að fasteignum, ískyldur þær (ítök, veðsetningar o.s.frv.) er þeim fylgja, og hvört nokkuð það sé á þingi birt sem verið geti umráðum eigandans til tálmunar ...“²⁰⁶ Þá var talið að í gildistíð laga nr. 30/1928 mætti binda nokkurt traust við þær upplýsingar sem fá mátti í afsals- og veðmálabókum ásamt tilheyrandi skráum þeirra.²⁰⁷ Nær engin ákvæði fjölluðu þó um réttaráhrif þinglýsingar og var það m.a. yfirlýst hlutverk með frumvarpi því, sem varð að þinglýsingalögum nr. 39/1978, að bæta úr brýnni þörf að því leyti.²⁰⁸

Eins og áður segir virðist hafa verið brotalöm í framkvæmd þinglýsinga fram undir lok 18. aldar og að þá hafi verið um það óvissa hvort lesa ætti heimildarbréf að fasteignum á manntalsþingum eða lögbingsréttinum (á Alþingi, síðar Landsyferréttinum). Eftir gildistöku tilskipunarinnar frá 1833 voru skjöl einungis lesin við undirrétt (manntalsþing) og hefur þá verið miðað við að það teldist til dómstarfa. Sama gegndi um þinglýsingar í gildistíð laga nr. 30/1928 og síðan nógildandi þinglýsingalaga nr. 39/1978 þangað til lög nr. 92/1989, um aðskilnað dómsvalds og umboðsvalds í héraði, öðluðust gildi 1. júlí 1992. Þá var kveðið svo á að störf við þinglýsingar teldust til stjórnsýslu. Enda þótt þinglýsing teldist til dómstarfa til ársins 1992, var viðurkennt að þau væru frábrugðin venjulegum dómstörfum þar sem um væri að ræða skráningu í bækur, samningu á skráum og framlagningu þeirra.²⁰⁹ Það girti ekki fyrir dómsmeðferð ágreinings um efnisatriði skjala, þótt þeim hefði áður verið þinglýst og hafði þinglýsingin þannig ekki gildi sem dómur um það sem í skjalinu fjallaði. Einskorðaðist starf við þinglýsingu við formkönnun skjala.

Lestur skjala á þingi og skrásetning skjala í registur og síðar þinglýsingabækur hefur verið gerð í þeim tilgangi að skrá réttindi manna yfir viðkomandi eign. Skrár þessar hafa því verið réttindaskrár en þeim hefur aldrei verið ætlað það hlutverk að lýsa eiginleikum eignar eða ástandi á hverjum tíma.²¹⁰ Vissum skjölum hefur þó verið ætlað sérstakt hlutverk, svo sem jarðabréfum og landamerkjabréfum, en um þau hefur áður

²⁰⁶ Jón Johnsen, 1840: *Hugvekja um þinglýsingar, jarðakaup, veðsetningar og peningabrukun á Íslandi*. Kaupmannahöfn. S. 57.

²⁰⁷ Þorgeir Örlygsson, 1993: *Þinglýsingar. Mistök í þinglýsingum. Réttarreglur*. Reykjavík. S. 29.

²⁰⁸ *Alþingistíðindi A 1977–1978*, s. 1382.

²⁰⁹ Þorgeir Örlygsson 1993, s. 46.

²¹⁰ Þorgeir Örlygsson 1993, s. 19.

verið rætt. Þinglýsing slíkra skjala hefur þá haft svipað gildi og yfirlýsing gagnvart aðliggjandi jörðum eða svæðum, í því skyni að draga fram hugsanlegan ágreining um landamerki, en í þinglýsingunni fólst ekki staðfesting á efni skjalanna um stærð, legu eða annan eiginleika jarðanna.

5.7. Aðrar heimildir

Upplýsingar um eignarréttindi getur einnig verið að finna í ýmsum öðrum heimildum en þeim sem að framan greinir. Má þar fyrst nefna eldri dóma. Í því sambandi ber að líta til þess að vafi getur leikið á því hvort um frumrit sé að ræða, seinni tíma uppskrift eða jafnvel fölsun. Auk þess kann að vera vafi um upprunalegt gildi dómsins skv. þá-gildandi lögum. Þá er viðfangsefnið oft greiðsla afréttartolla, skylda til upprekstrar o.þ.h. Af úrlausnum verður sjaldan ráðið hvort til grundvallar er lagður beinn eða óbeinn eignarréttur að viðkomandi landsvæði, enda ekki ljóst í hvaða mæli hugtök eignarréttar voru notuð í sambærilegri merkingu og í dag. Almennt gildi eldri dóma verður því að teljast takmarkað en einstakir dómur hljóta að koma til athugunar á þeim svæðum sem þeir fjalla um. Hlýtur aldur dóms að skipta nokkru máli og óhjákvæmilegt annað en að gildir dómur sem gengið hafa í gildistíð samtíma réttarskipunar okkar verði eftir því sem við á lagðir til grundvallar efnislegri niðurstöðu um einstök álitæfni.

Heimildir um stjórnarsýslu veraldlegra yfirvalda er að finna í bréfa- og gerðabókum sýslumanna og hreppstjóra og enn fremur í skjalasöfnum æðstu embættismanna þjóðarinnar. Um hendur þeirra fóru m.a. flest erindi sem snertu sölu kirkjueigna.

Heimildir um eignausýslu kirkjunnar eru umtalsverðar. Áður var gerð grein fyrir máldögum og vísitasíum en fleiri má nefna. Bréfabækur biskupa eru einhliða heimildir en styðjast þó oft við eldri gögn að því leyti sem lýst er eignum og ítökum kirkna. Þá voru við flestar kirkjur sérstakar bækur sem nefndust kirkjustóll. Í þær voru skráðar eignir kirknanna og annað efni eftir skoðunargerð biskups eða prófests. Skjalaflokkurinn klausturumboð veitir einnig mikilsverðar upplýsingar um eignir þeirra jarða sem á miðöldum heyrðu undir klaustrin en konungur lagði hald á eftir siðbreytingu.

Hér hefur verið fjallað um þær heimildir sem óbyggðanefnd telur almennt ástæðu til að kanna í hverju máli. Auk þeirra getur að sjálfsögðu verið sérstök ástæða til að kanna önnur prentuð eða óprentuð frumgögn. Jafnframt geta eftirheimildir á borð við almenn uppsláttarrit og ítarefni um svæðið, svo sem byggðar- og héraðslýsingar, t.d. sýslu- og sóknarlýsingar frá 19. öld og landfræðisaga Þorvaldar Thoroddsens, árbækur, o.s.frv. haft nokkra þýðingu. Loks geta fornleifarannsóknir varpað ljósi á búsetusögu viðkomandi svæðis.

Af úrlausnum dómstóla má ráða að heimildir af því tagi sem hér hefur verið gefið ágrip af, geti ásamt öðru haft nokkra þýðingu við mat á tilvist eignarréttinda.

6. NIÐURSTAÐA

Af úrlausnum dómstóla fyrir gildistöku þjóðlendlaga 1998 var ljóst að tiltekin landsvæði á hálendi Íslands væru ekki í eigu sveitarfélaga eða ríkis. Jafnframt mátti ætla að svipað ætti við um fleiri landsvæði en þau sem komið höfðu til umfjöllunar dómstóla. Réttarstaða þessara landsvæða var því að miklu leyti óljós. Þörfin á skýrum reglum um eignarráð og forræði jókst hins vegar með aukinni og fjölbreyttari nýtingu.

Þjóðlendlögin voru sett til að leysa úr þessum vanda. Með þeim er íslenska ríkið lýst eigandi slíkra svæða, þau kölluð þjóðlendur og óbyggðanefnd falið að greina á milli þeirra og eignarlanda. Jafnframt er gert ráð fyrir að innan þjóðlendu geti einstaklingar eða lögaðilar átt takmörkuð eignarréttindi og óbyggðanefnd falið að úrskurða um þau.

Hlutverk óbyggðanefndar er skilgreint í 7. gr. laga um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998. Samkvæmt því skal óbyggðanefnd:

- a. Kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda.
- b. Skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur.
- c. Úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna.

Verkefni óbyggðanefndar er þannig lögbundið og felst í að upplýsa um mörk eignarlanda og þjóðlendna og skilgreina óbein eignarréttindi innan þjóðlendu. Við úrlausn verkefnis síns hlýtur óbyggðanefnd að byggja annars vegar á heimildum um eignarréttindi og hins vegar almennum sönnunarreglum. Það er ekki á valdsviði óbyggðanefndar að ákvarða frá grunni mörk, eftir atvikum ný mörk, svo sem á grundvelli hæðarlínu eða annarra almennra viðmiðana af því tagi, sbr. 5. gr. laga nr. 58/1998. Óbyggðanefnd hefur ekki heimild til að svipta menn eignarlöndum sínum eða skerða eignarréttindi þeirra á annan hátt. Í vafa- og takmarkatilvikum er þó óhjákvæmilegt annað en að ætla nefndinni nokkurt svigrúm við mat á mörkum eignarlanda og þjóðlendna, í samræmi við þær sönnunarreglur íslensks réttar sem nefndin er bundin af og grein er gerð fyrir í forsendum þessum. Þá telur nefndin að heimildir hennar til afmörkunar og ákvörðunar marka afrétta innan þjóðlendu séu eðli málsins samkvæmt rýmri en þegar um fyrrgreind mörk eignarlanda og þjóðlendna er að ræða.

Frumstofnun eignarréttar hér á landi hefur farið fram með landnámi, hefð og lögum, sbr. löggjöf um nýbýli og þjóðlendur.

Landnáma er grundvallarheimildin um landnám Íslands en heimildargildi hennar er umdeilt meðal fræðimanna. Óbyggðanefnd telur að Landnáma lýsi a.m.k. þeirri skiptingu lands sem menn töldu rétta eða voru ásáttir um á ritunartíma einstakra gerða hennar. Af frásögnum þar og rannsóknum á sviði sagnfræði, fornleifafraeði og náttúrufræði virðist jafnframt óhætt að draga þá almennu ályktun að landnám hafi víða náð lengra inn til landsins en byggð á síðari tímum. Óbyggðanefnd telur jafnframt að skýrar frásagnir Landnámu hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar. Af takmörkuðum

lýsingum í Landnámu verða hins vegar engar afdráttarlausar ályktanir dregnar um það hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi.

Hefð er annar frumstofnunarháttur eignarréttar. Dómstólar hafa hafnað því að eignarhefð verði unnin á grundvelli hefðbundinna afréttarnota af landi utan landamerkja jarða. Eignarhefð hefur hins vegar verið viðurkennd á grundvelli sambærilegra nota innan landamerkja jarðar. Jafnframt er ljóst að nýttjar af þessu tagi hafa ekki nægt til að vinna eignarhefð með útrýmandi hætti innan marka jarðar svo sem þau hafa verið afmörkuð í landamerkjabréfi hennar. Óbyggðanefnd telur að við mat á því hvort tekist hafi að fullna eignarhefð yfir landsvæði skipti máli hvort það er innan eða utan landamerkja jarðar. Skilyrði fyrir því að eignarhefð verði unnin á landsvæði utan landamerkja jarðar eru þröng, þó að ekki sé slíkt útilokað.

Þá telur óbyggðanefnd það ekki á færi sínu, þrátt fyrir lögbundna rannsóknarskyldu nefndarinnar, að ákvarða einstökum aðilum réttindi á grundvelli réttarskapandi úrræðis sem hefðar, án þess að til komi beint og ótvírætt tilkall viðkomandi aðila um ákveðin og afmörkuð eignarréttindi og að hann eftir atvikum beri fyrir sig og byggi rétt á hefð.

Lög eru þriðji frumstofnunarháttur eignarréttar. Stofnun nýbýla á grundvelli nýbýlailskipunar frá 15. apríl 1776 eða laga um nýbýli frá 6. nóvember 1897 virðist þó ekki hafa mikla almenna þýðingu í þessu sambandi enda fátíð, þó ekki sé hún dæmalaus.

Fram að gildistöku þjóðlendulaga var land að meginstefnu flokkað á grundvelli eignarhalds í *jarðir*, *afrétti* og *almenninga*. Þýðing þeirrar flokkunar nú ræðst af því hvernig hún fellur að hugtökunum *eignarland* og *þjóðlenda*.

Óbyggðanefnd telur að almennt megi gera ráð fyrir að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámunum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Tilgangurinn með stofnun hvernar jarðar hefur verið að stunda þar búskap árið um kring. Samt sem áður getur að sjálfsögðu verið land innan jarðar sem ekki verður nýtt til landbúnaðar, enda getur setning merkja hæglega hafa tekið mið af öðrum atriðum. Nýting landsins hefur verið í samræmi við búskaparhætti og umfang bús á hverjum tíma. Land hvernar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Innan merkja jarðar sinnar hefur eigandi almennt séð farið með umráð og hagnýtingu, gert ráðstafanir með löggerningum, veðsett jörðina og látið hana ganga að erfðum, á sama hátt og gildir um eignarland yfirleitt. Óbyggðanefnd telur hvorki verða ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt séð hafi verið gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu. Staðhættir, gróðurfar og nýtingarmöguleikar verða ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Einstök dæmi um slíka skiptingu finnast þó og eins kann það í öðrum tilvikum að valda nokkrum vafa þegar afréttur liggur eða lá sjálfstætt undir einstakar jarðir. Þá kunna að finnast svæði innan merkja jarða sem kölluð eru afréttur, e.t.v. með vísan til þess að sá hluti hennar hafi helst verið nýttur til beitar, án þess þó að eignarréttarleg staða þess landsvæðis hljóti að vera önnur. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem

samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er eða hefur verið jörð sé beinum eignarrétti háð. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem öðru heldur fram.

Óbyggðanefnd telur að tilvist ítaks í fasteign bendi fremur til þess að svæði það sem ítakið er á sé eða hafi einhvern tíman verið eignarland. Þannig hafi réttur yfir viðkomandi landsvæði verið nauðsynlegur grundvöllur undir stofnun ítaks á því og ítakshafinn öðlast rétt sinn innan marka þess réttar sem handhafi hinna beinu eignarréttinda átti. Þrátt fyrir þetta kunna að finnast ítök í landsvæðum sem ekki eru undirorpin beinum eignarrétti nú og ekki unnt að sýna fram á að hafi nokkurn tíman verið það. Í slíkum tilvikum kann þó að vera um annars konar réttindi að ræða en ítök í hinni hefðbundnu merkingu hugtaksins.

Óbyggðanefnd telur að heimildir bendi ekki til að hér á landi hafi verið að finna afmörkuð landsvæði inn til landsins sem lotið hafi reglum um almenninga svo óbyggjandi sé. Hafi einhvern tíma svo verið, hefur munur á þeim og afréttum orðið lítill eða enginn er tímar liðu fram. Þá er ljóst að stærstur hluti lands utan einstakra jarða hefur fyrr og síðar verið í afréttarnotum. Samkvæmt þessu verður ekki talið að hugtakið almenningur hafi mikið sjálfstætt gildi við mat á grunneignarrétti á landi sem verið hefur í slíkum notum. Það getur hins vegar haft þýðingu við mat á takmörkuðum eignarréttindum og eins verður ekki útilokað að slík landsvæði finnist.

Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að landsvæði sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum eru samnotaafréttir hafi verið númer eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti. Samhengi eignarréttar og sögu liggur hins vegar ekki fyrir. Nýting landsins hefur fyrr og síðar fyrst og fremst falist í sumarheit fyrir búfénað. Reglur um afmörkun á afréttum hafa verið mun rýmri en varðandi jarðir og fyrst og fremst miðast við hagsmuni eigenda aðbyggjandi jarða. Þá er ljóst að löggjafinn hefur ráðstafað eignarréttindum á afréttum til annarra en afréttarhafa og ekki lagt á þá sömu skyldur og eigendur jarða. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv. sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðrar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er samnotaafréttur sé þjóðlenda. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem öðru heldur fram.

Að því er varðar afrétti einstakra jarða og stofnana, virðist munurinn sá að réttindi einstakra jarða til landsvæðisins og tilheyrsla þess í því sambandi eru meiri en varðandi samnotaafréttina. Jafnframt hefur löggjafinn ekki ráðstafað eignarréttindum á slíkum svæðum á sama hátt og á samnotaafréttum. Hvort tiltekinn afréttur einstakrar jarðar eða stofnunar er undirorpin beinum eða óbeinum eignarrétti heimajarðar er hins vegar ekki einhlítt og verður að meta í hverju tilviki fyrir sig. Kröfur dómstóla til sönnunar að því er varðar annars vegar afrétti einstakra jarða og stofnana og hins vegar samnotaafrétti virðast þó sambærilegar.

Um lönd eða hluta lands einstakra jarða sem hefur verið lagt til afréttar vísast til umfjöllunar um hugtakið *jörð*.

Landfræðileg afmörkun fasteigna var ekki skráð á samræmdan máta fyrr en í lok 19. aldar. Fram er komið að fyrir þann tíma eru heimildir um mörk jarða fágætar. Þá liggur fyrir að heimildargildi Landnámu er umdeilt og lýsingar hennar oft ónákvæmar. Úrskurður um eignarland eða þjóðlendu verður ekki byggður á þeim einum.

Með setningu laga um landamerki, nr. 5/1882, var í fyrsta skipti í íslenskri löggjöf kveðið á um almenna skyldu eigenda og umráðamanna jarða til að skrásetja nákvæma lýsingu á landamerkjum jarða sinna. Tilgangur löggjafans með setningu laga um landamerki 1882 og laga um hefð 1905 var sá að koma fastri skipan á afmörkun fasteigna og heimildir til þeirra. Hér má einnig nefna lög um fasteignamat 1915 þar sem kveðið var á um reglubundið mat fasteigna á tíu ára fresti. Með þessu móti leitaðist löggjafinn við að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna.

Samkvæmt ákvæðum landamerkjaganna skyldi sýslumaður hafa eftirlit með því að menn uppfylltu skyldur sínar til skrásetningar merkja. Hafi bréf verið þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki tiltekinnar jarðar, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágranna eða sveitarfélag, virðist það benda til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Séu bréf aðliggjandi jarða samhljóða hlýtur það að benda til hins sama. Könnun óbyggðanefndar á dómum Landsyfirréttar á tímabilinu 1886–1920 bendir ekki til þess að í kjölfarið á setningu landamerkjaganna hafi komið upp umtalsverður ágreiningur milli sveitarfélaga og eigenda efstu jarða um mörk jarða og afrétta. Jafnframt er ljóst að þinglýstir eigendur hafa haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst. Ennfremur hlýtur gildistaka hefðarlaga árið 1905 að styrkja eignartilkall slíkra aðila.

Ljóst virðist af úrlausnum dómstóla að við mat á gildi landamerkjabréfs, skiptir máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði. Hafi gögn máls þótt bera með sér að afréttarlandsvæði væri einungis óbeinum eignarréttindum háð hefur tilvist landamerkjabréfs ekki breytt þeirri niðurstöðu. Í slíkum tilvikum hafa landamerkjabréf einungis verið talin ákvarða mörk afréttareignar. Hins vegar hafa dómstólar í einkamálum talið landamerkjabréf ákvarða mörk eignarlands í tilvikum þar sem um var að ræða landsvæði sem áður höfðu legið innan landamerkja jarða.

Með vísan til tilgangs landamerkjalaga 1882, síðari tíma löggjafar og úrlausna dómstóla, telur óbyggðanefnd að leggja verði til grundvallar að jörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi, sé beinum eignarrétti háð. Útilokað er að fullyrða um rétta afmörkun og órofa yfirfærslu eignarréttinda allt frá landnámi og til dagsins í dag. Í þeim tilvikum þar sem einstaklingar eða lögaðilar hafa samkvæmt elstu heimildum farið með þau réttindi og skyldur sem í beinum eignarrétti felast, verður að telja eðlilegt að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem fyrir hendi kann að vera. Einstaklingar og lögaðilar hafa haft réttmætar ástæður til að vænta þess að beinn eignarréttur væri fyrir

hendi og getað leitað til handhafa opinbers valds honum til verndar. Hins vegar er þó ljóst að meta verður sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs. Þannig dregur úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót.

Á hinn bóginn telur óbyggðanefnd að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum hefur ekki með einum eða öðrum hætti tilheyrt jörð, hafi ekki orðið beinum eignarrétti háð fyrir en með setningu þjóðlendulaga. Ekki er hægt að útiloka að þessi landsvæði hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti en samhengi eignarréttar og sögu liggur ekki fyrir. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv. sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem slíku heldur fram.

Um eignarréttarlega stöðu þess lands sem hulið er jökli fer eftir sömu reglum og um önnur landsvæði. Þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi ber þannig að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendulaga, 1. júlí 1998, enda sé jökullinn í þjóðlendu. Sé jökulsvæði innan merkja jarðar gilda hins vegar almenn sjónarmið um túlkun landamerkja. Merki sjávarjarða til hafsins fylgja breytingum á stórstraumsfjörumáli og landamerki færast inn og út í samræmi við landauka eða landtap.

7. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 5

7.1. Almenn atriði og dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹¹

[...]

Á þeim tíma sem liðinn er frá því *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og viðauki við þær [sbr. kafla 1–6 hér að framan] birtist hefur Hæstiréttur kveðið upp nokkurn fjölda dóma sem fela í sér afstöðu réttarins til atriða sem almenna þýðingu hafa við efnislega úrlausn þjóðlendumála. Skal þar fyrst getið um dóm Hæstaréttar frá 6. september 2005 í máli nr. 367/2005, sem fjallað var um í inngangi að niðurstöðum óbyggðanefndar í málum á svæði 4 [mál nr. 1–6/2004]. Svo sem þar segir verður sú ályktun af honum dregin, sbr. nú einnig dóm Hæstaréttar frá 16. maí 2007 í máli nr. 571/2006, að óbyggðanefnd sé bundin af kröfugerð aðila, hvort heldur er íslenska ríkisins eða annarra, og verði að leysa úr máli á þeim grundvelli. Í tilvikum ríkisjarða hefur því þó verið lýst yfir af hálfu íslenska ríkisins að í þjóðlendukröfu felist ekki afsal á eignarlandi og því eigi niðurstaða óbyggðanefndar, að því leyti sem hún tekur til ríkisjarða, að ráðast af sömu atriðum og lögð séu til grundvallar um annað eignarland. Aðrir dómur varða fremur heimildamat og sönnunarkröfur, nánar tiltekið tveir dómur Hæstaréttar frá 21. október 2004 (mál nr. 47 og 48/2004); þrír dómur frá 11. maí 2006

²¹¹ Kafli 6.1 í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5).

(mál nr. 496/2005, 454/2005 og 345/2005); tveir dómur frá 28. september 2006 (mál nr. 497/2005 og 498/2005); tveir dómur frá 5. október 2006 (mál nr. 67/2006 og 133/2006) og nú síðast þrjú dómur frá 16. maí 2007 (mál nr. 448/2006, 536/2006 og 24/2007).

[...]

Hér á eftir verður fyrst lagt mat á hvort dómur gefi tilefni til að herða sönnunarkröfur til landamerkjabréfa jarða og að því loknu fjallað almennt um stofnun heiðarbyggðar á Norðausturlandi. [...]

7.1.1. *Gildi landamerkjabréfa jarða*²¹²

Í forsendum dóms Hæstaréttar í máli nr. 48/2004, sem birtur er í dómasafni þess árs á bls. 3796, tók rétturinn almenna afstöðu til mats á gildi landamerkjabréfa, annars vegar jarða og hins vegar annarra landsvæða, og inntaks eignarréttar á svæði, sem lýst er í landamerkjabréfi jarðar, sbr. einnig tilvísanir í síðari dómum í þjóðlendumálum, t.d. máli nr. 345/2005. Orðrétt segir svo:

Við mat á gildi landamerkjabréfa og því hvert sé inntak eignarréttar á svæði, sem þar er lýst, skiptir almennt máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði, en þekkt er að landamerkjabréf hafa ekki eingöngu verið gerð fyrir jarðir, heldur einnig til dæmis afrétti, sem ekki tengjast sérstaklega tiltekinni jörð. Felur landamerkjabréf fyrir jörð í sér ríkari sönnun fyrir því að um eignarland sé að ræða þótt jafnframt verði að meta gildi hvers bréfs sérstaklega.

Einnig kemur fram það álit réttarins að áritun um samþykki eigenda aðliggjandi jarða, þinglýsing og innfærsla í landamerkjabók auki sönnunargildi landamerkjabréfs. Sama máli gegnir ef ekki hefur verið ágreiningur um merki viðkomandi jarðar. Hins vegar verði ekki litið fram hjá þeirri staðreynd að fyrir gildistöku laga nr. 58/1998 hafi engum verið til að dreifa sem gat sem handhafi beins eignarréttar gert samninga um mörk þess lands sem nú nefnist þjóðlenda. Þá verði þess að gæta að með því að gera landamerkjabréf gátu menn ekki einhliða aukið við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði. Verði til þess að líta hvort til séu eldri heimildir sem fallið geti að lýsingu í landamerkjabréfi, enda stangist sú lýsing heldur ekki á við staðhætti, gróðurfar og upplýsingar um nýtingu lands.

Segja má einnig að í nýjustu dómum, sbr. mál nr. 536/2006 og 24/2007, hafi enn verið hnekkð á þýðingu þess að landsvæði teljist innan merkja jarðar. Samkvæmt þessu er óbyggðanefnd rétt að leggja áfram áherslu á landamerkjabréf jarða, sbr. umfjöllun um þau í *Almennum niðurstöðum*, enda þótt með skýrum fyrirvörum sé.

Umfjöllun dómstóla um landamerkjabréf jarðanna Úthlíðar, Stafafells (hluta), Skaftafells og Hóla gefur þó tilefni til að huga sérstaklega að því hvort óbyggðanefnd beri að herða kröfur til sönnunar eignarlands innan landamerkjabréfa jarða, frá því sem lagt er til grundvallar í *Almennum niðurstöðum*. Viðkomandi landsvæði voru öll talin

²¹² Kafli 6.1.1. í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5).

eignarlönd en í forsendum dóma samt sem áður lýst efasemdum um að svo væri að öllu leyti.

Í tilvikum Úthlíðar og þess hluta Stafafellslands sem liggur sunnan og vestan Jökulsár, sbr. mál nr. 48/2004 og 498/2005, lágu fyrir bæði landamerkjabréf og eldri heimildir um merki. Lýsingar þessar fengu vel samrýmst en beinn eignarréttur á hluta þeirra landsvæða sem afmörkuð voru þrátt fyrir það talinn vafa undirorpinn. Fram kemur að staðhættir og fyrirbyggjandi heimildir um gróðurfar styðji ekki að þar hafi verið stofnað til beins eignarréttar með námi. Ekki voru þó talin skilyrði til að skilja þessi landsvæði undan eignarlandi jarðanna, einkum þar sem ekkert hefði komið fram af hálfu íslenska ríkisins sem leggja mætti til grundvallar við nánari afmörkun að þessu leyti. Varðandi umræddan hluta Úthlíðar var einnig tekið fram að ekki hefði verið sýnt fram á að landsvæðið hefði verið nýtt sem samnotaafreittur.

Í tilvikum Skaftafells og Hóla, sbr. mál nr. 496/2005 og 48/2004, voru landamerkjabréf fyrir hendi en engar eldri heimildir. Um landamerkjabréf Skaftafells, sem er ódagsett en var þinglesið á árinu 1890, segir svo í dómi Hæstaréttar:

Þótt landamerkjabréfið geti haft sönnunargildi um mörk eignarlands Skaftafells með því að það var áritað um samþykki af eigendum aðliggjandi jarða, þinglesið og fært í landamerkjabók, verður að líta til þess að ekki var á valdi eigenda jarðarinnar að auka með landamerkjabréfinu við land sitt eða annan rétt umfram það, sem áður hafði verið. Getur landamerkjabréf þetta því ekki eitt og sér nægt gegn andmælum áfrýjanda til að sanna beinan eignarrétt eigenda Skaftafells II að landinu á Skeiðarársandi, sem deilt er um í málinu, heldur verða önnur atriði jafnframt að koma til, sem stutt geta sömu niðurstöðu, sbr. dóm Hæstaréttar 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 [sem fjallar m.a. um Hóla], sem birtur er í dómasafni þess árs á bls. 3796.

Hér skal einnig getið dóms í máli nr. 345/2004, varðandi jörðina Fell í Suðursveit. Þar lá fyrir skýr eldri heimild, nánar tiltekið lögfesta frá árinu 1851, þar sem merki inn til landsins voru m.a. miðuð við aðliggjandi jökul. Landamerkjabréf jarðarinnar frá árinu 1922 var mun óskýrara, náði skemur inn til landsins, þ.e. í átt að jökli, og gat ekki sérstaklega um merki gagnvart jöklinum. Fjalllendið næst jökli var dæmt þjóðlenda og þannig fremur miðað við hina yngri heimild, þ.e. landamerkjabréfið, sem náði skemur en hin eldri. Þar höfðu þó önnur atriði einnig vægi.

Óbyggðanefnd hefur nú þegar kveðið upp úrskurði sem fjalla um fjölda jarða á sunnanverðu landinu, þ.e. svæðum 1–4, og heimilda um afmörkun og eignarréttindi á ágreiningssvæðum verið skipulega leitað, m.a. á Þjóðskjalasafni og hjá sýslumannsembættum. Séu þær skoðaðar heildstætt kemur í ljós að landamerkjabréf hátt í tvö-hundruð jarða hafa verið könnuð sérstaklega. Í upp undir helmingi tilvika hefur það verið elsta lýsing á merkjum jarðar og beinn samanburður við eldri heimildir þannig ekki mögulegur. Því fer einnig fjarri að eldri heimildir séu almennt heildstæðar merkjalýsingar. Þvert á móti geta þær verið brotakenndar og jafnvel fremur falið í sér vísbendingar en ótvíræðar lýsingar. Loks eru tíu tilvik þar sem ekkert landamerkjabréf, í skilningi landamerkjalaga, er fyrir hendi og verður ekki séð að það hafi nokkurn tíma verið gert. Að því er varðar mikinn meirihluta jarða á svæðum 1–4, var niðurstaðan sú

að aðrar heimildir um merki, væru þær til, ýmist styddu lýsingu bréfs eða mæltu henni ekki í mót. Merkjum væri því rétt lýst í landamerkjabréfi, svo sem óbyggðanefnd skýrði það. Tekið skal fram að sú skýring var í ákveðnum tilvikum önnur en málsaðila.

Svo sem að framan greinir virðast dómstólar þannig gera fremur strangar kröfur til landamerkjabréfa jarða, þ. á m. að þau hafi stuðning af öðru og þá einkum eldri heimildum. Til þess ber þó að líta að fleiri atriði eru hér samofin og lögð til grundvallar niðurstöðu hverju sinni, þar á meðal mismunandi vægi eða trúverðugleiki einstakra heimilda, nýting, gróðurfar og staðhættir. Með hliðsjón af því og með tilliti til stjórnskipulegrar jafnræðisreglu telur óbyggðanefnd að fara beri varlega í að draga víðtækar ályktanir af þessari umfjöllun. Líta ber til þess að eftir að gengið hafði verið frá landamerkjabréfi, með tilheyrandi opinberri skráningu, hafði jarðeigandi síður ástæðu til að varðveita skjöl sem þar kann að hafa verið byggt á. Eðlilegt verður að telja að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem fyrir hendi kann að vera í slíkum tilvikum.

Niðurstaða óbyggðanefndar er því sú að ekki sé ástæða til að herða sérstaklega kröfur um sönnun eignarlands innan lýsingar í landamerkjabréfi jarðar, umfram það sem áður hefur verið lagt til grundvallar og samrýmist vel þeirri almennu afstöðu Hæstaréttar til landamerkjabréfa sem áður var lýst. Eftir sem áður er ljóst að dómstólar gera nokkuð strangar kröfur til sönnunar eignarlands, sbr. einnig þá meginreglu í íslenskum rétti að sá sem telur til eignarréttar yfir landi verður að færa fram heimildir fyrir eignartilkalli sínu. Jafnframt liggur fyrir að landamerkjabréf hafa ekki eingöngu verið gerð fyrir jarðir, sbr. t.d. dóm Hæstaréttar 28. september 2006 í máli nr. 497/2005, þar sem segir svo:

... nær frá upphafi Íslandsbyggðar mörkuðu menn sér ekki eingöngu ákveðin landsvæði, sem voru háð beinum eignarrétti, heldur einnig mörk ítaka, afrétta og allra annarra réttinda í lönd sem einhverja þýðingu gátu haft fyrir afkomu manna. Meðan landsvæði gaf eitthvað af sér lágu hagsmunir til þess að halda merkjum réttindanna við, hvers eðlis sem þau voru. Af framanrituðu þykir leiða að skýra verði hvaða réttindi það séu sem menn voru að skipta á milli sín.

7.1.2. *Heiðarbylí á Norðausturlandi*²¹³

Í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* er gerð almenn grein fyrir þeirri stofnun eignarréttar sem heimilaður var í nýbýlatilskipun frá 15. apríl 1776, um landnám og byggingu eyðijarða, og síðar nýbýlalögum, nr. 15/1897.²¹⁴ Að því er varðar Norðausturland sérstaklega í þessu sambandi benda heimildir til að í kjölfar nýbýlatilskipunar og fram yfir miðja 19. öld hafi þar verið stofnað til heiðarbyggðar í meiri mæli en á þeim landshlutum sem áður hafa komið til umfjöllunar hjá óbyggðanefnd. Byggð þessi stóð að jafnaði stutt, oft slitrótt, og þegar komið var fram á miðja 20. öld var henni nær alveg

²¹³ Kafli 6.1.2. í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5).

²¹⁴ Sbr. kafla 3.3. [...].

lokið. Í kjölfar gildistöku landamerkjálaga voru ýmist gerð sérstök landmerkjabréf fyrir slík heiðarbýli eða þau felld innan landamerkjálýsingar tiltekinnar jarðar.

Samkvæmt ákvæðum nýbýlatilskipunar gat slík býlisstofnun hvort heldur er verið í landi jarðar eða utan þess. Kveðið var á um útmælingu viðkomandi landsvæðis undir stjórn sýslumanns og útgáfu amtmanns á byggingarbréfi til handa nýbýlingi, enda hefði skilyrðum verið fullnægt.

Í þeim tilvikum að stofnað var til nýbýlis í landi jarðar með lögformlegum hætti, sbr. einkum 2. gr. nýbýlatilskipunar, er ljóst að með því hefur ekki orðið breyting á eignarréttarlegri stöðu landsvæðisins. Hér gegnir sama máli og ef þar var stofnað til byggðar með öðrum hætti, svo sem leigu eða sölu hluta jarðar.²¹⁵ Um slík landsvæði hlýtur því að fara eftir sömu sjónarmiðum og jarðir almennt, hvernig sem formlegum frágangi hefur verið háttað. Um jarðir almennt vísast nánar til *Almennra niðurstaðna óbyggðanefndar*.

Hafi hins vegar tekist byggð utan jarðar, sbr. einkum 4. gr. nýbýlatilskipunar, verður að kanna hvort þar hafi verið stofnað til lögformlegs nýbýlis. Hafi svo verið, er ljóst að viðkomandi landsvæði er eignarland, þá þegar af þeirri ástæðu. Ella verður að líta svo á að ekki hafi verið stofnað til beins eignarréttar á grundvelli þeirrar löggjafar. Eignarréttarleg staða viðkomandi landsvæðis breyttist því ekki, hvernig sem henni var farið. Annað mál er að í kjölfarið kann að hafa stofnast þar eignarland á öðrum grundvelli, sbr. lög nr. 46/1905 um hefð.

Heiðarbyggð á Norðausturlandi er nefnd ýmsum nöfnum í heimildum, einkum nýbýli, afbýli, heiðarkot og hjáleiga. Notkun þessara hugtaka er misvísandi og tekur ekki endilega mið af ákvæðum nýbýlatilskipunar eða nýbýlalaga. Þannig kann tiltekið býli að vera nefnt nýbýli í heimildum án þess að byggingarbréf liggi fyrir. Málsmeðferð nýbýlaumsóknar getur þá af einhverjum ástæðum hafa lokið á einhverju stigi, svo sem eftir útmælingu, eða jafnvel ekki hafist yfirleitt. Á hinn bóginn getur verið að byggingarbréf hafi verið gefið út en býlið þrátt fyrir það nefnt annað en nýbýli, t.d. hjáleiga.

Útgáfa byggingarbréfs, sem stundum er nefnt nýbýlaleyfi, tekur af vafa um stofnun eignarlands og að landsvæði hafi frá þeim tíma öðlast stöðu jarðar að lögum. Að öðru leyti hlýtur að þurfa að leggja mat á eignarréttarlega stöðu viðkomandi landsvæðis áður en þar tókst byggð og hvort sú staða hafi tekið breytingum síðan. Í því sambandi ber að líta til þeirra krafna sem Hæstiréttur hefur gert til sönnunar eignarlands, sbr. kafla [7].1.1.

²¹⁵ Sbr. kafla 4.2. [...].

8. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 6

8.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹⁶

[...]

Frá því óbyggðanefnd kvað upp [...] úrskurði [síðast], í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5), hafa gengið níu Hæstaréttardómar sem tengjast fyrri svæðum. Nánar tiltekið eru þetta fimm dómar frá 14. júní 2007, þ.e. í málum nr. 22/2007 (Þórsmörk og Goðaland), nr. 23/2007 (Steinsholt), nr. 25/2007 (Almenningar), nr. 26/2007 (Merkurtungur), nr. 28/2007 (Stakkholt), einn dómur frá 4. október 2007, í máli nr. 27/2007 (Grænafjall/Fljótshlíðarafréttur), einn dómur frá 11. október 2007, í máli nr. 99/2007 (Skaftártunguafréttur) og loks tveir dómar frá 18. október 2007, í málum nr. 47/2007 (Núpsstaður og fleiri jarðir í Fljótshverfi) og 79/2007 (Mörtunga og Prestbakkajarðir).

Tveir hinir síðastnefndu dómar eru fremur til staðfestingar á [...] niðurstöðu [þeirri sem greinir í kafla 7.1.1.], þ.e. að ekki beri að herða sérstaklega kröfur til landamerkjabréfa jarða. Að öðru leyti telur óbyggðanefnd nauðsynlegt að taka til athugunar samhengi eldri og yngri dóma um eignarréttarlega stöðu tiltekinna afrétta einstakra jarða og/eða stofnana og hvort tilefni sé til breytinga á sönnunarmati óbyggðanefndar í sambærilegum tilvikum. Fer sú umfjöllun hér á eftir.

8.2. Afréttir einstakra jarða og stofnana²¹⁷

Um þýðingu hugtakanna jörð, afréttur og almenningur er rækilega fjallað í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* [...]. Að því er varðar hugtakið jörð er niðurstaðan sú að almennt megi gera ráð fyrir að slíku landi hafi upphaflega verið ráðstafað úr einstökum landnámmum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Þannig eru taldar líkur á því að jörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi eða innan annarra ótvíræðra merkja, sé beinum eignarrétti háð. Tilvist landamerkjabréfs ein og sér ræður því ekki úrslitum um mat á eignarrétti, heldur staða landsvæðisins sem jarðar.

Afrétti hefur óbyggðanefnd flokkað í þrennt á grundvelli uppruna, sbr. kafla 4.4. og 4.5. í áðurnefndum *Almennum niðurstöðum*. Þar eru í fyrsta lagi samnotaafréttir, þ.e. þeir afréttir sem skv. elstu heimildum hafa verið í sameiginlegum notum jarða í tilteknu sveitarfélagi eða á afmörkuðu svæði. Í öðru lagi eru afréttir einstakra jarða og stofnana, sem skv. elstu heimildum tilheyrðu einstökum jörðum, lögpersónum eða stofnunum, fyrst og fremst kirkjunum. Í þriðja lagi er um að ræða jarðir sem að hluta eða öllu leyti hafa verið lagðar til afréttar og gilda þar um sambærileg sjónarmið og að framan greindi um eignarhald á landi jarða yfirleitt.

Hafi umþrætt landsvæði ekki legið innan merkja jarðar hefur óbyggðanefnd talið að líkur séu á því að það hafi ekki orðið beinum eignarrétti háð fyrr en með setningu þjóðlendulaga. Tilvist landamerkjabréfs skiptir þá ekki grundvallarmáli en litið til atriða svo

²¹⁶ Kafli 6.1.2. í málum nr. 1–5/2007 (svæði 6).

²¹⁷ Kafli 6.1.3. í málum nr. 1–5/2007 (svæði 6).

sem umfjöllunar í heimildum, nýtingar, staðháttu, gróðurfars og landnáms. Ekki er þó alltaf augljóst hvort landsvæði hefur stöðu jarðar eða afréttar. Á það álitæfni hefur sérstaklega reynt þegar undir einstakar jarðir og/eða stofnanir hafa legið svæði sem skilin hafa verið frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða, í sumum tilvikum, af öðrum fasteignum. Eru aðstæður þá oft þær að landsvæðisins er getið með sérstökum hætti í heimildum, stundum beinlínis kallað afréttur og heimildir um afnot einskorðaðar við beit eða önnur þrengri og þá sambærileg not.

Til úrlausnar hjá óbyggðanefnd hefur komið nokkur fjöldi landsvæða sem fella má undir framangreinda lýsingu. Þessi landsvæði hafa verið úrskurðuð þjóðlendur og afréttir/landsvæði í afréttareign, eftir atvikum með vísan til heimilda, legu, sögu, staðháttu, nota o.fl. Ber hér að nefna Afrétt norðan vatna í máli nr. 4/2000 (svæði 1), Hrunaheiðar í máli nr. 5/2000 (svæði 1); Hoffellslambatungur í máli nr. 4/2001 (svæði 2); Þórsmörk, Goðaland, Almenna, Teigstungur, Múlatungur, Merkurtungur, Stakkholt, Steinsholt, Hólatungur, Borgartungur og Skógafjall í máli nr. 5/2003 (svæði 3); Hvítmögu og Stórhöfða í máli nr. 6/2003 (svæði 3); Villingadal, Suðurfell og Múla í máli nr. 1/2005 (svæði 5); Steinvarartungu og Þorbrandsstaðtungur í máli nr. 3/2005 (svæði 5); Þverfellsland og sunnanverða Grímólfsártungu í máli nr. 4/2005 (svæði 5) og loks afréttarland á Hólsfjöllum í máli nr. 5/2005 (svæði 5).

Segja má að Hæstiréttur hafi einnig tekið skýra afstöðu til landamerkjabréfa annarra landsvæða en jarða, þegar í fyrstu dómum í þjóðlendumálum. Í forsendum réttarins í dómi frá 21. október 2004, máli nr. 48/2004, segir þannig svo:

Við mat á gildi landamerkjabréfa og því hvert sé inntak eignarréttar á svæði, sem þar er lýst, skiptir almennt máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði, en þekkt er að landamerkjabréf hafa ekki eingöngu verið gerð fyrir jarðir, heldur einnig til dæmis afrétti, sem ekki tengjast sérstaklega tiltekinni jörð. Felur landamerkjabréf fyrir jörð í sér ríkari sönnun fyrir því að um eignarland sé að ræða þótt jafnframt verði að meta gildi hvers bréfs sérstaklega.

Að auki segir svo í dómi réttarins frá 28. september 2006 í máli nr. 497/2005:

... nær frá upphafi Íslandsbyggðar mörkuðu menn sér ekki eingöngu ákveðin landsvæði, sem voru háð beinum eignarrétti, heldur einnig mörk ítaka, afrétta og allra annarra réttinda í lönd sem einhverja þýðingu gátu haft fyrir afkomu manna. Meðan landsvæði gaf eitthvað af sér lágu hagsmunir til þess að halda merkjum réttindanna við, hvers eðlis sem þau voru. Af framanrituðu þykir leiða að skýra verði hvaða réttindi það séu sem menn voru að skipta á milli sín.

Þá hefur komið fram það skýra mat Hæstaréttar að sé ekki um jörð að ræða hafa landamerkjabréf takmarkaðra vægi sem „sönnunargagn um beinan eignarrétt“, sbr. dóm Hæstaréttar 14. júní 2007 í máli nr. 22/2007.

Úrskurðir óbyggðanefndar um þær þjóðlendur og afrétti/landsvæði í afréttareign sem áður voru tilgreindar hafa verið staðfestir efnislega með dómum Hæstaréttar að því er varðar Afrétt norðan vatna, Hoffellslambatungur, Hrunaheiðar, Þórsmörk, Goðaland, Steinsholt, Almenna, Merkurtungur og Stakkholt, sbr. dóma frá 21. október 2004, 28. september 2006, 5. október 2006 og 14. júní 2007 í málum nr. 47/2004, nr.

497/2005, nr. 133/2006, nr. 22/2007, nr. 23/2007, nr. 25/2007, nr. 26/2007 og nr. 28/2007. Í tilvikum Skógafjalls, Hvítmögu og Stórhöfða var sams konar niðurstöðum óbyggðanefndar á hinn bóginn snúið við og komist að þeirri niðurstöðu að þar væru eignarlönd en ekki þjóðlendur í afréttareign, sbr. dóma frá 16. maí 2007 í málum nr. 24/2007, nr. 536/2006 og nr. 448/2006. Önnur framangreind landsvæði hafa ekki komið til kasta dómstóla en af dómum um eignarland frá því fyrir gildistöku þjóðlendulaga ber að nefna Hrd. frá 29. febrúar 1996 (Hrd. 1996/696) um Blikdal í Esju og dóm aukadómþings Árnassýslu 23. febrúar 1980 um Tunguheiði í Biskupstungum.

Úrskurðir óbyggðanefndar um þjóðlendur í afréttareign á þessum svæðum eru þannig almennt í góðu samræmi við úrlausnir Hæstaréttar, fyrr og síðar, þó svo forsendur séu ekki einsleitar í öllum tilvikum og taki þess utan mið af sérstöðu einstakra svæða. Dómar Hæstaréttar um landskikana þrjá sunnan Mýrdalsjökuls, þ.e. Skógafjall, Hvítmögu og Stórhöfða, skera sig þar hins vegar nokkuð úr.

Framangreind úrlausnarefni eiga það sameiginlegt að viðkomandi landsvæði hefur legið undir einstaka jörð/jarðir eða stofnun, landfræðilega aðskilið frá henni/þeim með einum eða öðrum hætti, jafnan getið með sérstökum hætti í heimildum, stundum beinlínis kallað afréttur og afnot einskorðuð við beit eða önnur þrengri og þá sambærileg not.

Ef reynt er að taka saman þau sameiginlegu atriði sem leiða til niðurstöðu Hæstaréttar um eignarland í umræddum þremur undantekningartilvikum, þá sýnist landfræðileg lega, m.a. gagnvart aðliggjandi eignarlöndum og að einhverju marki almennir staðhættir, vega mjög þungt. Í tilvikum Hvítmögu og Skógafjalls var á því byggt að svæðin hefðu verið innan merkja jarða og að hvorki staðhættir né gróðurfar mæltu gegn því að þau hefðu verið númer, a.m.k. að einhverju leyti. Beinn eignarréttur hefði þannig stofnast. Um Stórhöfða segir að líkur séu fyrir því að hann hafi verið innan upphaflegs landnáms eins og aðliggjandi lönd. Hann hafi ekki verið talinn til samnotaafréttta og ekkert sé komið fram í málinu sem stutt geti að munur verði að þessu leyti gerður á Stórhöfða og aðliggjandi landsvæðum. Nægilega sé því leitt í ljós að hann hafi frá landnámi verið háður beinum eignarrétti sem heiðaland jarðar.

Dómar Hæstaréttar um þjóðlendur í Þórsmörk, Goðalandi, Almennungum, Merkur-tungum, Stakkholti og Steinsholti, eru kveðnir upp mánuði síðar en dómar um eignarlönd í Stórhöfða, Hvítmögu og Skógafjalli. Fyrstnefndu svæðin sex liggja norðan Eyja-fjallajökuls og voru öll talin heyra undir einstaka jörð/jarðir sem þau eru landfræðilega aðskilin frá. Í forsendum Hæstaréttar er m.a. vísað til möguleikans á landnámi, legu og staðháttu, skorts á skriflegum eignarheimildum og samræmis milli þeirra innbyrðis. Tekið er sérstaklega fram að ekki sé sýnt fram á önnur not meintra rétthafa en hefðbundin afréttarnot til sumarþeirra fyrir búfé. Í öllum þessum sex tilvikum var dæmt þjóðlenda í afréttareign.

Sýnist þannig ekki vera fullt samræmi í mati réttarins að því er varðar hin tilgreindu atriði í annars vegar tilvitnuðum þremur dómum og hins vegar öðrum úrlausnum um sams konar landsvæði, auk eldri dóma um Hoffellslambatungur og Hrunaheiðar.

Draga má þá ályktun af framangreindum dómum að það séu fyrst og fremst staðbundnar aðstæður, þ.m.t. staðhættir, en þó einkum lega viðkomandi þriggja landsvæða að eignarlöndum til annarra átta en gagnvart Mýrdalsjökli sem úrslitum ráði. Til þess ber þó að líta að fleiri atriði eru hér samofin og lögð til grundvallar hverju sinni. Þá liggja fyrir eldri dómar um þjóðlendur á landsvæðum með svipaða legu gagnvart annars vegar eignarlöndum og hins vegar þjóðlendum, sbr. einkum Hoffellslambatungur og Hrunaheiðar í Hrd. 28. september 2006 í máli nr. 497/2005 og Hrd. 5. október 2006 í mál nr. 133/2006. Ekki liggur fyrir skýr yfirlýsing Hæstaréttar um breytta afstöðu að þessu leyti. Með hliðsjón af framangreindu og að teknu tilliti til stjórnskipulegrar jafnræðisreglu telur óbyggðanefnd útilokað að líta svo á að umræddir þrjú dómar, um Hvítmögu, Skógafjall og Stórhöfða, feli í sér að lega þrætusvæðis að eignarlandi eða eignarlöndum geti ein og sér vegið svo þungt að önnur sú sönnunarfærsla sem ella fer fram við slíkar kringumstæður hafi hverfandi þýðingu.

Óumdeilt er hins vegar að eignarréttarleg staða aðliggjandi svæða getur auk hefðbundinna og viðurkenndra eignarheimilda haft vægi við eignarréttarlegt mat og ásamt öðru leitt til þeirrar niðurstöðu að um eignarland sé að ræða. Má þar um vísa til dóms Hæstaréttar 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 varðandi efstu jarðir í Biskupstungnahreppi, sbr. einnig úrskurð óbyggðanefndar um þau landsvæði. Hið sama má segja um eignarland í dómi Hæstaréttar 18. október 2007 í máli nr. 47/2007 um jarðir í Fljótshverfi, sbr. og úrskurð óbyggðanefndar um sama svæði.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að ekki séu forsendur til þess að breyta því sönnunarmati sem lagt hefur verið til grundvallar um afrétti einstakra jarða og/eða stofnana og styðst við fjölda dóma í sambærilegum tilvikum. Fyrir liggur að í málum nr. 4 og 5/2007 á svæði 6 hjá óbyggðanefnd snúa sérstök álitæfni af þessum toga að eftirtöldum landsvæðum: Hálsmannatungur, Draflastaðakirkjuland á Gönguskarði, Tjarnahverfi á Gönguskarði, Finnsstaðadalur, Grímsland og Kambsmýrar í máli nr. 4/2007 og Upprekstrarland milli Höfðagilja og Eyvindará/Laufáshagi í máli nr. 5/2007.

9. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7A

9.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹⁸

[...]

Við uppkvaðningu úrskurða í málum nr. 1–5/2008, á svæði 7 suður, liggja ekki fyrir nýir dómar Hæstaréttar í þjóðlendumálum en geta ber um ákvörðun Mannréttindadómstóls Evrópu frá 23. september 2008 í máli nr. 46461/06. Þar var því hafnað að taka til efnismeðferðar kærsmål sem varðaði dóm Hæstaréttar Íslands frá 11. maí 2006 í máli

²¹⁸ Kafli 6.1.2. í málum nr. 1–5/2008 (svæði 7A).

nr. 496/2005. Kærumálið varðaði nánar tiltekið landsvæðin Fjall og Breiðármörk í Örnæfum, sem Hæstiréttur hafði dæmt þjóðlendur, og til skoðunar voru ákvæði Mannréttindasáttmála Evrópu, sbr. lög nr. 62/1994, í 1. gr. 1. viðauka [Friðhelgi eignarréttar], 1. mgr. 6. gr. [Réttur til réttlátrar málsmeðferðar fyrir dómi] og 14. gr. [Bann við mismunun]. Kvörtun málshefjenda til Mannréttindadómstólsins varðaði bæði lög nr. 58/1998, um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, og meðhöndlun Hæstaréttar á umræddu máli, þar á meðal sönnunarkröfur.

Mannréttindadómstóllinn komst að þeirri niðurstöðu að 1. gr. 1. viðauka við sáttmálann ætti ekki við í umræddu máli þar sem umþrætt land teldist ekki eign kæranda í skilningi ákvæðisins. Í því sambandi tók dómstóllinn sérstaklega fram að þegar um kröfu til eignarréttinda er að ræða geti sá sem hana hefur uppi einungis átt lögmætar væntingar til að um eign sé að ræða ef krafa hans hefur fullnægjandi stoð í landsrétti viðkomandi aðildarríkis, svo sem þegar fyrir hendi eru fordæmi dómstóla í þá veru. Þá kvað dómstóllinn Hæstarétt Íslands bæði hafa farið að viðeigandi lagaákvæðum og fylgt eigin fordæmum um að landamerkjabréf eitt og sér teljist ekki fullnægjandi sönnun ef eldri gögn mæla því í mót. Þannig taldi dómstóllinn að kændur hefðu ekki sýnt fram á að þeir ættu lögmætar væntingar til þess að umþrætt land teldist eign þeirra og þeir gætu því ekki notið verndar 1. gr. 1. viðauka við sáttmálann að þessu leyti. Mannréttindadómstóllinn komst enn fremur að þeirri niðurstöðu að ekkert benti til þess að brotið hefði verið gegn 1. mgr. 6. gr. eða 14. gr. sáttmálans í máli kæranda og taldi því ekki að á þá hefði verið lögð óhóflega þung sönnunarbyrði.

10. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7B

10.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹⁹

[...]

Hér verður gerð grein fyrir þeim 22 dómum sem gengið hafa frá því óbyggðanefnd kvað síðast upp úrskurði. Sambærileg umfjöllun um eldri dóma í fyrri úrskurðum, að því marki sem hún hefur almenna þýðingu, hefur verið felld inn í framangreindar *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og vísast þangað.

Um er að ræða eftirfarandi 22 dóma Hæstaréttar: Dómur frá 24. september 2009 í máli nr. 102/2009 (Brú og Brúaröræfi); dómur frá 29. október 2009 í máli nr. 685/2008 (Afréttur Seltjarnarneshrepps hins forna, Elliðavatn, Vatnsendi, Lækjarbotnar og Geirland); dómur frá 19. nóvember 2009 í máli nr. 69/2009 (Gunnarsstaðir); dómur frá 25. mars 2010 í máli nr. 409/2009 (Skriðuklaustur); tveir dómar frá 3. júní 2010, í málum nr. 198/2009 (Selvogs- og Ölfusafréttur) og 184/2009 (Landsvæði aðliggjandi Ölfusafrétti); dómur frá 16. september 2010 í máli nr. 473/2009 (Krepputunga); sjö dómar frá 7. október 2010, í málum nr. 379/2009 (Heiðarmúli), nr. 517/2009 (Grímólfsártunga), nr. 722/2009 (Hvammur), nr. 723/2009 (Laxárdalur), nr. 748/2009 (Vatnsendi),

²¹⁹ Kafli 6.1.2.1 í málum nr. 1–2/2009 (svæði 7B).

nr. 749/2009 (Þverfellsland) og nr. 750/2009 (Hvappur); dómur frá 11. nóvember 2010 í máli nr. 768/2009 (Afréttur Álftaneshrepps hins forna/norðaustanverður hluti Almenningskóga Álftaness, Skógræktarsvæði norðan Krýsuvíkur og sunnan Garðakirkjulands og Garðakirkjuland vegna Selskarðs); dómur frá 10. febrúar 2011 í máli nr. 299/2010 (Valþjófsstaður í Fljótsdal); dómur frá 11. apríl 2011 máli nr. 199/2011 (Hofsafréttur); tveir dómur frá 22. september 2011 í málum nr. 293/2010 (Þorvaldsstaðir og Hamar) og nr. 294/2010 (Mælifell og Selsárvellir); og loks þrjú dómur frá 29. september 2011, í málum nr. 40/2011 (Sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls), nr. 75/2011 (Grímsstaðir á Fjöllum) og nr. 56/2011 (Hvannstaðir).

Nítján af framangreindum 22 dómum fjalla um efnisleg atriði og í fjórtán þeirra var niðurstaða óbyggðanefndar staðfest í öllum meginatriðum. Í fimm tilvikum var henni hins vegar hnekkt og dæmt eignarland þar sem óbyggðanefnd hafði úrskurðað þjóðlendu. Nánar tiltekið er þar um að ræða landsvæðin Hvamm, Laxárdal, Vatnsenda, sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls og Hvannstaði.

Þau fimm mál, þar sem úrskurði óbyggðanefndar var hnekkt, varða í meginatriðum mat á efni og samhengi fyrirbyggjandi heimilda um viðkomandi landsvæði. Niðurstöður þeirra leiða ekki til breytinga á sönnunarmati í málum af þessu tagi almennt en hnykkja á fyrirbyggjandi meginreglum, sbr. *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* sem fylgja í viðauka með úrskurði þessum. Í næstu tveimur köflum er gerð nánari grein fyrir samhengi umræddra dóma og meginreglna.

10.2. Heimildir mæla í mót landamerkjabréfi jarðar²²⁰

Í tveimur dómum Hæstaréttar frá 7. október 2010, um eignarland Hvamms og Laxárdals í Svalbarðshreppi, er fjallað um land innan afmörkunar í þinglýstum landamerkjabréfum jarða. Slíkt land hefur að meginreglu verið dæmt og úrskurðað eignarland en óbyggðanefnd taldi að önnur afmörkun í tiltekinni eldri heimild leiddi til þeirrar niðurstöðu að innan bréfa Hvamms og Laxárdals væru þjóðlendir að hluta.

Það er ekki tilvist landamerkjabréfs ein og sér sem hefur ráðið úrslitum um mat á eignarrétti, heldur staða landsvæðisins sem jarðar. Mikilvægi landamerkjabréfa jarða felst í sönnunargildi þeirra en hvert og eitt bréf er metið sérstaklega. Hefur þá einkum verið til þess litið hvort fyrir hendi séu eldri heimildir, sem fallið geti að lýsingu í landamerkjabréfinu, enda stangist sú lýsing heldur ekki á við staðhætti, gróðurfar og upplýsingar um nýtingu landsins. Mæli heimild í mót landamerkjabréfi jarðar, hvort heldur er afmörkun lands og/eða stöðu þess sem jarðar, þarf að meta hvort vægi hennar sé slíkt að það rýri sönnunargildi bréfsins að sama skapi.

Á svæðum 1-7A eru fimmtán tilvik þar sem óbyggðanefnd hefur úrskurðað að land innan landamerkjabréfs jarðar væri eignarland að hluta og þjóðlenda að hluta. Er þá miðað við yngra landamerkjabréf viðkomandi jarðar, hafi verið gerð tvö, og skýringu

²²⁰ Kafli 6.1.2.2 í málum nr. 1–2/2009 (svæði 7B).

óbyggðanefndar á texta viðkomandi bréfs, en hún getur verið önnur en skýring málsaðila.

Þau fimmtán tilvik sem hér um ræðir eru eftirfarandi: Þingvellir; Mörtunga á Síðu; Fell í Suðursveit; Stafafell í Lóni; Skriðuklaustur og Valþjófsstaður í Fljótsdal; Brú á Jökuldal; Þorvaldsstaðir og Hamar í Selárdal; Gunnarsstaðir, Kverkártunga og Miðfjörður í Skeggjastaðahreppi; Hvammur og Laxárdalur í Svalbarðshreppi; Reykjahlíð í Mývatnssveit. Að undanskildum Hvammi og Laxárdal hafa þeir dómur Hæstaréttar sem gengið hafa um þessi tilvik staðfest niðurstöðu óbyggðanefndar í öllum meginatriðum. Umfjöllun um Kverkártungu og Miðfjörð í fyrrum Skeggjastaðahreppi og Reykjahlíð í Mývatnssveit er ólokið hjá dómstólum.

Í flestum þessara tilvika hafa legið fyrir eldri heimildir um afmörkun jarðarinnar, stundum eldri landamerkjabréf, sem mælt hafa í mót lýsingu landamerkjabréfs. Þetta er þó ekki einhlítt og mál Þingvallakirkjulands, Skriðuklausturs og Valþjófsstaðar í Fljótsdal vörðuðu fremur mat á heimildum um takmörkuð réttindi innan merkja. Loks getur hvort tveggja hafa verið fyrir hendi, eldri merkjalýsingar og heimildir um takmörkuð réttindi, sbr. einkum Stafafell í Lóni og Fell í Suðursveit.

Til viðbótar við framangreind fimmtán tilvik eru þess tvö dæmi á svæðum 1–7A að eignarréttur að jörð hafi verið gefinn upp eða glatast, sbr. dóma Hæstaréttar um Fjall og Breiðármörk frá 11. maí 2006.

Af framangreindu er ljóst að undantekningar frá meginreglunni um eignarland innan afmörkunar í landamerkjabréfi jarðar eru fáar og ríkar kröfur gerðar í því sambandi. Nýjar úrlausnir dómstóla um jarðirnar Hvamm og Laxárdal í Svalbarðshreppi áréttu þetta enn frekar. Þar taldi Hæstiréttur að land innan landamerkjabréfa annars vegar Hvamms og hins vegar jarðarinnar Laxárdals væri í heild sinni eignarland. Hafnað var þeirri röksemdafærslu óbyggðanefndar að önnur afmörkun í tiltekinni eldri heimild leiddi til þeirrar niðurstöðu að þar væru þjóðlendur að hluta.

Loks skal þess getið að ýmis dæmi eru um að uppi hafi verið álítaefni af þeim toga sem hér um ræðir í málum sem lyktað hefur með niðurstöðu óbyggðanefndar um eignarland. Úrskurðum um eignarland hefur almennt verið unað og þeir því ekki komið til endurskoðunar hjá dómstólum. Sem dæmi um ríkt sönnunargildi landamerkjabréfs jarðar í slíku máli má nefna Hjaltadal og Kambfellskjálka í máli nr. 3/2007 á svæði 6.

10.3. Heimildir um legu jarða til forna²²¹

Eftir er þá að gera grein fyrir þremur nýjum dómum þar sem hnekkt var úrskurðum óbyggðanefndar um þjóðlendu, nánar tiltekið varðandi Vatnsenda í Svalbarðshreppi, sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls í Öxarfjarðarhreppi og Hvannstaði, einnig í Öxarfjarðarhreppi.

²²¹ Kafli 6.1.2.3 í málum nr. 1–2/2009 (svæði 7B).

Í þessum málum er fjallað um þýðingu þess að landsvæði hafi upphaflega verið hluti jarðar. Slíkt land hefur að meginreglu verið úrskurðað og dæmt eignarland, svo sem áður sagði. Flokkun landsvæða í jarðir, afrétti(r) jarða, afrétti(r) kirkna og klaustra, samnotaafrétti(r) og annað land er þannig veigamikil atriði.

Landamerkjabréf hafa einnig verið gerð fyrir annars konar réttindasvæði en jarðir, svo sem ítök og afrétti(r). Slík bréf hafa takmarkaðra vægi sem sönnunargögn um beinan eignarrétt og að meginreglu hefur verið við það miðað í fyrirliggjandi dómum og úrskurðum að svæði utan lands jarða sé þjóðlenda. Þá getur verið bæði jörð og afrétt(ur) innan sama bréfs, með eða án aðgreiningar af einhverju tagi, svo sem að framan greindi.

Jafnframt er ljóst að notkun hugtaksins afrétt(ur) í landamerkjabréfi og/eða öðrum heimildum hefur ekki úrslitaþýðingu um að þar sé þjóðlenda, enda hefur merking þess ekki verið einhlít. Slíkt landsvæði er því eftir atvikum eignarland eða þjóðlenda. Á meðal þeirra atriða sem máli skipta við mat á stofnun og viðhaldi eignarréttar er eignarréttarleg staða aðliggjandi landsvæða. Þessu til viðbótar er mögulegt að unninn hafi verið réttur að áður eigendalausum landi, svo sem á grundvelli hefðar.

Um fjöllum í landamerkjabréfi og notkun hugtaksins afrétt(ur) eru þannig dæmi um atriði sem veita ekki einhlít svör við því hvort tiltekið landsvæði sé jörð, afrétt(ur) jarðar, afrétt(ur) kirkju og klausturs, samnotaafrétt(ur) eða annað land. Þess utan kunna heimildir að vera óljósar og brotakenndar, afmörkun og nýting breytileg, réttindi jafnvel gefin upp eða glötuð.

Heimildir um legu jarða til forna, enda þótt takmarkaðar séu, geta hins vegar gefið mikilvægar vísbendingar um að landsvæði hafi upphaflega haft stöðu jarðar en síðar verið nýtt sem afrétt(ur). Í framangreindum þremur dómum Hæstaréttar, um Vatnsenda, sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls og Hvannstaði, felst áhersla á þetta atriði, enda þótt fleira komi þar til. Þar lagði dómstóllinn til grundvallar að umrædd landsvæði hefðu talist hluti af jörðinni Álandi, í tilviki Vatnsenda, og jörðinni Hólum, í tilvikum Fagradals, Víðirhóls, Hólssels, Nýhóls og Hvannstaða. Þau hefðu því verið háð beinum eignarrétti. Hafnað var þeirri niðurstöðu óbyggðanefndar að landsvæðin hefðu ekki stöðu jarðar að lögum.

Sem dæmi um skyld álitafni í úrskurðum óbyggðanefndar þar sem niðurstaðan hefur verið eignarland má hér nefna Núpufellsdal og Þormódsstaðasel í máli nr. 1/2008 á svæði 7a, Gnýsstaði í máli nr. 3/2005 á svæði 5 og Háreksstaði í máli nr. 2/2005 á svæði 5.

11. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 8A

11.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²²²

[...]

Hér verður gerð grein fyrir þeim tíu dómum sem gengið hafa frá því óbyggðanefnd kvað síðast upp úrskurði. Sambærileg umfjöllun um eldri dóma í fyrri úrskurðum, að því marki sem hún hefur almenna þýðingu, hefur verið felld inn í framangreindar *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og vísast þangað.

Um er að ræða eftirfarandi [10] dóma Hæstaréttar: Dómur frá 20. september 2012 í máli nr. 65/2012 (Reykjahlíð); dómur frá 27. september 2012 í máli nr. 350/2011 (vesturhluti Hofsafréttar og Lambatungur); dómur frá 21. febrúar 2013 í máli nr. 433/2011 (Steinvarartunga og hluti Mela); dómur frá 28. febrúar 2013 í máli nr. 432/2011 (Þorbrandsstaðatungur); dómur frá 19. september 2013 í máli nr. 656/2012 (Möðruvallaafréttur); dómur frá 26. september 2013 í máli nr. 411/2012 (Bleiksmýrardalur austan Fnjóskár og mörk jarðanna Mjóadals, Kambfellskjálka, Hjaltadals og Sörlastaða); dómur frá 26. september 2013, í máli nr. 413/2012 (Bleiksmýrardalur vestan Fnjóskár); dómur frá 10. október 2013 í máli nr. 617/2012 (landsvæði sunnan Ölfusafréttar); dómur frá 28. nóvember 2013 í máli nr. 546/2012 (Eyvindarstaðaheiði og Hraunin) og loks dómur frá 18. september 2014 í máli nr. 24/2014 (Vaskárdalur).

Allir framangreindir dómur fjalla um efnisleg atriði og í átta þeirra var niðurstaða óbyggðanefndar staðfest í öllum meginatriðum. Í tveimur af dómunum var niðurstöðu nefndarinnar hins vegar hnekkt. Í öðrum þeirra var dæmt eignarland þar sem óbyggðanefnd hafði úrskurðað þjóðlendu. Nánar tiltekið er þar um að ræða þann dóm er varðar landsvæði sunnan Ölfusafréttar. Í máli því sem varðaði ágreining um eignarréttarlega stöðu Bleiksmýrardals austan Fnjóskár og mörk jarðanna Mjóadals, Kambfellskjálka, Hjaltadals og Sörlastaða í Þingeyjarsveit gagnvart þjóðlendu var aftur á móti hnekkt þeirri niðurstöðu óbyggðanefndar að Bleiksmýrardalur austan Fnjóskár væri eignarland og dæmt að um þjóðlendu væri að ræða. Þá var mörkum umræddra jarða gagnvart þjóðlendu breytt nokkuð, nánar tiltekið á þann veg að landsvæði sem óbyggðanefnd hafði talið innan marka jarðanna var dæmt þjóðlenda.

[...]

11.2. Um túlkun landamerkjabréfa jarða og samspil við aðrar heimildir²²³

Af forsendum fyrir niðurstöðu dóms Hæstaréttar um mörk framangreindra jarða í Þingeyjarsveit gagnvart þjóðlendu má ráða að það sé einkum tvennt sem ráði því að niðurstaða réttarins um afmörkun jarðanna er frábrugðin niðurstöðu óbyggðanefndar. Fyrri atriðið er að í tilvikum Hjaltadals ásamt Kambfellskjálka og Sörlastaða er afmörkun jarðanna til fjalla að nokkru leyti miðuð við almenna staðhætti sem einkenna fjallendið

²²² Kafli 6.1.2.1 í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A).

²²³ Kafli 6.1.2.2 í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A).

á svæðinu en ekki ákveðin náttúruleg kennileiti eða örnefni sem unnt er að staðsetja með nákvæmum hætti. Nánar tiltekið er fjallað um „eyðigrót og sanda“ í landamerkjabréfi Sörlastaða og „fjallið“ og „öræfi“ í landamerkjabréfi Hjaltadals. Taldi óbyggðanefnd að þrátt fyrir að landamerkjabréf jarðanna væru óljós um afmörkun þeirra til suðurs fengi sú afmörkun jarðanna sem krefjendur beins eignarréttar héldu fram, stoð í landamerkjabréfum þeirra og öðrum heimildum um þær. Hæstiréttur leit aftur á móti svo á að kröfur eigenda jarðanna um merki þeirra ættu sér ekki stoð í landamerkjabréfum þeirra að þessu leyti.

Síðara atriðið sem veldur mismunandi niðurstöðu óbyggðanefndar og Hæstaréttar varðar samspil landamerkjabréfs og yngri heimildar um jörðina Mjóadal. Nánar tiltekið taldi Hæstiréttur að um merki Mjóadals til suðurs og vesturs yrði ekki byggt á landamerkjaskjali frá 1897 svo sem gert hafði verið í úrskurði óbyggðanefndar, þar sem leggja yrði til grundvallar að með því að eigandi jarðarinnar hefði látið útbúa og þinglýsa skrá yfir afréttarlönd árið 1904, sem tók m.a. til lands Mjóadals, hefði hann í raun fellt landamerkjaskjalið úr gildi að því leyti sem ekki gætti samræmis milli umræddra skjala. Óbyggðanefnd hafði aftur á móti lagt landamerkjabréfið til grundvallar um afmörkun Mjóadals og taldi að lýsing þess á vesturmerkjum Mjóadals samræmdist öðrum heimildum um merkin, þ.m.t. afréttarskránni. Í landamerkjabréfinu er vesturmerkjum Mjóadals lýst þannig að frá „hágrjóti“ liggi merkin norður háfjallið, eftir því sem vatnsföll deili sveita milli, norður gegnt upptökum Syðri-Bótarár. Í afréttarskránni er vesturmerkjunum lýst þannig að þeim ráði bein stefna vestan við öll drög er liggi að tilteknum ám að botni Syðri-Bótarár. Taldi óbyggðanefnd að samræmi væri milli þessara tveggja merkjalýsinga en Hæstiréttur ekki.

Í þessu samhengi skal þess ennfremur getið að þrátt fyrir að niðurstaða óbyggðanefndar og Hæstaréttar um mörk jarðarinnar Reykjahlíðar gagnvart þjóðlendu væri hin sama má sjá af forsendum fyrir niðurstöðu dómsins að Hæstiréttur metur heimildir um tiltekinn hluta ágreiningssvæðisins með öðrum hætti en óbyggðanefnd gerði. Var þar um að ræða þann hluta ágreiningssvæðisins sem liggur handan við fjallgarðana sem liggja austan Mývatns og suður að línu sem liggur frá Veggjafelli í Bræðraklif í Hafragjá og þaðan beina stefnu til austurs í Jökulsá á Fjöllum. Umrætt svæði er innan lýstra merkja Reykjahlíðar samkvæmt landamerkjabréfi jarðarinnar en mat Hæstaréttar og óbyggðanefndar á tilteknum eldri heimildum um viðkomandi hluta ágreiningssvæðisins var ólíkt. Einkum voru það þrjú efnisatriði í þeim sem rétturinn taldi mæla gegn því að umræddur hluti ágreiningssvæðisins væri háður beinum eignarrétti. Í fyrsta lagi var þar um að ræða heimildir um að Möðrudal tilheyrðu tiltekin afnotaréttindi á svæðinu án þess að tiltekið væri að um væri að ræða ítak í landi annarra jarða. Í öðru lagi taldi rétturinn það sem fram kom í heimildunum um tilkall eigenda Reykjahlíðar til ómerkinga á svæðinu mæla gegn því að það væri háð beinum eignarrétti. Í þriðja lagi taldi rétturinn að umfjöllun í úrskurði frá 1506 um átölulaus afnot til rökstuðnings

eignarrétti, m.a. með vísan til 26. kap. landsleigubálks Jónsbókar, mælti gegn því að svæðið væri háð beinum eignarrétti.

Í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* sem birtar voru með úrskurðum á svæði 1 og fylgja í viðauka með úrskurði þessum er m.a. fjallað um sönnunargildi landamerkjabréfa. Fram kemur að ljóst virðist af úrlausnum dómstóla í einkamálum að við mat á gildi landamerkjabréfs skipti máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði. Með vísan til tilgangs landamerkjalaga 1882, síðari tíma löggjafar og úrlausna dómstóla, telji óbyggðanefnd að leggja verði til grundvallar að jörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi, sé beinum eignarrétti háð. Hins vegar sé þó ljóst að meta verði sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs. Þannig dragi úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót.

Í köflum 6.1.1 í úrskurðum óbyggðanefndar á svæði 5 er frekari umfjöllun um gildi landamerkjabréfa jarða og hefur sá kafli verið felldur inn í *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar*. Þar er fjallað um nokkra dóma Hæstaréttar sem þá höfðu nýlega fallið og varða mat á sönnunargildi landamerkjabréfa jarða. Fram kemur það mat að í tilteknum dómum hafi enn verið hnykkt á þýðingu þess að landsvæði teldist innan merkja jarðar. Samkvæmt þessu sé óbyggðanefnd rétt að leggja áfram áherslu á landamerkjabréf jarða, samanber umfjöllun um þau í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*, enda þótt með skýrum fyrirvörum sé. Lýst er þeirri niðurstöðu óbyggðanefndar að ekki sé ástæða til að herða sérstaklega kröfur um sönnun eignarlands innan lýsingar í landamerkjabréfi jarðar, umfram það sem áður hafi verið lagt til grundvallar og samrýmist vel almennri afstöðu Hæstaréttar til landamerkjabréfa. Eftir sem áður sé ljóst að dómstólar geri nokkuð strangar kröfur til sönnunar eignarlands, samanber einnig þá meginreglu í íslenskum rétti að sá sem telji til eignarréttar yfir landi verði að færa fram heimildir fyrir eignartilkalli sínu.

Afstaða óbyggðanefndar hefur samkvæmt framansögðu frá upphafi verið sú að þrátt fyrir meginregluna um að land sem afmarkað er í landamerkjabréfi jarðar sé háð beinum eignarrétti sé ljóst að meta þurfi sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs. Þannig dragi úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót. Dómarnir sem að framan er getið um mörk jarðanna Hjaltadals ásamt Kambfellskjálka, Sörlastaða, Mjóadals og Reykjahlíðar gagnvart þjóðlendu fá að mati óbyggðanefndar fyllilega samræmst umræddri meginreglu, enda er hún háð tilteknum undantekningum. Mismunandi niðurstæða óbyggðanefndar og Hæstaréttar varðandi mörk Hjaltadals ásamt Kambfellskjálka og Sörlastaða gagnvart þjóðlendu skýrist af mismunandi túlkun á landamerkjabréfunum að því leyti sem merkjalýsingar þeirra eru óljósar. Þá skýrist mismunandi afstaða nefndarinnar og réttarins til tiltekinna hluta þeirra landsvæða sem eru innan lýstra merkja samkvæmt landamerkjabréfum Mjóadals og Reykjahlíðar af ólíkum ályktunum af öðrum heimildum um viðkomandi landsvæði. Forsendur og niðurstöður Hæstaréttar í þeim dómum sem hér hefur verið fjallað um kunna að kalla á breytt sönnunarmat óbyggðanefndar ef upp koma tilvik sem eru í öllum aðalatriðum sambærileg en kalla

að mati nefndarinnar ekki, fremur er dómarnir sem raktir eru í köflum 6.1.1 í úrskurðum á svæði 5, á að nefndin herði almennt kröfur um sönnun þess að land sem afmarkað er í landamerkjabréfi jarðar teljist eignarland.

11.3. Áhrif fyrri lögskipta íslenska ríkisins og annarra vegna viðkomandi landsvæðis²²⁴

Í dómi Hæstaréttar í máli nr. 617/2012 snéri ágreiningurinn að því hvort tiltekið landsvæði sunnan Ölfusafréttar væri þjóðlenda eða eignarland. Umræddu ágreiningssvæði hafði verið skipt út úr landi tiltekinna jarða sunnan afréttarins og selt til Orkuveitu Reykjavíkur árið 1999. Íslenska ríkið var meðal seljenda. Í forsendum Hæstaréttar kemur fram að rétturinn túlkar landamerkjabréf umræddra jarða á þann veg að ágreiningssvæðið sé samkvæmt þeim innan merkja jarðanna. Rétturinn taldi hins vegar að eldri heimildir mæltu gegn því að land jarðanna hafi náð svo langt til norðurs áður en landamerkjabréf þeirra voru gerð á ofanverðri 19. öld.

Aftur á móti var litið til þess að íslenska ríkið var meðal þeirra sem gerðu kaupsamninga við Orkuveitu Reykjavíkur um landið. Í kaupsamningunum var vísað um afmörkun landsins til tiltekins uppdráttar þar sem mörk hins selda lands til norðurs og suðurs voru sýnd og þau jafnframt tilgreind nákvæmlega með hnitum. Að auki kom fram á uppdrættinum að ágreiningur væri um legu þverlínu á mörkum jarðanna til norðurs og í því sambandi voru sýndir tveir kostir. Í kaupsamningi íslenska ríkisins og Orkuveitunnar hafi þessu til viðbótar verið ákvæði þar sem fram hafi komið að báðum samningsaðilum væri kunnugt um að ágreiningur kynni að rísa um hvor þverlínan sem sýnd væri á uppdrættinum ætti að ráða merkjum jarðanna gagnvart Ölfusafrétti og tæki Orkuveitan alla áhættu af þeim ágreiningi. Í forsendum fyrir niðurstöðu Hæstaréttar kom fram að óhjákvæmilegt væri að líta svo á að fyrirvarinn hlyti a.m.k. öðrum þræði að hafa verið settur með tilliti til þess að lög nr. 58/1998 höfðu tekið gildi. Í samningsákvæðinu hafi aðeins verið getið um tvo hugsanlega kosti um legu þverlínu á norðurmerkjum landsins og þeir hafi báðir reynst vera langt norðan við þá línu sem þjóðlendukrafa ríkisins miðaðist við. Tekið er fram að því hafi verið haldið fram af hálfu Orkuveitu Reykjavíkur að aðrir jarðeigendur sem áttu í hlut hafi ekki viljað ljúka samningum um kaupin fyrr en ljóst væri hvort og þá að hvaða leyti íslenska ríkið myndi í tengslum við söluna til Orkuveitunnar draga í efa að land á þessu svæði væri háð beinum eignarrétti. Þessari staðhæfingu hefði íslenska ríkið ekki andmælt. Síðan segir í dómnum:

Með þessum gerðum viðurkenndi hann [þ.e. íslenska ríkið] ekki aðeins í lögskiptum sínum við áfrýjanda [þ.e. Orkuveitu Reykjavíkur] að landið, sem skipt hafði verið út úr jörðunum Kröggólfsstöðum og Þúfu og var sýnt sunnan við þverlínu 1 á uppdrætti Forverks ehf. frá október 1998, væri háð beinum eignarrétti, svo sem leiða mátti samkvæmt áðursögðu af landamerkjabréfum fyrir þær frá 4. og 9. júní 1890, heldur mátti honum og vera ljóst að aðrir jarðeigendur, sem hér áttu í hlut, myndu leggja traust á að það sama hlyti að eiga við um landareignir þeirra. Aðalkrafa stefnda íslenska ríkisins fyrir

²²⁴ Kafli 6.1.2.3 í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A).

óbyggðanefnd um mörk þjóðlendu og eignarlanda á landsvæðinu, sem áfrýjandi keypti eftir að því var skipt út úr jörðunum [...], var þessu alls ósamrýmanleg, sbr. dóm Hæstaréttar 11. maí 2006 í máli nr. 496/2005. Verður því að taka til greina kröfu áfrýjanda um að fellt verði úr gildi ákvæði í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 6/2004 um að landsvæðið á Hellisheiði sunnan Ölfusafréttar, sem um ræðir í máli þessu, sé þjóðlenda.

Af þessu má sjá að það eru fyrri athafnir íslenska ríkisins í lögskiptum við eigendur umræddra jarða sem ráða niðurstöðu Hæstaréttar um að ágreiningssvæðið sé eignarland en ekki þjóðlenda.

Óbyggðanefnd hafði áður úrskurðað að umrætt landsvæði væri þjóðlenda. Líkt og Hæstiréttur gerði síðar túlkaði óbyggðanefnd fyrirbyggjandi heimildir um jarðirnar á þann veg að ágreiningssvæðið teldist ekki vera innan þeirra. Nefndin hafnaði því aftur á móti að framangreindar athafnir íslenska ríkisins í lögskiptum við kaupendur landsins hefðu áhrif á niðurstöðuna. Var sú niðurstaða einkum rökstudd með því að eigandi fasteignar getur ekki afsalað víðtækari eignarréttindum en hann sjálfur er sannanlega kominn að. Aðild ríkisins að umræddum kaupsamningnum gæti ekki haft aðra þýðingu en að styðja mögulegar og réttmætar væntingar samningsaðila til inntaks þess eignarréttar sem ráðstafað var í umræddum samningum. Þess væri á hinn bóginn að gæta að umrædd lögskipti hafi átt sér stað eftir lögtöku þjóðlendulaga og afsalshafa í lófa lagið að hafa uppi alla þá eignarréttarlegu fyrirvara sem þörf var á við samningsgerðina í ljósi þess réttarástands sem skapað var við lögfestingu þjóðlendulaga á árinu 1998. Að þessu virtu var því hafnað að aðkoma ríkisins með þessum hætti hefði getað skapað neinar þær væntingar sem gætu haft efnisleg áhrif á mat eignarréttar á svæðinu.

Vert er að fjalla í þessu samhengi einnig um dóm Hæstaréttar frá 11. maí 2006 í máli nr. 496/2005. Þar var m.a. deilt um landsvæði á Skeiðarársandi sem er innan merkja jarðarinnar Skaftafells II samkvæmt ódagsettu landamerkjabréfi sem var þinglesið árið 1890. Hæstiréttur taldi aftur á móti að eldri heimildir styddu ekki að landið sem ágreiningur var um hefði verið numið til eignar og þannig orðið hluti jarðarinnar. Til þess verði á hinn bóginn að líta að í tengslum við ráðagerðir um stofnun þjóðgarðs í Skaftafelli hafi tveir af þáverandi eigendum jarðarinnar gefið út afsal árið 1966 handa „Náttúruverndarráði vegna ríkissjóðs“ fyrir hluta jarðarinnar. Í afsalinu, sem m.a. hafi verið undirritað af menntamálaráðherra fyrir hönd kaupandans, hafi verið vísað í landamerkjabréfið og „landamerki við það miðuð við söluna“. Skeiðarársandur hafi verið undanskilinn við söluna. Þá hafi menntamálaráðherra og eigandi Skaftafells gert samning árið 1969 um að fela gerðardómi að draga landamerkjalinu samkvæmt fyrirnefndu afsali „til ríkissjóðs“ og að „framkvæma landskipti milli samningsaðila á öllu óskiptu landi jarðarinnar Skaftafells“. Við landskiptin, sem gerðardómurinn kvað á um sama ár, hafi stór hluti landsins, sem kom í hlut tiltekinna eigenda Skaftafells (annarra en íslenska ríkisins) og sé nú jörðin Skaftafell II, verið það sama og deilt var um í þessum þætti málsins. Þá liggi fyrir yfirlýsing Náttúruverndarráðs frá árinu 1987, þar sem fram komi að umrætt ágreiningssvæði liggi utan þjóðgarðsins og sé í eigu lög-

býlisins. Var þar um merkin vísað til landamerkjabréfsins frá 1890. Síðan segir í dómnum:

Með þessum gerðum hafa menntamálaráðherra og Náttúruverndarráð, sem hafði meðal annars með höndum stjórn þjóðgarða samkvæmt ákvæðum þágildandi laga nr. 47/1971 um náttúruvernd, ítrekað í orði og verki lagt til grundvallar í lögskiptum við þá, sem núverandi eigendur Skaftafells II leiða rétt sinn frá, að landið á Skeiðarársandi, sem hér er deilt um, sé eignarland þeirra, svo sem leitt verður af landamerkjabréfinu frá 1890. Dómkröfur áfrýjanda á hendur stefndu [...] eru þessu alls ósamrýmanlegar. Verður því staðfest niðurstaða héraðsdóms um sýknu þessara stefndu af kröfum áfrýjanda.

Af þessum forsendum fyrir niðurstöðu dómsins má ráða að hún hefði orðið önnur ef umræddar athafnir menntamálaráðherra og Náttúruverndarráðs í lögskiptum við eigendur jarðarinnar hefðu ekki komið til. Óbyggðanefnd hafði áður komist að þeirri niðurstöðu að umrætt ágreiningssvæði væri innan marka jarðarinnar Skaftafells og væri eignarland. Ekki var sérstaklega fjallað um umrædd lögskipti ríkisins og eigenda Skaftafells í rökstuðningi fyrir þeirri niðurstöðu nefndarinnar heldur voru það aðrar heimildir sem réðu niðurstöðunni.

Það vekur athygli að í báðum þeim dómum Hæstaréttar sem hér um ræðir, þ.e. annars vegar um landsvæði sunnan Ölfusafréttar og hins vegar um landsvæði á Skeiðarársandi, ráða fyrri lögskipti handhafa ríkisvalds við eigendur viðkomandi jarða úrslitum um að umrædd landsvæði eru talin innan þeirra, jafnvel þótt viðkomandi handhafar ríkisvalds hafi ekki verið bærir að lögum til að afsala landinu eða breyta eignarréttarlegri stöðu þess. Þau lögskipti sem um ræðir vegna landsvæðisins sunnan Ölfusafréttar áttu sér stað eftir gildistöku þjóðlendlaga og það var landbúnaðarráðherra sem undirritaði umrætt afsal fyrir hönd ríkisins. Framangreind lögskipti menntamálaráðherra og Náttúruverndarráðs við eigendur Skaftafells áttu sér aftur á móti stað fyrir gildistöku þjóðlendlaga. Af forsendum Hæstaréttar má ráða að rétturinn líti svo á að fyrir þann tíma hafi umrætt landsvæði á Skeiðarársandi verið eigendalaus en orðið undirorpið beinum eignarrétti vegna téðra lögskipta þrátt fyrir að þágildandi réttarreglur hafi ekki haft að geyma heimildir til handa menntamálaráðherra eða Náttúruverndarráði til að stofna til beins eignarréttar á eigendalausum svæðum.

Umræddir dómur Hæstaréttar kunna að leiða til breytts sönnunarmats óbyggðanefndar í tilvikum þar sem athafnir handhafa ríkisvalds í lögskiptum við hagsmunaaðila benda til að litið hafi verið svo á að viðkomandi ágreiningssvæði sé háð beinum eignarrétti. Í slíkum tilvikum þarf að meta sérstaklega hvort þau lögskipti hafi áhrif á niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu svæðisins. [...] Aðrir fyrirbyggjandi dómur hafa að mati óbyggðanefndar ekki áhrif á sönnunarmat nefndarinnar að þessu leyti.²²⁵

²²⁵ Auk framangreindra dóma hefur óbyggðanefnd skoðað sérstaklega m.t.t. þessa eftirfarandi dóma Hæstaréttar: Dóm frá 3. nóvember 1994 í máli nr. 247/1994 (Geitland), dóm frá 10. apríl 1997 í máli nr. 66/1996 (Auðkúluheiði), dóm frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framafréttur), dóm frá 28. september 2006 í máli nr. 498/2005 (Stafafell), dóm frá 18. október 2007 í máli nr. 79/2007 (Mörtunga), dóm frá 22. september 2011 í máli nr. 294/2010 (Mælifell), dóm frá 26. september 2013 í máli nr. 411/2012 (Bleiksmýrardalur austan Fnjóskár) og loks dóm einnig frá 26. september 2012 í máli nr. 413/2012 (Bleiksmýrardalur vestan Fnjóskár).

11.4. Réttaráhrif og sönnunargildi eldri dómsúrlausna²²⁶

[...]

Í dómi Hæstaréttar í máli nr. 411/2012 kom til skoðunar hvaða þýðingu dómur Landsyfírréttar frá 25. júní 1855 í máli nr. 1/1855, um Bleiksmýrardal austan Fnjóskár, hefði fyrir úrlausn málsins. Afstaða Hæstaréttar til þýðingar umrædds dóms Landsyfírréttar var frábrugðin afstöðu óbyggðanefndar, sem varð til þess að Hæstiréttur hnekkti niðurstöðu nefndarinnar um að þar væri eignarland.

Í máli því sem lauk með umræddum dómi Landsyfírréttar deildu Munkaþverárklostur og eigendur Illugastaða um eignarrétt á svæðinu. Í dómi aukahéraðsréttar Þingeyjarsýslu, sem var að því leytinu til staðfestur af Landsyfírrétti, segir meðal annars:

Afjettarlandið Bleiksmýrardalur allur fyrir austan Fnjóská frá Hamarslæk og sudur á örfæfi, á ad tilheyra Munkaþverár klaustri, sem fullkomin og átölulaus eign, og eigindómur þess.

Í máli nr. 3/2007 hjá óbyggðanefnd deildu íslenska ríkið og Þingeyjarsveit um eignarréttarlega stöðu svæðisins. Nefndin komst að þeirri niðurstöðu að um eignarland væri að ræða. Í úrskurði óbyggðanefndar kom m.a. fram að nefndin teldi ljóst að beinn eignarréttur hafi verið til úrlausnar í umræddum dómi Landsyfírréttar. Rêð dómurinn niðurstöðu óbyggðanefndar um að um eignarland væri að ræða.

Í dómi Hæstaréttar er dregin sú ályktun af fyrirbyggjandi heimildum að réttur Munkaþverárklosturs yfir landsvæðinu hafi verið bundinn við óbein eignarréttindi. Tekið er fram að aðilar að því máli sem lauk með dómi Landsyfírréttar hafi ekki verið þeir sömu og málsaðilar fyrir Hæstarétti og þeir síðarnefndu hafi heldur ekki á báða vegu komið í stað þeirra fyrrnefndu, enda hafi íslenska ríkið ekki komið í stað eigenda Illugastaða þó svo að Þingeyjarsveit leiddi rétt sinn frá Munkaþverárklaustri. Í skilningi einkamálaréttarfars hafi sakarefnið í því máli því ekki verið það sama. Dómur Landsyfírréttar hafi því ekki þau áhrif sem um ræði í 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991 um meðferð einkamála en hann hafi á hinn bóginn fullt sönnunargildi um þau málsatvik sem í honum greinir, þar til hið gagnstæða sé sannað, sbr. 4. mgr. sömu lagagreinar. Hæstiréttur komst síðan að þeirri niðurstöðu að þótt dómsorð héraðsréttarins, sem Landsyfírréttur létt standa óraskað, hafi kveðið á um að afréttarlandið Bleiksmýrardalur fyrir austan Fnjóská tilheyri Munkaþverárklaustri sem fullkomin og átölulaus eign hafi ekki að öllu leyti verið leyst úr því hvert inntak þessara réttinda væri. Dómur Landsyfírréttar geti því ekki haft sönnunargildi um það atriði skv. 4. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991, sem vikið geti til hliðar þeirri ályktun, sem dregin var af öðrum fyrirbyggjandi heimildum í málinu, að Munkaþverárklostur hafi aðeins notið óbeinna eignarréttinda yfir Bleiksmýrardal fyrir austan Fnjóská.

²²⁶ Kafli 6.1.2.4 í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A).

Í dómi Hæstaréttar um Eyvindarstaðaheiði í máli nr. 546/2012 reyndi einnig á atriði tengd áhrifum eldri dómsúrlausnar. Var þar um að ræða dóm réttarins frá 10 apríl 1997 í máli nr. 67/1996 en í því máli deildu Bólstaðahlíðarhreppur, Lýtingsstaðahreppur og Seyluhreppur við Landsvirkjun um bótarétt vegna annars vegar fallréttinda (virkjunaréttinda) í Blöndu og hins vegar lands á heiðinni sem Landsvirkjun hafði fengið til ótímabundinna umráða og afnota vegna Blönduvirkjunar á grundvelli nánar tiltekins samnings við hreppana. Íslenska ríkinu var stefnt til réttargæslu. Hæstiréttur sýknaði Landsvirkjun af kröfum hreppanna í umræddu máli og var sú niðurstaða reist á því að Eyvindarstaðaheiði væri ekki háð beinum eignarrétti.

Í máli nr. 546/2012 deildu annars vegar íslenska ríkið og hins vegar Sjálfseignarstofnunin Eyvindarstaðaheiði og Sveitarfélagið Skagafjörður um eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar. Í dómi Hæstaréttar kom fram að Sjálfseignarstofnunin Eyvindarstaðaheiði og Sveitarfélagið Skagafjörður væru komin í stað hreppanna sem voru aðilar að fyrra málinu. Gagnaðili þeirra hafi á hinn bóginn verið Landsvirkjun en íslenska ríkið hafi aðeins átt þar hlut að máli á grundvelli 1. mgr. 21. gr. laga nr. 91/1991 (réttargæsluáðild) og hafi af þeim sökum ekki verið aðili að því í skilningi 1. mgr. 116. gr. sömu laga. Þótt hrepparnir þrír hafi reist áður nefndar dómkröfur sínar í fyrra málinu á þeim grunni að þeir nytu beins eignarréttar yfir Eyvindarstaðaheiði hafi þær snúið að viðurkenningu réttar hreppanna til bóta úr hendi Landsvirkjunar. Dómkröfur í þessu máli snéru á hinn bóginn að því hvort hnekkt yrði úrskurði óbyggðanefndar um að Eyvindarstaðaheiði og Hraunin séu þjóðlenda og eftir atvikum ákvörðun um hvers konar réttindi gagnaðilar íslenska ríkisins kynnu að njóta að þessum landsvæðum. Í skilningi einkamálaréttarfars væri sakarefnið málinu þannig ekki það sama og í fyrra dómsmálinu. Dómur Hæstaréttar í máli nr. 67/1996 hafi því ekki þau áhrif hér, sem um ræði í 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991, en hann hafi á hinn bóginn fullt sönnunargildi um þau málsatvik, sem í honum greinir, þar til það gagnstæða sé sannað, sbr. 4. mgr. sömu lagagreinar.

Í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 5/2008, sem tók til landsvæðisins, kom fram að nefndin teldi ljóst að beinn eignarréttur hafi verið til úrlausnar í dómi Hæstaréttar í máli nr. 67/1996. Þannig lægi fyrir dómsúrlausn um eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar. Til þess beri þó að líta að dómurinn feli ekki í sér úrlausn um eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar samkvæmt lögum um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998 með síðari breytingum. Til athugunar hljóti því að koma hjá óbyggðanefnd hvaða áhrif aðild að málinu sem þá var til umfjöllunar hjá nefndinni, gögn eða önnur þau atriði sem dómstólar hafa ekki þegar tekið afstöðu til, hafi á eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar samkvæmt lögum nr. 58/1998. Síðan rakti nefndin að Sjálfseignarstofnunin Eyvindarstaðaheiði (sem var í eigu Húnavatnshrepps) og Sveitarfélagið Skagafjörður væru komin í stað þeirra hreppa sem áttu aðild að umræddu máli hjá Hæstarétti. Í málinu lögju ekki fyrir nein gögn sem sýni fram á rýmri rétt annarra hreppa sem sameinuðust undir merkjum

Sveitarfélagsins Skagafjarðar og Húnavatnshrepps, til Eyvindarstaðaheiðar. Þá taldi nefndin, eftir að hafa borið skjalaskrá málsins saman við skjalaskrá Hæstaréttarmáls nr. 67/1996 að engin ný gögn væru komin fram í málinu sem skipt gætu máli að þessu leyti.

Af framangreindum dómi Hæstaréttar í máli nr. 411/2012 má ráða þá afstöðu réttarins að dómur Landsyfírréttar kunnir að vera bindandi um úrslit sakarefnis milli aðila máls og þeirra sem þeir leiða rétt sinn til að uppfylltum þeim skilyrðum og fram koma í 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991 um meðferð einkamála, með sambærilegum hætti og dómur þeirra dómstóla sem starfa samkvæmt núverandi réttarskipan. Samkvæmt ákvæðinu er dómur bindandi um úrslit sakarefnis milli aðila og þeirra sem koma að lögum í þeirra stað, um þær kröfur sem eru dæmdar þar að efni til. Í umræddu máli var um það að ræða að annar málaðilanna, þ.e. íslenska ríkið, átti ekki aðild að máli nr. 1/1855 fyrir Landsyfírrétti og leiddi ekki heldur rétt sinn til aðila þess máls. Dómurinn var því að mati Hæstaréttar ekki bindandi um úrslit sakarefnisins jafnvel þótt þar hafi verið dæmt um að svæðið væri „fullkomin og átölulaus eign“ þess aðila sem krefjendur eignarréttar í máli nr. 411/2012 leiddu rétt sinn til.

Með sambærilegum hætti var dómur Hæstaréttar í máli nr. 67/1996 ekki bindandi um úrslit sakarefnisins í máli nr. 546/2012 þar sem íslenska ríkið átti ekki aðild að fyrrnefnda málinu auk þess sem dómkröfur voru ekki hinar sömu. Gilti einu í því sambandi þótt krefjendur beins eignarréttar í máli nr. 546/2012 leiddu rétt sinn til aðila sem Hæstiréttur hafði í máli nr. 67/1996 í reynd hafnað að ættu beinan eignarrétt á svæðinu. Er það í aðalatriðum í samræmi við þá afstöðu óbyggðæfndar til áhrifa hins eldra dóms sem fram kemur í forsendum fyrir niðurstöðu nefndarinnar í máli nr. 5/2008, enda lagði nefndin sjálfstætt mat á sönnunargildi dómsins en taldi hann ekki bindandi um úrslit sakarefnisins í skilningi 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991.

Fyrir liggja nokkrir dómur Hæstaréttar í þjóðlendumálum þar sem eldri dómsúrlausnir hafa verið taldar bindandi um niðurstöðu málsins. Í fyrsta lagi má nefna dóm Hæstaréttar frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 þar sem íslenska ríkið og Bræðratungukirkja deildu um eignarréttarlega stöðu Tunguheiðar. Í málinu lá fyrir dómur aukadómþings Árnassýslu frá 23. febrúar 1980 í eignardómsmáli þar sem Bræðratungukirkja og íslenska ríkið deildu um eignarrétt á landinu. Viðurkennt var að Bræðratungukirkja ætti beinan eignarrétt á landinu. Í forsendum fyrir niðurstöðu dóms Hæstaréttar í máli nr. 48/2004 kemur fram að umræddur dómur aukadómþings Árnassýslu sé bindandi um úrslit sakarefnisins og hafi hlotið að vekja réttmætar væntingar Bræðratungukirkju um að eignarréttur kirkjunnar á landinu væri óumdeildur. Kröfugerð ríkisins í þjóðlendumálinu fengi ekki samrýmst þeirri afstöðu íslenska ríkisins að una dómi aukadómþingsins.

Í máli því sem lauk með dómi Hæstaréttar 11. nóvember 2010 í máli nr. 768/2009 (Afréttur Álftaneshrepps hins forna) lá fyrir dómur landamerkjadóms Gullbringu- og Kjósarsýslu og Hafnarfjarðar frá 14. desember 1971 þar sem skorið var úr um hver væru mörk Krýsuvíkur til norðurs og Garðakirkjulands til suðurs. Málið var rekið sem eignar-

dómsmál og íslenska ríkið var þar meðal málsaðila. Aðildin að máli því sem lauk með dómi Hæstaréttar í máli nr. 768/2009 var að nokkru leyti önnur en í landamerkjadómnum. Í dómi Hæstaréttar kemur fram að dómur landamerkjadómsins hafi fullt sönnunargildi um þau atvik sem þar var ráðið til lykta og feli í sér „bindandi úrslit sakarefnisins jafnt fyrir áfrýjendur sem aðra“. Dómurinn var því lagður til grundvallar um afmörkun þjóðlendunnar.

Í dómi Hæstaréttar í máli nr. 294/2010, sem kveðinn var upp 22. september 2011, kom til skoðunar hvaða þýðingu dómur Héraðsdóms Austurlands frá 8. janúar 2004 í eignardómsmáli hefði varðandi eignarréttarlega stöðu Mælifells og Selsárvalla. Í dómi Hæstaréttar kemur fram að þeir sem fengu eignardóminn hafi orðið eins settir og ef gefin hefði verið út skiptayfirlýsing um ráðstöfun viðkomandi réttinda. Þá segir að slík skiptayfirlýsing hefði í engu breytt réttarstöðu dómhafanna og áfrýjenda sem leiddu rétt sinn til þeirra gagnvart ákvæðum laga nr. 58/1998 og leiði þá af sjálfu sér að dómurinn frá 8. janúar 2004 geri það ekki heldur.

Þær forsendur fyrir niðurstöðum Hæstaréttar í málum nr. 411/2012 og 546/2012 sem að framan eru raktar kunna að hafa áhrif á mat óbyggðanefndar á þýðingu eldri dómsúrlausna um eignarréttarlega stöðu landsvæða ef upp koma sambærileg tilvik. [...] Aðrir fyrirbyggjandi dómar Hæstaréttar gefa að mati óbyggðanefndar ekki tilefni til breytinga á sönnunarmati nefndarinnar. Niðurstaðan af framangreindri skoðun er í meginatriðum sú að meta þurfi áhrif eldri dómsúrlausna af varfærni. Þær geta haft sönnunargildi um þau atvik sem þar greinir en fela aftur á móti ekki í sér bindandi niðurstöðu um úrslit sakarefnisins nema milli aðila viðkomandi máls og þeirra sem leiða rétt sinn frá þeim með beinum hætti, sé sakarefnið það sama. Auk þess má draga þá ályktun að eldri dómsúrlausn feli því aðeins í sér bindandi niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu landsvæðis ef þar hefur ótvírætt verið tekin afstaða til inntaks viðkomandi eignarréttinda.

FYLGISKJAL I: AÐILASKRÁ¹

Þjóðlendum: Fjármála- og efnahagsráðherra f.h. íslenska ríkisins

¹ Auk þess sem hér er nefndur var við meðferð málsins lýst kröfum vegna Knarrar af hálfu Friðgeirs Karlssonar; Syðri-Knarrartungu af hálfu Guðjóns Jóhannessonar og Guðnýjar Heiðbjartar Jakobsdóttur; Ytri-Knarrartungu af hálfu Guðmundar Alfredssonar; Axlar af hálfu Axlarbanda ehf.; Stóra-Kambis af hálfu Hjartar Sigurðssonar og Eyglóar Kristjánsdóttur og Kinnar af hálfu Félags niðja Finnboga G. Láruss. Eftir breytingar á kröfugerð íslenska ríkisins í málinu tilkynntu framangreindir aðilar að þeir létu málið ekki frekar til sín taka, fyrir utan kröfur um málskostnað. Málskostnaður vegna þessara aðila var úrskurðaður á fundi nefndarinnar 12. desember 2018 og greiddur út í kjölfarið. Hans er jafnframt getið í úrskurðarorðum, sbr. kafla 7.

FYLGISKJAL II: SKJALASKRÁ

a) Efnisflokkurð skjalaskrá¹

Skjöl lögð fram í máli nr. 2/2018 (OBN 18060008)

Lagt fram af Eddu Andradóttur lögmanni og Indriða Þorkelssyni lögmanni f.h. fjármála- og efnahagsráðherra:

1		Kröfulýsing fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 8.2.2018.
	1(1)	Skjalaskrá fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 8.2.2018.
	1(2)	Tilvísanaskrá fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 8.2.2018, ásamt viðkomandi gögnum: 1) Efni úr Landnámabók í Íslenzkum fornritum I; 2) efni úr Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, V. bindi; 3) efni um Snæfellsnes úr Sýslu- og sóknalýsingum Hins íslenska bókmenntafélags; 4–5) efni úr Árbókum Ferðafélags Íslands 1932 og 1986; 6) efni úr Byggðum Snæfellsness; 7–12) uppskriftum Þjóðskjalasafns Íslands úr dómabókum 1847 og afsals- og veðmálabókum 1824–1883; 13–14) örnefnaskrá Kristjáns Elíassonar 1963 og korti sem fylgdi henni.
	1(3)	Bréf óbyggðanefndar til fjármála- og efnahagsráðherra um meðferð á svæði 9 hjá óbyggðanefnd, dags. 17.9.2014.
	1(4)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar. Beiðni um frest til að skila kröfulýsingum vegna svæðis 9, dags. 12.12.2014.
	1(5)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 22.12.2014.
	1(6)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar. Beiðni um frest til að skila kröfulýsingum vegna svæðis 9, dags. 25.2.2015.
	1(7)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 19.3.2015.
	1(8)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um viðbótarfrest til að skila kröfulýsingu á svæði 9, dags. 29.5.2015.
	1(9)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 29.5.2015.
	1(10)	Bréf óbyggðanefndar til fjármála- og efnahagsráðherra um skiptingu svæðis 9 og kröfulýsingafresti, dags. 30.9.2015.
	1(11)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins um skiptingu svæðis 9, dags. 30.9.2015.
	1(12)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um viðbótarfrest til að skila kröfulýsingu á svæði 9B, dags. 9.3.2016.
	1(13)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 14.3.2016.
	1(14)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um viðbótarfrest til að skila kröfulýsingu á svæði 9B, dags. 5.9.2016.
	1(15)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 6.9.2016.

¹ Skjöl undir nr. 2 og 4 eru ekki í númeraröð heldur efnisflokkurð, sbr. „Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar“: <https://obyggdaneft.is/wp-content/uploads/frumgagnayfirlit.pdf>

1(16)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins um tafir á gagnaöflun vegna svæðis 9B og mögulega framlengingu kröfúlýsingarfrests, dags. 28.11.2016.
1(17)	Bréf lögmanna íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um viðbótarfrest til að skila kröfúlýsingu á svæði 9B, dags. 30.11.2016.
1(18)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfúlýsingafresti samþykkt, dags. 6.12.2016.
1(19)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins um tafir á gagnaöflun vegna svæðis 9B og mögulega framlengingu kröfúlýsingarfrests, dags. 23.8.2017.
1(20)	Bréf lögmanna íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um viðbótarfrest til að skila kröfúlýsingu á svæði 9B, dags. 30.8.2017.
1(21)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfúlýsingafresti samþykkt, dags. 1.9.2017.
1(22)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins um afmörkun svæðis 9B hjá óbyggðanefnd, dags. 28.1.2018.
1(23)	Bréf lögmanna íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um viðbótarfrest til að skila kröfúlýsingu á svæði 9B, dags. 30.1.2018.
1(24)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfúlýsingafresti samþykkt, dags. 31.1.2018.
1(25)	Uppskriftir landamerkjabréfa fyrir mensaljarðir Setbergskirkju í Eyrarsveit (10.6.1885), Húsanes (8.7.1889), Fróða með hjáleigum (20.6.1889), Ytri-Knarrartungu (16.11.1888), Knörr með Selvöllum og Knarrarkoti (3.6.1887), Öxl (8.6.1884), Bjarnarfoskot (16.11.1888), Bjarnarfoskot, Hraunhöfn og Landakot (22.6.1885), Hrisa (16.7.1884), Kötluholt (21.6.1889).
1(26)	Dómur Hæstaréttar í máli nr. 566/2016, dags. 30.3.2017.
1(27)	Greinargerð fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 26.11.2018.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

2	Yfirlit/heildarskilabréf Þjóðskjalasafns Íslands yfir heimildaleit í óprentuðum frumgögnum, dags. 26.7.2019 (uppfært).
---	--

Landamerkjabækur (skjalaflokkur A.1):

2(1) a–b	Fróða með hjáleigum, landamerki, dags. 20.6.1889, þinglýsingar ekki getið. Merkt 20.
2(2) a–b	Fróða, Arnarhóll og Ytri-Bugur, landamerki, dags. 27.7.1941, þinglýsingar ekki getið. Merkt 21.
2(3) a–b	Fróða og Ytri-Bugur, landamerkjadómur, dags. 18.6.1969. Vísað frá Hæstarétti 9.6.1972. Merkt 22.
2(4) a–b	Tunga, landamerki, dags. 15.6.1889 og 1.7.1890, þinglýsingar ekki getið. Merkt 23 a–b.
2(5) a–b	Húsanes, landamerki, dags. 8.7.1889, þinglýsingar ekki getið. Merkt 24.
2(6) a–b	Ytri-Knarrartunga, landamerki, dags. 16.11.1888, þinglýsingar ekki getið. Merkt 25.
2(7) a–b	Knarrartunga-syðri, landamerki, dags. 16.11.1888, þinglýst 9.10.1891. Merkt 26 a–b.
2(8) a–b	Ytri-Knarrartunga og Knarrartunga-syðri, breyting á landamerkjum, dags. 24.11.1958, þinglýsingar ekki getið. Merkt 27.
2(9) a–b	Knörr, landamerki, dags. 3.6.1887, þinglýst 9.10.1891. Merkt 28.
2(10) a–b	Öxl, landamerki, dags. 8.6.1889, þinglýsingar ekki getið. Merkt 29.
2(11) a–b	Setberg, Kinn, landamerki, dags. 10.6.1885, þinglýsingar ekki getið. Merkt 30 a–b.

2(12) a–b	Hraunhöfn og Bjarnarfosskot, landamerki, dags. 22.6.1885, þinglýst 25.6.1885. Merkt 31 a–b.
2(13) a–b	Bjarnarfosskot og Bjarnarfoss, landamerki, dags. 16.11.1888, þinglýsingar ekki getið. Merkt 32.
2(14) a–b	Kötluholt, landamerki, ódags., þinglýst 2.6.1889. Merkt 33.
2(15) a–b	Hrísar, landamerki, dags. 15.6.1889, þinglýsingar ekki getið. Merkt 34.
2(90) a–b	Brimilsvellir, lögfesta, dags. 20.6.1884, þinglýst 20.6.1885.
2(91) a–b	Hóll (efri), landamerkjálýsing úr skrá yfir landamerki allra Staðarstaðarkirkjujarða, þinglýsingar ekki getið, dags. 20.8.1884.
2(94) a–b	Stóri-Kambur, dags. 8.7.1889, þinglýsingar ekki getið. Merkt 45.

Jarðabréf á Þjóðskjalasafni (skjalaflokkur A.2):

2(55) a–b	Landamerkjaskýrsla milli Bjarnarfosskots og Hraunhafnar og milli Landakots og Bjarnarfosskots, dags. 22.6.1885, lesin á manntalsþingi að Görðum 25.6.1885. Merkt 17 a–b.
2(56) a–b	Knörr, lögfesta árið 1813. Landamerkjum og ítökum lýst. Afrit. Merkt 18 a–b.
2(57) a–b	Tunga, kaupbréf, dags. 1.10.1798. Merkt 19 a–b.
2(58) a–b	Tunga, kaupbréf, dags. 15.12.1798. Merkt 20 a–b.
2(59) a–b	Tunga, afsal, dags. 5.2.1820. Merkt 21 a–b.

Afsals- og veðmálabækur (skjalaflokkur A.3):

2(41) a–b	Knörr, síða úr registri. Páll Grímsson selur séra Sveini Niéssyni prófasti 18,66 hundruð í jörðinni Knerri, dags. 27.5.1871, þinglýst 4.6.1872. Merkt 6.
2(42) a–b	Knörr/Knarrarkot, afsal, dags. 11.5.1905, þinglýst 16.6.1905. Hallgrímur Sveinsson biskup selur og afsalar konsúl D. Thomsen jarðirnar Knörr og Knarrarkot. Merkt 7 a–b.
2(43) a–b	Knörr/Knarrarkot, kaupsamningur dags. 29.9.1905 og afsal dags. 30.9.1905, þinglýst 6.6.1906. Konsúl D. Thomsen selur Þórði Guðmundssyni útvegsbónda jarðirnar Knörr og Knarrarkot. Merkt 8 a–b.
2(44) a–b	Knörr/Knarrarkot, kaupsamningur og afsal, dags. 5.10.1905, þinglýst 6.6.1906. Þórður Guðmundsson selur og afsalar Finnboga Lárussyni jarðirnar Knörr og Knarrarkot. Merkt 9.
2(45) a–b	Öxl, afsal, dags. 4.5.1910, þinglýst 23.6.1911. Landsjóður selur Finnboga G. Lárussyni ábúanda þjóðjörðina Öxl. Merkt 11.
2(97) a–b	Búðir, Hraunhöfn og Landakot, kaupsamningur dags. 6.2.1926, þinglýst 21.6.1927. Merkt 12 a–c.

Fasteigna- og jarðamöt (skjalaflokkur A.5):

2(54)	Fasteignamat 1916–1918: Skrá og undirnat: Setberg, Fróðá, Húsanes, Ytri-Knarrartunga, Knarrartunga-syðri, Knörr, Öxl, Bjarnarfoss og Bjarnarfosskot, Kötluholt, Neðri-Tunga, Efri-Tunga, Efri-Hrísar, Neðri-Hrísar. Merkt 1 a–v, 19 a–b, 27 a–b, 28 a–b, 29 a–b, 30 a–b, 31 a–b, 32, 33, 34 a–b, 35 a–b, 36 a–b, 37 a–b, 38 a–b.
2(60)	Jarðamat Snæfellsnessýslu 1804: Fróðá, Húsanes, Kinn, Knörr, Knarrartunga, Öxl og Setberg. Merkt 7a, 8a, 9a, 10a, 11a, 12a, 13a.
2(61)	Jarðamatið 1849–1850: Jarðaskrá og Húsanes, Ytri-Knarrartunga og Bjarnarfoss. Merkt 1 a–r, 15 a–b, 16 a–c, 17 a–c.

Uppskriftir úr dómabókum sýslumanna (skjalaflokkur A.6.b):

2(63) a–b	Manntalsþing 25.6.1889. Upplesin var landamerkjaskrá fyrir Fróðá ásamt hjáleigum, inntaks ekki getið. Merkt 17 a.
-----------	---

2(64) a–b	Aukaréttur 22.4.1916. Kristófer Ólafsson á Skjaldartröð og Árni Helgason í Gíslabæ voru dómkvaddir til að gera lýsingu á Ytri-Knarrartungu. Merkt 25 a–b.
2(65) a–b	Manntalsþing 5.6.1906. Þinglýst var kaupsamningi frá 29.9.1905 milli D. Thomsens og Þórðar Guðmundssonar um kaup á Knerri og Knarrarkoti. Þá var þinglýst afsali frá 5.10.1905 frá Þórði til Finnboga Lárussonar fyrir sömu jarðir. Merkt 26 a–b.
2(66) a–b	Manntalsþing 4.7.1890. Tekið var fyrir landamerkjabréf fyrir Öxl, inntaks ekki getið. Merkt 27 a.
2(67) a–b	Manntalsþingsréttur 13.6.1840. Boðnar voru upp til byggingar eða notkunar nokkrar af Setbergskirkjújörðum, þar á meðal Kinn; ekkert boð barst í jörðina. Merkt 28 a.
2(68) a–b	Manntalsþing 6.6.1654. Þórður Jónsson óskaði að dæmt yrði hvort þeir sem teldu sig eiga beit í landi Hraunhafnar væru ekki skyldugir að hafa hirðir á fé sínu. Einnig óskaði Þórður dóms um hvort hann mætti klaga þá sem hefðu engin ítök í landi Hraunhafnar en myndu nýta þar skóg og jarðarskurð. Ályktað var um bæði atriðin. Merkt 29 a–b.
2(69) a–b	Manntalsþing 25.6.1885. Birt var landamerkjaskýrsla milli Bjarnarfoss og Hraunhafnar og einnig milli Bjarnarfosskots og Landakots, inntaks ekki getið. Merkt 30 a.
2(70) a–b	Manntalsþing 25.6.1889. Upplesin var landamerkjaskrá fyrir Kötluholt, inntaks ekki getið. Merkt 31 a.
2(71) a–b	Manntalsþing 25.6.1889. Upplesin var landamerkjaskrá fyrir Efri- og Neðri-Tungu, inntaks ekki getið. Merkt 32 a.
2(72) a–b	Manntalsþing 25.6.1889. Upplesin var landamerkjaskrá fyrir Hrísa. Inntaks ekki getið. Merkt 33 a.
2(95) a–b	Manntalsþing 20.5.1862. Lesin var friðlýsing Jónasar Samsonarsonar, hreppstjóra og ábúanda á Stóra-Kambi, hvar hann friðlýsti öllu landi Stóra-Kambs fyrir ágangi og notkun. Merkt 14 a–b.

Kirknaskjöl (skjalaflokkur A.7):

2(62) a–b	Setberg og Kinn, álits- og skoðunargjörð hreppstjóra, dags. 7.7.1840. Merkt 5 a–c.
-----------	--

Visitasiubækur biskupa (skjalaflokkur A.8):

2(16) a–b	Vísitasía Knarrar, dags. 7.9.1642. Merkt 6 a–b.
2(17) a–b	Vísitasía Knarrar, dags. 8.9.1676. Merkt 20 a–b.
2(18) a–b	Vísitasía Knarrar, dags. 3.9.1701. Merkt 34 a–b.
2(19) a–b	Vísitasía Knarrar, dags. 28.9.1724. Merkt 48 a–b.
2(20) a–b	Vísitasía Knarrar, dags. 31.8.1751. Merkt 60 a–b.
2(21) a–b	Vísitasía Knarrar, dags. 7.6.1759. Merkt 79 a–b.
2(22) a–b	Vísitasía Knarrar, dags. 7.9.1783. Merkt 91 a–c.
2(23) a–b	Vísitasía Knarrar, dags. 31.7.1831. Merkt 100 a–b.
2(24) a–b	Vísitasía Fróðár, dags. 11.9.1642. Merkt 8 a–b.
2(25) a–b	Vísitasía Fróðár, dags. 26.9.1724. Merkt 46 a–b.
2(26) a–b	Vísitasía Fróðár, dags. 4.9.1751. Merkt 62 a–c.
2(27) a–b	Vísitasía Fróðár, dags. 2.6.1759. Merkt 77 a–b.
2(28) a–b	Vísitasía Fróðár, dags. 4.9.1783. Merkt 89 a–b.
2(29) a–b	Vísitasía Fróðár, dags. 4.8.1831. Merkt 102 a–b.
2(30) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 12.9.1642. Merkt 9 a–b.
2(31) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 14.9.1676. Merkt 22 a–b.
2(32) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 29.8.1701. Merkt 32 a–b.
2(33) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 22.9.1724. Merkt 45 a–b.

2(34) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 6.9.1751. Merkt 63 a–b.
2(35) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 26.9.1758. Merkt 72 a–b.
2(36) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 1.9.1783. Merkt 88 a–b.
2(37) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 28.8.1794. Merkt 95 a–b.
2(38) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 28.8.1794. Merkt 103 a–b.
2(96)	Vísitasía Setbergs dags. 22.7.1891. Merkt 110 a–b.

Skjalasöfn presta og prófaste (skjalaflokkur A.9):

2(46) a–b	Prófastsvísitasía Staðarstaðar, dags. 16.7.1840. Merkt 5 a–b.
2(47) a–b	Prófastsvísitasía Staðarstaðar, dags. 5.10.1843. Merkt 6 a–b.
2(48) a–b	Afrit af bréfi biskups varðandi jörðina Kinn, dags. 17.10.1831. Merkt 8 a–c.
2(49) a–b	Setberg, úttekt, dags. 24.5.1882. Merkt 12 a–d.
2(50) a–b	Landamerki Setbergskirkjujarða, m.a. milli Kinnar og Axlar. Merkt 13 a–b.
2(51) a–b	Prófastsvísitasía Knarrar, dags. 7.10.1843. Merkt 14 a–b.
2(52) a–b	Prófastsvísitasía Setbergs, dags. 20.10.1739. Merkt 17 a–c.
2(53) a–b	Skýrsla Setbergsprests um eignir og ítök kirkjunnar, dags. 28.12.1843. Merkt 30 a–f.
2(92) a–b	Prófastsvísitasía Knarrar, dags. 6.2.1744. Merkt 18 a–c.
2(93) a–b	Prófastsvísitasía Knarrar, dags. 23.8.1849. Merkt 15 a–b.

Skjalasöfn Stjórnarráðs Íslands og dansk-íslenskrar stjórnarsýslu (skjalaflokkur A.11):

2(74) a–b	Bréf, dags. 15.1.1920, frá sýslumanninum í Snæfellsness- og Hnappadalssýslu, svar við fyrirspurn Stjórnarráðs Íslands, dags. 29.12.1919. Merkt 122.
2(75)	Kinn, kaupbréf, dags. 25.11.1910. Merkt 47 a–b.
2(76) a–b	Bréf, dags. 29.10.1910, frá hreppstjóranum í Staðarsveit þar sem hann sendir Stjórnarráðinu skjöl varðandi sölu á Kinn. Merkt 48.
2(77) a–b	Bréf, dags. 4.10.1910, frá sýslumanni Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem hann sendir lýsingar, matsgjörð og fylgiskjöl jarðarinnar Kinnar til hreppstjórans í Staðarsveit. Merkt 49.
2(78) a–b	Bréf, dags. 2.1.1909, þar sem Finnbogi G. Lárússon sækir um að kaupa Kinn. Merkt 50.
2(79) a–b	Bréf, dags. 2.1.1910, þar sem Finnbogi G. Lárússon biður sýslunefndaroddvita að leggja beiðni um kaup á Kinn fyrir sýslunefndina. Merkt 51.
2(80) a–b	Bréf, dags. 10.1.1910, um leigumál Kinnar lagt fram við virðingu á jörðinni. Merkt 52.
2(81) a–b	Kinn, matsgjörð, dags. 18.1.1910, þar sem jörðin er metin á 65 kr., lagt fram á manntalsþingi 29.6.1910. Merkt 53 a–b.
2(82) a–b	Útskrift úr dómsmálabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem matsmenn fyrir Kinn eru útnefndir, dags. 1.9.1909. Lagt fram við virðingu jarðarinnar 18.1.1910. Merkt 54 a–b.
2(83) a–b	Útskrift úr dómsmálabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem matsgjörð Kinnar er staðfest, dags. 29.6.1910. Merkt 55 a–b.
2(84) a–b	Útskrift úr landamerkjabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um landamerki Kinnar, dags. 10.6.1885, sem var lögð fram við virðingu jarðarinnar 18.1.1910. Merkt 56.
2(85) a–b	Útskrift úr dómsmálabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu, dags. 8.10.1908, um dómkvadda matsmenn til að meta Bjarnarfoskot og Bjarnarfoss. Lagt fyrir við virðingu jarðanna 4.12.1908. Merkt 57 a–b.
2(86) a–b	Útdráttur úr sýslufundargjörðum Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem tekið er fyrir bónarbréf Finnboga G. Lárússonar um kaup á Kinn, dags. 8.2.1909. Merkt 58 a–b.

2(87) a–b	Bréf, dags. 30.11.1910, þar sem Stjórnarráðið tilkynnir hreppstjóranum í Staðarsveit að búið sé að selja Finnboga G. Lárussyni Kinn. Merkt 59 a–c.
2(88) a–b	Bréf, dags. 23. 11.1910, um að kaupa á Kinn sé leitað og rætt um verðmat á jörðinni. Merkt 60.
2(89) a–b	Bréf, dags. 9.2.1910, þar sem matsmenn senda virðingargjörð um Kinn og tilheyrandi skjöl til sýslumannsins í Snæfellsness- og Hnappadalssýslu. Merkt 61.

Klausturumboð (skjalaflokkur A.13):

2(39) a–b	Arnarstapaumboð, afhending 1734. Minnst á skóg í landi Hraunhafnar sem sé gjöreyddur. Merkt 1 a–b.
2(40) a–b	Arnarstapaumboð, skoðunargerð 1778. Bjarnarfoss og Bjarnarfoskot sögð eiga gott beitiland til fjalls. Hraunhöfn sögð eiga gott beitarland til fjalls. Merkt 4 a–c og 5 a–c.

Önnur óprentuð frumgögn (skjalaflokkur A.16):

2(73)	Fyrirspurn félagsmálaráðuneytisins um afréttarmálefni sveitarfélaga, dags. 20.2.1989. Merkt 8.
2(98) a–b	Búðir, Hraunhöfn og Landakot, kaupsamningur dags. 10.11.1929, þinglýst 1933. Merkt 10 a–c.

*Landamerkjabækur (skjalaflokkur A.1):**Skjal frá Ríkiseignum:*

4(24)	Búðir, landamerkjabréf, dags. 8.6.1937.
-------	---

*Afsals- og veðmálábækur (skjalaflokkur A.3):**Skjöl frá sýslumanninum á Vesturlandi:*

4(21)	Búðir, afsal, dags. 16.6.1937.
4(22)	Búðir, byggingarbréf, dags. 13.12.1939.
4(23)	Mótmæli eiganda og ábúanda Tjald-Búða við landamerkjabréfi Búða, dags. 12.7.1937, þinglýst 13.7.1937.
4(25)	Ytri-Knarrartunga, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.
4(26)	Syðri-Knarrartunga, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.
4(27)	Knörr, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.
4(28)	Öxl, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.
4(29)	Kinn, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.
4(30)	Búðir eða Hraunhöfn, síður úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.
4(31)	Bjarnarfoskot, Bjarnarfoss, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.
4(32)	Kötluholt, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.
4(33)	Tunga, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.
4(34)	Hrísar, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.
4(35)	Brimilsvellir, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.
4(36)	Forna-Fróða, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.
4(37)	Fróða, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.
4(38)	Fróðarkot, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.

Jarðabréf og máldagar og fleira úr Íslensku fornbréfasafni (skjalaflokkur B.1):

4(39)	Máldagi Fróðárkirkju. [1355.] Í.f. III, bls. 108–109.
4(40)	Máldagi Fróðárkirkju (Vilchinsmáldagi). 1397. Í.f. IV, bls. 174.
4(41)	Máldagi Fróðárkirkju (Gíslamáldagi) Um 1570. Í.f. XV, bls. 604.
4(42)	Máldagi Setbergskirkju (Vilchinsmáldagi). 1397. Í.f. IV, bls. 173.
4(43)	Máldagi Setbergskirkju (Gíslamáldagi) Um 1570. Í.f. XV, bls. 603–604.
4(44)	Úr Hitardalsbók um Setbergskirkju. Í.f. III, bls. 226.
4(45)	Hraunhafnarbakki, kaup- og landamerkjabréf. 2.5.1384. Í.f. III, bls. 372–373.
4(46)	Hraunhafnarbakki, kaupbréf. 8.4.1488. Í.f. VI, bls. 612–614.
4(47)	Bjarnarfoss, handlagningarbréf. 14.4.1480. Í.f. VI, bls. 253–254.
4(48)	Kaupbréf um jörðina Hris milli Höfða og Ennis. 11.4.1482. Í.f. VI, bls. 428–430.
4(49)	Gjafabréf um Þverá, Gerðuberg og Bjarnarfoss. 7.5.1488. Í.f. VI, bls. 618.
4(50)	Kvittunarbréf um Þverá, Gerðuberg og Bjarnarfoss. 22.4.1489. Í.f. VI, bls. 652–653.
4(51)	Kaupbréf um Knörr, Búðardal o.fl. jarðir, m.a. Húsanes, Knarrartungu og Öxl. 24.10.1384. Í.f. VII, bls. 4–6.
4(52)	Vitnisburður um landamerki milli Húsanes og Kambs í Breiðuvík og jarða sem þar liggja sunnan að. 25.9.1450 og 30.11.1450. Í.f. V, bls. 60–61.
4(53)	Bréf um Máfahlíð, Holt og Tungu. 16.6.1503. Í.f. VII, bls. 639–640.
4(54)	Samningur milli Skálholtsbiskups og ábótans á Helgafelli um fjórðung tíundar Helgafellsklausturs og kaup um Kambana í Breiðuvík og Gröf í Stafholtstungum. 25.1.1530. Í.f. IX, bls. 511–512.
4(55)	Skrá Páls biskups Jónssonar um kirkjur þær í Skálholtsbiskupsdæmi er presta þarf til að fá. Um 1200. Í.f. XII, bls. 1–15.
4(56)	Skiptabréf eftir Björn Þorleifsson. 23.10.1467. Í.f. XII, bls. 46–53.

Prentuð fasteigna- og jarðamöt (skjalaflokkur B.2):

4(1)	Ný jarðabók 1861, bls. 56–65.
4(2)	Jarðatal J. Johnsens 1847, bls. 134–162.
4(3)	Fasteignabók 1921, bls. 40–53.
4(4)	Fasteignabók 1932, bls. 35–40.
4(5)	Fasteignabók 1942–1944, opna 6–10.

Fjallskilareglugerðir (skjalaflokkur B.4):

4(6)	Reglugjörð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um notkun afrjetta, fjallskil, fjármörk, rjettahöld og eyðingu refa, m.fl., nr. 76/1894.
4(7)	Reglugjörð um fjallskil með meiru í Snæfellsness- og Hnappadalssýslu, nr. 74/1904.
4(8)	Reglugjörð um fjallskil með meiru í Snæfellsness- og Hnappadalssýslu, nr. 7/1911.
4(9)	Reglugjörð um fjallskil með meiru í Snæfellsness- og Hnappadalssýslu, nr. 100/1916.
4(10)	Reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil m.m., nr. 76/1930.
4(11)	Reglugerð um breyting á reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil m.m. frá 24. júlí 1930, nr. 90/1932.
4(12)	Reglugerð um breytingar og viðauki við fjallskilareglugerð m.m. fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu frá 24. júlí 1930, nr. 120/1940.
4(13)	Reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil o.fl., nr. 7/1948.
4(14)	Reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil o.fl., nr. 100/1956.

	4(15)	Auglýsing um breyting á reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil o.fl., nr. 100 17. júlí 1956, nr. 151/1958.
	4(16)	Reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil o.fl., nr. 253/1968.
	4(17)	Reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil o.fl., nr. 376/1975.
	4(18)	Fjallskilasamþykkt fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu, nr. 404/1986.
	4(19)	Fjallskilasamþykkt fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu, nr. 647/1998.
	4(20)	Fjallskilasamþykkt fyrir umdæmi sýslumanns Snæfellinga, nr. 791/2012.

Landnáma (skjalaflokkur B. 7):

	4(57)	Úr Landnámabók. Íslenzk fornrit I (1968), bls. 98–125.
	4(58)	Úr Landið og Landnáma eftir Harald Matthíasson (1982), bls. 155–174 og kort.

Annað:

5	5(1)	Greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands um sögu jarða og annarra landsvæða, drög, dags. 7.5.2018.
	5(2)	Greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands um sögu jarða og annarra landsvæða, drög II, dags. 27.8.2018.
	5(3)	Greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands um sögu jarða og annarra landsvæða, lokadrög, dags. 30.10.2018.
	5(4)	Greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands um sögu jarða og annarra landsvæða, lokagerð, dags. 31.10.2018.
	5(5)	Minnisblað um Búðir frá Þjóðskjalasafni Íslands, dags. 21.3.2019.

Lagt fram af Óskari Sigurðssyni lögmanni vegna Knarrar:

6		Knörr, kröfulýsing, dags. 21.6.2018.
---	--	--------------------------------------

Lagt fram af Óskari Sigurðssyni lögmanni vegna Syðri-Knarrartungu:

7		Syðri-Knarrartunga, kröfulýsing, dags. 21.6.2018.
---	--	---

Lagt fram af Óskari Sigurðssyni lögmanni vegna Ytri-Knarrartungu:

8		Ytri-Knarrartunga, kröfulýsing, dags. 21.6.2018.
---	--	--

Lagt fram af Óskari Sigurðssyni lögmanni vegna Axlar:

9		Öxl, kröfulýsing, dags. 21.6.2018.
	9(1)	Samningur milli Vegagerðarinnar og eiganda Axlar um afsal vegna lagningar Snæfellsnesvegur um Fróðárheiði, dags. 15.5.2008, ásamt stofnskjali og hnitsettri loftmynd.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni lögmanni vegna Stóra-Kambur:

10		Stóri-Kambur, kröfulýsing, dags. 25.5.2018.
	10(1)	Stóri-Kambur, veðbókarvottorð, dags. 30.5.2018
	10(2)	Stóri-Kambur, útprentun úr fasteignaskrá, dags. 25.5.2018.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni lögmanni vegna Kinnar:

11		Kinn, kröfulýsing, dags. 25.5.2018.
	11(1)	Kinn, veðbókarvottorð, dags. 30.5.2018
	11(2)	Kinn, útprentun úr fasteignaskrá, dags. 23.5.2018.

Lagt fram af lögmönnum málsaðila og óbyggðanefnd:

12	12(1)	Yfirlitskort, mál nr. 2/2018 og 3/2018. Kröfulínur málsaðila, vinnukort, dags. 22.6.2018.
	12(2)	Yfirlitskort, mál nr. 2/2018. Kröfulínur málsaðila, dags. 27.8.2018.
	12(3)	Yfirlitskort, mál nr. 2/2018, dags. 20.9.2018. Kröfulínur málsaðila 27.8.2018 að viðbættum upplýsingum um vatnaskil frá Veðurstofu Íslands 17.9.2018.
	12(4)	Yfirlitskort, mál nr. 2/2018. Kröfulínur málsaðila, dags. 27.11.2018.
	12(5)	Yfirlitskort, mál nr. 2/2018. Kröfulínur málsaðila að viðbættum upplýsingum um vatnaskil, dags. 12.2.2019.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

13	13(1)	Fundargerð 1. fyrirtöku, dags. 22.6.2018.
	13(2)	Fundargerð vettvangsferðar, dags. 30.8.2018.
	13(3)	Fundargerð 2. fyrirtöku, dags. 13.9.2018.
	13(4)	Fundargerð 3. fyrirtöku, dags. 12.10.2018.
	13(5)	Fundargerð 4. fyrirtöku, dags. 5.11.2018.
	13(6)	Fundargerð 5. fyrirtöku, dags. 26.11.2018.
	13(7)	Fundargerð 6. fyrirtöku, dags. 14.1.2019.
	13(8)	Fundargerð aðalmeðferðar, dags. 28.2.2019
	13(9)	Fundargerð 8. fyrirtöku, dags. 3.5.2019.
	13(10)	Fundargerð 9. fyrirtöku, dags. 14.8.2019.
14		Minnisblað um vatnaskil frá sérfræðingi á Veðurstofu Íslands, dags. 17.9.2018.
	14(2)	Minnisblað um vatnaskil frá sérfræðingi á Veðurstofu Íslands, dags. 12.2.2019.

**Skrá yfir skjöl lögð fram til hliðsjónar
í máli nr. 2/2018 (OBN 18060008).**

Lagt fram til hliðsjónar af óbyggðanefnd:

H-1	Almennar niðurstöður óbyggðanefndar með viðaukum, dags. 3.5.2018.
H-2	Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar, sbr. 5. mgr. 10. gr. Þjóðlendlaga nr. 58/1998, með síðari breytingum, dags. 10.4.2015.
H-3	Gagnaskilaáætlun 2018. Svæði 9b. Snæfellsnes. Áætlun Þjóðskjalasafns Íslands um gagnaskil vegna svæðis 9B.
H-4	Jarðalisti um svæði 9B sem notaður er við leit að gögnum á Þjóðskjalasafni Íslands, dags. 12.2.2018.
H-5	Örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum fyrir Búðir, Fróðá, Fróðárhverfi (Haukabrekku), Húsanes, Knarrartungur, Knörr, Stóra- og Litla-Kamb, og Öxl.
H-6	Jarðalisti um svæði 9B sem notaður er við leit að gögnum á Þjóðskjalasafni Íslands, uppfærður, dags. 14.8.2018.
H-7	Minnisblað um leit óbyggðanefndar í skjalaflokki B.3. Dómar fyrir svæði 9B, dags. 26.2.2019.
H-8	Minnisblað um leit óbyggðanefndar í skjalaflokki B.6. Skjalasöfn stiftamtmanns, amtmanns og landshöfðingja ásamt Stjórnartíðindum fyrir svæði 9B, dags. 26.2.2019.
H-9	Minnisblað um leit óbyggðanefndar í skjalaflokki B.9. Alþingisbækur Íslands fyrir svæði 9B, dags. 26.2.2019.
H-10	Skýrslur í máli nr. 2/2018 hjá óbyggðanefnd við aðalmeðferð 28.2.2019 (3 bls., skrifaðar upp eftir hljóðupptöku).
H-11	Ljósmynd, tekin inn Hraunhafnardal að Fossabrekku í vettvangsferð 30.8.2018, og loftmynd af Hraunhafnardal og nágrenni sem sýndar voru við aðalmeðferð 28.2.2019.

b) Skjalaskrá í númeraröð

**Skjöl lögð fram í máli nr. 2/2018
(OBN 18060008)**

Lagt fram af Eddu Andradóttur lögmanni og Indriða Þorkelssyni lögmanni f.h. fjármála- og efnahagsráðherra:

1		Kröfulýsing fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 8.2.2018.
	1(1)	Skjalaskrá fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 8.2.2018.
	1(2)	Tilvísanaskrá fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 8.2.2018, ásamt viðkomandi gögnum: 1) Efni úr Landnámabók í Íslenzkum fornritum I; 2) efni úr Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, V. bindi; 3) efni um Snæfellsnes úr Sýslu- og sóknalýsingum Hins íslenska bókmenntafélags; 4–5) efni úr Árbókum Ferðafélags Íslands 1932 og 1986; 6) efni úr Byggðum Snæfellsness; 7–12) uppskriftum Þjóðskjalasafns Íslands úr dómabókum 1847 og afsals- og veðmálabókum 1824–1883; 13–14) örnefnaskrá Kristjáns Elíassonar 1963 og korti sem fylgdi henni.
	1(3)	Bréf óbyggðanefndar til fjármála- og efnahagsráðherra um meðferð á svæði 9 hjá óbyggðanefnd, dags. 17.9.2014.
	1(4)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar. Beiðni um frest til að skila kröfulýsingum vegna svæðis 9, dags. 12.12.2014.
	1(5)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 22.12.2014.
	1(6)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar. Beiðni um frest til að skila kröfulýsingum vegna svæðis 9, dags. 25.2.2015.
	1(7)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 19.3.2015.
	1(8)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um viðbótarfrest til að skila kröfulýsingu á svæði 9, dags. 29.5.2015.
	1(9)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 29.5.2015.
	1(10)	Bréf óbyggðanefndar til fjármála- og efnahagsráðherra um skiptingu svæðis 9 og kröfulýsingafresti, dags. 30.9.2015.
	1(11)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins um skiptingu svæðis 9, dags. 30.9.2015.
	1(12)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um viðbótarfrest til að skila kröfulýsingu á svæði 9B, dags. 9.3.2016.
	1(13)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 14.3.2016.
	1(14)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um viðbótarfrest til að skila kröfulýsingu á svæði 9B, dags. 5.9.2016.
	1(15)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 6.9.2016.
	1(16)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins um tafir á gagnaöflun vegna svæðis 9B og mögulega framlengingu kröfulýsingarfrests, dags. 28.11.2016.
	1(17)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um viðbótarfrest til að skila kröfulýsingu á svæði 9B, dags. 30.11.2016.
	1(18)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 6.12.2016.

1(19)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins um tafir á gagnaöflun vegna svæðis 9B og mögulega framlengingu kröfulýsingarfrests, dags. 23.8.2017.
1(20)	Bréf lögmanna íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um viðbótarfrest til að skila kröfulýsingu á svæði 9B, dags. 30.8.2017.
1(21)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 1.9.2017.
1(22)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins um afmörkun svæðis 9B hjá óbyggðanefnd, dags. 28.1.2018.
1(23)	Bréf lögmanna íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um viðbótarfrest til að skila kröfulýsingu á svæði 9B, dags. 30.1.2018.
1(24)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 31.1.2018.
1(25)	Uppskriftir landamerkjabréfa fyrir mensaljarðir Setbergskirkju í Eyrarsveit (10.6.1885), Húsanés (8.7.1889), Fróðá með hjáleigum (20.6.1889), Ytri-Knarrartungu (16.11.1888), Knörr með Selvöllum og Knarrarkoti (3.6.1887), Öxl (8.6.1884), Bjarnarfosskot (16.11.1888), Bjarnarfosskot, Hraunhöfn og Landakot (22.6.1885), Hrisa (16.7.1884), Kötluholt (21.6.1889).
1(26)	Dómur Hæstaréttar í máli nr. 566/2016, dags. 30.3.2017.
1(27)	Greinargerð fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 26.11.2018.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

		Skjala-flokkur ¹
2	Yfirlit/heildarskilabréf Þjóðskjalasafns Íslands yfir heimildaleit í óprentuðum frumgögnum, dags. 26.7.2019 (uppfært).	
2(1) a–b	Fróðá með hjáleigum, landamerki, dags. 20.6.1889, þinglýsingar ekki getið. Merkt 20.	A.1
2(2) a–b	Fróðá, Arnarhóll og Ytri-Bugur, landamerki, dags. 27.7.1941, þinglýsingar ekki getið. Merkt 21.	A.1
2(3) a–b	Fróðá og Ytri-Bugur, landamerkjadómur, dags. 18.6.1969. Vísað frá Hæstarétti 9.6.1972. Merkt 22.	A.1
2(4) a–b	Tunga, landamerki, dags. 15.6.1889 og 1.7.1890, þinglýsingar ekki getið. Merkt 23 a–b.	A.1
2(5) a–b	Húsanés, landamerki, dags. 8.7.1889, þinglýsingar ekki getið. Merkt 24.	A.1
2(6) a–b	Ytri-Knarrartunga, landamerki, dags. 16.11.1888, þinglýsingar ekki getið. Merkt 25.	A.1
2(7) a–b	Knarrartunga-syðri, landamerki, dags. 16.11.1888, þinglýst 9.10.1891. Merkt 26 a–b.	A.1
2(8) a–b	Ytri-Knarrartunga og Knarrartunga-syðri, breyting á landmerkjum, dags. 24.11.1958, þinglýsingar ekki getið. Merkt 27.	A.1
2(9) a–b	Knörr, landamerki, dags. 3.6.1887, þinglýst 9.10.1891. Merkt 28.	A.1
2(10) a–b	Öxl, landamerki, dags. 8.6.1889, þinglýsingar ekki getið. Merkt 29.	A.1
2(11) a–b	Setberg, Kinn, landamerki, dags. 10.6.1885, þinglýsingar ekki getið. Merkt 30 a–b.	A.1
2(12) a–b	Hraunhöfn og Bjarnarfosskot, landamerki, dags. 22.6.1885, þinglýst 25.6.1885. Merkt 31 a–b.	A.1
2(13) a–b	Bjarnarfosskot og Bjarnarfoss, landamerki, dags. 16.11.1888, þinglýsingar ekki getið. Merkt 32.	A.1

¹ Sbr. „Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar“: <https://obyggdaneft.is/wp-content/uploads/frumgagnayfirlit.pdf>

		Skjala-flokkur ¹
2(14) a–b	Kötluholt, landamerki, ódags., þinglýst 2.6.1889. Merkt 33.	A.1
2(15) a–b	Hrísar, landamerki, dags. 15.6.1889, þinglýsingar ekki getið. Merkt 34.	A.1
2(16) a–b	Vísitasía Knarrar, dags. 7.9.1642. Merkt 6 a–b.	A.8
2(17) a–b	Vísitasía Knarrar, dags. 8.9.1676. Merkt 20 a–b.	A.8
2(18) a–b	Vísitasía Knarrar, dags. 3.9.1701. Merkt 34 a–b.	A.8
2(19) a–b	Vísitasía Knarrar, dags. 28.9.1724. Merkt 48 a–b.	A.8
2(20) a–b	Vísitasía Knarrar, dags. 31.8.1751. Merkt 60 a–b.	A.8
2(21) a–b	Vísitasía Knarrar, dags. 7.6.1759. Merkt 79 a–b.	A.8
2(22) a–b	Vísitasía Knarrar, dags. 7.9.1783. Merkt 91 a–c.	A.8
2(23) a–b	Vísitasía Knarrar, dags. 31.7.1831. Merkt 100 a–b.	A.8
2(24) a–b	Vísitasía Fróðár, dags. 11.9.1642. Merkt 8 a–b.	A.8
2(25) a–b	Vísitasía Fróðár, dags. 26.9.1724. Merkt 46 a–b.	A.8
2(26) a–b	Vísitasía Fróðár, dags. 4.9.1751. Merkt 62 a–c.	A.8
2(27) a–b	Vísitasía Fróðár, dags. 2.6.1759. Merkt 77 a–b.	A.8
2(28) a–b	Vísitasía Fróðár, dags. 4.9.1783. Merkt 89 a–b.	A.8
2(29) a–b	Vísitasía Fróðár, dags. 4.8.1831. Merkt 102 a–b.	A.8
2(30) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 12.9.1642. Merkt 9 a–b.	A.8
2(31) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 14.9.1676. Merkt 22 a–b.	A.8
2(32) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 29.8.1701. Merkt 32 a–b.	A.8
2(33) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 22.9.1724. Merkt 45 a–b.	A.8
2(34) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 6.9.1751. Merkt 63 a–b.	A.8
2(35) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 26.9.1758. Merkt 72 a–b.	A.8
2(36) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 1.9.1783. Merkt 88 a–b.	A.8
2(37) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 28.8.1794. Merkt 95 a–b.	A.8
2(38) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 28.8.1794. Merkt 103 a–b.	A.8
2(39) a–b	Arnarstapaumboð, afhending 1734. Minnst á skóg í landi Hraunhafnar sem sé gjöreiddur. Merkt 1 a–b.	A.13
2(40) a–b	Arnarstapaumboð, skoðunargerð 1778. Bjarnarfoss og Bjarnarfosskot sögð eiga gott beitiland til fjalls. Hraunhöfn sögð eiga gott beitiland til fjalls. Merkt 4 a–c og 5 a–c.	A.13
2(41) a–b	Knörr, síða úr registri. Páll Grímsson selur séra Sveini Níelssyni prófasti 18,66 hundruð í jörðinni Knerri, dags. 27.5.1871, þinglýst 4.6.1872. Merkt 6.	A.3
2(42) a–b	Knörr/Knarrarkot, afsal, dags. 11.5.1905, þinglýst 16.6.1905. Hallgrímur Sveinsson biskup selur og afsalar konsúl D. Thomsen jarðirnar Knörr og Knarrarkot. Merkt 7 a–b.	A.3
2(43) a–b	Knörr/Knarrarkot, kaupsamningur dags. 29.9.1905 og afsal dags. 30.9.1905, þinglýst 6.6.1906. Konsúl D. Thomsen selur Þórði Guðmundssyni útvegsbónda jarðirnar Knörr og Knarrarkot. Merkt 8 a–b.	A.3
2(44) a–b	Knörr/Knarrarkot, kaupsamningur og afsal, dags. 5.10.1905, þinglýst 6.6.1906. Þórður Guðmundsson selur og afsalar Finnboga Lárussyni jarðirnar Knörr og Knarrarkot. Merkt 9.	A.3
2(45) a–b	Öxl, afsal, dags. 4.5.1910, þinglýst 23.6.1911. Landsjóður selur Finnboga G. Lárussyni ábúanda þjóðjörðina Öxl. Merkt 11.	A.3
2(46) a–b	Prófastsvísitasía Staðarstaðar, dags. 16.7.1840. Merkt 5 a–b.	A.9
2(47) a–b	Prófastsvísitasía Staðarstaðar, dags. 5.10.1843. Merkt 6 a–b.	A.9
2(48) a–b	Afrit af bréfi biskups varðandi jörðina Kinn, dags. 17.10.1831. Merkt 8 a–c.	A.9
2(49) a–b	Setberg, úttekt, dags. 24.5.1882. Merkt 12 a–d.	A.9

		Skjala-flokkur ¹
2(50) a–b	Landamerki Setbergskirkjujarða, m.a. milli Kinnar og Axlar. Merkt 13 a–b.	A.9
2(51) a–b	Prófastsvísitasía Knarrar, dags. 7.10.1843. Merkt 14 a–b.	A.9
2(52) a–b	Prófastsvísitasía Setbergs, dags. 20.10.1739. Merkt 17 a–c.	A.9
2(53) a–b	Skýrsla Setbergsprests um eignir og ítök kirkjunnar, dags. 28.12.1843. Merkt 30 a–f.	A.9
2(54)	Fasteignamat 1916–1918: Skrá og undirmat: Setberg, Fróðá, Húsanes, Ytri-Knarrartunga, Knarrartunga-syðri, Knörr, Öxl, Bjarnarfoss og Bjarnarfosskot, Kötluholt, Neðri-Tunga, Efri-Tunga, Efri-Hrísar, Neðri-Hrísar. Merkt 1 a–v, 19 a–b, 27 a–b, 28 a–b, 29 a–b, 30 a–b, 31 a–b, 32, 33, 34 a–b, 35 a–b, 36 a–b, 37 a–b, 38 a–b.	A.5
2(55) a–b	Landamerkjaskýrsla milli Bjarnarfosskots og Hraunhafnar og milli Landakots og Bjarnarfosskots, dags. 22.6.1885, lesin á manntalsþingi að Görðum 25.6.1885. Merkt 17 a–b.	A.2
2(56) a–b	Knörr, lögfesta árið 1813. Landamerkjum og ítökum lýst. Afrit. Merkt 18 a–b.	A.2
2(57) a–b	Tunga, kaupbréf, dags. 1.10.1798. Merkt 19 a–b.	A.2
2(58) a–b	Tunga, kaupbréf, dags. 15.12.1798. Merkt 20 a–b.	A.2
2(59) a–b	Tunga, afsal, dags. 5.2.1820. Merkt 21 a–b.	A.2
2(60)	Jarðamat Snæfellsnessýslu 1804: Fróðá, Húsanes, Kinn, Knörr, Knarrartunga, Öxl og Setberg. Merkt 7a, 8a, 9a, 10a, 11a, 12a, 13a.	A.5
2(61)	Jarðamatið 1849–1850: Jarðaskrá og Húsanes, Ytri-Knarrartunga og Bjarnarfoss. Merkt 1 a–r, 15 a–b, 16 a–c, 17 a–c.	A.5
2(62) a–b	Setberg og Kinn, álits- og skoðunargjörð hreppstjóra, dags. 7.7.1840. Merkt 5 a–c.	A.7
2(63) a–b	Manntalsþing 25.6.1889. Upplesin var landamerkjaskrá fyrir Fróðá ásamt hjáleigum, inntaks ekki getið. Merkt 17 a.	A.6.b
2(64) a–b	Aukaréttur 22.4.1916. Kristófer Ólafsson á Skjaldartröð og Árni Helgason í Gíslabæ voru dómkvaddir til að gera lýsingu á Ytri-Knarrartungu. Merkt 25 a–b.	A.6.b
2(65) a–b	Manntalsþing 5.6.1906. Þinglýst var kaupsamningi frá 29.9.1905 milli D. Thomsens og Þórðar Guðmundssonar um kaup á Knerri og Knarrarkoti. Þá var þinglýst afsali frá 5.10.1905 frá Þórði til Finnþórs Lárussonar fyrir sömu jarðir. Merkt 26 a–b.	A.6.b
2(66) a–b	Manntalsþing 4.7.1890. Tekið var fyrir landamerkjabréf fyrir Öxl, inntaks ekki getið. Merkt 27 a.	A.6.b
2(67) a–b	Manntalsþingsréttur 13.6.1840. Boðnar voru upp til byggingar eða notkunar nokkrar af Setbergskirkjujörðum, þar á meðal Kinn; ekkert boð barst í jörðina. Merkt 28 a.	A.6.b
2(68) a–b	Manntalsþing 6.6.1654. Þórður Jónsson óskaði að dæmt yrði hvort þeir sem teldu sig eiga beit í landi Hraunhafnar væru ekki skyldugir að hafa hirðir á fé sínu. Einnig óskaði Þórður dóms um hvort hann mætti klaga þá sem hefðu engin ítök í landi Hraunhafnar en myndu nýta þar skóg og jarðarskurð. Ályktað var um bæði atriðin. Merkt 29 a–b.	A.6.b
2(69) a–b	Manntalsþing 25.6.1885. Birt var landamerkjaskýrsla milli Bjarnarfoss og Hraunhafnar og einnig milli Bjarnarfosskots og Landakots, inntaks ekki getið. Merkt 30 a.	A.6.b
2(70) a–b	Manntalsþing 25.6.1889. Upplesin var landamerkjaskrá fyrir Kötluholt, inntaks ekki getið. Merkt 31 a.	A.6.b
2(71) a–b	Manntalsþing 25.6.1889. Upplesin var landamerkjaskrá fyrir Efri- og Neðri-Tungu, inntaks ekki getið. Merkt 32 a.	A.6.b
2(72) a–b	Manntalsþing 25.6.1889. Upplesin var landamerkjaskrá fyrir Hrísar. Inntaks ekki getið. Merkt 33 a.	A.6.b

		Skjala- flokkur ¹
2(73)	Fyrirspurn félagsmálaráðuneytisins um afréttarmálefni sveitarfélaga, dags. 20.2.1989. Merkt 8.	A.16
2(74) a–b	Bréf, dags. 15.1.1920, frá sýslumanninum í Snæfellsness- og Hnappadalssýslu, svar við fyrirspurn Stjórnarráðs Íslands, dags. 29.12.1919. Merkt 122.	A.11
2(75)	Kinn, kaupbréf, dags. 25.11.1910. Merkt 47 a–b.	A.11
2(76) a–b	Bréf, dags. 29.10.1910, frá hreppstjóranum í Staðarsveit þar sem hann sendir Stjórnarráðinu skjöl varðandi sölu á Kinn. Merkt 48.	A.11
2(77) a–b	Bréf, dags. 4.10.1910, frá sýslumanni Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem hann sendir lýsingar, matsgjörð og fylgiskjöl jarðarinnar Kinnar til hreppstjórans í Staðarsveit. Merkt 49.	A.11
2(78) a–b	Bréf, dags. 2.1.1909, þar sem Finnbogi G. Lárússon sækir um að kaupa Kinn. Merkt 50.	A.11
2(79) a–b	Bréf, dags. 2.1.1910, þar sem Finnbogi G. Lárússon biður sýslunefndaroddvita að leggja beiðni um kaup á Kinn fyrir sýslunefndina. Merkt 51.	A.11
2(80) a–b	Bréf, dags. 10.1.1910, um leigumál Kinnar lagt fram við virðingu á jörðinni. Merkt 52.	A.11
2(81) a–b	Kinn, matsgjörð, dags. 18.1.1910, þar sem jörðin er metin á 65 kr., lagt fram á manntalsþingi 29.6.1910. Merkt 53 a–b.	A.11
2(82) a–b	Útskrift úr dómsmálabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem matsmenn fyrir Kinn eru útnefndir, dags. 1.9.1909. Lagt fram við virðingu jarðarinnar 18.1.1910. Merkt 54 a–b.	A.11
2(83) a–b	Útskrift úr dómsmálabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem matsgjörð Kinnar er staðfest, dags. 29.6.1910. Merkt 55 a–b.	A.11
2(84) a–b	Útskrift úr landamerkjabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um landamerki Kinnar, dags. 10.6.1885, sem var lögð fram við virðingu jarðarinnar 18.1.1910. Merkt 56.	A.11
2(85) a–b	Útskrift úr dómsmálabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu, dags. 8.10.1908, um dómkvadda matsmenn til að meta Bjarnarfoskot og Bjarnarfoss. Lagt fyrir við virðingu jarðanna 4.12.1908. Merkt 57 a–b.	A.11
2(86) a–b	Útdráttur úr sýslufundargjörðum Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem tekið er fyrir bónarbréf Finnboga G. Lárússonar um kaup á Kinn, dags. 8.2.1909. Merkt 58 a–b.	A.11
2(87) a–b	Bréf, dags. 30.11.1910, þar sem Stjórnarráðið tilkynnir hreppstjóranum í Staðarsveit að búið sé að selja Finnboga G. Lárússyni Kinn. Merkt 59 a–c.	A.11
2(88) a–b	Bréf, dags. 23. 11.1910, um að kaupa á Kinn sé leitað og rætt um verðmat á jörðinni. Merkt 60.	A.11
2(89) a–b	Bréf, dags. 9.2.1910, þar sem matsmenn senda virðingargjörð um Kinn og tilheyrandi skjöl til sýslumannsins í Snæfellsness- og Hnappadalssýslu. Merkt 61.	A.11
2(90) a–b	Brimilsvellir, lögfesta, dags. 20.6.1884, þinglýst 20.6.1885.	A.1
2(91) a–b	Hóll (efri), landamerkjalyking úr skrá yfir landamerki allra Staðarstaðarkirkjujarða, þinglýsingar ekki getið, dags. 20.8.1884.	A.1
2(92) a–b	Prófastsvísitasía Knarrar, dags. 6.2.1744. Merkt 18 a–c.	A.9
2(93) a–b	Prófastsvísitasía Knarrar, dags. 23.8.1849. Merkt 15 a–b.	A.9
2(94) a–b	Stóri-Kambur, dags. 8.7.1889, þinglýsingar ekki getið. Merkt 45.	A.1
2(95) a–b	Manntalsþing 20.5.1862. Lesin var friðlýsing Jónasar Samsonarsonar, hreppstjóra og ábúanda á Stóra-Kambi, hvar hann friðlýsti öllu landi Stóra-Kambis fyrir ágangi og notkun. Merkt 14 a–b.	A.6.b
2(96)	Vísitasía Setbergs dags. 22.7.1891. Merkt 110 a–b.	A.8

		Skjala- flokkur ¹
2(97) a-b	Búðir, Hraunhöfn og Landakot, kaupsamningur dags. 6.2.1926, þinglýst 21.6.1927. Merkt 12 a-c.	A.3
2(98) a-b	Búðir, Hraunhöfn og Landakot, kaupsamningur dags. 10.11.1929, þinglýst 1933. Merkt 10 a-c.	A.16
4(1)	Ný jarðabók 1861, bls. 56–65.	B.2
4(2)	Jarðatal J. Johnsens 1847, bls. 134–162.	B.2
4(3)	Fasteignabók 1921, bls. 40–53.	B.2
4(4)	Fasteignabók 1932, bls. 35–40.	B.2
4(5)	Fasteignabók 1942–1944, opna 6–10.	B.2
4(6)	Reglugjörð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um notkun afrjetta, fjallskil, fjármörk, rjettahöld og eyðingu refa, m.fl., nr. 76/1894.	B.4
4(7)	Reglugjörð um fjallskil með meiru í Snæfellsness- og Hnappadalssýslu, nr. 74/1904.	B.4
4(8)	Reglugjörð um fjallskil með meiru í Snæfellsness- og Hnappadalssýslu, nr. 7/1911.	B.4
4(9)	Reglugjörð um fjallskil með meiru í Snæfellsness- og Hnappadalssýslu, nr. 100/1916.	B.4
4(10)	Reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil m.m., nr. 76/1930.	B.4
4(11)	Reglugerð um breyting á reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil m.m. frá 24. júlí 1930, nr. 90/1932.	B.4
4(12)	Reglugerð um breytingar og viðauki við fjallskilareglugerð m.m. fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu frá 24. júlí 1930, nr. 120/1940.	B.4
4(13)	Reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil o.fl., nr. 7/1948.	B.4
4(14)	Reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil o.fl., nr. 100/1956.	B.4
4(15)	Auglýsing um breyting á reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil o.fl., nr. 100 17. júlí 1956, nr. 151/1958.	B.4
4(16)	Reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil o.fl., nr. 253/1968.	B.4
4(17)	Reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil o.fl., nr. 376/1975.	B.4
4(18)	Fjallskilasamþykkt fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu, nr. 404/1986.	B.4
4(19)	Fjallskilasamþykkt fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu, nr. 647/1998.	B.4
4(20)	Fjallskilasamþykkt fyrir umdæmi sýslumanns Snæfellinga, nr. 791/2012.	B.4
4(21)	Búðir, afsal, dags. 16.6.1937.	A.3
4(22)	Búðir, byggingarbréf, dags. 13.12.1939.	A.3
4(23)	Mótmæli eiganda og ábúanda Tjald-Búða við landamerkjabréfi Búða, dags. 12.7.1937, þinglýst 13.7.1937.	A.3
4(24)	Búðir, landamerkjabréf, dags. 8.6.1937.	A.1
4(25)	Ytri-Knarrartunga, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.	A.3
4(26)	Syðri-Knarrartunga, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.	A.3
4(27)	Knörr, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.	A.3
4(28)	Öxl, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.	A.3
4(29)	Kinn, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.	A.3

			Skjala- flokkur ¹
	4(30)	Búðir eða Hraunhöfn, síður úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.	A.3
	4(31)	Bjarnarfoskot, Bjarnarfoss, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.	A.3
	4(32)	Kötluholt, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.	A.3
	4(33)	Tunga, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.	A.3
	4(34)	Hrísar, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.	A.3
	4(35)	Brimilsvellir, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.	A.3
	4(36)	Forna-Fróðá, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.	A.3
	4(37)	Fróðá, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.	A.3
	4(38)	Fróðárkot, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.	A.3
	4(39)	Máldagi Fróðárkirkju. [1355.] Í.f. III, bls. 108–109.	B.1
	4(40)	Máldagi Fróðárkirkju (Vilchinsmáldagi). 1397. Í.f. IV, bls. 174.	B.1
	4(41)	Máldagi Fróðárkirkju (Gíslamáldagi) Um 1570. Í.f. XV, bls. 604.	B.1
	4(42)	Máldagi Setbergskirkju (Vilchinsmáldagi). 1397. Í.f. IV, bls. 173.	B.1
	4(43)	Máldagi Setbergskirkju (Gíslamáldagi) Um 1570. Í.f. XV, bls. 603–604.	B.1
	4(44)	Úr Hítardalsbók um Setbergskirkju. Í.f. III, bls. 226.	B.1
	4(45)	Hraunhafnarbakki, kaup- og landamerkjabréf. 2.5.1384. Í.f. III, bls. 372–373.	B.1
	4(46)	Hraunhafnarbakki, kaupbréf. 8.4.1488. Í.f. VI, bls. 612–614.	B.1
	4(47)	Bjarnarfoss, handlagningarbréf. 14.4.1480. Í.f. VI, bls. 253–254.	B.1
	4(48)	Kaupbréf um jörðina Hris milli Höfða og Ennis. 11.4.1482. Í.f. VI, bls. 428–430.	B.1
	4(49)	Gjafabréf um Þverá, Gerðuberg og Bjarnarfoss. 7.5.1488. Í.f. VI, bls. 618.	B.1
	4(50)	Kvittunarbréf um Þverá, Gerðuberg og Bjarnarfoss. 22.4.1489. Í.f. VI, bls. 652–653.	B.1
	4(51)	Kaupbréf um Knörr, Búðardal o.fl. jarðir, m.a. Húsanes, Knarrartungu og Öxl. 24.10.1384. Í.f. VII, bls. 4–6.	B.1
	4(52)	Vitnisburður um landamerki milli Húsaness og Kambs í Breiðuvík og jarða sem þar liggja sunnan að. 25.9.1450 og 30.11.1450. Í.f. V, bls. 60–61.	B.1
	4(53)	Bréf um Máfahlíð, Holt og Tungu. 16.6.1503. Í.f. VII, bls. 639–640.	B.1
	4(54)	Samningur milli Skálholtsbiskups og ábótans á Helgafelli um fjórðung tíundar Helgafellsklausturs og kaup um Kambana í Breiðuvík og Gröf í Stafholtstungum. 25.1.1530. Í.f. IX, bls. 511–512.	B.1
	4(55)	Skrá Páls biskups Jónssonar um kirkjur þær í Skálholtsbiskupsdæmi er presta þarf til að fá. Um 1200. Í.f. XII, bls. 1–15.	B.1
	4(56)	Skiptabréf eftir Björn Þorleifsson. 23.10.1467. Í.f. XII, bls. 46–53.	B.1
	4(57)	Úr Landnámabók. Íslenzk fornrit I (1968), bls. 98–125.	B.7
	4(58)	Úr Landið og Landnáma eftir Harald Matthíasson (1982), bls. 155–174 og kort.	B.7

5	5(1)	Greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands um sögu jarða og annarra landsvæða, drög, dags. 7.5.2018.
	5(2)	Greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands um sögu jarða og annarra landsvæða, drög II, dags. 27.8.2018.
	5(3)	Greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands um sögu jarða og annarra landsvæða, lokadrög, dags. 30.10.2018.

	5(4)	Greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands um sögu jarða og annarra landsvæða, lokagerð, dags. 31.10.2018.
	5(5)	Minnisblað um Búðir frá Þjóðskjalasafni Íslands, dags. 21.3.2019.

Lagt fram af Óskari Sigurðssyni lögmanni vegna Knarrar:

6		Knörr, kröfulýsing, dags. 21.6.2018.
---	--	--------------------------------------

Lagt fram af Óskari Sigurðssyni lögmanni vegna Syðri-Knarrartungu:

7		Syðri-Knarrartunga, kröfulýsing, dags. 21.6.2018.
---	--	---

Lagt fram af Óskari Sigurðssyni lögmanni vegna Ytri-Knarrartungu:

8		Ytri-Knarrartunga, kröfulýsing, dags. 21.6.2018.
---	--	--

Lagt fram af Óskari Sigurðssyni lögmanni vegna Axlar:

9		Öxl, kröfulýsing, dags. 21.6.2018.
	9(1)	Samningur milli Vegagerðarinnar og eiganda Axlar um afsal vegna lagningar Snæfellsnesvegur um Fróðárheiði, dags. 15.5.2008, ásamt stofnskjali og hnitsettri loftmynd.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni lögmanni vegna Stóra-Kambis:

10		Stóri-Kambur, kröfulýsing, dags. 25.5.2018.
	10(1)	Stóri-Kambur, veðbókarvottorð, dags. 30.5.2018
	10(2)	Stóri-Kambur, útprentun úr fasteignaskrá, dags. 25.5.2018.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni lögmanni vegna Kinnar:

11		Kinn, kröfulýsing, dags. 25.5.2018.
	11(1)	Kinn, veðbókarvottorð, dags. 30.5.2018
	11(2)	Kinn, útprentun úr fasteignaskrá, dags. 23.5.2018.

Lagt fram af lögmönnum málsaðila og óbyggðanefnd:

12	12(1)	Yfirlitskort, mál nr. 2/2018 og 3/2018. Kröfulínur málsaðila, vinnukort, dags. 22.6.2018.
	12(2)	Yfirlitskort, mál nr. 2/2018. Kröfulínur málsaðila, dags. 27.8.2018.
	12(3)	Yfirlitskort, mál nr. 2/2018, dags. 20.9.2018. Kröfulínur málsaðila 27.8.2018 að viðbættum upplýsingum um vatnaskil frá Veðurstofu Íslands 17.9.2018.
	12(4)	Yfirlitskort, mál nr. 2/2018. Kröfulínur málsaðila, dags. 27.11.2018.
	12(5)	Yfirlitskort, mál nr. 2/2018. Kröfulínur málsaðila að viðbættum upplýsingum um vatnaskil, dags. 12.2.2019.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

13	13(1)	Fundargerð 1. fyrirtöku, dags. 22.6.2018.
	13(2)	Fundargerð vettvangsferðar, dags. 30.8.2018.
	13(3)	Fundargerð 2. fyrirtöku, dags. 13.9.2018.
	13(4)	Fundargerð 3. fyrirtöku, dags. 12.10.2018.
	13(5)	Fundargerð 4. fyrirtöku, dags. 5.11.2018.
	13(6)	Fundargerð 5. fyrirtöku, dags. 26.11.2018.
	13(7)	Fundargerð 6. fyrirtöku, dags. 14.1.2019.
	13(8)	Fundargerð aðalmeðferðar, dags. 28.2.2019
	13(9)	Fundargerð 8. fyrirtöku, dags. 3.5.2019.
	13(10)	Fundargerð 9. fyrirtöku, dags. 14.8.2019.
14		Minnisblað um vatnaskil frá sérfræðingi á Veðurstofu Íslands, dags. 17.9.2018.
	14(2)	Minnisblað um vatnaskil frá sérfræðingi á Veðurstofu Íslands, dags. 12.2.2019.

**Skrá yfir skjöl lögð fram til hliðsjónar
í máli nr. 2/2018 (OBN 18060008).**

Lagt fram til hliðsjónar af óbyggðanefnd:

H-1	Almennar niðurstöður óbyggðanefndar með viðaukum, dags. 3.5.2018.
H-2	Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar, sbr. 5. mgr. 10. gr. Þjóðlendlaga nr. 58/1998, með síðari breytingum, dags. 10.4.2015.
H-3	Gagnaskilaáætlun 2018. Svæði 9b. Snæfellsnes. Áætlun Þjóðskjalasafns Íslands um gagnaskil vegna svæðis 9B.
H-4	Jarðalisti um svæði 9B sem notaður er við leit að gögnum á Þjóðskjalasafni Íslands, dags. 12.2.2018.
H-5	Örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum fyrir Búðir, Fróðá, Fróðárhverfi (Haukabrekku), Húsanes, Knarrartungur, Knörr, Stóra- og Litla-Kamb, og Öxl.
H-6	Jarðalisti um svæði 9B sem notaður er við leit að gögnum á Þjóðskjalasafni Íslands, uppfærður, dags. 14.8.2018.
H-7	Minnisblað um leit óbyggðanefndar í skjalaflokki B.3. Dómar fyrir svæði 9B, dags. 26.2.2019.
H-8	Minnisblað um leit óbyggðanefndar í skjalaflokki B.6. Skjalasöfn stiftamtmanns, amtmanns og landshöfðingja ásamt Stjórnartíðindum fyrir svæði 9B, dags. 26.2.2019.
H-9	Minnisblað um leit óbyggðanefndar í skjalaflokki B.9. Alþingisbækur Íslands fyrir svæði 9B, dags. 26.2.2019.
H-10	Skýrslur í máli nr. 2/2018 hjá óbyggðanefnd við aðalmeðferð 28.2.2019 (3 bls., skrifaðar upp eftir hljóðupptöku).
H-11	Ljósmynd, tekin inn Hraunhafnardal að Fossabrekkum í vettvangsferð 30.8.2018, og loftmynd af Hraunhafnardal og nágrenni sem sýndar voru við aðalmeðferð 28.2.2019.

FYLGISKJAL III: KORT